مرۆڤ و ئایینەکان

رۆڵی ئایین لە ژیانی تاکەکەسی و کۆمەڵایەتیدا

میشێل مالرۆب

وەرگێڕانی

هیوا مەلا عەلی سورەدێیی

کوردستان — هەولێر
٢٠٠٦

ناوی کتێب: مرۆڤ و ئایینەکان

- ن: میشێل مالرۆب
- وەرگێڕ: هیوا مەلا عەلی
- نەخشەسازی ناوەوە: گۆران جمال رواندزی
- بەرگ: هۆگر سدیق
- پیتچنین: سۆزان عزەدین
- سەرپەرشتی چاپ: هێمن نەجات
- ژمارەی سپاردن: ٤٨
- تیراژ: ١٠٠٠ دانە
- چاپی یەکەم ٢٠٠٦
- نرخ: ٢٥٠٠ دینار
- چاپخانە: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە

زنجیرەی کتێب – ٥٦ – (١٥٩)

ناونیشان
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی
پۆستی ئەلکترۆنی: asokareem@ maktoob.com
ژمارەی تەلەفۆن : 2260311
www.mukiryani.com

ناوەڕۆک

ژیانی رۆحانی تایبەتی مرۆڤەکان

ژیانی رۆحانی هەر مرۆڤێك تایبەتە بەخۆی. هەروەکو چۆن هیچ تاکێکی مرۆڤ لە یەکێکی تر ناچێت، ژیانی رۆحانی دیندارێکیش لەگەڵ دیندارێکی تردا ناچوونییەکە ئەگەرچی هەردووکیان پەیڕەوی لە یەك ئایینی خاوەن پێکهاتە و دەزگای توکمە بکەن.

ئایینەکان بۆ ژیانی مرۆڤەکان وەکو چوارچێوەیەك، پاڵپشتێك، هەندێك جاریش وەکو بزوێنەرێکن (مۆتۆر). کەواتە ژیانی رۆحانی کاتێك واتای خۆی دەبێت کە هەر کەس خۆی یان بۆ خۆی ئەزموونی بکات. لەمەوەیە کاتێك هەندێك کۆمەڵگا دەبینین کە ئایینێك وەکو کۆت و زنجیرێك یان پەردەیەکی نارێك بەسەر ئەندامانیدا— کە سروشتی رۆحانی جۆراوجۆریان هەیە دەسەپێنێت.

ژیانی رۆحانی ژیانێکی دەروونی، شاراوە و کەسیە کە هەر کەسێك بە ئارەزووی خۆی هەڵی دەبژێرێت و خۆی بە وەلامدەرەوەی دەزانێت. پەیوەندی هەر مرۆڤێك لەگەڵ خوای خۆشیدا هەروەها تاقانە و تایبەت بەخۆیەتی. بە دەربڕینێکی تر، هەر مرۆڤێك ئایینی خۆی هەیە. ئایینێکی سەروسامان گرتوو کە خۆی بە میانجیگەرێکی ناچاری پەیوەندی نێوان مرۆڤ و خوا بزانێت لەڕاستیدا هاوتایە لەگەڵ یەکێك لەو بتانەی کە پەیڕەوکەرانی ئەنیمیزم دەیپەرستن کە شتێکیان نییە لە بارەی خواناسییەوە جگە لە روخساری بتەکانیان. لەم کاتەدا ئەگەر هەر ئەم ئایینە سەروسامان گرتووانە بەهانای مرۆڤ دەهات گەڕان و عەودالی ئادەمیەکان سەبارەت بە ناسینی خوا لە گەڕان و عەودالی مرۆڤە سەرەتاییەکان بەرزتر نەدەبووەوە. بەرزبوونەوەو باشتربوونی مرۆڤەکان دەوەستێتە سەر پەروەردە و فێربوون، جا چ لەبواری لەشدا بێت یاخود

هۆش و عەقڵ، یان ژیانی رۆحانی. کۆمەڵگەی ئادەمی لەکاتی گەڕان بەدوای خوا — هەروەکو چۆن لە بواری بیرکردنەوە — گەیشتۆتە دەستکەوتێك. هاوبەندی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیش بەهەمان ئەندازە راستی هەیە، هەرچەندە لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی تر جۆری دەرکەوتنی دەگۆڕێت.

کەواتە، گومان لەوەدا نییە کە ژیانی رۆحانی کارێکی کەسی و تاکییە، بەلام بێ گومان ناگاتە چڵەپۆپەی خۆی ئەگەر هاتوو تاك لە کۆمەڵگە دابڕێت و گۆشەگیری هەڵبژێرێت. هەر لێرەوەیە کە رۆڵی ئایین لە ناسینی خوا ئاشکرا دەبێت، هەرچەندە روون و ئاشکرایە کە ئایین لە خودی خۆیدا ئەنجام نییە، بەڵکو میانجیگەرێکە لەنێوان ئادەم و خوا هەرلێرەوە دەگەینە ئەو راستییەی کە هەڵبژاردنی ئایین بۆ مرۆڤ چەندە گرنگە.

بەشێوەیەکی کرداری، دەستنیشانکەری ئایینی هەر مرۆڤێك بە لایەنە کۆمەلایەتییەکەیەوە بەستراوە. لەو ساتەوە دێتە دنیا، عەرەبێکی سعودی موسڵمانە و سویدییەك لۆتەر (ئایینی مەسیحی)یە. بەلام منداڵێك خێرا گەورە دەبێت، فێری خوێندنەوە دەبێت، وردە وردە بیر لە ژیانی رۆحانی و مەعنەوی خۆی دەکاتەوە و خەریکی توێژینەوەیە. هەروایە لە ئایینە جۆراوجۆرەکاندا ئەو مرۆڤانەی گەیشتوونەتە پلەیەکی بەرزی رۆحانیەت، واتە لەو سنوورانەی هەندێك لە ئایینەکان لەبەردەم مرۆڤەکان دایانناوە بەرزتر رۆیشتوون. کەواتە جارێکی تر دەڵێین کە ((ئایین شتێك نییە جگە لە میانجیگەری نێوان مرۆڤ و خوا، کەواتە مرۆڤ بە کۆششی خۆی دەگاتە پشکوتنی رۆحانی)). ئادەمی لەکاتە رۆچوون بە قووڵایی رۆحانیەتیدا لە سێ قۆناغ گوزەر دەکات: خوا دیتنەوە، لەگەڵ خوادا ژیان و بە خوا ژیان.

هەر یەك لەم سێ قۆناغە راستی زۆر و جۆراوجۆر لەخۆ دەگرێت. هەر دیندارێك هەستیاری، ئامادەیی، فێربوون، پەروەردە و ئەزموونی تایبەت بەخۆی هەیە و ئاشکراشە کە نابێ حوکم لەبارەی ئەو ڕێگە رۆحانی — مەعنەوییە بدەین کە هەر کەسێك دەیگرێتەبەر.

خوا دیتنەوە

بەگشتی خەڵکی باس لە ((گەڕان بەدوای خوا)) دەکەن، وەکو بڵێی خوا حەز دەکات کە خۆی بشارێتەوە. بێ گومان ئێمە تواناو هەستیارییەکی وامان نییە کە بۆ ناسینی تەواویەتی و بێ سنووری خوا پێویستە. کەواتە خوا دیتنەوە بۆ هەر کەسێك ئەزموونی تایبەتی خۆیەتی. ئەم ناسینە ناتەواوە بەخششێکە بۆ ئێمە لەلایەن خواوە کە دەچێتە سەر بەخششەکانی تری خواوەند ژیان بەخشین بە ئێمە کە داویەتە ئێمە. بەڵام ئەگەر خوا ژیانی پێداوین بێ ئەوەی ئێمە داوامان کردبێ، کەواتە دەتوانین ناسینی ئەویش هەر لەو داوا بکەین. خواناسین بەواتای دیدار لەگەڵ خوا نییە. بەڵکو بەو مانایەیە کە ئێمە بمانەوێت کە پەیوەست بین بەخواو بەو نەخشەیەی کە ئەو دایڕشتووە، هەرچەندە کە هۆشیاری ئێمە سەبارەت بە ئەو و ئەو نەخشەیەی کە دایڕشتووە سنووردار و کەمە. بەم جۆرە هەندێك جار روودەدات کە ئێمە خوا دەدۆزینەوە بێ ئەوەی بە رواڵەت کەوتبینە گەڕان بەدوایدا. دەشێت کە تەمەنێك بەدوای خوادا ببەینەسەر بێ ئەوەی بگەینە تێگەیشتنێکی ئاشکرا لە بارەیەوە. بەپێچەوانەوە لەوانەیە لە ساتێکی چاوەڕوان نەکراودا دیدارێکی سەرەنجڕاکێش و بێ چەند و چۆنمان دەستکەوێت.

دیندارانێك گەیشتوونەتە ئەو ئاستەی کە لەگەڵ خوای خۆیان بکەونە مامەڵەوە: ئەوان باوەڕ بەندایەتی و چاکەکاری خۆیان ئەنجامدەدەن، لە بەرامبەریشدا خوا دەروونێکی پڕ لە ئاسوودەیان، (مەبەست لە کار و هەوڵداندا) و توانای هەڵگرتنی دەرد و رەنج و شادبوون لە خۆشویستنی خەڵکدان پێدەدات. ئەوان ئەم نیعمەتانە لە خواوە دەزانن و بەم نیعمەتانە شاگەشکە دەبێت. کەسێك ئەم جۆرە ئەزموونەی دەستکەوێت ئیتر وازی لێناهێنێت هەروەکو چۆن رۆشنبیریك واز لەکاری بیرکردنەوە ناهێنێت. بەڵام گەیاندنی ئەم ئەزموونە بۆ یەکێکی تر

دژوارە، دژوارتر لەمەش ئەوەیە کە بەشێك لەم ئەزموونە بدرێتە یەکێکی تر، چونکە شتێك نییە کە دیندارێك بەدەستی هێنا بێت، بەڵکو شتێکە خوا داویەتییە ئەو نەك کەسێکی تر.

لەمەوەیە کە ئەو ئەزموونە عیرفانییە — دەروونییەی کە دیندارانی هەندێك لە ئایینەکان — بەتایبەتی مەسیحییەت و سۆفیگەری لە ئیسلامدا- هەستیان پێکردووە ناتوانرێت لەگەڵ دیاردەکانی جنداوی بوون — کە بەتایبەتی لە لای (ئەنیمیزم)ەکان دەبینرێت- بەراورد بکرێت. هەروەکو چۆن خۆشووتنی مەبەستدار، خەتەنەکردن و شایەتمان (شهادت)، کە یەکبەدوای یەك نیشانەی مەسیحییەت، جووگەری و موسڵمانین سەرسوڕمان و پەشۆکانی دیداری خوا ناروژێنن. ئیتر ئەوەی کە دیداری عیرفانی — باتنی لەگەڵ خوادا لەوانەیە یەکجار بێتەدی، یاخود چەند جارێك دووبارە بێتەوە و، توانای کەم یاخود زۆر لەگەڵ خۆیدا بهێنێت. کەواتە هیچ جیاوازییەك نییە لەنێوان دیندارێك کە باوەڕی بەخوا هەیە بەڵام هیچ رووداوێکی رۆحانی تایبەتی تاقینەکردووە، و دیندارێکی تر کە ئەزموونێکی عیرفانی — باتنی بەسەر داهاتووە. ئەمانە هەردووکیان پێویستە لەگەڵ خوای خۆیاندا بژین.

لەگەڵ خوادا ژیان

مرۆڤ، ئەگەر دیندار بێت، ئاسان نییە بۆی کە تەنیا ژیانێکی رۆحانی — مەعنەوی بەسەربەرێت. ئەو رووبەڕووبوونانەی رۆژانە کە هەریەك لە ئێمە بۆ دەستکەوتی ژیان، کاروپیشە، ماڵ و خێزان، خۆشی و رابواردنی ژیان هەمانە جێگە و کاتێکی وا بۆ رۆحانییەت و مەعنەوییەت ناهێڵێتەوە. بۆ ژیانی ئەندێشە و رۆشنبیریش هەروایە. هەرچەندە بە کۆشش و کردەی ئەندێشە و رۆشنبیری دەتوانرێت ژیانی ماددی دەستەبەر بکرێت، بەڵام ژیانی رۆحانی هیچ ئاسایشێکی ماددی ناهێنێت، مەگەر بۆ هەندێك لە (گوروەکان) کە سوود لە خۆش باوەڕی موریدەکانیان وەردەگرن. ئەمە سروشتی ئایینەکانە کە ئامۆژگاری شوێنکەوتوانیان دەکەن کە گرنگی نەدەن بەلەش و جەستەیان کە سازگارە لەگەڵ نزیك کەوتنەوەیان لەخوا، ئەمەش یەکسانە لەگەڵ پشتگوێ خستنی ئەوانەی کە دەیانەوێت نزیك بکەونەوە لەخوا بێ

ئەوەی واز لە خۆشی و خۆشگوزەرانییەکانیان بهێنن. بێ گومان — بەگوێرەی تەئویلی ئایینەکان- کاردەگاتە سازشێك لەنێوان ئەو ئامانجانەی کە خواوەند بۆ دروستکراوەکانی پێشنیاز دەکات — ئەمە لەلایەك — لەلایەکی تریشەوە خواستی مرۆڤەکان — بەپێی سروشت و پەروەردەیان — کە هەردووکیان لەژێر فشاری کۆمەڵگادان. لە ئیسلامدا ئەم فشارە توندترە چونکە ئیسلام دەیەوێت کۆمەڵگا لە رواڵەتی دەرەوەشیدا زێتر بە ئایینی دەرکەوێت. ئەمەش ناگونجێت لەگەڵ سروشتی ئەوکەسانەی کە ئاراستەیەکی ئایینیان نییە چونکە ژیان ئەوانە بەرەو دووروویی پەلکێش دەکات. لە هەندێك لە ناوچە دێهاتییەکانی وڵاتانی ئەنگلۆساکسۆندا دیاردەیەکی هاوچەشنی ئەمە بەدیدەکرێت — بۆ نموونە لە ئوستراليا — کە تیایدا پێکهاتەی کۆمەڵایەتی (Social Structure)بە جۆرێکە هەر گرووپێك لە خەڵك سەر بەکلێسایەکی تایبەتن. ئەوانەش کەسەر بەهیچ کلێسەیەك نین هەروەکو ((پارەیاە))ەکان[1] دەژمێردرێت. لەو وڵاتانەدا کە خەڵکی لە کاری ئایینیدا ئارام و لێبوردەن — وەکو خەڵکێکی کەلتوور بودایی و خەڵکی ئەوروپایی رۆژئاوا — زۆرن ئەو دیندارانەی کەوا ژیان بەسەردەبەن وەکو بلێی هیچ کارێکیان بەخوانییە و تەنیا کاتێك دەگەڕێنەوە لای کە نیازیان بە یارمەتی ئەو هەیە.

کەواتە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە لەگەڵ خوادا ژیان پێویست نییە بۆ باوەڕ بەخوا بوون، لەخواوە ژیان پلەیەکە کە زیاتر لەگەڵ باوەڕبوون بەخوا دەگونجێ، ئەمەش رێگەیەکە کە تەواوی عاریفی ئایینەکان پێیدا رۆیشتوون.

لەخواوە ژیان یاخود بۆ خوا ژیان، عیرفان

چونکە خوا ئەفرێنەری بێ چەند و چۆنی جیهانی بوونە کەواتە ئێمە، هەر لە یەکەم هەناسەدانی ژیانەوە، ژیانمان لەو دەستپێدەکات. باو باپیرانی ئێمە، هەموویان زنجیرەی تەواوکاری شتێك نین جگە لە میانجیگەری لەنێوان ئێمەو خوادا. ئێمە بوونێکی نەبەستراوە بە خوامان نییە مەگەر تەنیا لەژێر سێبەری ئەو ئازادییەی کە خودی خۆی داویەتی بە ئێمە. کەواتە تەنیا نهێنی نەکراوە (معّما)ی بوون ئەوەیە کە ئەم ئازادییە چۆن بەکاربهێنین.

بۆ کەسێك کە باوەڕی بەوە هەیە کە پێدانی ئەم ئازادییە یەکێکە لەو بەڵگانەی کە ((خوا واتە عیشق))، هەڵبژاردنی ئەو دەبێ ئەمە بێت کە وەڵامێك بۆ ئەم عیشقە بداتەوە کە پڕ بەپێستی ئەو عیشقە بێت. هەرسێ ئایینە یەکتاپەرستییە گەورەکە — یەهوودیەت، مەسیحییەت، ئیسلام — لەم شوێنگەیەدا جێگایان گرتووە، تەنیا هەستیاری خۆیانە کە وای کردووە تا ئەندازەیەك لەیەك نەچن.

بەشێوەیەکی کرداری، بۆ ئەوەی دیندارێك لەگەڵ خوادا بژیت دەبێ پەیوەندی خۆی لەگەڵ خوادا بە نوێژکردنی بەردەوام توندوتۆل بکات. بەزوویی دەبینین کە نوێژکردن لە ئایینە جۆراوجۆرەکاندا چۆن چۆنییە. بناغەی نوێژ لەسەر پشتگەرمی دیندارەکە دەوەستێت کە خوا هیچ کاتێك وازی لێناهێنێت. لە کوردیدا دەڵێن: ((ساردی و گەرمییەکانی ژیان)) چەند هەلێکن بۆ دیندارەکە کە بەشێك لەو عیشقەی کە خوا بەخشیویەتییە بەندەکانی بیگەڕێنێتەوە بۆ لای ئەو.

یەکەمین شایەتی عیشق بۆ خواوەند مافناسییە (حق شناسی). نیشانێکی تری عیشق بۆ خوا چوونە بەرەو ئامادەبوونی خوا. عاریفەکان بەردەوام لەخواوە پەیدادەبن [واتە بوونی خوا هۆکاری پەیدابوونی ئەوانە]. نزیکی ئەوان لە خواوەند زیاتر هەست پێکردنە تاکو عەقڵی. چونکە عەقڵ ئەو پاڵنەرەی کە پێویستە بۆ رۆیشتن بۆ لای خوا پێیان نادات. عاشق بوونی ئەوان بەخوا هاورێیە لەگەڵ شاگەشکە بوون لەکاتێکدا لە فۆرمەکانی تری ژیانی رۆحانی عاشق بوون بە خوا عەقلانییە، ئەفلاتونییە[2]. لەو جێگەیەدا کە خەڵکانی تر لە گومان و خەیاڵدان عاریف لە یەقیندا غەرقە. شەوق و زەوقی هەیە، رادەچڵەکێت، دەجۆشێت و دەکوڵێت، تەکان دەداتە خۆی، سەرسامی دەهێنێت، و لەو حاڵەتەدا شوێنکەوتووانی بۆلای خۆی کێشدەکات. پەرستشی ئەو شکلێکی دیاری نییە. هەندێك جار هاوارێکە و لێی بەرزدەبێتەوە، یان ئاوازێکە، یان شیعرێکە، یاخود سەماییێکە. ئیلهامەکانی بێ پایان، ئازاد و خرۆشێنەرن، لە رەهەندەکانی خواییدان. عاریف زمان لووسی و دوو لایەنە قسەکردنی ئەهلی کەلام ناناسێت. لە پابەندییەکان و کۆن و زنجیرەکان هەڵدێت، و بە بینینێکی بروسکە ئاسای مەلەکووت هەموو شتێك ماچدەکات.

لە قۆناغێکی مێژووییدا هەر ئایینێك لە ئایینەکان عاریفی خۆیانیان بووە. ئەو عاریفانەش کە بە خواستی خۆیان لە پەرستگەیەکدا گۆشەگیر دەبن و دەرگا بەرووی دنیا دادەخەن لە پێش چاو ون نابن. کۆمەڵێك خەڵك بەرەو روویان دەچن، داوای ئامۆژگاریان لێدەکەن و هەست بە درەوشانەوە و پەیوەندییان دەکەن لەگەڵ خوادا.

عیرفان — هەرچەندە کارێکی کەسییە- لەهەر ئایینێکدا رۆڵی خۆی دەبینێت، لەو روانگەوە کە هەم هەوێنی ئایینییەکەیە و هەم چڵەپۆپەی. ئەوەندە لەسەرووی کردە نزم و کورتبینەکانی زۆرینەی دیندارەکانە کە هیچ حیسابێك بۆ پەیماننامەکان و پێکهاتەکان ناکات. لێرەوەیە کە ناچوونییەکی بەرچاو دەکەوێت لەنێوان ژیانی رۆحانی عاریفە گەورەکان لەلایەکەوە و ژیانی بێڕەنگ و بۆنی دیندارانێك کە خوا بۆ ئەوان شتێك نییە جگە لە گریمانەیەك، یان شتێکی مسۆگەر بۆ جیهانی دوای مەرگ لەلایەکی ترەوە. بەم حاڵە عاریفەکان لەو ئایینەی کە تیایدا دەژین دانەبڕاون بەڵکو بوونەتە بزوێنەری (مۆتۆر) رۆحانی ئەو ئایینە.

هەر کاتێك لە دەرەوە تەماشای ئایینەکان بکەین پێویستیشە ئەوەش لەبیر نەکەین کە شتێك وا لە پشتەوەی رواڵەتە گشتییەکانی ئەو ئایینە شاردراوەتەوە یان پاڵنەری ئەو رواڵەتانەیە. هەر ئایینێك بە پیاوە لە خواترس و پارساکانی دەپێورێت.

ئایین لە ژیانی کۆمەڵایەتی

ئایینەکان رابەری مرۆڤەکانن بۆلای خوا، بەڵام خودی خۆیان دەستکرد و دەستکاری کراوی مرۆڤەکانن. کەواتە جێگەی سەرسوڕمان نییە کە تیایاندا هەم سنوورەکان، کەم و کوڕی و خاوی و لاوازییەکانی کاری مرۆڤ دەبینین و هەم شەوق و زەوق و هێزی خەیاڵی مرۆڤ.

هەروەها ئایینەکان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتین. ژیانی رۆحانی تێکەڵاوی ژیانی رۆژانە دەبێت. ئەندازەی ئەم تێکەڵاوییە لە ئایینێکەوە بۆ یەکێکی تر جیاوازە بەڵام بەردەوام بەشێکی گرنگە لەو توخمە پێکهێنەرانەی کە کەلتووری گەلان پێکدێنێت.

پیرۆز

هەرچی رەچەو رێگا بەرەوخوا بەرێت پیرۆزە. کەواتە ئایین و پیرۆز بەدوای یەکدا دێن. ((میرچا الیادە))[٣] پیرۆز بە چەقی هەر ئایینێك دەزانێت. بەم حاڵەشەوە لەو سەردەمەی خۆماندا واپێدەچێت هۆشیاری سەبارەت بە پیرۆزی بەرەو لەناوچوون دەچێت. ئایا ئەمە بەمانای ئەوەیە کە ئایینیش بەرەو نەمان دەچێت؟

تێگەیشتنی مرۆڤەکان بۆ پیرۆزی لە ئایینێك بۆ ئایینێکی ترەوە جیاوازە چونکە ئەو وێنە زەینییەی کە ئایینەکان لەبارەی خواوە دەیدەنە دەست جیاوازە. بۆ ئەنیمیستێك خوا لە هەموو جێگەیەك ئامادەیە. جا ئەو نوێژ بۆ درەختێك — بەهێمای خوا — دەکات و هەر ئەو درەختە دەبڕێت تا بۆ ئەو بێ ڕێزییەی کە بەرامبەر بەخوا کردوویەتی داوای لێخۆشبوون بکات. موسڵمان هیچ شتێك جگە لە خوا بە پیرۆز نازانێت و هەرکارێك کە بۆنی پەرەستنی لێبێت بێجگە لە خوا بە کوفری دەزانێ.

ئەو خاڵەی کە هەمووان لەسەری ڕێکن ئەوەیە کە خوا لەشتە پیرۆزەکانی تر جیایە. خودی خۆی شتێکی ترە کە ئێمە نایناسین، دەستمان نایگاتێ. جا پەیوەندی ئێمەش لەگەڵیدا دەگۆڕێت. ناتوانین لە یادی ئەودا نەبین. ئێمە کە لە بارودۆخی خۆمان رازی نین و ئاگاشمان لە چارەنووسی خۆمان نییە زۆر شت هەن کە دەبێ لەو داوای بکەین. چونکە نازانین چۆن پەیوەندی لەگەڵدا دروستبکەین و لەکۆنەوە بەردەوام پیاوانێك بوون تاکو یارمەتی هاوجۆرەکانی خۆی بدات کە نزیکبکەونەوە لە نهێنی خوا یان خواکان. پێشەوا ئایینییەکانی کاتۆلیك یان پرۆتستان، مامۆستای رۆحانی، و یاوەرە ئایینیەکانی ئایینە جۆراوجۆرەکان لە هەموو ئایینەکاندا دەبینرێت. خودی ئایینەکانیش میانجیگەری نێوان مرۆڤ و خوان. ئێستا هەرچی ڕێگە بەرەو خوا بەرێت پیرۆزە جا ئەم گرووپەی میانجیگەریش کاری خۆیان بە پیرۆز دەزانن. ئەگەرچی کە سنووری پیرۆزی بەڕوونی نەزانراوە، هەرچەندە شتە پیرۆزەکان دەبینین و دەستیان لێدەدەین: فەزا پیرۆزەکانی وەکو: پەرستگایەکان، شارە پیرۆزەکان، دەق و تێکستە پیرۆزەکان، شتە پیرۆزەکان...

پیرۆز و قودسی لەنێوان خۆشماندا هەیە. تەواوی جیهان جێگەی دووەمی خواوەندە. ئەو سەروەری ئەم جیهانەیە هەر کاتێك بیەوێت تیایدا دەردەکەوێ. لە هەر خاڵێك لە جیهاندا بەردەوام بۆ ((سەرووی سروشت))و موعجیزە جێگەیەك هەیە. رووتێکردنی دیندارەکان بۆ ئەم جۆرە دیاردانە و زمان خواری خەڵك بۆ کاروباری لۆجیکی، پیرۆزی دەبەخشنە جێگای سەرهەڵدانی ئەم جۆرە دیاردانە. زیارەتکاران بۆ ئەم شوێنانە دەچن تاکو شوێن پێی ئەو پیرۆزییە بدۆزنەوە کە دڵیان پێوەیە.

لەکاتێکدا پیرۆزی دەستگیر نابێت، لەبەر ئەوەیە کە شتێکی پەنهانە. تەنیا باوەڕە کە ڕێگە بۆ ئەو دەبات. پیرۆزی یان قودسیەت لە پشتەوەی رواڵەتی شتەکاندا شاردراوەتەوە ناتوانین ببینین کەواتە بەهێماو لێکچوواندن لەبارەیەوە ناتوانین شتێکی زیاتر بڵێین. ناتوانین هیچ کاریگەریەك دابنێینە سەری تەنیا بە بەجێهێنانی ئایینەکان و ئاداب و ڕێو ڕەسمەکان نەبێ کە خودی ئەمانەش هێمایی و سیمبولین.

ئایا هەموو ئەوانەی کە لەبارەی پیرۆزەوە وتمان عەقڵ پەسندیدەکات؟ ئایا پیرۆزی ئەفرێنەری شەوق و زەوقی دیندارەکان نییە؟ ئایا خوا دەچێتە ناو بەندی شکڵ و وێنەوە؟ ئایا خوا ئێمەی

بە هۆشمەندی دروستکردووە و زەینێکی پێوانەکاری داوەتە ئێمە لێمان تووڕە نابێت لەوەی کە ئەو زیندانی بکەین لەناو چەند سنوورێك و چوارچێوەیەك کە بۆ خۆمان دروستمانکردوون؟

ئەمە بەسەرهاتێکی ترە کە ئێستا کارمان بەسەریەوە نییە. ئێمە ئێستا وا خەریکی ژماردن و وەسفکردنی ئەو شتانەین کەوا هەن، نەرەخنە لێیان. ئەوشتانە دەژمێرین و باسیان دەکەین کە بە گومانی ئێمە نموونەی راستی کاروباری ئایینییە لەنێوان شوێنکەوتووانی ئایینە جۆراوجۆرەکاندا.

هێماکان (Symbols)

دەربڕین بە سیمبوڵ و ئاماژە –بەنیشانە و نهێنی- شێوازێك نییە کە تەنیا ئەمڕۆ بەکارهاتبێت. لە رۆژگاری تەلەفزیۆندا نیازمان پێوانە کردنی یەکتر نییە. وێنەی هەر شتێك دەکەوێتە سەر شاشەکە، لەوانەیە وێنەیەکی گۆی مانگ بخاتەڕوو. بەلاّم –سوپاس بۆخوا- هێزی خەیاڵ تاکو ئێستا ماوە و ناتوانین بێ خەیاڵ لە «ئەودیوی سروشت» بگەین. هەر بەیان و وەسفێك لەبارەیەوە پێویستی بە یەکتر پێوانێکی هێمایی (سیمبولی) هەیە. بۆ وەسفی دۆزەخ و بەهەشتێك – بەگریمانە کردنی بەهەشت و دۆزەخ- پێویستە لە خراپترین و باشترینی شتەکان کەڵك وەربگرین [بیانکەین بەهێما بۆ دۆزەخ و بەهەشت]. لەخەیاڵماندا بەهەشت ئەو شوێنەیە کە تیایدا هەرچی بمانەوێت دەستمان کەوێت باشترین نازونیعمەت، جوانترین حۆری بۆ بیاباننشینان باخێکی عەدەن و لەگەڵ رووباری فراوان.

بەم حاڵەشەوە بەکارهێنانی هێماکان لەکاتی پەیوەندیکردنی مرۆڤەکاندا کێشە دەنێتەوە. بەشێوەیەکی سروشتی هەرکەسێك ئەو هێمایانە بەگوێرەی بیرکردنەوە و ئەزموونکاری خۆی و هەروەها بەگوێرەی ئەو زەمینەیەی کە ئەم جۆرە هێمایانەی تێدا بەکاردەبرێت روون دەکاتەوە.

جا هەر وەرگرێك بەشێوەیەكی تر پەیام وەردەگرێت و تێیدەگات. هیچ كامێك لەم ئایینانە كە بونیادەكانیان لەسەر ئەساسی دەقێكی پیرۆز دادەمەزرێت دەشێ رووبەڕووی ئەم گرفتە ببنەوە، كە دەتوانێت سەربكێشێت بۆ جەنگ و پێك هەڵپرژان. بە ئاسانی دەتوانین قەبووڵبكەین كە موسڵمانێك كە قورئان بە كەلامی خوا دەزانێت، جوویەك پێی وایە كە تەوراڕت لەلای خواوەیە دەزانێت، هەر كامیان بێجگە لە روونكردنەوەی وشە بە وشەی كتێبی پیرۆز خۆی شتێكی تر قەبووڵناكەن. بەم حاڵەش ناچاری وایكردووە كە جارجار روونكردنەوەی هێمایی ئەم دەقانە قەبووڵبكرێت، بەم شێوەیە كە لە ئیسلامدا (فەرموودە) پەیدابووە كە بریتییە لە تەئویلی قورئان لەلایەن پێغەمبەر و یارانی بە وتار و بەكردار.

لە مەسیحییەتدا كارەكە ئاسانترە. عیسای مەسیح خۆی وتویەتی كە بە حیكمەت و پەند — واتە ئاماژە و پێوانكاری (قیاس)- قسەدەكات تاكو ئامۆژگارییەكەی زیاتر دڵگیربێت نەك عەقڵ پەسەند. لە ئاسیادا ئەم جۆرە دەربڕینە روون و بەربڵاوە. بەتایبەتی بوودایيەكان بە شێوەیەكی بەرفراوان بەكاریهێناوە. بەم پێیە لەو ئایینانەی كە رێگە بە مرۆڤ دەدەن بۆ راڤەكردنی دەقە پیرۆزەكان، دەربڕینی هێمایی كاراترە.

بەكاربردنی هێماكان جارجار دەبێتە ئامرازی یاری پێكردنی دەستیبیركردنەوە. لەو شوێنانەدا كە هێماكان پێویستە ((نەزانراوەكان)) دەربڕن — كە كاری سەرەكی ئەوانە- كەسانێك واتایەكی شاراوە بۆ ئەو هێمایانە وەردەگرن و هەر راڤەیەك كە بیانەوێت لەو دەقە بۆی دادەتاشن.

ئەمڕۆكە رەوتی خوێندنەوەی هێمایی لە كاركەوتووە، هەرچەندە كە بە روخساری تر لە دەروونماندا رەگی داكوتاوە. بۆ زۆرێك لە ئێمە چەمكەكان خۆ بەخۆیان بەهاو واتایان هەیە، ئێمە زۆرترین كات زیاتر لەو راستییەی كە تێیاندایە گرنگیان پێدەدەین. هەر بەم شێوەیەیە كە چەمكەكان دەبنە دەروازەی نهێنیدار كە حەقیقەت دەخەنە كەلێنێكی تەنگەبەر.

بەكورتی لەبواری رۆحانی نەناسراودا ناتوانین قسە بكەین مەگەر بەو وشانەی كە لە دەرەوەی واتا راستەقینەكانی خۆیان بەكاربراون — هێماكان- كە خودی خۆشیان ناتوانن راستییەكی دەستنەكەوتوو بەڕوونی دەربڕن، بەڵام مرۆڤ چارەیەكی نییە جگە لەمە كە هەرچی كە دەیەوێت و هەستی پێدەكات بە هەر جۆرێك كە دەتوانێت دەریببڕێت، كە بوونی لەسەر ڕووی زەویدا،

پەیوەستبوونی بەنهێنی دروستبوون، و پەیوەندی لەگەڵ پەروەردەگاری بۆ ئەم مەبەستەیە. و رامانی لەم بوارەدا جارجار پەلكێشی كردووە بۆ پەرێشان بێژی. لەم حاڵەدا نزیك كردنەوەی شتەكانی سروشت و نەناسراوەكانی جیهانی رۆحانی سەرچاوەی شیعرو رۆژێنەری بیرو ئەندێشەیە.

و ئەمەش چەند نموونەیەكە لەو هێمایانەی كە لە دەربڕینەكانی هێماو نهێنی ئایینەكاندا جێگەی خۆی هەیە.

ئاگر و نوور

ئەو وشەیەی كە عەرەب بەكاری دەهێنێت بۆ ئاگر ((نار))ە. كە هاوڕەگە لەگەڵ ((نور)) بەواتای رۆشنایی. هەروەها ئەم رەگە لە وشەی ((مّنار))یشدا دەبینین -ئاگردان- كە وشەی ((منارە)) لەو وەرگیراوە. لە زمانی عیبریدا لەدروستكردن و پێكهاتەیەكی وەكو، ((منوراە)) (Menorah) دەركەوتووە، كە وەكو ناوێك بۆ مۆمدانی حەوت لق بەكار هاتووە.

جا ئاگر و رووناكی كە لەوانەیە هاوبەندییەكی هێماییان پێكەوە هەبێت لە ئیسلام و یەهوودییەت: منارە و مۆمدانی حەوت لق. مۆم كە هەم رووناكییە و هەم ئاگر- لە رێوڕەسمی كلێسای مەسیحیدا- بەتایبەتی شۆردنی مەبەستدار (غسل تعمید) و چەژنی پاك- پلەیەكی بەرزی هەیە. زەردەشتییەكان ئاگر دەپەرستن كەلایان لە هەموو شتێك پیرۆزترە. و رێزی ئاگر ئەوەندە بەرز رادەگرن كە مردوو تێدا ناسووتێنن تاكو ئاگر پیس نەبێت.

بێ گومان ستایشی ئاگر بۆ قۆناغە سەرەتاییەكانی ئادەم دەگەرێتەوە. ترسێك كە هێزە وێرانكەرەكەی ئاگری لە ئادەمدا دروستدەكرد وای لە مرۆڤ كردووە لە ئاگر خوایەك دروستبكات كە دەبێ لەگەڵیدا رێكبكەوێ. لە وێنە هەرەمەكییەكانی مەسیحییەت دۆزەخ ئێستاش بە ئاگرێكی نەمر دەرخراوە. ئایینی تێدایی — یەكێكە لە كۆنترین ئایینەكان كە دەیناسین — خوای ئاگریان دەپەرەست. لای یۆنانییەكان باڵاترینی خواكان — ژوپیتێر- بروسكەی هەوری لەژێر فەرمانی خۆیدا بوو كە لە هەموو ئاگرەكانی تر وێرانكەرترە. لە

ئەستێرەکان — هەروەکو خۆر کە گەرما و رووناکیمان دەداتێ — هاوبەندی نێوان ئاگر و رووناکی بەرچاوە. پەرستنی خوا- خۆر چەقی ئادابە ئایینییەکانی میسر و ئازتێکەکان[٤] بووە.

بەلاّم ئاگر تەنیا وێرانکاری ناکات. دەسووتێنێت، گەرما دەبەخشێت، خۆراکەکانمان دەبرژێنێت و پاککەرەوەشە. پاکژکردنەوە بە ئاگر تەواوترینی پاکژکردنەوەکانە، چونکە رێگەیەك لەبەردەم سروشتی بۆگەن بوون ناهێڵێتەوە. هیندییەکان مردووەکانی خۆیان بەرێورەسمی تایبەت بە ئاگر دەسوتێنن، بەر لەمەش ژنەکان هەم خۆیان دەخستە ناو ئەو ئاگرەی مێردەکانیان دەخستەناو و خۆیان دەسووتاند. بەم کارە گیانی خۆیان بۆ هەمیشە لە لاشەی بەخاك بوو —کە لەنێو دەچێت- رزگار دەکرد تابتوانێت بچێتەوەبەر لەشێکی تر.

ئاو

ئەگەر ئاو نەبوایە ژیان لەرووی زەویدا نەدەبوو. ئاو لە هەموو شوێنێکە: کە دەینۆشین، خۆمانی پێ دەشۆین، کەشتییەکانمان تیایدا دەکەونە مەلەکردن و دەتوانین خۆمانی تێدا نقووم بکەین. جا سوودبەخش بێت یاخود زیانبەخش مرۆڤ بەستراوەتەوە بەئاو. لەمەوەیە کە ئاو لە هەموو ئەفسانەکان و هەموو ئایینەکاندا بوونی هەیە. تۆفانی نوح پێغەمبەر — کەلەوانەیە راستییەکی مێژوویشی هەبێت- هێمایەکە بۆ ئەو ئەزموونەی کە بەسەر کەسانێکدا هات کە بەهۆی وازهێنان لەخوا تووشی بوون. یاخود ئاوی دەریای سوور کە خوا لەتیکرد تاکو یەهوودییەکان لە میسر هەڵێن و سوپای فیرعەون کە بەدوای ئەواندا دەچوون تیایدا غەرق بن.

لەمانەش زیاتر، ئاو هێمای پاکی و پاکسازییە. خۆ لە ئاودا شوتن ئاماژەی پاکی رۆحانییە کە ئادەمی بەدوایدا دەگەرێت. دەڵێن ((گوناهەکانی شۆردرا)) یان ((لەهەموو گومانە خراپەکان پاك بووەوە)). لەمەدایە کە بنەوانی غوسڵی مەبەستدار کە لە هەندێك لە کلێسا پرۆتستانتییەکاندا بەشێوەیەکە کە تەواوی لاشە لە ئاودا نقوومدەکەن، و مانای وایە کە ((بۆ گۆرانکاریکردنی ژیان و بوونە مەسیحی پێویستە بە ئاودا، کە پاگژ کەرەوەیە، تێبپەرێت)). ئەنگوست بە ئاوی متفرك داکردن لەکاتی چوونە ژوورەوەی کلێسا، یان ئاوی متفرك رژاندن بەسەر باوەرداراندا، لە تەواوی رێورەسمەکانی کلێسای مەسیحییەکان، هەروەها هەمان مانای

هێمایی هەیە. بیرمانییەکان، لەکاتی ئەنجامدانی جەژنی ساڵی نوێ ئاوێکی زۆر بە دۆستانی دەوروبەری خۆیاندا دەکەن تاکو لە بەدبەختییەکانی ساڵی رابردوو پاك ببنەوە. لە ئیسلامدا، بەر لە نوێژکردن، نوێژکەر دەبێ خۆی بە ئاو پاکبکاتەوە. بەر لە هەر نوێژێك دەبێ دەستنوێژ بگرێت، مەگەر ئەوە نەبێت کە دەستنوێژەکەی بەکاری ناپاك بەتاڵ نەبووبێتەوە. ئەمەش بڵێین کە موسڵمانان ئەگەر بۆ دەستنوێژ ئاویان دەستنەکەوت دەتوانن تەیموم بکەن [تیمّم].

هیندییەکانیش پێش ئەوەی بچنە پەرستگاکەیان دەستنوێژ دەگرن. لە هیندستان رووباری ((گۆنگ)) و چەند رووبارێکی تر پیرۆزن. هیندییەکان لاشەی خۆیان لە ئاودا نقوم دەکەن تاکو پاك ببنەوە. خۆڵەمێشی مردووەکانیشیان فرێدەدەنە ناو ئاوەوە.

گیاکان

تەنیا ئایینەکان نین کە گیاکان — درەخت و گوڵەکان — وەکو هێماو ئاماژە بەکاردەهێنن. گیاکان بەگشتی هێمای ژیان، بووژانەوە و جوانین. گوڵی باخ کە لە جەژنەکانی مریەمی کچدا هێمای ئامادەبوونی مریەم خاتوونە لە کلێسادا جوانی و درکەکانی پێکەوەن، کە هێمایە ((هیچ شتێك بەبێ ئەزیەت دەستناکەوێت)). لە ئایینی بودائی ((لۆتۆس)) (Lotus)، ناوێکە کە بەچەپکە گوڵێکی نیلوفەر دەوترێت) لە هەموو شوێنێکدا ئامادەیە. ئەم گوڵە کە لە گۆماوەکاندا دەروێت هێمای جوانی دەرچوو لە گڵە. گوڵی سۆسەن کە لە ئینجیلدا، بەهۆی سپێتییەکەیەوە، زۆر باسی لێوەکراوە هێمای جوانی و کەماڵی ئەفراندنە. داری سیدر هێمای بەهێز و تۆکمەیی و توند و تۆڵیە لەناخی زەویدا. لوبنان ولاّتی سیدرە، هەرچەندە کە لە جەنگەلەکانی سیدر کە لەوێ بوون ئەمرۆکە ژمارەیەکی کەمی لێماوەتەوە.

لە ئینجیلیشدا زۆر باسی سێڤێ (Seve)، گیایەکە لە زمانی فارسیدا بە ((خەرتەڵەی وەحشی)) ناوی دەرکردووە) دەکرێت، کە دەنکۆڵەیەکی بچووکە دەتوانێت گەورە بێت و گەشەبکات، ئەمەش ئاماژە بەوە دەکات کە کارێکی بچووکی مرۆڤ دەتوانێت دەرئەنجامی گەورەی

لێبکەوێتەوە. درەختی کاژ — کە لە زستانیشدا سەوزە- هەم هێمای بەردەوامی ژیانە و هەم نیشانەی لەدایکبوونی عیسای مەسیحە. ناوی مێو لە ئینجیلدا زۆر باسی لێوەکراوە لەبەر ئەوەی میوەیەکی فراواندەدات، ئەگەر لە لق و پۆپی زیاد و بێسوود پاککرابێتەوە. هێمایەکە لەسەرئەوە کە بۆ بەرداربوون پێویستە گیان فیدای بکرێت.

گیاکان لەو وێنانەی کە ئایینەکان لە بەهەشت — باخی عەدەن-[٥] دەینەخشێنن جیاناکرێنەوە. بەڕیوایەتی تەورات ئادەم و حەوا لە میوەی داری زانینی چاکە و خراپەیان خوارد و ئەمەش بە هێمای دەست پێکردنی دەردو رەنج و ئازاری بەشەریەت دەزانن[٦].

ئەندامەکانی لەش:

ئەو ئەندامانەی کە لە یەکێك لە ئایینەکان مانای هێماییان نەبێت، ژمارەیان کەمە.

- دڵ. ئەو رۆژگارانەی کە دڵی مرۆڤ وەکو پەمپێکی ئاوی لەکار کەوتوو لە لاشەی کەسێکەوە بۆ لاشەی یەکێکی تر دانەدەنرا، دڵ بە ئەندامێکی بەرزی لەشی مرۆڤ -سەکۆی ژیان- دەژمێردرا. لەڕاستیدا دڵ تەنیا ئەندامێکە کە لێدانی بە نیشانەیەکی ژیان دەزانین. کەواتە شتێکی زۆر سروشتییە کە بەناوەندی خۆشی و شادی و عیشق و دووربینی زانرابێت. لەو رووەوە کە دڵ لەلای چەپی لەشەوەیە لە سیاسەتیشدا سوودیان لێوەرگرتووە.

شوێنکەوتووانی ئایینی ((ئازتێك)) کە باوەڕیان وایە خۆر پێویستی بەخوێنە تاکو بخولێتەوە (لەوانەیە لەبەرئەوە بووبێت کە لەکاتی هەڵهاتندا رەنگی سوورە) هەموو رۆژێك دڵی مرۆڤێکیان لە سینگی دەردەهێناو تاکو بیکەنە قوربانی خۆر.

کاتۆلیکەکان تا ماوەیەك لەمەوبەر دڵی پاپای ڕێبەریان لە ناو ناوەندێکدا کە تایبەتبوو بە پاراستنی خۆڵەمێشی لەش مردووەکان بوو دەیان پاراست.

- چاو. بێگومان چاو هێما و نیشانەی تێگەیشتن و بیرکردنەوە و رۆحانیەتی مرۆڤ. هەروەها ئەندامێکە کە بەکاری دووبارە دیتن و کۆنترۆڵکردن دێت، کەواتە هێمای هێزێکە کە هیچ شتێك لێی پەنهان نابێت. لە تەوراتدا چاو هێمای ویژدان و هۆشارییە، چونکە هۆشیاری مرۆڤ بەردەوام لەژێر چاودێری خوادایە. لە ئایینی هیندۆسی و بودایيدا ((چاوی سێهەم)) ئەوەیە کە راستییە شاراوەکانی

جیهانی رۆحانی ببینێت لە دووبارە دەرکەوتنی ((شێوا)) هەندێك جار چاوی راستی خۆرە و چاوی چەپیشی مانگە.

- ئەندامەکانی نێرینە هێمای بەردارییە. لە زمانی سانسکریتدا (لینگام)ی پێدەڵێن و رازێنەرەوەی بەشێکی زۆری پەرستگای هیندۆسەکانە و هێمای شێوا، خوای بەخشین و ئەفراندنە.

- پێ. لەمەوە کە چەسپاوە بە زەوییەوە، نزمترین ئەندامی لەشی مرۆڤە. ئەوە پێیە کە لەگەڵ تەواوی چڵك و پیسییەکاندا رووبەڕوو دەبنەوە. جا خۆبەردانەوە بۆ سەرپێی یەکێك هێمای کەمی و نزمی و شەرمەزارییە. عیسای مەسیح پێی یارانی خۆی دەشۆرد و پاپاش هەموو ساڵێك لەکاتی جەژنی پاکدا ئەم کارە دووبارە دەکاتەوە. لە مزگەوتەکان و پەرەستگاکان پێڵاو لە پێ دەکرێت کە هێمای رێزلێنانی ئەم شوێنانەیە.

بارودۆخەکانی لەش

هەندێك لە بارودۆخەکانی لەشمان ئاماژەکەرێکی هەیە کە پێویستە لە قووڵایی سروشتماندا بەدواياندا بگەڕێن. کرنۆشبردن، چەمانەوە لە بەرامبەر کەسێکدا، لە هەموو جێگەیەکدا نیشانەی رێز و ناسینی بالای و گەورەیی ئەو کەسەیە. کەواتە چەمانەوە لە بەرامبەر خودا پێویستی بەوە نییە کە قسەی لەبارەوە بکەین. لەم لایەنەوەیە چەماندنەوەی ئەژنۆکان لە نوێژی مەسیحییەکان و دەست لەسەر ئەژنۆ دانانی موسڵمانان لە نوێژدا. نوێژی موسڵمانان — پێنج فەرزەی نوێژ — زنجیرە حاڵەتێکی هێمايين: وەستان، بۆ رکوع، بۆ سوجدە (کڕنۆش). لە داب‌ونەریتی دەستنیشانکردنی قەشەی کلێسای کاتۆلیك، قەشە نوێیەکان بۆ دەربڕینی کزی و ملکەچی لە بەرامبەر قەشە گەورەکانی تردا بەسەر زەویدا رادەکشێن. لەلای بوداییەکان حاڵەتەکانی بودا — کە((مۆدرای)) پێدەڵێن — هەریەکە و واتای خۆی هەیە: بودای دانیشتوو هێمای بیرکردنەوە و وتار دانە. بودای راکشاو نیشانەی ئارامی رۆحانی یان مەرگە. بودای وەستاو هێمای رەحمەت و پیشتوانییە. لەو جێگەیەدا کە ئەنگوستەکانی بودا بەرەو زەوین بە واتای بە شاهیدگرتنی زەوییە. زۆرجار وا دێتە بەرچاو کە هێماگەری چەند حاڵەت و جووڵاندنێکی عورفی و گرێبەندین (قراردادی) نە ئایینی. بەهەمان شێوە کە لای بوداییەکان دەست بەسەر کەسێکدا هێنان — ئەگەر منداڵێکیش بێت — کارێکی خراپە. هەروەها خراپە

کە لەسەرزەوی بەجۆرێك دانیشی کە قامکی پێیەکانی بەرەو رووی یەکێکی تر بێت. لە کلێسای ئەرتدۆکس دەست بەپشت کەمەرەوە گرتن گوناهێکی گەورەیە. لە دورگەکانی «ئانتێل» پیرەژنەکان لە ریورەسمی هاودەردی (Communion) کلێسەی کاتۆلیکدا هەولّدەدەن زمان لە ئەنگوستەکانی قەشەکە بدەن تاکو تەواوی بەرەکاتی ئاسمان بەریان بکەوێت.

هەروەها دەبینرێت کە حالّەت و جولاّندن مانای هێمایی نییە، بەلّکو ئامرازێکە بۆ ئەوەی زەینی کەسەکە ئامادەی کەوتنە بیرکردنەوە بێت. یۆگا کە لای بوودایییەکانی ((زین)) [رۆچوون بە قوولاّیی ناخ و دەروندا بۆ کەشفکردن و جولاّندنی هێزە دەروونییە ناچالاکەکان] بەکارهێنانی زۆری هەیە بۆ ئەم مەبەستەی سەرەوەیە. دەروێشە خولاوەکان — موسلّمانی عیرفانییەکان — کە چەند تەکیە و خانەقایەکیان لە رۆژهەلاّتی ناوەراستدا هەیە، بەتایبەتی لە قۆنییەی تورکیا دەبینرێت سەرەتا سەمایەك دەکەن کە هێواشە و لەسەرخۆیە و خۆیان دەنوشتێننەوە و دەسوورێنەوە، وردە وردە ئاهەنگەکەی توند دەبێت، تاکو زەینیان لە هەموو شتێك بەتالّبکەن تاکو ئامادە بێت بۆ گەیشتن بە واجب الوجود.

ئەگەرچی خەیالّی مرۆڤ ژمارەیەکی زۆری لەم هێمایانەی دروستکردووە، بەلاّم نابێ گومانمان هەبێت کە لە هێماکاندا راستییەکی زۆر پەنهان و شاراوەن. هێما شتێك نییە جگە لە شێوازێك بۆ دەربرینی ئەو شتانەی کە وەسفناکرێن. جار جار هێمایەك لە کەلتوورێکەوە بۆ کەلتوورێکی تر بەشێوازێکی جیاواز لێکدەدرێتەوە. نموونەی ئەمە رەنگی سپییە، کە لە رۆژئاوادا هێمای پاکی و پاکژییە، بەلاّم لە ولاّتی چیندا هێمای مردن و لە بەین چوونە.

کتێبە پیرۆزەکان

بێجگە لە ئایینەکانی ئەنیمیزم، هەموو ئایینەکان دەقی بتەویان هەیە کە بە پیرۆزیان دەزانن. یەهوودییەکان و مەسیحییەکان ((تەورات))، و موسلّمانان ((قورئان)) و زەردەشتییەکان ((ئاڤێستا))، هیندییەکان ((ڤێداکان))، ئوپانیشادەکان (Upanishads)، مهاباراتا

(Mahabharata) و رامایانا، بوداییەکان تری پیێ تاکا (Tripitaka)، سیخەکان ((گرانت)) و مورمونەکان کتێبەکەیان.

سروشتی پیرۆزی ئەم کتێبانە بەپێی ئایینەکان گۆرانکاری فراوان لەخۆدەگرت. سەبارەت بە قورئان و کتێبی مۆرمۆنەکان — کە بە کەلامی پەتی خوا دەژمێردرێت — پێش لەمە نووسیومانە. لێرەدا چەند سەرەنجێك لەبارەی کتێبە پیرۆزەکانی هیندستان و تەورات و ئینجیل دەخەینەروو.

دەقە پیرۆزەکانی هیندستان — کۆنترینی ئەو دەقانەن کە پارێزراون — تا ئەمرۆ پشتیوانی شارستانیەتی هیندی بوون و هەن. یەکەمین کتێبی ئەوان ((ڤێدا))کانن لە چوار بەرگ، کە لەلایەن خواییەکان لە رێگەی ئیلهامەوە دراونەتە هەلّبژێردراوەکان. ئەم دەقانە کە لە ئەسلّدا لەوانەیە بریتی بن لە گێرانەوەی گوتە کۆنەکان — لە سەدەی هەشتەمی پێش زایین بە زمانێك کە لە زمانی ئاڤێستا نزیکبووە نووسراونەتەوە. دەقی بێکەم و کورِی ئەمانە بۆ چوار سەدە پێش زایین دەگەرِێتەوە ((ڤێدا)) لە زمانی سانسکرێت بە مانای ((ناسین)) دێت. یەکەمین ((ڤێدا)) (١٠١٧) سروودی لەخۆ گرتووە. ((ڤێدا))کانی تر چەند سروود و ویردێکیان بۆ قوربانیکردن، ئاوازەکان، ویرد و دوعا جادوییەکان، و نوێژ و پارِانەوەکان لە خۆدەگرن ((ئوپانیشادەکان)) چەند دەقێکی کورتن سەبارەت بە سروشتی جیهان، کە لەگەلّ ((ڤێدانتا))کان و یۆگا رەوتی هزری سەرەکی فەلسەفەی هیندی پێکدەهێنن.

دەقە پیرۆزە هیندییەکان بەدوو داستانی حەماسی ((مهابارتا)) و ((رامایانا)) دەگەنە چلەپۆپەی کەمالّی خۆیان. دەقی یەکەم (٢٠٠٠٠٠) دوو سەد هەزار و دەقی دووەم (٤٨٠٠٠) چلو هەشت هەزار بەیتی شیعری لەخۆ دەگرن. بە هاوشانی ((ئەلیادە)) و ((ئۆدێسە)) دادەنرێن و لە دەقەکانی تر ئایینیترن[٧]. دەقە پیرۆزە هیندییەکان تەنیا بە کاروباری ئایینی ناوەستن بەلّکو نوکتەی جۆراوجۆر لەخۆدەگرن. فەزایێکی کەلتووری پێکدەهێنن کە زەمینەیەکی هاوبەشە بۆ تەواوی گەلانی هیندی، لەنیپالّەوە تاکو هەرێمی بالی. لەراستیدا چەمکی ((پیرۆز)) کە بۆ نیشاندانی ئەم دەقانە بەکاردەبرێت دەبێ بە واتای ناسازگاری ((کوفر

ئامێز))[*] وەربگرێت، هەروەکو چۆن ئێمەی خەڵکی ڕۆژئاوای سوننەتەکانی باوباپیرانمان بە ((میراتی پیرۆز)) لە قەڵەم دەدەین.

بەپێچەوانەوە، تەورات کە شێوازی داڕشتنی جۆراوجۆری هەیە هەمووی پێکەوە لەبارەی بەسەرهاتی گەلی یەهوودە و پەیوەندییان لەگەڵ خوادا. هەر ئەم ((لە هەموو شوێن بوون))ی خوایە کە تەوراتی پێ دەبێتە کتێبێکی پیرۆز.

بە پێوان کردنی (بە بەراوردکردنی) لەگەڵ ئەو هێزەی خەیاڵ کە دەقە ئەفسانەییە هیندییەکانی پڕ کردووە و پێکهێناوە، تەورات و ئینجیل وەکو هەواڵێکی ڕۆژنامەگەری ئەمڕۆیە، سادە و بێ پێچ و پەنا، هەرچەند ئەو ریوایەتانەی کە لە ژیانی عیسا دەیگێڕنەوە لەگەڵ بەسەرهاتی ڕۆژانە کە ڕووداو و نووسەکان باسی دەکەن، جیاوازییان هەیە.

لەو ڕۆژگارانەدا نووسین بەربلاو نەبوو بەڵام سوننەتی گێڕانەوە ڕێگایەکی سروشتی و دڵنیاکەرەوە بوو بۆ گەیاندنی ئەندێشە و هزر بە خەڵکانی تر. جا یەکەمین گێڕانەوەی نووسراو کە چەند ساڵێك دوای ڕووداوەکانی ژیانی مەسیح پەیدا بوو. لەو ڕۆژگارەدا کە گەلانی مەسیحی زۆرتر پەرش و بلاوبوون چارەیەکیان نەبوو بۆ ئەو جۆرە گێڕانەوانە. وا گومان دەکرێت کە کۆنترین ئینجیل مرقوس (Mark) بێت کە کورتترینیانە و گوایە لە ساڵی (٧٠) حەفتای زایینیدا نوسراوەتەوە. ئینجیلی لۆقا (Luc) و مەتتا (Mathiew) لە ساڵی (٨٠) هەشتادا نووسراون، و ئینجیلی یۆحەننا (Jean)، کە ڕێك و پێکترە، لە ساڵی (٩٠) نەوەد دا نووسراوەتەوە.

تەنیا دووکەس لە گێڕەرەوەکانی ئینجیلی — یۆحەننا و مەتتا- لە دوانزە بانگەوازکارەکانی عیسای مەسیح بوون. مرقوس و لۆقا کەسایەتییە بەناوبانگەکانی دەستەی دووەم و یاوەران پترۆس و پائولۆس بوون. لۆقا هەروەها نووسەری ((سوونەتی بانگەوازکارانی مەسیح))یشە کە گێڕانەوەیەکی مێژوویی زۆر ڕوون و ئاشکرای لە ساڵەکانی سەرەتای کلێسەی مەسیحییە.

(*) کوفر ئامیز: واتە ئەو دەقانەی کە هەڵوێستی دژگرتن بەرامبەریان کوفر بـۆ دژە هەڵوێـستگرەکە دێنێتـە پێشەوە. وەرگێر.

لە هیچ کامێك لە ئینجیلەکان نوسخەی ڕەسەن بەجێنەماوە. کۆنترین نوسخەیەك کە لەدەستدا بێت لەسەدەی چوارەمە، کە خۆی لە خۆیدا جێگەی سەرنجە. سێ دانە لە ئینجیلەکان بەزمانی یۆنانی نووسراونەتەوە. تەنیا ئینجیلی مەتتا بەزمانی عیبری و ئەرمەنییە. هیچ کامێك لە ئینجیلەکان لەخۆگری هەموو شتێك نین هەرچەند لەهەریەکەیان ئەوەی کە هەیە لە شوێنی خۆیدا شیاوە. لە سێ دانە ئینجیلەکەدا بەسەرهاتێکی هەمەجۆر هاتووە، لەم ڕووەوە بە ((ئینجیلە هاوئاوازەکان Sinoptic) ناویان دەرکردووە. ئینجیلی یۆحەننا لەگەڵ ئەوانی تردا چەند جیاوازییەکی هەیە.

بێگومان لەژیانی عیسا مەسیح گێڕانەوەی زۆری تر نووسراونەتەوە، بەلام بلاونەکراونەتەوە.

ئینجیلەکان هەر لەسەرەتاوە هەڵوەدای ئەمەبوون کە ئامۆژگاریکەر بن. تەنیا گوفتار و کرداری گرنگی عیسا تیایدا هاتوون، بێ ئەوەی ئەوان بەوردی لەڕووی زەمەنییەوە ڕێکخرابن. تەنیا ئەو ڕووداوانەی کە کاتی ڕوودانیان بەوردی هاتووە، دواساتەکانی ژیانی ڕۆژانەی عیسا، دادوەری، و مەرگی ئەون.

کاتێك ئینجلییەکان دەخوێنینەوە لەڕوونی و ئاشکرایی و وردی گێڕانەوەکانی بەسەرهاتەکان، و هەروەها سادەیی گوتەکانی عیسا رادەچلەکین، کە جیاوازی زۆر هەیە لەگەڵ ئەو موعجیزانەی کەوا کردوویەتی. هیچ کاتێك هەستناکەین کە گێڕەرەوە (راوی) لە دەربڕینی خۆیدا خۆی دەرخستبێت یان قسەکانی داڕشتبێت، بە پێچەوانەوە هەستدەکەین کە ئەو باوەڕ و بۆچوونی بینراو دەگێڕێتەوە کە گومانی خراپ سەبارەت بەو ڕێگەی تێناچێت.

دوو نموونەمان لە کتێبی پیرۆزی هیندییەکان و ئینجیلدا هێناوەتەوە کە پێمان دەڵێن ئەو دەقانە تا چ پلەیەك نوێنەری کاکڵ و ناوەڕۆکە قووڵەکەی ئایینەکانن. هیندۆسیەت پێش هەر شتێك کەلتوورێکە کە پێکدێت لە سوننەت، ئەفسانە، دابونەریت، و بنەما و ڕێساکان کە کۆمەڵگە پێیانەوە پابەندە و شتانی تر کە لەو کەلتوورەدا شوێنیان. لە بەرامبەر ئەمەدا، مەسیحییەت ئەو پەیامەی هەیە کە لەگەڵ هەر کەلتوورێك بسازێت. بەسەرهاتێکی مێژوویی — ژیانی عیسا مەسیح- نموونەی ژیانی گشت مەسیحییەکانی جیهانە، جا سەر بەهەر کەلتوورێك بن.

پەرستن، نەریت و ڕێوڕەسم، تەشریفات

هەر ئایینێکی خاوەن بونیاد و داڕێژراو و ڕێوڕەسم و تەشریفاتی خۆی هەیە و نەریت پەرستنی خۆی. نوێژەکان، دەنگەکان، قوربانی کردنەکان، پێشکەشکردنەکان و بەختکردن (نەزرکردن) و نیازەکان نیشانەی دینداری و گوێڕایەڵی ئایینن. یادەوەرییە خاوەن شکۆ ئایینییەکانی دەبنە ڕواڵەتەکانی دیاری ئاپۆرەی خەڵك. ڕێپوانە گرووپییەکان، دەستەی جێبەجێ کاری و زیارەتە ناوبەناوەکان سەد هەزار دیندار بەدوای خۆیدا ڕادەکێشێت.

پەرستشی تاکی و گرووپیمان هەیە، لەکاتێکدا ئایینەکان و ڕێوڕەسمەکان لە پێشتر دانراون و بەجێهێنانیان لەسەر دیندار فەرزە. جا دەبینین کە ئایینەکان نیازیان بەخۆدەرخستن و خۆڕژاندنە دەرەوە هەیە و ئادەمییەکان — بەلانی کەم تاکو ئەم سەردەمەش — نیازیان هەیە داب‌ونەریت و ڕێوڕەسمێك بەجێبهێنن کە ئەتەکێتی کەلتووری ئەوانن. بەڵام، لە داب‌ونەریتی ئایینی — جا هەر ئایینێك بێت- نا یەکسانییەك بەرچاو دەکەوێت: ئایینەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن کە ئەو داب‌ونەریتانە بۆ ڕازیکردنی خواوەند بەجێ دەهێنرێت کە سروشتی ئەو لەگەڵ سروشتی ئێمەی مرۆڤی خاکیدا زۆر جیاوازە. لەکاتێکدا ئەو شێوازەی کە ئێمە داب‌ونەریتی تیادا بەکاردەهێنین بەردەوام نیشانەیەك لە خوونەریتی زەمینی ئێمەی پێوەدیارە. عەترو خواردن یان ئاژەڵ پێشکەش بەخواکان دەکەین بێ ئەوەی لەخۆمان بپرسین ئەمانە لای خواکان چ ئەندێشەیەك دەورووژێنێت.

بەڵام دەتوانین ژیانێکی ڕۆحانیش وێنا بکەین کە دەروونی و باتنی بێت، داب‌ونەریت و تەشریفاتی دەرەکی نەبێت. بۆیە کاتێك کە پرۆتستانتەکان دڵیان لە زیادە ڕەوییەکانی شانۆیی کاتۆلیکەکان تەنگ بوو ئەو داب‌ونەریتە سەخت و وشکانەی کلێسەی کاتۆلیکیان لادا بێ ئەوەی بتوانن لە ناوی بەرن.

ئیسلامیش، کە دڵی بە بەکارهێنانە کۆمەڵایەتییەکانی ئایین دەبەستێتەوە، ویستوویەتی ئایین پاك بکاتەوە لە تەواوی ئەو شتانەی کە بۆنی بتپەرستی لێدێت. هەموو جۆرەکانی داتاشینی پەیکەر بۆ خوا قەدەغەکراوە مەگەر نووسینی ناوەکەی نەبێت. جێگەی ئەم پرسیارە لە ئارادایە

کە لەڕاستیدا چ جیاوازییێکی هەیە لەنێوان ئەوەدا کە شکۆ و جەلالی خواوەندی بە شاکارێکی هونەری — بۆ نموونە وێنەیەکی ئەبستراکت یاخو ئینتزاعی — بنوێنرێت یاخود بە خەتێکی خۆش؟.

نەریت و ڕێوڕەسمی ئایینە جۆراوجۆرەکان نیشانەی دیاریان لە سوونەتەکان هەیە. زۆربەی ئایینەکان ئەوەندە بەداب و نەریت و ڕێوڕەسمی خۆیانەوە بەستراون ئەگەر لە دەرەوەی ئەو ئایینایە تەماشایان بکەین بەزێدەڕۆیی و کۆنەپەرەستی و دواکەوتوویی دێتە بەرچاومان. ترسی ئەوەی لێدەکرێت کە دڵبەستنی دینداران بە داب و نەریت و مەراسیمەکان دەبێتەهۆی ئەوەی ئەوان تا ئەندازەیەکی زۆر ڕواڵەت لەجیاتی ناوەڕۆك بگرن و لەبیریان بچێت کە ئەم داب و نەریتانە کە خودی ئادەمییەکان دروستیان کردوون نەك خوا.

گوایە کۆنترین داب و نەریتی ئایینی قوربانی کردنی ئاژەڵ بووە لەپێناو خواکاندا. مرۆڤی ئەو ڕۆژگارانە لە توڕەیی و هەڕەشەی ئەو زیندەوەرانە دەترسا کە نەیدەدیت و نەیدەناسین بەلاَم بێ ئەندازە بەتوانای دادەنا و بۆ دەستەبەرکردنی بەزەیی و چاودێریان خۆشەویسترین داهاتەکانی خۆی بەختدەکرد. هەروەها باوەڕی خەڵك بەوە کە ژیانی دوای مردن لەلای هەندێك لە گەلە کۆنەکان وایلێدەکردن کە بەهۆی مردنی پاشاکانیان خزمەتکارەکانیان بکەنە قوربانی تاکو هاوڕێیەتی پادشاکانیان بکەن و لە ژیانی دوای مردن گوێڕایەڵی فرمانەکانیان بکەن. بەپێی سوننەتی هیندۆسەکانی ((ساتی)) ژن خۆی دەهاوێشتە ناو ئەو ئاگرەی کە لاشە مردووەکەی مێردەکەی دەسووتاند ئەم سوونەتەش تاکو سەرەتاکانی سەدەی بیستەم بەردەوام بوو. لە تەوراتیشدا دەبینین کە ئیبراهیم ئامادەبوو کە کوڕی خۆی ئیسحاق لەرێگەی خوادا بکاتە قوربانی. ئەمڕۆکە لەهەندێك شوێندا کە ئەینمیزمی سەرەتایی هێشتا لەناویاندا ماوەتەوە چەند نموونەیەك لە قوربانی کردنی مرۆڤەکان دەبینرێت.

بەڵام مرۆڤ وردە وردە هۆشیارتر بوو و ڕازی بوو لە جێگەی مرۆڤ ئاژەڵێك سەرببڕێت. خەڵکی ئەندەنۆسیا لە ڕێوڕەسمی بەخاك سپاردنی مردوودا مەڕ و گامێش دەکوژنەوە و موسڵمانانیش لە جەژنی قورباندا مەڕ. ئەفریقییەکان گۆشتی قوربانی کراوی وشتر مەل (نەعامە) دەدەنە مارمیلوکە پیرۆزەکان.

بۆ هەموو ڕووداوە گەورەکانی ژیان ئاداب و مەراسیمێك هەیە. بۆ لە دایكبوون، گەورەبوون، مارەبڕین و مردن. گوزەرکردن لەهەر قۆناغێك مرۆڤ — جا دینداربێت یان بێ دین- ناچاری دەکات کە بۆ ئەو تێپەڕینە ئاداب و مەراسیمێك دروستبکات. تایبەتی هەموو ئاداب و نەریتەکان ئەوەیە کەوا نیشاندەدەن کارایی و کاردانەوەی باڵاتر یاخود سەرووی سروشت (لەڕادەبەدەر) دەبەخشنە بار (حالات) و کردەکان. ئایینە سەرەتاییەکان ئەم کارایی و کاردانەوەیان لەناو بار (حالات) و کردەکاندا دەدیت بەو مەرجەی کە ئەم کردە و کردارانە کەسێك ئەنجامی دەدان کە کارزان یان فێرخواز بوو. پیاوی ئایینی، جادووگەر و فێڵزان ئەو هێزەی هەیە کە پەرییە (جن) خراپ و باشەکان بخاتە ژێر کۆنترۆڵی خۆی. لە کاتۆلیکییەت و ئەرتۆدۆکسیدا خواوەندە کە ئەو توانا لە رادەبەدەرە دەبەخشێتە کردارەکانی قەشە تاکو حەوت ڕێز و ڕەسمەکەی مەسیح جێبەجێ بکات. لای ژمارەیەك لە ئایینەکاندا لە ڕێوڕەسمی ئایینیدا کردە و حاڵەتەکان زیاتر بەهایەکی هێماییان هەیە هەرچەند خوا بەجێهێنانی ئەوانەی، وەکو نیشانەی گوێ ڕایەڵی، لە دینداران ویستووە.

جاری وایە کە داب و ڕەسمی ئایینی وردە وردە لە خواوە هاتنی (لەلایەن خواوە) خۆیان لە دەستدەدەن و دەبنە چەند هەلێك بۆ کۆبوونەوەی شوێنکەوتووانی ئایینەکە و جاریش هەیە دەبنە دابێکی کۆمەڵایەتی، ئەوکاتەش جگە لە پەیوەستبوون بە میللەتێك یاخود کەلتوورێك مانایەکی تریان نامێنێت. بەم حاڵەش ئامۆژگاری ئەفسانەکان، داب و ڕەسمی چوونە ناو ئایینێك و فێرخوازی، مارەبڕین و مەرگ و لەناوچوون تا ڕۆژگارێکی درەنگ دوای ئەمەش کە ناوەڕۆکی پیرۆزیان نامێنێت لە شوێنی خۆیاندا (لەناو کۆمەڵگە) دەمێننەوە. ژمارەیەکی زۆر لەو مەسیحیانەی، لە ئەورووپادا دەژین، تاکو ئێستاش وازیان لە خۆشوشتنی مەسیحیانە، ژمارەکردن لە کلێسا، ڕەسمی ئایینی بەخاکسپاردنی مردوو نەهێناوە لە کاتێکدا هیچ هەڵوەدایەکی غەیبییان لەسەردا نەماوە — بۆ ماوەیەکی زۆر لە مێژە — ژمارەیەکی زۆر لە موسڵمانان ڕۆژوو دەگرن — لەژێر فشاری کۆمەڵگە — تەنیا بۆ ئەوەی هاوڕەنگی کۆمەڵ بن. لەو کۆمەڵگایانەدا کە چوونەتەوە ناو قاپێلك و قاوغی خۆیان ڕێز لە عورف و داب و قەدەکراوەکانی (تابو- Taboo) ئاسانترە. بەپێچەوانەوە، ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ کەلتوورێکی بێگانەدا لەوانەیە لە بینای کۆمەڵگایەکی ئاوادا درز دروستبکات یان بیروخێنێت. بۆ نموونە، ژمارەیەك خەڵك لە هۆزە ئەفریقییەکان کە خەنجەر لە دەم و چاویان دەدەن لە ساڵی (١٣٥٠ زایینی) وازیان لەم کارەیان هێناوە. هەروەها خاڵکوتانی ژنە بەربەرەکانی باکووری ئەفریقا بە

فراوانی دەبینرا بەڵام ئێستا نەماوە. سوونەتکردنی کوڕان و کچانی هۆزە ئەفریقاییەکان کەوتۆتە ژێر فشارەوە.

ئاداب و مەراسیمی ئایینی چوار ریانێکە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئاین لەگەڵ کەلتووردا. ئەتەکێتی کۆمەڵگایەکن و پێوانەیەکی گەورەی کەلتووری هەمەکیەی. کەواتە جێگەی سەرسوڕمان نییە کە کەلتوور بیانخاتە ژێر چەپۆکی خۆی کاربگاتە ئەوەی کە هەر ئایینێك لە چوارچێوەی کەلتوورێکدا زیندانی بکرێت. هەموو ئایینەکان تووشی ئاوا چارەنووسێك بوونەتەوە.

داب و نەریتی خواردن و خواردنەوە

ئەگەر خواردن و خواردنەوەکان وەکو سووتەمەنییەك تەماشابکەین کە زیندوو مانەوەمان پێویستە بگاتە ئەندامەکانی لاشەمان ئەوا کارێکی ژیرانەمان کردووە و زۆربەی ئایینەکان بەجۆرێکی تر دەیبینن:

- هەندێکیان -وەکو یەهوودییەت و ئیسلام- چەند خواردن و خواردنەوەیەك بە پیس دادەنێن و بەکارهێنانیان سەرپێچی کردن لە خووڕەوشت دەزانن.

- هیندۆسیەت ڕێزی ژیان دەگەیەنێتە ئەو رادەیەی کە تەنیا گیاخواردن بەڕەوا دەزانێت، ئەمەش لەبەرئەو باوەڕەیە کە گیانی مرۆڤەکان دوای مردن دەچێتە ناو لەشی ئاژەڵێك مەگەر کاتێك نەبێ کە کارەکانی پێش لە مردنی شایانی و باشتری بۆ مسۆگەر کردبێت. بوودایی — هەرچەندە لە هیندۆسیەت جیابۆتەوە- زەبروزەنگی کەمترە لەگەڵ ئەوەشدا کە ڕەبەنەکانیان (راهیب) زیاتر گیاخۆرن.

- کەم تا زۆر هەموو ئایینەکان ڕۆژووگرتنی خۆویست بەشێوازێك بۆ بەهێزکردنی ئیرادە و ویست و هاودەردی کردن لەگەڵ بێ نەوایان و هەژاران دەزانن. زێدەڕۆیی لە خواردنەکاندا — لەڕووی چەندوچۆنی- لە هەموو ئایینەکاندا بەبێ ڕێزی دادەنرێت بەرامبەر کەسانی برسی و هەژار و نەدار.

- ئایینە سەرەتاییەکان وایان دەزانی کە خواردنی گۆشتی ئاژەڵێکی بەهێز تایبەتمەندی ئاژەڵەکە دەبەخشێتە کەسە بخۆرەکە.

بەپێی ئەم گومانە ئێستاشی لەگەڵدابێ گۆشتی مردوو دەخورێت چونکە پەیڕەوکردنە لە دابێکی ئایینی دەکات. ئەو گومانەی کە فەزیلەتەکانی مردووەکە — چ دۆست یان دوژمن — دەگاتە ئەو کەسەی گۆشتی مردووەکە دەخوات.

- خواردنەکان هەندێك جار جۆرە پیرۆزییەك وەردەگرن بەهۆی ئەوەی کە بۆ خواکان پێشکەش دەکرێن جا بۆ ئەوە بوو بێت کە بخورێن و چاودێری بکەن لە پێشکەشکارەکە، یان تەنیا بۆ ئەوە بێت کە ببێتە شتێکی متفرك (متبّرك). لە بالی (دورگەکانی ئەندەنۆسیا) ژنە هیندۆسەکان بەدەستە دەکەونە رێ و لەگەڵ رێژەیەکی زۆر لە میوە و شیرنەمەیی کە بەسەر سەریانەوەیە بۆ پەرەستگا دەبەن.

- لە زۆربەی لقەکانی مەسیحییەتدا بەجێ گەیاندنی نانی ئێوارەی رەببانی (دوایین نان خواردنی ئێوارەی عیسا و یارانی) — متفرکی نان و شەراب- کە قەشە ئەنجامی دەدات چڵەپۆپەی ئایینی مەسیحییەتە.

لەلای یەهوودەکان

داب و نەریتی خواردنەکان لای یەهوودییەکان زۆر و ئاڵۆزن. زۆربەیان نامەنتیقین، و یەهوودیەك دەبێ بەبێ چەندوچۆن —چونکە لە خواوە هاتوون- جێ بەجێیان بکات.

تەنیا گۆشتی چوارپێیە گیاخۆرەکان بۆیان حەڵاڵە کە سمی پێیان دووپەل بێت، کەواتە گۆشتی کەروێشك، بەراز، ئەسپ و چوارپێیەکانی تر بە حەرامی دەزانن.

گۆشتی باڵندە ڕاوچییەکان حەرامە لێیان. چوار پێ و باڵندە حەڵاڵەکان دەبێ سەریان ببڕێت و لێی بگەرێن تاکو تەواوی خوێنی لاشەی دێتە دەرەوە. خواردنی خوێن و هەرچی خوێنی لەناو دابێت حەرامە لێیان.

ماسی و گیانەوەرە ئاوییەکانی تر تەنها ئەوانەیان حەڵاڵە کە پوولەکە و باڵیان هەبێت یان شتێك کە لەمانە بچێت مەلەی پێدەکات. خشۆکەکان، بۆقەکان، لاشە نەرمۆکەکان، قرژاڵی دەریایی و گیانەوەرە دەریاییە پێست رەقەکان و ماسییەکان و گیانەوەرە دەریاییەکانی تر بەحەرامیان دەزانن. بەتایبەتی خواردنی گۆشت لەگەڵ شیر حەرامە. حاخامەکانی دەستە راستی قەشە دەڵێن پێویستە لەنێوان ئەم دوو خواردنە (٦) شەش کاتژمێر بوار هەبێت، دیسانیش نابێ هەردووکیان لەناو هەمان قاپ دابخورێت. پێویستە بۆ هەرکامیان قاپێك دابین بکرێت. بەخواردنی حەلاڵ دەڵێن «کاشەر». لەو شارانەدا کە گرووپە یەهوودییەکان دەژین قەسابە کاشەرییەکان هەن[٨].

لە ئیسلامدا

خواردنە حەرامەکان لە ئیسلامدا ئەمانەن:

- خواردنەوەی کحولی (سپرتۆیی).
- گۆشتی بەراز و ئەو بەر و بوومانەشی کە گۆشتی بەرازیان تێدایە.
- گۆشتی ئەو ئاژەڵانەی کە سەریان نەبڕابێت. کەواتە ئاژەڵێك کە بەلێدانی گیانی لەدەست دابێت، یان لە بەرزاییەك کەوتبێتە خوارێ، یان خنکاو بێت گۆشتی حەرامە.
- ئەو گیانەوەرانەی کە لە ئاو و خاکدا دەژین، وەکو بۆقەکان و مارمۆیلکەکان.

ئاشکرایە کە ئەم قەدەغە کراوانە (محرّمات) لە سوننەتە کۆنەکانی یەهوودی (ئایینی ئاسمانی) وەرگیراوە، ئەگەرچی گۆڕانکاری دەبینرێت. کاتی سەربڕینی ئاژەڵێك دەبێ ((بسم الله)) بوترێت، کە مانای ئەوەیە کە سەربڕی ئاژەڵەکە دەبێ موسڵمان بێت. بەم حاڵەش گۆشتی ئەو ئاژەڵانەی کە لەلایەن ئەهلی کیتاب- یەهوودی و مەسیحی- سەربڕاون حەڵاڵن بەو مەرجەی بەپێی ئەحکامی ئایینی خۆیان سەریان بڕیبن.

سەبارەت بە خواردنەوەکانی کحولی بەتوندگرتنی موسڵمانان لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر دەگۆڕێت. لە لیبیا، سعودیا و ئیماراتی عەرەبی هیچ کەس مافی نییە بیخواتەوە هەرچەندە کە هەشیانبێت. بەپێچەوانەوە لە تورکیاو ئەندەنۆسیا — هەرچەندە کە لەم دوو وڵاتەدا ژمارەی موسڵمانان زۆرترە بەڵام قانون و دەستووری وڵات ئیسلامی نییە — ئازادی زۆر هەیە لە

خواردنەوەی کحولیدا. لەو وڵاتانەشدا کە لەم بوارەدا توندترن کحول وەکو ((میوەی قەدەغەکراو))[٩] خەڵك بەرەو خۆی کێشدەکات و رەوش و کردەی خەڵك بەخواردنەوەی کحولی ئەو رەفتاری خەڵکی ئەمریکای باکوورمان بیردەهێنتەوە لە قەدەغەکردنی کحول لە وڵاتەدا.

لە ئایینی هیندۆسی، جین، بوودا

باوەڕ بەوەی کە گیانی ئادەمی —دوای مردن- لە لەشێکی تردا، کەلەوانەیە لەشی حەیوانێك بێت، دووبارە دێتەوە ژیان شوێنکەوتووانی ئەم سێ ئایینەی والێکردووە کە ژیانی هەر زیندەوەرێك بەرێزەوە سەیری بکەن. جا مرۆڤە خۆپارێزەکان — بەتایبەتی براهماکان و راهیبەکانی بوودا- خۆیان لە خواردنی گۆشت دەپارێزن. هەروەکو بینیمان لەناو (جین)ەکان کەسانێك هەن کە رەگی گیاکانیش هەر ناخۆن لە ترسی ئەوە نەخواستە لەکاتی دەرهێنانی رەگیدا بەهۆی بێڵەوە زیندەوەرێك لەناو بچێت.

ئەنیمیستەکان

لەناو ئەنیمیستە جۆراوجۆرەکانیش قەدەغەکراو هەیە. بەتایبەتی لە ئەفریقای ڕەش خەڵکی هۆزێك نابێ گۆشتی ئەو ئاژەڵە بخۆن کە «تەوتەم»[١٠]ی ئەو هۆزەیە. بەڵام ئەگەر تەوتەمی هۆزەکە ئاژەڵێکی وەکو رێوی، مارمۆیلکە یان شێرێك بێت دەتوانن گۆشتی بخۆن. ژمارەیەکی زۆر لە ئایینەکانی ئەنیمیست داوا لە شوێنکەوتووانیان دەکەن کە لە رێوڕەسمە ئایینییەکاندا خۆراکی تایبەت بخۆن وەکو کارگی رووژێنەری خەیاڵ، کحول، و گۆشتی قوربانی، کە ئەمڕۆ لە حاڵەتی زۆر نەوازەدا لەوانەیە گۆشتی مرۆڤ بێت، چونکە وا گومان دەبرێت لە رێگەی سیحرو جادو ئەوکەسە دەتوانێت باشییەکانی ئەو مردووە بۆ خۆی رابکێشێت.

مەسیحییەت

لە داب و رەسمی مەسیحییەتدا، بەتایبەتی لای پرۆتستانتەکان، دەتوانین بڵێین دروستکردنی دوایین نانی ئێوارە مەسیح لەگەڵ یارانی خۆیدا رەسم و دابێکی خۆراکییە بەڵام مەسیحییەت — بەپێچەوانەی زۆربەی ئایینەکان — هیچ خۆراکێك قەدەغە ناکات. ئەو کولێرەیەی کە لە نانی خواردنی ئێوارەی رەببانیدا دادەخورێت لەگەڵ شێواز و ئادابی کەلتووره جۆراوجۆرەکاندا دەسووڕێ. چونکە نانێکە — کەلای کاتۆلیکەکان- خومرەی نانی نییە، و لە وڵاتە ئاسیاییەکاندا لە ئاردی برنجە. نەخواردنی گۆشت کە لە هەندێك ئایین لە هەندێك رووداودا قەدەغەکردنێکی خۆراکی نییە، بەڵکو وەکو دان بەخۆداگرتنێکە لە خواردنەکە کە بەرۆژوو دەمێنێتەوە.

رۆژوو

لەکاتی برسیەتێدا نان نەخواردن چارەنووسی بێ نەوایانە. بەڵام لەکاتی ئامادەبوونی خواردن و نەخواردنی لەکاتی برسیەتیدا کارێکی هێمایییە: هەندێك جار مانگرتنە لە خواردن کە هێمای رەخنە و لادانە. بەڵام زۆربەی کات هەوڵ و ئەزموونێکی ویست و ئیرادەیە کە سروشتێکی رۆحانی هەیە. کەسێك کە رۆژوو دەگرێت هاودەردی لەگەڵ نەداران و هەژاراندا دەکات و بەیادی خۆی دەهێنێتەوە. ((کە خواردن بەخششێکی خوایە)). رۆژووگرتنەکە ئەگەر درێژە بکێشێت حاڵەتێك لە رۆژووگردا دروستدەکات کە زەین و بیرکردنەوە لە زیندانی لەش رزگاریان دەبێت. ئایینەکان فۆرمی جۆراوجۆر بۆ رۆژووگرتن دادەنێت بەکاری دەهێنن. رۆژووگرتن زۆرجار نیشانەیەکی غەم و ماتەمینییە، بەپێچەوانەی میوانداریییەکان کە هاوڕێیە لەگەڵ جەژن و خۆشیدا. لە سروتەکانی خۆشی و شادیدا ئەنیمیستە تازەهاتووەکان (تازە باوەڕدارەکان) پێویستە رۆژوو بگرن. بەڵام، ئایینێك کە رۆژووگرتن تیایدا پلەیەکی باڵای هەیە ئایینی ئیسلامە.

مانگی ڕەمەزان

ڕۆژووەكانی مانگی ڕەمەزان یەكێكە لە پێنج ڕوكنەكانی ئیسلام. لەو مانگەدا، لە خۆرهەڵاتن تاكو خۆر ئاوابوون، خواردن، خواردنەوە و جگەرەكێشان، نێرگەلە و هاوشێوەكانیان حەرامە. و دەرزی لێدان و ئاوكردنە ناو ڕیخۆڵە و گەدەش حەرامە تەنیا بۆ كەسێك كە هەڕەشەی مردنی لێدەكرێت. منالآنی كە نەگەیشتوونەتە تەمەنی بالغی، نەخۆشەكان و ژنان لە قۆناغی كەوتنە سەرخوێن دەتوانن ڕۆژوونەگرن.

ڕۆژووگرتن لە خۆرهەڵاتنەوە تاكو خۆرئاوابوون چەند دژوارییەكی ئاشكرا دێنێتە پێشەوە. لە هاوینەكانی جەمسەریدا كە ڕۆژێك شەش مانگە چۆن دەتوانرێت لە ڕۆژێكدا هیچ نەخوات؟ كەواتە بۆ ئەو شوێنانەی كە لە خەتی (ئیستیوا) دوورن بنەمایەك هەیە كە كاتی خۆرهەڵاتن و ئاوابوون لە خولگەی (٤٥ °) پلەدا بكەینە ئەساس و لە گەشتەكانی ئاسمانیدا پێویستە كاتی دەركەوتن و ئاوابوونی ڕۆژ بكرێتە خاڵی دەستپێك.

ئیسلام داكۆكی لەسەرئەوە دەكات كە ڕۆژوو ئارامی و لەسەرەخۆیی زیاد دەكات ژەهراوی بوونی خانەكان پاك دەكاتەوە. ئیسلام هەروەها كە حیكمەتی ڕۆژمێری مانگ ستایش دەكات كە دەبێتەهۆی ئەوە كە خولی ڕۆژووگرتن لە ساڵێكەوە بۆ ساڵێكی تر بگۆڕێت و دادپەروەری لەنێوان گەلانی هەرێمە جیاوازەكاندا بەرپابێت. بەڵام بێ گومان زیاتر داكۆكی لەسەر سوودی ڕۆحانی ڕۆژووگرتن كراوەتەوە، كە ئێمە نزیك دەكاتەوە لە فریشتەكان، كە نەدەخۆن و نەدەخۆنەوە. پێغەمبەری ئیسلام فەرموویەتی: هەركەس كە شەش ڕۆژ (لە دەقە فارسییەكەدا مانگ هاتووە بەڵام لە فەرموودەكە ڕۆژە) زیاتر لە مانگی ڕەمەزان بگرێت وەكو ئەوە وایە كە تەواوی ساڵ بەڕۆژوو بووبێت.

ڕۆژووگرتن لە مەسیحییەتدا

عیسای مەسیح دوای ئەوەی كە یوحەننای مەعمەدان غوسڵی تەعمیدی بۆ كرد دوای چل ڕۆژ ڕۆژووگرتن لە بیاباندا، خۆی ئامادەكرد بۆ ئامۆژگاری كردنی خەڵك. ئەم چل ڕۆژە یادخەرەوەی ئەو چل ساڵەیە كە گەلی یەهوود پێش گەیشتن بۆ سەرزەمینی قودس لە بیاباندا سەرگەردان بوون. بۆ یادەوەری ئەم ڕۆژووگرتنەوەی عیسا، مەسیحییەكان چلەی ڕۆژووگرتنیان دامەزراند كە چل ڕۆژە و چوارشەممەی پێش جەژنی زیندووبوونەوەی مەسیحییەت دەستپێدەكات و شەممەش پێش جەژنی قوربان (فصح یان فطیریش پێدەڵێن كە گەورەترین جەژنی یەهوودە). ئەمڕۆكە چلەی ڕۆژووگرتن وردە وردە خەریكە بەرەو نەمان دەچێت و ئەو مەسیحییانەی كە كار بە ئایینی خۆیان دەكەن تەنیا ڕۆژی هەینی پیرۆز — كە ساڵڕۆژی كۆچی دوایی عیسای مەسیحە و چوارشەممەش پێش جەژنی زیندوبوونەوەی مەسیحییەت بەڕۆژوو دەبن. ئەم ڕۆژووەش بریتییە لەوە كە لە ڕۆژدا زیاتر لە ژەمێك خواردنی سەرەكی نەخۆن. هەروەها پێش نیوەڕۆ پاش نیوەڕۆ (پێش عەسر)یش بەڕەوا دەزانن بۆ نان خواردن (لەكاتی ڕۆژووگرتندا). ڕۆژانی تری هەینی لە چل ڕۆژووەكەدا، هەروەها چوار هەینیش پێش جەژنی لە دایكبوونی مەسیح هەم خواردن ناخۆن بەو واتایەی كە گۆشت و خواردنە چەورییەكان ناخۆن. ئەوانەی تەمەنیان لە (٢١) بیست و یەك ساڵ كەمترە و لە (٦٠) شەست ساڵ زیاترن و ئەوانەش كە كاری قورس ئەنجامدەدەن و ئەوانەش كە نەخۆشن دەتوانن ڕۆژوونەگرن. بەشێوەیەكی كرداری، ڕۆژووگرتنی لای مەسیحییەكان — لانیكەم لای كاتۆلیكەكان- زیاتر پەیوەستە و پەیڕەوی ژیانی تایبەتی هەركەسێكە. نەوەكو ڕۆژووی مانگی ڕەمەزانی موسڵمانان دژوارە و مسۆگەرە و نەكارێكە كەبووبێتە عادەتێكی گەلەكی و خۆبەخۆ.

دەتوانین لەبارەی داب و نەریتە ئایینییەکانەوە چۆن بیربکەینەوە؟

هیچ کام لە کردەکانی کۆمەڵگا بێ ئاداب و مەڕاسیم نییە. کەواتە بێهودەیە کە بڵێین ئایینەکان بۆچی ئاداب و مەڕاسیمی خۆیان هەیە. بەم حاڵەش دەتوانین لەخۆمان بپرسین کە چ سوودێك و چ ئەنجامێك لە ئاداب و مەڕاسیمە ئایینەکان دەستەبەر دەبێت. ژمارەیەکی زۆر فەیلەسوف، گەل ناسان و دەروونزانەکان تێکۆشاون کە وەڵامێك بۆ ئەم پرسیارە بدەنەوە. ئێمە لێرەدا بە روونکردنەوە هەندێك ئەندێشە سەبارەت بە ڕێڕەوی پەرەسەندنی ئاداب و مەڕاسیمە ئایینەکان باسدەکەین.

لە سەرەتادا ژیانی کۆمەڵایەتی مرۆڤەکان ئەم ئاداب و مەڕاسیمان سیحری و ڕازدار بوون. کە سوودبەخشی و کاراییان لەخۆیاندا بوو. شێوازێك بوون کە مرۆڤ بەهۆیانەوە تێ دەکۆشا تاکو بەسەر سروشت و ئەودیوی سروشتدا سەرکەوێ. خودی وشەی ((ریت Rite)) [لە فەرەنسیی و ئینگلیزیدا هاو واتای ((ئاداب و مەڕاسیمە))] لە وشەی لاتینی ((ریتوس))وە وەرگیراوە، کە ئەویش لە وشەی سانسکریت ((رتا))یە کە روونکەرەوەی هێزێکی نەناسراوی جیهانی، یاخود زیهنییە (ذهنی). دواتر زیهنیەتی زانستی — کە زادەی ناراستەوخۆی یەکتاپەرستییە — بەڕەوای نازانێ کە ئادەمی بتوانێت بەم شێوەیە بەسەر ئەودیوی سروشتدا زاڵ بێت. لەوکاتەوە کاریگەری و ئەنجامی ئادابی ئایینی لە دەستی مرۆڤ دەرچوو تاکو بکەوێتە دەستی خوا، هەربۆیە دروشمە حەوتەوانەیەکەی مەسیحییەت — بۆ کاتۆلیکەکان و ئەرتۆدۆکسەکان- بەپێی ویستی پەروەردگار کارایی و سوودی هەیە. بەم حاڵەش زۆرن ئەو عیسایییانەی کە لەگەڵ ئەو باوەڕەدا نین. پرۆتستانەکان — یان لانیکەم کەسانێك لەوان- ئەو ئاداب و مەڕاسیمانە تەنیا بەهێمایەك دەزانن، واتا بەگومانی ئەوان دروشمی حەوتەوانەی مەسیح کاریگەری دەروونی هەیە. نرخی ئەمانە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە بکەرەکانی باوەڕیان بە بەرداری کردەوەکانی خۆیان هەیە. دەتوانین بڵێین لەمەوەیە خۆشوتنی مەبەستدار (غسل تعمید) تەنیا بۆ گەورە ساڵان بەڕەوا دەزانرێت کە ئاگاداری پەیمانی خۆیانن. بەڵام ئەگەر گومان ببرێت کە ئایین و عەقڵ

بەردەوام هاوئاهەنگن لەگەڵ یەکدا کاردەگاتە ئەو شوێنەی کە نە نیازمان بە ئایین هەبێت و نە بەخوا. بۆیە پێویستە بگەینە هاوسەنگێك لەنێوان دیدگایەکی زێدە ((سیحراوی)) ئادابی ئایینی و پەرستشی قەدیسەکان لەلایەك و تەئویلێکی زێدە عاقڵانە بۆ ئەو ئاداب و پەرستشە لەلایەکی ترەوە. بەگشتی باوەڕبوون بەخوا سوودی نییە تەنیا ئەوکاتە نەبێت کەوا بزانین جارجار خوا دەست دەخاتە کاری بەندەکانی. ئەم خاڵە لەو جێگەیەدا کە باسی نوێژ و سەرووی سروشت دەکەین خۆی دەردەخات.

پەرەستش (بەندایەتی)

ئامرازی دەربڕین بۆ مرۆڤ زمانەکەیەتی. کەواتە شتێکی سروشتییە هەرکەس کە باوەڕی بەخوا هەیە قسەی لەگەڵدا بکات. بۆ بێ باوەڕەکانیش دێتە پێشەوە کە لە گوماوێکی ژیانیاندا هەست بکەن کە نیازیان بەجۆرێك پاڕانەوە هەیە — گفتوگۆیەك لەگەڵ نەناسراوەکە. پەیدابوونی نوێژ و پاڕانەوە دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆژگارە هەرە کۆن و دوورەکان، ئەو ڕۆژگارەی کە ئادەم هەستیدەکرد خواوەند زۆرهەن کە دوژمنی ئەون و چواردەوریان داوە، و ئەو تێدەکۆشێت بە نزاو پاڕانەوەیەکی جادوویی ئارامیان بکاتەوە. ئێستاش ئایینی وا هەیە کە لە دووبارەکردنەوەی وێردە قاڵبدراوەکان هێزێکی جادوویی دەبینێت. دیارترین نموونەی ئەمانە خلۆکەی پاڕانەوەیەکە بوودایییەکانی تبت دروستیانکردووە. لەسەر پێستێکی ئاژەڵ دوعایەك نووسراوەتەوە و دەیخەنە ناو قوتوویەکی کانزایی لوولەکی کە لەسەر تەوەرێك دەخولێتەوە. بەدەست لێدانێك بەدەوری تەوەرەکەدا دەسووڕێتەوە و باوەڕ وایە کە سوڕانەوەی قوتووە کانزاییەکە هەمان شتە لەگەڵ لەبەر خوێندنەوەی ئەو پاڕانەوەیەی کە لەسەر پێستەکە نووسراوە. بەکارهێنانی خلۆکەی پاڕانەوە ئەو ڕاستییە دەردەخات کە لە ئایینی بوودایییدا جادووگەری چ جێگایەکی سەرەکی هەیە.

لەبەر خوێندنەوەی پاڕانەوەکە خۆی لەخۆیدا — جا چ بە ئامادەگی زیهنییەوە بێت یاخود بەبێ ئامادەگی — بەسە بۆ ئەوەی پاڕانەوەکە کاریگەری خۆی هەبێت. بەپێچەوانەوە، ئامۆژگاری دەکرێت لەکاتی لەبەر خوێندنەوەی پاڕانەوەکاندا پێویستە زیهن لە هەموو شتێك بەتاڵبێت. کەواتە هەرچەندە پاڕانەوەکە دووبارە ببێتەوە ئەنجامی زیاتر دەبێت، و داهێنانی خلۆکەی دوعاش

هەر لەمەوەیە. پەرەستش بە هەرجۆرێك بێت، جێگای لە ژیانی ڕۆحانیدا گەورەیە. نوێژ جارجار تەنیا بۆ گەواهی دانە بەوە کە خوا لە هەموو شتێك و هەموو کەسێك بالاْترە. بەزمانێکی تر بۆ بەزمان دەربڕینی گوێڕایەڵی بەندە بۆ پەروەردگارە و ڕەزامەندی بەوەی کە داویەتییە بەندە. ئەم جۆرە نوێژە کەسانێك بە ((نوێژی پەرەستش)) ناوزەدی دەکەن.

پەرەستشی تر هەن بۆ سوپاسگوزاری بەندە بەرامبەر خوایەکەی کە ژیانی داوەتێ تاکو ئازادی خۆی بەکاربهێنێت و بە پەیڕەویکردن لە ئیمانی خۆی بەرامبەر پەروەردگاری بگاتە خۆشبەختی. ئەم جۆرە نوێژەش مەسیحییەکان بە ((نوێژی ڕەحمەت)) ناوی دەهێنن.

بەربلاْوترین نوێژ ((نوێژی داواکاری)) شتێکە لەخوا. زۆرجار وا ڕوودەدات کە بەندەیەك — هەرچەندە کە کار بە ئایینی خۆشی ناکات- لەو هەلانەی کە بۆی ڕێك دەکەوێ لەخوا داواکارە کە ئارەزووەکان بهێنێتەدی.

بەلاْم زۆرن ئەو دیندارانەی کە نە زەوق و نە توانایان هەیە کە لەگەڵ خوادا قسە بکەن. ئەمانە تەنیا بەو پەرەستشانە وازدەهێنن دەکەن کە بۆ هەل و بۆنە جۆراوجۆرەکان هاتوونەتەدی. هەندێك لەو پەرەستشانە کە سوونەتی سالاْنێکی دورودرێژن بە شێوازێکی زەبووری[11] دەیخوێننەوە، یان بە ئاواز دەخوێنرێتەوە تاکو ستایشێك کە وشەکان دەریاندەبڕێت هاوئاواز بێت لەگەڵ ناسکی ئاوازی مۆسیقا. لە ئیسلامدا بانگ بۆ بانگهێشت کردنی دیندارانە بۆ نوێژ و هەروەها لەبەر خوێندنەوەی ئایەتەکانی قورئان، بە ئاواز دەخوێنرێتەوە.

هەندێك لە ئایینەکان داکۆکی لەوە دەکەن کە نوێژ و پاڕانەوەکان بەزمانی دەقە ئەسڵییەکە بخوێنرێتەوە، هەرچەندە ئەگەر دینداران ئەو زمانە نەزانن و لەو دەقانەش تێنەگەن. لەمانە یەکێکیان دەقەکانی بوودایيە بەزمانی ((پالّی)) (زمانی پیرۆزی بوودایيەکانە)، ئەوەی تریشیان قورئانە کە بە زمانی عەرەبیە، و نوێژ و پاڕانەوەکانی تر کە لە کلێسەکانی کاتۆلێك تاکەمێك لەمەو پێش بەزمانی لاتینی بوو.

ئەو کردانەی کە هاوڕێیەتی لەبەر خوێندنەوەی نوێژ دەکەن زادەی بەکارهێنان و ڕەسم و عادەتن. بۆ نموونە یەهوودییەکان لەشی خۆیان ڕاستدەکەنەوە و دەچەمێننەوە. ئیتر مەسیحییەکانن کە لە سەرەتادا بەدەست نیشانەی سەلیب (خاچ) دەکێشن واتە دەستی ڕاست یەك دوای یەك دەداتە ناوچاوانی، سەرسنگی، سەرشانی چەپ و شانی ڕاستی. ئەرتەدۆکسەکان ئەم کارە سێ جار

دووبارە دەکەنەوە بۆ ئاماژە بە سێ ئوقنومەکە (باوك، کوڕ و ڕۆحی پیرۆز) بەلاْم دەست دانەشانی ڕاست دەخەنە پێش شانی چەپ. کەم نین ئەو دیندارانەی کە ڕۆژانە چەند کاتژمێرێك نوێژ و پاڕانەوە دەکەن. ناوەڕۆك و ڕوخساری پاڕانەوەکان لە ئایینێکە بۆ یەکێکی تر، لەمەش زیاتر لە دیندارێکە بۆ دیندارێکی تر، دەگۆڕێت. لێرەدا باسی نوێژ دەکەین لەسێ ئایینی یەکتاپەرستیدا.

نوێژ لە مەسیحییەتدا

وادێتە بەرچاو کە لە مەسیحییەتدا — بەتایبەتی لە ئایینزاکانی ئەرتۆدۆکس و کاتۆلیك- نوێژی ڕواڵەتی لە ئایینەکانی تر جۆراوجۆرترە. نوێژ هەرچەندە دەروونی تر بێت نوێژ خوێن زەینی خۆی زیاتر لە هەر ئەندێشەیەکی چالاك بەتاڵ دەکاتەوە تاکو بڕواتە گەڕان بەدوای خوادا. ئەگەر کەمتر دەروونی بێت ڕێك لەگەڵ لە بێدەنگیدا بیرکردنەوە، نوێژی بەتەنیاو نوێژی بەکۆمەڵ، یان خوێندنەوە یا لەبەر خوێندنەوەی نوێژ و پاڕانەوەکانی پێشتر دروستکراو هاوڕێیە. عیسایێك کە نوێژ دەکات نیشانەی پشت بەستنە بەخوا، ئەوە شێوازی ئەوە بۆ ئەوەی کە بە ئازادی خۆی خوا هەڵبژێری. نوێژ بۆ ئەو حاڵەتێکی سروشتییە، هەناسەی گیانیەتی.

بۆ کەسێك کە نازانێت نوێژی مەسیحی چییە باشتروایە سەیری نوێژی کەسێك بکات کە تەواوی بوونی لەناو نوێژکردن دایە. لە زنجیرەی بیرکردنەوە قووڵەکانی مەسیحییەتدا پیاو و ژنە ڕاهیبەکان بۆ ماوەیەکی درێژ، شەو و ڕۆژ، هەندێك جار تاك و تەنیا و هەندێ جار دەستەجەمعی، خەریکی نوێژکردنن. ئەم نوێژانە هیچ کاتێك نابنەبیانوو بۆنەکردنی کارێکی لاشەیی یان هزری — کە مسۆگەری ژیانی گرووپ و هاوبەندییە لەگەڵ جیهانی دەرەکی.

دەتوانین گومان لەوە بکەین کە لەبەر خوێندنی نوێژ و پاڕانەوە لە سەرانسەری ژیانی پیاو و ژنە ڕاهیبەکان هاوئاواز و جارسکەر دەبن، بەتایبەتیش کە ئەوانە بەگشتی ئەو ژن و پیاوانەن کە ژیانیان پڕ بووە لە شەوق و زەوق و ئازار و هەستی داهێنان، زۆربەیان ئاستێکی بالاْیان هەیە لە هۆش و زیرەکی. بەلاْم بەکردار، بە بەڵگەی جۆراوجۆر، پەرستن لەم پەرستگایانەدا بێزاری دروستناکات. یەکێکیان چونکە ئەم نوێژ و پاڕانەوانە کە لەو شوێنەدا دەخوێنرێنەوە بەپێی ڕۆژەکانی ساڵ دەگۆڕێت و لەڕاستیدا پاڵپشتێکن بۆ ڕۆچوون لەبیردا. ئەوەی تریان چونکە ئەم نوێژ

و پاڕانەوانە تەنیا بۆ خودی نوێژکەر نییە. پیاو و ژنی راهیب سەرەتا بۆ خەڵکانی تر دەپاڕێنەوە کەواتە بواری بیرکردنەوەی سنوورێکی نییە. خزمەتکار و ئەوانەی یارمەتی لە خوا وەردەگرن — کە ئایین بۆ ژن و پیاوە- بیر لە نیازی رۆحانی کەسانێك دەکەنەوە کە ژیانی کەمی ئەم دنیایە لەو شتانەی کە پێویستیانە زۆر دووری خستونەتەوە. ئەم هاوبەندییە بەتایبەتی لە نوێژی بە کۆمەڵی کلێسەدا خۆی دەردەخات کە بە ((مەڕاسیمی عیشای رەببانی)) ناودەبرێت. ئەم نوێژە — کە بە باوەڕی کاتۆلیکەکان- ئەرتۆدۆکسەکان و زۆربەی پرۆتستانتەکان — عیسای مەسیح بەشێوەیەکی واقعی ئامادە دەبێ هێمای یەکدەنگی مەسیحییەکانە. بێ گەڕانەوە بۆ کەسایەتی عیسای مەسیح، بۆ ژیانی ئەو، و دووبارە زیندووبوونەوەی عیسا مەسیح مەسیحییەت ئێسکە پەیکەر (پایە)یەکی نییە. کەواتە ئادابی عیشای رەببانی فەزاییێکە بۆ دیداری عیسای مەسیح، نوێژ گفتوگۆیەکە کە تیایدا ئەم دیدارە روودەدات. نوێژ کرۆکی ئایینە. ئەوەیە کە مرۆڤ دەبەستێتەوە بەخوا.

هەر مەسیحییەك ئازادە بەو جۆرە نوێژ بکات و بپارێتەوە کە خۆی دەیەوێت، یان بەو جۆرەی کە کلێسە ئەمری پێدەکات. کلێسە هیچ شێواز و پێشڕەوێك بۆ پارێزگاریکردن نابەخشێ، کات و مەراسیم و نەریتێکیش بۆ پەرەستش دانانێت. ئەمانە بۆ هەستیاری رۆحانی کەسەکان واز لێ دەهێنێت. ئەمە دەبێتەهۆی ئەوەی هەر مەسیحییەك بۆ خۆی بەدوای شێوازێکدا بگەرێت کە خوا لە بەندەکانی خۆی دەیەوێت.

نوێژ لە ئیسلامدا

نوێژ یەکێکە لە پێنج فەرزەکانی ئیسلام. لە قورئاندا زیاتر لە (١٠٠) سەد جار ناوی نوێژ هاتووە. لە ئەرکەکانی ئیسلام تەنیا نوێژە کە دەبێ هەموو رۆژێك دووبارە بکرێتەوە.

وا پێویستە کە دەبێت هەر رۆژێك پێنج نوێژ بکرێت. نوێژ، پێغەمبەر دوای رۆیشتن بۆ ئاسمان — کە بە میعراج ناودەبرێت- و گەڕایەوە هێنایە کایەوە. کاتەکانی نوێژی رۆژانە بەم شێوەیەیە: بەیانیان و نیوەڕۆ و عەسر و مەغریب و عیشا. پێنج نوێژەکە لەگەڵ ئاهەنگی ژیانی خەڵکی عەرەبستانی سعودییە هاودەنگیان هەیە: بەیانیان، پێش دەستبەکاربوون — کە زۆر زوو بەرپا دەبێت — پێش ئەوەی هەوا گەرم ببێت. نیوەڕۆ، دوای کار کە لە دوای بەیانیانەوە تا ئەوکات. عەسر، دوای خەوتنی نیوەڕۆ. مەغرب، ئەو کاتەیە کە تەواوی کاروکردەکان کۆتاییان

پێ هاتووە. عیشاش نوێژی پێش خەوتنە. بۆ بەرپاکردنی نوێژ لە مزگەوتدا بانگدەر ئاگاداری هەمووان دەکاتەوە. هەرچەندە کاتی نوێژ کردن لە مزگەوت لەسەر ئەساسی شوێنی خۆر لەمەو پێش دیاریکراوە، لە زۆربەی مزگەوتەکاندا فۆرمی کاتەکانی نوێژکردن دەفرۆشرێت!.

ئەوانەی ناتوانن هەر نوێژێك لەکاتی خۆیدا بەجێ بهێنن، ئەوا دەتوانن دوو نوێژ، یەك دوای یەك، بەیەکەوە جێ بەجێ بکەن. بەم جۆرە رۆژانە لەجیاتی پێنج جار چوار جار نوێژ بکەن یان سێ جار. نوێژ لە مزگەوتدا لەم رووەوە کە پێکهاتەی ئومەتی ئیسلامی بەرفراوان دەکات باشترە، هەرچەند کە نوێژکردنی تاکی بەهەمان ئەندازەی مزگەوت گیرا دەبێت. ئەوکاتەی، کە بەرماڵێ — رایەخەی کە موسڵمانان لەسەری دەوستن و نوێژ دادەبەستن — کە رادەخرێت هەرچەند کە واجب نییە، فەزاییێکی پیرۆزی تاکە کە دیندار، لەکاتی نوێژکردندا، بەشێوەیەکی رۆحانی لە دنیا دادەبڕێت.

موسڵمان بەرەو کەعبە نوێژ دەکەن کە قیبلەی پێدەڵێن. لەهەر مزگەوتێکدا رووگە نیشان. موسڵمانان لەکاتی نوێژدا پێویستە پێلاوەکانیان داکەنن، پۆشاکەکەی بەکەڵکی نوێژ بێت، لە هەمووی گرنگتر، پێویستە لە حاڵی پاگژی شەرعی دابێت. پێغەمبەر(د.خ) وتویەتی: پاك و خاوێنی نیوەی ئیمانە. ئەم پاك و خاوێنییە بە دەست نوێژگرتن دەستدەکەوێ. ئەگەر ئاو نەبوو تەیموم دەکرێت. بۆ هەر نوێژەکانی دەستنوێژ هەڵناگرێت. واتە بەدوای دەستنوێژی نوێژی پێشوو تاکاتێك کە لەش پیس نەبێت، هەر ئەو دەستنوێژە بەسە بۆ نوێژەکانی تر. ژن لەکاتی کەوتنە سەر خوێن نابێ نوێژ بکات.

هەر نوێژێك چەند رەکاتێکی هەیە کە لە وشەی عەرەبی بەواتای (رکوع) واتە بەسەر ئەژنۆدا نووشتانەوە. نوێژ بەپێوە دەستپێدەکات. دەستەکانی نوێژکەر تاکو ئەم لاو ئەولای سەری بەرز دەبێتەوە و دەڵێت (الله اکبر) واتە ((خوا لەهەموو شتێ گەورە ترە)). دوایی دەستدەکات بە لەبەر خوێندنەوەی سوورەی (حَمْد). دوای ئەمە سوورەیەکی تر لە قورئان — کەخۆی هەڵیدەبژێرێ- لەبەر دەیخوێنێتەوە. ئەگەر نوێژی جەماعەت بوو ئەم سوورەتەی دوایی پێشەوای کۆمەڵەکە (امام جماعت) هەڵی دەبژێرێت و نوێژکەر گوێی لێدەگرێت. ئەوکاتە دەچێتە رکوع، واتە بۆ پێشەوە خواردەبێتەوە و دەستەکان دادەنێتە سەر ئەژنۆ. دوایی دەچێتە کڕنوش بردن، واتە ئەژنۆ و ناوچاوانی دەخاتە سەر زەوی. دوای ئەمە سەربەرز دەکاتەوە، لەسەر قاچەکانی

دادەنیشێت، دووبارە دەچێتەوە کڕنۆش بردن و دوایی هەڵدەستێتەوە سەر پێ. هەرکام لەم کردانە هاوشانە لەگەڵ گفتوگۆیەك کە لە هەموو نوێژەکاندا یەکسانە و لە تەواوی ساڵدا ناگۆڕدرێت. ئەم هەموو کردانە و گوتنانە، یەك دوای یەك، لە رکاتێکی نوێژدا دەخوێنرێت. رکاتەکانی هەر نوێژێك — بەپێی ئەوەی کە لە چ کاتێکی رۆژدا بەجێ دەهێنرێت — لە دوو تا چوار رکاتە. لەرکاتی دووەمدا، دوای لەبەر خوێندنەوەی سوورەی ((فاتیمە)) نوێژکەر دەتوانێت سوورەیەکی تری قورئان لەبەر بخوێنێتەوە، لەدوای ئەمە ئەوەندەی بیەوێت قورئان بخوێنێتەوە. هەر نوێژێك کەم یان زۆر پێنج خولەك دەخایەنێت، کە لەماوەی بیست و چوار کاتژمێردا بیست و چوار خولەك دەخایەنێت (بۆ هەموو پێنج فەرزەکە). رۆژی هەینی (جمعە) لە ئیسلامدا رۆژی حەسانەوە و کارنەکردنە — نوێژ و مەراسیمی تایبەتی هەیە، کە بەدەستەجەمعی بەرپا دەکرێت. ئامۆژگاری کراوە کە لەو رۆژەدا پێش چوونە مزگەوت خۆیان بشۆن تاکو تەواو پاك و خاوێن بکەین. لە چوار رکاتەکەی نوێژی نیوەڕۆ، لەجیاتی دووڕکاتی یەکەمینی نوێژی نیوەڕۆ ئیمامی جەماعەت دەچێتە سەر دوانگەی وتاردان و ئامۆژگاری دەکات. ئامۆژگاری ئیمام دوو بەشە. بەشی یەکەمیان باسی کاکڵێکی رۆحانی دەکات. بەشی دووەمی وتارەکە باسی ژیانی ئێستای — کۆمەڵایەتی سیاسی — خەڵك دەکات. هەر مزگەوتێك لانی کەم ئیمامێکی هەیە. لای سوننەکان هەر کەس کە لێهاتوو و شیاو بێت دەتوانێت کارەکانی ئیمامی جەماعەت ئەنجامبدات. لە هەمان کاتدا لەو شارانەدا کە گرنگییەکی زۆریان هەبێت خەڵکانێك هەن کە ئەزموونکارن و لە بەرامبەردا کرێ لە خەڵك وەردەگرن بۆ جێ بەجێ کردنی ئەم خزمەتانە. رۆڵێکی سیاسی کە ئیمام لە ئامۆژگارییەکانی هەینیدا دەتوانێت بیبێت نابێ فەرامۆش بکرێت. لەم رووەوە لە مزگەوتەکانی شارە گەورەکان ئیمامەکان جێگەی یەکتر دەگرنەوە تاکو رەسیدی گوتارەکانیان لەناو خەڵکدا بگەیەننە ئاستی یەکتر. لە کۆتاییدا بەبیرتان دەهێنینەوە کە مزگەوت بۆ هەموو موسڵمانانە. سوننە و شیعە و بێگانە بە یەکسانییەکی تەواو و مەشروعیەتێکی بێ وێنە نوێژی تێدا دەخوێنن. ناچوونییەکی ئەوان لە نوێژ بەرپاکردندا هەستپێناکرێت. ئەمانەی باسمانکرد لەبارەی نوێژە فەرزەکان بوو کە موسڵمانان لە خوا نزیك دەکاتەوە و توانای رۆحانی پێدەبەخشێت. بەڵام موسڵمانە خۆپارێزەکان دەتوانن بەدڵی خۆیان لە هەلی تردا نوێژ بکەن و بپارێنەوە.

نوێژ لە یەهوودییەتدا

یەهوودێکی پارێزکار (خۆپارێز) هەر رۆژە سێ نوێژ بەرپا دەکات. بەیانیان، دوای نیوەڕۆ و شەو. نوێژ هەلێکە بۆ یەهوودی کە نزیك بکەوێتەوە لە خوای خۆی. بەڵام یەهوودییەکان باوەڕیان وایە کە هەر کردەیەك مرۆڤ بیکات بەنوێژ دەژمێردرێت.

لەسەرەتادا بۆ نوێژ گوتارێك و وتنێك دانەنرابوو، جا هەر کەسێك ئازاد بوو کە ناوەڕۆکی هەریەك لە نوێژەکانی بەدڵی خۆی بێت. بەڵام دوای وێران بوونی پەرستگەی ماڵی پیرۆز (بيت المقدس) شێوەی نوێژ نووسرایەوە و خوێندنی ئەو شێوەیە بە فەرز دانراوە. ناوەڕۆکی ئەو نوێژەش پاڕانەوە و لالانەوەیە، هەم ئامۆژگارەکانی تەلمود و بیرەوەرییەکانی بەسەرهاتە مێژووییەکانی یەهوود، هەم سوپاس و ستایشی پەروەردگار باسدەکرێت.

یەهوودییێك تا ئەو شوێنەی بۆی بگونجێت پێویستە نوێژەکەی لە کەنیسە و لە نێوان گرووپی بخوێنێت کە لە دە نەفەری باڵغ کەمتر نەبن. کاکڵی هاوبەشی نێوان هەموو نوێژەکان ((١٨)) هەژدە پاڕانەوەی خێر و رەحمەتە کە ناوی ((ئامیداه — Amidah)ە واتە ((ستوون))ە لە نوێژی بەیانی و ئێوارانددا بەشێکی بۆ زیاد دەکەن کە بە ((شێما — Shema)) ناوی دەبەن. شێما لە عیبریدا واتە ((گوێ بگرە)) و هاو واتای وشەی عەرەبی ((اسمع))ە کە ئەم مانایەی هەیە و لە قورئاندا زۆرهاتووە. ((شێما)) بۆ دادخوازی و فریاد رسییە کە لە سەفەری پێنجەمی سەردەمی کۆن (تەوڕات) داهاتووە: ((گوێ بدەرێ ئەی ئیسرائیل [١٢]. خواوەندمان نەمرە خواوەندمان، تاکەو تەنیایە)). ناچوونییەکی نوێژەکان لە چەندوچۆنی سروودەکانی پاڕانەوە، دوعاکانی خێرو دوعاکانی فەریاد رەسی و یارمەتی خواستنە. لای یەهوودییە (راست کێش)ەکانی کاهینێك کە لە نەوەکانی هارون[١٣] بێت دەبێ ئیمامەتی نوێژ بگرێتە ئەستۆ.

لە کاتی نوێژی بەیانیدا، یەهوودییێك سەرشان و سەری خۆی بە لەچکێك دادەپۆشێت و هەگبەیەکی بچووکی چەرمی لە قۆڵی چەپی و یەکێکی تریش لە ناوچاوانی دەبەستێت کە بەداوێکی پانی چەرمی دەبەسترێتەوە بەقۆڵی، بەو پێکهاتەیەش دەوترێت ((تفیلیم)). لەهەریەك لەم دوو هەگبەدا داوێکی باریکی لە پێستی ئاژەڵ دانراوە کە لەسەریان نووسراوە

((شێما)). نوێژ بەپێوەیە، بەرەو پەرەستگەی ماڵی پیرۆز ((بیت المقدس)) دەخوێنرێت. بۆئەوەی لەش و زەین هاودەنگ بن لەکاتی نوێژ — و هەروەها لەکاتی خوێندنی تەوڕاتدا- بەشی سەرەوەی لاشە بۆ پێشەوە خواردەکاتەوە و راست دەوەستێتەوە.

بەسەری رووتەوە نابێ بچیتە ناو کەنیسە. زۆر جاریش ئامۆژگاری دەکرێت کە تەواوی رۆژ کلاوێکی سووك- کە پێدەووترێت کیپە kipah- بخاتە سەری کە هێمای ترسانە لە ئاسمان.

نوێژ بەکاری چی دێت؟

لە پاڵ نوێژدا — کە بۆ ستایش و سوپاسی خواوەند — پاڕانەوەی زۆر دەخوێنرێت، کە بۆ داواکردنی شتێکە لە خوا. یەکەمیان لە ئیسلامدا ((صلواة)) پێدەڵێن و بەدووەمیان دەووترێت ((دُعا)). بەندەیەك لە دوعای خۆیدا دەڵێت: ((خوایا، تۆ کە توانای هەموو شتێکت هەیە. وابکە کەمن لەو کارەدا سەرکەوتوو بم)). باوڕی وایە کە بۆ خوایە زاناو بەتواناکەی ئاسانترین کار دابینکردنی خواستی ئەوە. بەڵام ئەزموون چەندجار نیشانیداوە کە خوای ئاوەها ئەم شێوازەی بەندەی بەدڵ نییە، چونکە کەمتر روویداوە کە ئەم جۆرە داواکاریانە دابین بکرێن. بەڵگەی ئەمەش لەوانەیە ئەوە بێت کە ئەم جۆرە پاڕانەوانە زیاتر منداڵانەن، ناگونجێت لەگەڵ بەرپرسیاریەتی و ئازادی کردارێك کە خوا پێی بەخشیووین. بەڵام هەندێ دیندار لە گیرابوونی پاڕانەوەکانیان هیچ گومانیان نییە.

لە ئایینی مەسیحیدا کە خۆشەویستی لۆژیکی پەیوەندی بەندییە لەگەڵ خوادا رەحمەت و چاودێری خواوەند بۆ ئەو جۆرە پاڕانەوانەیە کە تیایدا دوعاکەر بۆخۆی سوود و قازانجێك داوا نەکات، بەڵکو بۆ پەککەوتووترین و بێ تواناترینی هاوڕەگەزەکانی خۆی دوعا بکات. لەهەر بارودۆخێکدا خواوەند لە بەدیهێنان و نەهێنانی پێداویستییەکانی بەندە ئازادە، داڕشتنی ئەو لە دروستکردنی جیهانی بوونەوەردا ئەوەندە گەورە و درێژخایەنە کە دڵ مەشغولییەکانی ئێمەی دروستکراو لە بەرامبەریدا زۆر ورد و هیچن. لەمەوەیە کە زۆربەی داواکارییەکانی ئێمە نایەنە دی. ئەگەر باوەڕمان وابێت کە —بەپێی ئایینە وەحیانییەکان- خواستی خوا بۆ دروستکراوەکانی ئەوەیە کە خۆیان ئایندەی خۆیان دروستبکەن، کەواتە نابێ چاوەڕوانی ئەوەی لێبکەین کە گیروگرفتەکانی ژیانی هەموو رۆژەی ئێمە چارەسەربکات.

غەیب و نادیار لە ئایینەکاندا

هیچ ئایینێك نکۆڵی لە ((ئەودیوی سروشت و نادیار)) ناکات چونکە ئاین بۆ رێگە بردنە بەرەو خوا، کە خۆی ((نادیار))ە. بەشێوەیەکی کرداری تەواوی ئایینەکان ((ئەفسانەیەکی زێڕین))یان هەیە کە پڕیەتی لە گێڕانەوەی بەسەرهاتە سەرسوڕهێنەرەکان —لەوانەیە مێژوویی بن یانیش مێژوویی نەبن- کە تێکەڵاوی مۆدێلەکانی ژیان بوون تاکو لە دەروونی شوێنکەوتووانی ئایینیدا جێگیر بکرێن. تیایدا رووداوەکان باس لە ((ئەودیوی سروشت)) ناکەن، بەڵکو شەوق و زەوقێکی سادە ئەندێشانەیە. ئەم جۆرە گێڕانەوە نهێنیدارانەی ئەمڕۆ زیاتر زیان بەخشە وەك ئەوەی کە ژمارەی شوێنکەوتووانی ئایینەکە زیاد بکات. ئەفسانەکان یۆنانی و میسری لەڕاستیدا بەسەرهاتێکن بۆ منداڵان، کە جێگەی ئایین دەگرنەوە. مەسیحییەت لە سەدەکانی ناوەڕاستدا پڕبوو لە کەشف و کەڕاماتی خەیاڵی، کە دەیاندانە پاڵ پیاو چاکەکان — جا چ مردووبن چ زیندوو. هەندێك لە داب و نەریتەکانی ئێمە تاکو ئێستا تێکەڵاوی ئەو جۆرە ئەفسانانەن.

هیندۆسیەتی زۆربەی خەڵکیش بەگوێرەی خۆی لەسەر بەسەرهاتە ئەفسانەییەکان دامەزراوە — هەریەکەیان سەرسوڕهێنەر تر لەوەی تریان — کە لە دوو کتێبە پیرۆزەکەی ((مهابارات)) و ((رامایانا))دا کۆکراونەتەوە.

هەروەها لە ئیسلامیشدا — کە خۆی بە پاکگژکراوی دەزانێت- خوا پەرستییە بە کۆمەڵەکان لەگەڵ باوەڕبوون بە داستانە خەیاڵی و سەرسوڕهێنەکان هاوڕێن.

وا باشە کە باس لە بوودایيیەکانی تبت و چین نەکەین چونکە لەواندا رۆڵی خەیاڵ ئەوەندە زۆرە کە گێژ دەبێ.

بەڵام ئاشکرایە کە ئێمە بەوجۆرە ((ئەودیو سروشت))ـەی کە کالاّیەکی بێ نرخ و بێ رێزن کارمان پێی نییە. ئێمە بەدوای ئەوەدا دەگەڕێین کە بزانین ئایا لە دنیای ئێمەدا دەتوانین ئەو رواڵەتە یەزدانیانەن -یاخود شەیتانی- بدۆزینەوە کە بتوانێت دەرگا بەرووی ئەو جیهانەی کە لە جیهانی ئێمە ناچێت بکاتەوە؟ وەڵامی ئەم پرسیارە لەلایەن ئایینەکانەوە یەکسەر بێ دەرنگی: بەڵێیە. بەڵام شوێنی ((ئەودیوی سروشت)) لە باوەڕەکانیاندا لە ئایینێك بۆ یەکێکی

تر نایەکسانە. لە ئایینی یەهودیدا، لە ڕۆژگاری پێغەمبەرە گەورەکاندا ((سەرووی سروشت)) یاخود غەیب لە هەموو شتێك دایە. ئەو پێغەمبەرانە قسە لەگەڵ خواوەند دەکەن، دەستکەوتە خوابییەکان کە یاساکانی سروشت سەرەوژێر دەکەن بەفراوانی دەبینرێت. دەریای سوور بۆ گەلی یەهوود شەق دەبێت تاکو بپەڕنەوە، بەلاّم میسرییەکان بەدوایان دەکەون — دەریا لەناو خۆیدا نقوومیان دەکات. خۆراکێك لە ئاسمان دادەبەزێت تاکو گەلی یەهوود — کە لە بیاباندا سەرگەردان بوون- نان بدات. لە کێوی توردا (طور) درەختێك بەهێمای دەرکەوتنی خوا بۆ موسا، یان موعجیزەی موسا، ئاگر دەپرژێنێت دەبێت. خۆر دەوەستێت تاکو هەل بداتە یوشع[١٤] کە سەرکەوێ بەسەر دوژمنانیدا. بەپێچەوانەوە، لە چەند سەدە جگە لەم چەند سەدەیەی پێشوو هیچ لەو دەرکەوتنە نائاسایانە نابینرێت. هەموو شتێك نیشانەی ئەوەیە کە لەمەودوا تەنیا بواری پەیوەندی نێوان خواو گەلی یەهوود پەیوەندی رۆحانی و تایبەتییە.

لە ئیسلامدا ئەودیوی سروشت یان غەیب لە قورئاندا پانتایەکی زۆری گرتووە، ژمارەیەکی زۆر لە ئەفسانەکانی تەورات تیایدا هاتووە هەتاکو دەگاتە سك پڕبوون مریەمی کچ! خودی موحەممەد (د.خ) جوبرائیل دەبینێت کە پەیامی هەڵبژاردنی بە پێغەمبەر لەلایەن خواوەی بۆ دەهێنێت. دوای ئەمە محمد (د.خ) دەبرێتە ئاسمان تادەگاتە ((عەرشی ئەعلا)) بۆ ئەوەی ببینێت کەچی هەیە.

لە قۆناغی ئێستادا کارە موعجیزە ئاساکان، هەروەکو چارەسەرکردنی نەخۆشییەکان بە کۆمەك خواستن لە مورابیتە پیرۆزەکان[١٥] یان گۆشەگیر بووە شەڕکەرەکانی موسڵمانان زۆر باوەڕیان پێیەتی. بەلاّم کەسایەتییە ئایینییەکان بەگومانەوە دەڕواننە ئەم باوەڕە. زاناکانی سوننی کارە موعجیزەییەکان تەنیا بۆ پێغەمبەر دەگێڕنەوە، لەکاتێکدا زاناکانی شیعەو درووز (تاقمی موسڵمانی دانیشتووی لوبنان و سوریان کە خۆیان بە یەکتاپەرست دەزانن و نزیکەی (٢٠٠,٠٠٠) دووسەد هەزار کەس دەبن)، ئێستاش باوەڕیان پێیەتی.

مەسیحییەت ئەو ڕووداوانەی غەیب کە لە تەوراتدا هاتوون بەهی خۆیانی دەزانێت. لە ئینجیلدا داستانە موعجیزە ئاساکان زۆرن، بەتایبەتی ئەو موعجیزانەی کە لەلایەن عیساوە کراون هەروەکو گۆڕینی ئاو بۆ شەراب، چەندان زیادکردنی ژمارەی نان و ماسییەکان، لەسەرئاو رۆیشتن، هێورکردنەوەی لافاو، ژمارەیەکی زۆر نەخۆش چارەسەرکردن، هەروەها دەرمانی

کوێرەکان و پەککەوتووان. بەلاّم بەرزترین موعجیزەی ئەو زیندووبوونەوەیەتی، بەدوایشیدا چل رۆژ ژیانی دەرەوەی زەوی، لەکۆتایشدا هاتنە خوارەوەی لە ئاسمان. یاوەرانی عیساو پیاو چاکەکانی تریش توانای دروستکردنی موعجیزەیان هەبووە، کە ئەگەر لە خواترسانی دینداران ئەوانەی دروستنەکردبێ بێ گومان گەورە خستوویانە پێش. ڕووداوەکانی جیهانی غەیب لەکلێسەی مەسیحییەکاندا جارجار دەرکەوتوون کە تازەترینیان و سەرەنج راکێشترینیان دیاردەی ((لۆرد)) و ((فاطمە))یە، کە لەم کتێبەدا باس لە هەندێکیان دەکەین.

لە ئایینی بودادا —کە ئەفسانە ناسییەکەی چنراوێکە لە داستانە سەرسوڕهێنەرەکان- بەڵگەی دیاردە غەیبییەکان تەنیا لە هێزەکانی جادووگەریدا دەبینرێت کە بۆ هەندێك لە ریازەتکارانی (مرتاضان) بینراوە، وەکو گواستنەوەی ئەفکار و هزر، مانەوە لە هەوادا (Levitation واتە بێ پاڵپشتێك لە هەوادا ئاوێزان بوون)، بینران لە زیاتر لە شوێنێك (Ubiquite)، هێزێکە کە هەبووی ئەو دەتوانێت هاوکات لە دوو شوێندا بێت). لاماییەکانی تبتیش- لە لقێکی بوودایی تانترین- بانگەشە دەکەن کە بەهرەمەندن لەو هێزانە. بەتایبەتی گەڕان بۆ دۆزینەوەی منالێك کە گیانی دالاییەکی لامایی چووبێتە ناو لەشی چەند نیشایەکی سەرسوڕهێنەری ئەم کارانەیە. بەلاّم هیندۆس و بوودایییەکان فێربووی هەموو ئەم کارانە جگە لە خەیاڵ یان — خراپتر لەو- فێڵبازی بە هیچی تر نازانن.

لە ڕواڵەتە جۆراوجۆرەکانی ئەنیمیزم دیاردەکانی جنداوی بوون (جن زدەگی) فراوان دەبینرێت کە بە ئاسانی دەرنابڕێن. مرۆڤی جنداوی بوو کەسایەتی خۆی لەدەستدەدات و دەبێتە کەسایەتێکی تر کە لەلای ((ودوەکان)) خواوەندێکە (لە خواچوو) و لای ئەنیمیزمەکانی ئەندەنۆسی ئاژەڵێکە، و پاش گەڕانەوە بۆ کەسایەتی خۆی ئەوەی بەسەر ئەودا تێپەڕیوە بیری ناکەوێتەوە. لەم ئایینانەدا جادووگەرییەکان جۆراوجۆر و زۆرن، زۆربەشیان بۆ تەلەسم کردن بەکاردەبرێت یاخود بۆ دووربوون لە کارتێکردنی تەلەسمەکە، کە لە هەمان کاتدا بۆ شیفادانی نەخۆشییەکانیش بەکاردەهێنرێت.

ئەگەر بمانەوێت لە دیاردەکانی ئەودیوی سروشت — کە بە ئایینی دەناسرێن- ئەوانە بژمێرین کە نە فێڵبازی تێدایە و نە میوەی خۆشباوەڕییە سادە و ساویلکەیی، ئەمڕۆکە چواریان دەتوانین باسبکەین: سیحربازی، جنداوی بوون، ئیلهام و دەرکەوتن، موعجیزە.

سیحربازی

تەمەنی سیحربازی بە ئەندازەی تەمەنی مرۆڤایەتییە. ناوەکەی پەیوەندی لەگەڵ موغە کۆنەکانی ئێراندا هەیە. مەبەستی بریتییە لە تاودان و ڕەتاندنی هێزە شاراوە چاك و خراپەکانە— جند، دێو، شەیتان- بۆ گۆڕینی ڕێڕەوەکانی سروشت، وەکو بەدەستهێنانی خۆشەویستی کەسێك یان ویستی مردنی، بەدەستهێنانی ماڵ و منداڵ یا دەسەڵات و هێز، باران باراندن و..... هتد. زۆربەی ئەو شێوازانەی کە لە سیحربازیدا بەکاردەبرێن خراپ و ترسناکن. ئادابی زۆر قورسیان هەیە کە هاوڕێن لەگەڵ لەبەر خوێندنەوەی ویرد و دوعا سەرسوڕهێنەر و شەیتانییەکان. لە شتانی جۆربەجۆر کەڵك وەردەگرن دەستەیەك موو، نینۆکە بڕاوەکان، بۆقە وشکهەڵاتووەکان، قۆچی مامز و کەرکەدەن، ژەهری مار و بووکەشوشە و دەرزی. جادووگەران بۆ کارە ترسناکەکانی خۆیان گۆڕستان و شەو هەڵدەبژێرن. بۆچی ئێمە لەو کتێبەدا باسی ئەو کارانە دەکەین کە زیاتر لە فێڵبازی و خورافیات دەچێت؟ چونکە جادووگەری ئێستاش پەیوەندی بەزۆرێك لە ئایینە زیندووەکانی خێزانی ئەنیمیزم هەیە. و ئەگەر تاکو ئێستا جادووگەری لەناونەچووە لەبەرئەوەیە چونکە کەسانێك هێشتا باوەڕیان بەکاریگەری جادوو و سیحر هەیە. چۆن دەتوانین لە بابەتێك بکۆڵینەوە لەکاتێکدا دەیەوێت نادیار و ڕازدار بمێنێتەوە، خەریکبوون بەوان تایبەتە بەکەسانێك کە خۆیان بەکارزان و نهێنی (ڕاز) زان دەزانن؟ هەر ئەم پەنهانکارییە لە چاوخشاندنی یەکەمدا گومانی خراپ دەهێنێت، بەڵام گومانی خراپ لە چ شتێك؟ زانست، ئەو ئایینانەی جادووگەری تۆمەتبار دەکەن چ ڕەخنەیەکیان لێی هەیە؟

سەرەتا لە بنجوبناوانە جادووگەری لەگەڵ زانستدا یەك ناکەوێتەوە. زانایان هەرچی دەیکەن پشت بە یاساکانی سروشت دەبەستێت، بەڵام جادووگەری بانگەوازی گوێنەدان بە یاسا سروشتییەکان لێدەدات. لە شیکاری کۆتاییدا وا دەردەکەوێ کە جادووگەری شێوازێکە لە چاوبەستن و تەرەدەستی بە پۆشاکێکی نهێناوی بەکار دەهێنرێت، جا گیا دەرمانییەکان بەکاربهێنێت یاخود نا. جادووگەری لەم ڕووەوە یەك ناکەوێتەوە لەگەڵ ئاییندا چونکە

بانگەشەی هەبوونی هێزێکە کە خەڵکانی تر لایان نییە. هەرچەندە ئەو هێزە بە ((هێزی ئەودیوی سروشت)) ناودەبات، شێوازی خۆیەتی کە توانا دەبەخشێتە ئەو بۆ دەستکەوتنی ئەوەی کە دەیەوێت. لەحاڵێکدا لە ئایینەکان ئەوەی بە توانایە خواوەندە و هەرکەسێك کە بەدوای شتێك بکەوێت کە لە توانایدا نییە پێویستە لە خوا داوای بکات. مانەوەی کردە جادووگەرییەکان لە هەندێك لە ئایینەکانی ئەنیمیزمدا و بوونی دیندارانێك کە لە هەموو ئایینەکاندا خۆ دەدەنە دەست جادووگەری هەردووکیان بناغەیان لەسەر ئەو باوەڕەیە کە دەتوانرێت کار بکەنە سەر جیهانی نادیار و نەناسراو. جادووگەری سوود لە ساویلکەیی خەڵك وەردەگرێت و هەر کاتێك جادووەکەی کاریگەر نەبێت هیچ دەستەوەستان نامێنێت، دەڵێت جادوویێکی بەهێزتر بەسەر جادووەکەیدا زاڵبووە و پەکیخستووە. وەکو بڵێی خواکان توانا و ئازادی کارکردنیان نییە. کەوتوونەتە بەردەستی خواستە ئەفسووناوییەکان. ئەم جۆرە دژایەتییەیە کە پەلکێشمان دەکات بۆ ئەوەی ئەم شێوازانە بە فرت و فێڵ بژمێرین. کاریگەری ئەفسوون و جادوو — ئەگەر کاریگەری هەبێت- بەرهەمی خۆ هەڵخەڵەتاندنی (خۆ لەگێلی دانی) خەڵکانی سادە و ساویلکەن کە باوەڕیان بەجادوهێناوە.

باوەڕە نائایینیەکان (دین رها)

خورافە ئەوەیە کە ئەو ڕووداوانەی کە چاوەڕوانمان نەدەکردن بیدەنە پاڵ ئەو دیاردانەی کە هیچ پەیوەندییەکی عەقڵانی و لۆجیکی لە نێوانیاندا نەتوانرێت بدۆزرێتەوە. وەکو ئەوە کە گومان بکەین ڕۆیشتن لەژێر پەیژێکەوە بۆتە هۆی ئەوەی فلان کەس ڕووداوی ئۆتۆمبیل چەند ڕۆژێك دوای ئەوە ڕوویدات، یان دیتنی پشیلەیەکی ڕەش، شکاندنی ئاوێنەیەك، یان (١٣) نەفەر لەدەوری مێزێکدا کۆببنەوە بەڕووداوێکی بەخراپەهێنەری بزانین. لەحاڵێکدا ئاشکرایە کە ئەم ڕووداوانە هیچ کاریگەرێکیان نییە لەسەر هیچ شتێکی تر. ئاوا باوەڕێك پووچ و نامەعقوولن، بەڵام ئێستا زۆربەیان هەرماون. هەندێك لە کۆمپانیاکانی فڕۆکەوانی ژمارەی (١٣) لە ڕیزەکانی کورسی فڕۆکە دانانێن، بەم جۆرەش ژاپۆنییەکان ژمارەی (٤) بە نیشانەی قڕان دەزانن.

خوێندنەوەی چارەنووس (بورجەکان)

چارەنووسی زاتەکان و لایەنگرانیان پەیوەندی نێوان ئەستێرە و هەسارەکان لەکاتی هاتنە دنیای هەرکەسێك بە کاریگەر لەسەر خوورِەوشت و سروشتی ئەو کەسە، هەروەها لە سامانی جیهان و رووداوەکانی دەزانن. ئەگەر وابێت، ئەمە تەنیا یەکێکە لەو توخمانەی کە سروشتی مرۆڤ دەسازێنێت هەروەکو بۆماوە، پەروەردە و فێرکردن، ئەزموونەکان و دەرد و ئازارەکانی هەرکەسێك کە لە ژیانیدا دەیبینێت و شتانی تر. بۆ زانستی تازەی مرۆڤ ئاسانە کە لێکۆڵینەوە و پێوانەکاری چۆنیەتی ژیانی کەسانێك نیشانبدات کە ئەستێرەکەیان یەکێکە. ئەگەر کارێکی وا نەبووە نیشانەی ئەوەیە کە لەو جۆرە پێوانەکارییە هیچ شتێك بەدەست ناکەوێت.

خوێندنەوەی ناو لەپی دەست

یەکێکی تر لە باوەرِەکانی زۆرینەی خەڵك کە بلاوبۆتەوە خوێندنەوەی چارەنووسی ئەوکەسەیە لەرِووی هێڵکارییەکانی ناو لەپی دەستی. لێرەشدا دەتوانرێت بە ئاسانی راست لە نارِاست جیابکرێتەوە. دەتوانین باوەرِبکەین کە لە خەڵکانێکدا ئەو توانایە هەبێت بەشێوەیەکی نەوازە — نە هەموو کەس و نە بۆ کاتێکی بەردەوام- باس لە غەیب بکات، واتە ئاییندە، رابردوو، ئەوشتانە کە نابینرێت، ببینێت. هەموو ئەوانەی قسە لە غەیب دەکەن (غیب گوها) دەڵێن کە بۆ کاراکردنی ئەو توانایانەی کە خوا داویەتی پێت، کۆکردنەوەی هەستی خۆت پێویستە پشت و پەنایێکیان هەبێت، کە دەتوانێت دەستەیەك وەرِەقی قومار بێت، یان تۆپێکی لوولەیی [شووشەیی]، یان خڵتەی قاوە بێت کە لە قوولایی پیاڵەیەکدا نیشتووە، یان هێڵکاری دەست. گریمان ئاو لەپ خوێنەکان (کف خوان) توانایەکی لەرِادەبەدەری سروشتیان، هەبێ عەقڵ و زانست قەبووڵی پەیوەندی نێوان هێڵکاری دەستی نەفەرێك و چارەنووسی ناکەن.

زۆر ئاسانە کە وێنە لە هێڵکاری دەستی کەسانێکی زۆر بگرن. ئەوکاتە لە کۆتایی تەمەنی هەریەك لەوانە کە قسەکەری غەیبەکە لەبارەی هەر کامیان دەیلێت لەگەڵ ئەوەی بەسەر هەر یەکێکدا هاتووە بپورێت. ئەگەر ئاوا لێکۆڵینەوەیەك بە ئەنجام نەگەیەنراوە لەبەر ئەوەیە کە دەزانن ئەنجامێکی لەمە بەدەر شتێکی تر نابێت کە چارەنووسی هەرکەسێك لە هێڵکاری دەستی نەنووسراوە.

قسەکردن لەبارەی غەیبەوە

داهاتوو بینین یەك ناکەوێتەوە لەگەڵ دەرککردنی ئێمە بۆ کات. یەکێك لە تواناکانی مێشکی ئێمە (حافیزەی) زاکیرەی ئێمەیە کە رابردوو دەهێنێتەوە بیرمان. ئەگەر ئەوە لەگەڵ خەیاڵماندا بگونجێ کە دوو کەس پەیوەندییەکی زۆر بەتین هەیە لەنێوان هەستیارییەکی هاوبەشیاندا، وەرگرتنە هەستییە خێراکانی یەکتر — وەکو دەرد و ئازار و مەرگ- لە مەودای دوور بتوانن هەستپێبکەن، ناتوانین شتانێك بهێنینەوە خەیاڵمان کە هێشتا روویان نەداوە، چ ئەوانەی کە لەوانەیە هەرگیز روو نەدەن ئەگەر بوار و هۆی روودانی ئەوان بگۆرِین. لەگەڵ ئەوەشدا ئەفرێنەری ئەم جیهانەش خۆشی نایەت کە (خولقێنراوەکانی) دروستکراوەکانی خۆی دەست بدەنە چارەنووسێك کە خۆی بۆیانی دیاریکردووە! مەگەر تەنیا ئەوە نەبێت کە بڵێین خودی خۆی ئەم ئازادی و توانایەی داوە بە ئێمە کە ئاگاداری چارەنووسی خۆیان بن. کەواتە هەموو شتێك لەژێر ویستی پەروەردگاردایە.

ئەمانە جگە لە بیرتەسکی و گریمانەکانی ئێمە هیچی تر نین، بەلاّم گومان وایە کە دیاردەکانی غەیب گۆیی — ئەگەر بوونی هەبێت- روونکردنەوەیەکی تریان نییە. بەهەرحاڵ غەیب گۆیی کردن دیاردەیەکە کە زۆر کەم روودەدات. توانای غەیب گۆییەکان تەنیا لە هەندێك لە بوارەکاندایە. بلیمەتی ئەوان — ئەگەر بوونی هەبێت- پێش ئەوەی کە ئامرازێك بێت «سروشتێکی چالاك»ە.

کەواتە غەیب گۆیی کردن چ سوودێکی هەیە؟ چونکە هەم چەند غەیب گۆکان رۆژانەی خۆیانی پێ دەردێنن و هەم فێڵبازانێك لاسایی کردارەکانیان دەکاتەوە. بەشێوەیەکی کرداری دەپەشۆکێین لە دیتنی ئەوانەی کە ئەم بەهرەیەیان هەیە -بێ ئەوەی پیشەی غەیب گۆییکردنیان کردبێت- کە هەم باوەرِیان بە توانایی خۆیان هەیە و هەم لای خەڵکانی تردا باوەرِ دروستدەکەن. گومانی تێدانییە کە لەم کارەدا ئامادەیی ژنان زیاترە لە پیاوان.

خەبەرداربوون (هەست پێکردن)

ئەمە دیاردەیەکە زیاتر لە غەیب گۆیی ڕوودەدات. هەستێکی شاراوەیە کە بوار بەمرۆڤ دەدات کە لە بارەی ڕووداوێك لە ئاییندەدا ڕوودەدات، تەنیا کاتێك دەرکی پێدەکریٚ کە ڕووی دابێت. چەند نموونەیەك: کەسێك پێویستە سواری فڕۆکە بێت لە دوایین کاتدا دەگەڕێتەوە، هەمان فڕۆکە دوای فڕین وردوخاش دەبێت. کەسێك لە لاشەی خۆیدا دەردێك هەست پیٚ دەکات کە کەسێکی تر هەر ئەو دەردە و ئەو نەخۆشییەی هەیە. هەر کە نەخۆشی یەکێکیان ناسرا ئازاری کەسی یەکەم لەخۆوە نامێنێت. ژنێك دڵنیا دەبێت لە مردنی شووەکەی لە ئەنجامی ڕووداوێك کە لە ئایندەدا ڕوودەدات، لەڕاستیدا کارەساتەکە دەقەڵمێت. لەم سیٚ نموونەیەدا بە ئاسانی دەتوانرێت ((ئەودیو سروشت)) بوونی ڕووداوەکان ڕەتبکەینەوە لە پێش هاتی یەکەمدا دەتوانین بڵێین پێشهاتی یەکەم تەنها کاری شێتێکی خەیاڵ بڵاوە. لە پێشهاتی دووەمدا ئەوەی بانگەشەی بۆکراوە ناتوانرێت دڵنیامان کاتەوە. دەشیٚ بڵێین (خەیاڵبازی) یان فرت و فێڵ.

بانگهێشت کردنی ڕۆح، باوەڕکردن بە غەیب

ئایینەکان باس لە ژیانی دوای مردن دەکەن بەڵام دەڵێن کەوا هیچ هەواڵێکیان لە بارەیەوە نییە. بەڵام «بانگهێشت کەرانی ڕۆح» ئەم بەرزفڕیەیان هەیە کە پەیوەندی لەگەڵ گیانی مردووەکان -کە لە دنیای تردان- دروستدەکەن. بواری ئەوانەی کە باوەڕیان بە غەیب هەیە لەمەش زیاترە. ئەمانە دەڵێن کە لەڕێی شێوازی خۆیانەوە هەموو مەعریفە نادیارەکان دەستەبەر دەکەن. ئەمانە لەگەڵ تەواوی ڕەوتە عیرفانییەکان کە لە هەموو سەردەمێکدا و لە پاڵ هەموو ئایینەکاندا بینراون، لێکچوونیان هەیە. کتێبی زۆر لەم بارەیەوە نووسراون کە خەیاڵ بزوێنن: مێزە خولاوەکان (میزهای چرخان)، ئەو پێشەوایانەی کە لە هۆشی خۆچوون و بیٚ هۆشی ئەو کەسانەی کە دەخەون تەئویل دەکەن، خەرمانەیەك لە ڕووناکی کە لەلاشە دێتە دەرەوە و ئەو پەیامانەی کە لە تەنە ئاسمانییەکانی ترەوە دەگەن، سەرچاوەی ئەو کتێبانەن. ئەو

دیاردانەی کە لەم کتێبانەدا هاتوون هەرچەندە کە سەر سووڕهێنەرتر بن ئەوا وشەکانی کتێبەکە جادوویی تر دەبێت، کەسانێکی زۆرتر عەودالیٚ دەبن کە بجوولێن و کاربکەن و شتی نویٚ فێر بن. چونکە ئەم بوارانە خۆنادەنە بەر تاقی کردنەوەی زانستی بەم پێیە مەیدان چۆڵ دەبێت بۆ بیروباوەڕە کەسیەکان، کە مرۆڤ تیایدا بەردەوام ڕووبەڕووی ترس دەبێتەوە لە دەستکاری کردنی هزردا. گرووپ و ڕێکخراوەکان کە مەبەستەکانیان ڕوون و ئاشکرا نییە سوود وەردەگرن لەم جۆرە باوەڕانە.

جنداوی بوون

تەواوی دیاردەکانی جنداوی بوون پەیوەست نین بە ئەنیمیزمەوە. لە ژمارەیەکی زۆر لە ئایینەکانی تریشدا دەبینرێت، وەکو ڕێوڕەسمە ئایینییەکان ((زار)) لە حەبەشە، ((ترومبا)) لە مادە گاسکار، ((هامادشا)) لە مەغریب، ((بۆری)) لە نەیجیریا، ((دورگاکالی)) لە هیندستان، ((هاوبانگ)) لە ڤێتنام، و ((شمنەکان))ی ئەندەنۆسیا و سیبریا. لە ئەوروپاشدا لە چەرخە کۆنەکان و سەدەکانی ناوەڕاستدا جنداوی بوون بڵاوبوو، بەڵام کۆمەڵگەی پیشەسازی کە هاتە سەرکار بازاڕەکەی ڕەجاڵ کرد.

جنداوی بوون هاوشانی مەراسیمێکە کە تیایدا ئاواز و سەما ڕۆڵێکی گەورەیان هەیە. هەندێك جار پێشکەشکردنی خواردنەکان، قوربانی کردنی ئاژەڵەکان، و جوانکاری و ڕازاندنەوەی تایبەتیش لەم مەڕاسیمەدا هەیە. خۆشی و شادی بەشداربوان لەم مەراسیمەدا- کە لە جەژن و شادیدا بەسەردەبەن- بە خواردنەوەی کحولی، جارجاریش خواردنی گیاکانی ڕووژێنەری خیال[١٦] بەرز رادەگیرێت. ئەم مەراسیمانە بۆ مەبەستی ئامادەبوونی ڕۆحەکان، یان خوایەکان، یان دێو و درنجەکان بەرپا دەبێت. تاکو یەکێك لە ئامادەبووان بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیان، کە دەتوانێت یاوەرێکی ئایینی بێت یان هەر یەکێك لە ئامادەبووان.

جنداوی بوون لەناکاو یەکسەر تووش دەبێت، جار جار بەدوای حاڵەتەکانی وەکو لەخۆچوون، لەرزین، عەرەق کردن، هەناسەبڕکیٚ. جنداوی بوون لەوانەیە لە چەند خولەکێکەوە بۆ چەند ڕۆژێك

درێژە بکێشێت. لەم ماوەیەدا جنداوی بووەکە تەواوی کەسایەتی خۆی لە دەستدەدات و کەسایەتی ئەو کەسایەتییە خواییە دەگرێت کە یاوەری ئایینەکە و شاگردەکانی باوەڕیان پێی هەیە. نیشانەی ئەم گۆڕانە کەسایەتییە گۆڕانی حاڵەتی دەموچاو و دەنگ و ڕەفتار و کردار، کە —بە باوەڕ و گومانی ئەوان- دەبێ ڕەفتار و کرداری هەمان خواییەکە بێت کە جنداوی بووەکە کەسایەتی ئەوی وەرگرتووە. ئەگەر ئەم خواییە بەساڵداچووبێت ئەوا دەنگی جنداوی بووە کە بە قورسی لە گەرووی دێتە دەرەوە، دەموچاوی گنج و لۆچاوی دەبێت و لاشەی لار دەبێتەوە دەبێت. ئەگەر خواییەکە شەڕکەرێك بێت جنداوی بووە کە والێدەکات کە سامناك و بە نەڕەنەڕ بێت. ئەم خواییە هەندێك جار خوایێکی ئاژەڵییە. لەم حاڵەتەدا جنداوی بووەکە وەکو هونەرمەندێك خۆی بەشێوەی ئەو دەردەخات. جنداوی بووێك کە ((شەمەن))ێکی ئەندەنۆسی مارۆێلکە تەڕیکردووە خۆی دەخاتە ناو گۆمێکی گلاّوی و ماسییەکی زیندوو بە ددانەکانی دەگرێت. جنداوی بووێکی تر کە بۆتە مەیمون بەو چوست و چالاکییەی کە بەگشتی لەتوانای ئەودانییە سەر دەکەوێتە سەر لق و پۆپەکانی درەخت. یەکێکی تر وەکو مار دەخزێ و بێ ئەوەی چاوەکانی بنووقێنێ تەماشای خاڵێك دەکات و یەك دوای یەك و بەخێرایی زمانی دەهێنێتە دەرەوە.

ئەم جۆرە دیاردانە عەقلانییەکان —کە خۆمانین- سەرگەردان دەکات. زۆری ئەم دیاردانە و جۆربەجۆریان بوارمان پێنادەن کە تەواوی ئەم دیاردانە بە فرێوکاری دابنێین و هاماندەدات کە ئەوان بەشێکی ڕاست دابنێین. بەلاّم لە دۆزینەوەی ((تأویل)) بۆیان، دەرگا والاّیە بۆ هەر جۆرە پێشبینی و گومانێك.

لە ((هیپنۆز))[١٧]- کە تا ئەندازەیەك چۆتە ریزی زانست- میانجیگەر فەرمان دەداتە بەسەر ویست و ئیرادەی کەسە خەوێنراوەکە. دەشێت سروشتی جنداوی بوون هەر ئەمەبێت. پرسیارێك کە وەلاّمی گەرەکە ئەوەیە کە لە جنداوی بووندا ئایا میانجیگەر تواناکارێکی ((سەرووی سروشتی)) هەیە؟ بۆچوونی کلێسا کاتۆلیکییەکان لە بەرامبەری ئەم جۆرە دیاردانە ڕۆشنە. ئەو تەواوی ئەوانە بەکاری شەیتان دەزانێت. بەپێی ئەو گریمانەی کە لە هەر پەرستگەیەکدا قەشەیەکی شەڕکەر لەدژی جندەکان هەیە کە کاری بریتییە لە لەناوبردنی شەیتان و جندەکان. و ئەمەش ڕێك پێچەوانەی شێوازی ئەنیمزمەکانە کە تێدەکۆشن لە خۆیان کۆبکەنەوە.

دیدار و دەرکەوتن

ئەمانە هەردووکیان یەك دیاردەن - لەسەرێکەوە دەرکەوتنە و لەسەرێکی تریشەوە دیدار. بەلاّم دیدار -یان شهود- دەتوانێت تەنیا دەروونی و ناوەکی بێت، کە لەم بارەدا پێویستە بە ((هەست بە ئامادەیی کردن)) ناوی ببەین چونکە دیتن هیچ ڕۆڵێکی تێدانییە.

ئەم جۆرە دیاردانەی ((ئەودیو سروشت)) نەوازەن، یان لانیکەم لەبارەیانەوە کەم دەوترێت لەم ڕووەوە کە لە پانتایی ژیانی تاکەکاندا و تا بڵێن لە قووڵایی دەروونی مرۆڤەکان خۆیان جێگیر کردووە. کەسانێك کە بەو ئەزموونەدا تێپەڕبوون بە توندی لەژێر کاریگەرییەکەیدا ماونەتەوە، بەلاّم دژوارە بۆیان کە ئەزموونی خۆیان بۆ خەڵکانی تر بگێڕنەوە و ئەوانیش باوەڕی پێبکەن، چونکە بێ باوەڕی دەوروبەرەکانی ئەوان، دلساردیان دەکاتەوە لە گێڕانەوەیان.

بەم حاڵەش ئاوازێك کە ((ژاندارك))[١٨] بە گوێی خۆی بیستوویەتی ئەوەندە باوەڕ ڕووژێنەر بووە کە چارەنووسی ئەوی گۆڕیوە و کردوویەتییە قارەمانێکی نیشتیمانی. نموونەی کەمدەبینرێت کە (ئەودیوی سروشت)) کەمتر شاراوە بووە، جا لەبەرئەوەی کە چەند نەفەرێك، لەیەك کاتدا، بینیویەتی، یان لەبەرئەوەی کە لەیەك کاتدا و پێکەوە دیویانە و بیستوویانە و هەندێك جار دەستیشیان لێداوە. ئەم جۆرە دیاردانە فەرامۆش نەکراون.

هەرچۆنێك بێت، ئەم جۆرە دەرکەوتنانە نە دەتوانرێت بدرێنە پاڵ خوا، و نە دەتوانرێت ناوی نەخۆشی دەروونیان —خیالاّتی بوون- لێبنرێت، و نە گاڵتە و گەپی شەیتان. ئەمە بوارێکە کە تیایدا ئاسان نییە نهێنی لە نا نهێنی — هەرچەند کارێکی پێویستە — جیا بکەینەوە. لەم ڕووەوە بۆ ئاسانکاری هەموو ئەوانەیان ڕەتکردۆتەوە. بەلاّم هەر کە هەفتا هەزار کەس (٧٠٠٠٠) دیاردەیەکی وەکو سەمای خۆری فاتمە یان لە یەك کاتدا بینیوە نکۆڵیکردنی دیاردەیەکی نائاسایی کارێکی دروست نییە. لەنێوان ساڵانی ١٩٢٨-١٩٧٥ دوو سەدو سی و دوو (٢٣٢) دەرکەوتن ڕاگەیەنرا کە کلێسە هیچ کامیانی نەناسیوە. (دانی پێدانەناوە).

فاتمه

رۆژی یەك شەممە (١٩١٧/٥/١١) سێ منداڵ- یەكیان دە ساڵە، ئەوی تریان نۆ ساڵە و سێیەمیان حەوت ساڵە- لە جووتیارانی پورتوگال، دوای بەشداریكردن لە نوێژی كڵێسەدا مێگەلە مەڕەكانی خۆیان بۆ لەوەڕگە دەبەن. نزیك نیوەڕۆ، كاتی یاری خەریكی دروستكردنی دیوارۆكەیەك بوون بە دەوری بتێكدا گرمە گرمی (یان گرمەی) هەورە تریشقە ناچاریان دەكات كە رێگەی گوندەكەیان بگرنەبەر. جاری دووەم كە دەبێتە هەورە بروسك لە نزیك خۆیان لەسەر دارێكی مازوو خانمێكی سپی پۆش دەبینن كە نوری لێدەبارێ. خانمەكە مناڵەكان ئارام دەكاتەوە كە نەترسێن و داوایان لێدەكات كە تاكو شەش مانگی تر، سێزدەیەمین رۆژی هەموو مانگێك لە هەمان كاتژمێر بۆ ئەو شوێنە بچن.

لە هەموو ئەو رۆژانەی كە بڕیار وابوو منداڵەكان خانمەكەیان -مریەمی داوێن پاك- لەو شوێنەدا ببینن و بەدەنگی بەرز قسەیان لەگەڵ یەكتردا كردووە. سێزدەی مانگی حەوت و هەشت خەڵكێكی زۆر لەوێدا بەچاوی خۆیانیان بینی یەكەمین دیاردەی ناسروشتی: لقەكانی داری مازوو لە بەرامبەر دەركەوتنی ئەم خانمە شۆڕ بوونەتەوە. پڕشنگی خۆر گۆڕا. ئاوازی ئەم دیاردەیە لە هەموو جێیەك دەنگی دایەوە و خەڵكی لە هەموو شوێنێكەوە روویان لەو شوێنە كرد بەجۆرێك لە سێزدەی مانگی نۆدا لە پێش چاوی خەڵكێكی سی هەزار كەسی (٣٠٠٠٠) گۆیەكی نورانی لە رۆژهەڵاتەوە دەهات و لەسەر سەری خەڵكەكە وەستاو لە ساتێكدا ونبوو. زۆرێك لە ئامادەبووان دڵۆپە بارانی سپی یان — وەكو دەنكی بەفر- دیت كە لە ئاسمانەوە دێتەخوارێ پێش ئەوەی بگاتە سەرزەوی بزردەبن.

لە ئەنجامدا، سێزدەی مانگی دەی ساڵی (١٩١٧ز)، حەفتا هەزار كەسی زیرەك و زیارەتكار- كە لە ناویاندا بێ دینیش هەبوو- خۆریان بینی كە سەمای دەكرد: پاش ئەوەی كەمێك لەرزی و پرشنگی خۆی یەك دوای یەك بە هەموو رەنگەكانی كۆلكە زێڕینە (رەنگین كمان) بڵاوكردەوە بە رەنگی سووری خوێنی خۆی نواند و لە بەرامبەر ترسی زۆری ئامادەبووان خۆیدا بەزەوی و دواتر رووناك كردنەوەی سروشتی خۆی دەستپێكردەوە و چۆوە ئاسمان.

ئەم دەركەوتنانە، كە دوای دەركەوتنی مریەمی پیرۆز دەركەوت، نیشانەی باوەڕپێكرانی دەركەوتەكان، تەئویلی ئیلهامەكان بوو. لەڕاستیدا مریەمی پاك داوێن تەنیا بەدەركەوتن بۆ مناڵان وازناهێنێ. داوای ئەوەیان لێدەكات كە بۆ كۆتایی هاتنی شەڕ بپارێنەوە، ئەو نهێنانەشیان بۆ دەدركێنێ كە نابێ ئاشكرا بكرێن.

ئەم دەركەوتنانە ئەنجامی رۆحانی بەرچاویان هەبووە، هەرچەندە كە دەسەڵاتداران ویستوویانە ئەم رووداوانە بەبێ ئیعتبار بناسێنن. ژمارەی ئەوانەی كە باوەڕیان هێنا و گەڕانەوە بۆ ئایین ئەوەندە زۆر بوو كە دەسەڵاتدارانی پۆرتوگال -كە دژی ئایینش بوو- گۆڕانی بەسەرداهات و لە ساڵی ١٩١٨ پەیوەندی دیبلۆماسی لەگەڵ ڤاتیكاندا نوێكردەوە. لەو سێ منداڵانە —كە پیرۆزێكی بەرچاویان پەیداكردبوو- دوانیان بە مردنی لەناكاو دنیایان بەجێهێشت، یەكێك لەم دووانە تووشی نەخۆشی گریپی ئیسپانیایی بوو لە ساڵی ١٩١٩، ئەوەی ترشیان بە نەخۆشی سنگ ئێشە (سینەپهلو) لە ساڵی ١٩٢٠ كۆچی دوایی كرد. سێهەمینیان، بۆتە كچێكی راهیبە و بۆتە پارێزەری نهێنییەكان.

ئەمڕۆ دینداران بۆ بەدەستهێنانی دڵئارامی رۆحانی دەچنە زیارەتی فاتمە. لە سەدوبیست (١٢٠) دۆنم زەویدا كڵێسەیەكی گەورەیان لە شوێنی دەركەوتنی مریەمی موقەددەس دروستكردووە كە لە حەوشەكەیدا- كە بیست و هەشت دۆنمە- زیارەتكاران كۆدەبنەوە. لە نزیكیدا دوو نەخۆشخانە دروستكراون. لە ساڵڕۆژی دەركەوتنی مریەمی موقەددەس ژمارەی زیارەتكارەكانی میوانخانەكانیش دەگاتە ملیۆنێك.

دەركەوتنەكانی مێد جوگۆرج (Medjugorge)

لە گوندی (دێی) مێد جوگۆرج -لە بۆسنە هۆرزەگۆڤینیا- كە خەڵكەكەی كاتۆلیكی توندڕەون لە نزیك خاچێكی گەورەدا كە لە ساڵی ١٩٣٣ بە یادی نۆزدەیەمین سەدەی كۆچی عیسا مەسیح دروستكرابوو، لە ساڵی ١٩٨١ بەم لاوە مریەمی داوێن پاك چەندین جار خۆی دەرخستووە. رووداوەكانی لەم جۆرە، لە سەرزەمینێكدا كە رژێمی سیاسییەكەی ماركسیی بوو لە چاوەكان بزرنابێت و بەهەمان ئەندازەی دەردەسەری دەسەڵاتدارانی سیاسی دەردەسەری بۆ دەسەڵاتدارانی كڵێسە دروستدەكرد. كەواتە گومان لەوەدانییە كە ئەو لێكۆڵینەوەوە و بە

دواداچوونەی کە بۆ ئەم بابەتەیان ئەنجامدا زۆر جدی بوون و هێشتاش بەردەوامە. پۆلیسی یۆگۆسلاڤی (ئەوکاتی) پرسیاری لە زۆرێك لەوانە کردبوو کە بەچاوی خۆیان ڕووداوەکەیان بینیبوو، تاقی کردنەوەکانی پزیشکی دەروونی لەسەریان جێبەجێ دەکرا. مریەمی پیرۆز جارێکیان لەناو فارگۆنی پۆلیسەکاندا دەرکەوت. لەوکاتەوە دەرکەوتنی تر بینراون بەتایبەتی لە بیناکانی کڵێسەدا بە تایبەتی لای قەشەکان. یەکەمین شایەد دوو کچ بوون کە یەکێکیان لە ساڵی ١٩٦٥ لەدایکبووە و ئەوەی تریان لە ساڵی ١٩٦٦، لە دوای ئەوان دوو کچی تر و دوو کوڕی تر لەدایکدەبێت، دەرکەوتنەکان هەموو ڕۆژێك لە کاتژمێر ٦,٤٠ خولەك دوای نیوەڕۆ دەبینران. لەکاتی دیدار، زیارەتکارەکان هاوکات بە ئەژنۆدا دەکەوتن و لەگفتوگۆکانیان لەگەڵ مریەمی داوێن پاکدا تەنیا لێوەکانیان دەجوولاً بێ ئەوەی گوێت لە دەنگیان بێت. ئەو پەیامەی کە وەریاندەگرت ئەمەبوو کە لە دڵەوە مەسیحی بن و نوێژ بکەن و دوعا بکەن. ئەوانەی سەردانیان دەکرد مریەمی داوێن پاکیان بەم جۆرە باسکردووە: پۆشاکێکی ڕەنگ خۆڵەمێشی نوورانی لەبەردایە و داپۆشراوە بە ڕووپۆشێکی سپی. ڕوومەتەکانی ڕەنگی گوڵەباخ و چاوەکانی شین بوو. بیست ساڵانە دەهاتە بەرچاو، بەدەنگێکی نەرم و بەزمانی کرواتی (Kroatie) بێ کەم و کوڕی قسە دەکات. لە کۆتایی هەرکامێك لە دەرکەوتنەکان نیشانەیەك لەسەر هەر یەکێك لە جێگاکان دەرکەوێت. هەندێك لە شایەتەکان دیاردەی نوورانی تریان بینیوە وەکو ڕووناکی دانە دەرەوەی خاچی زیارەتگا و ئەو ڕێگایەی کە دەگاتە یەکەمین شوێنی دەرکەوتنەکان. تاکو ئێستا زیاتر لە دوو ملیۆن کەس -لە خەڵکی یوگۆسلاڤیا و بیانییەکان- چوونەتە زیارتگای مێد جۆگۆرج.

دەرکەوتنەکانی کی بێهۆ (Kibeho)

بۆ یەکەمین جار لە ئەفریقا، زنجیرەیەك هەواڵ لەبارەی دەرکەوتنەوە بڵاوکرایەوە کە سەرەتاکەی بۆ (٢٨) نۆڤەمبەری ساڵی (١٩٨١) دەگەڕێتەوە. هەندێك جار عیسا مەسیح و هەندێك جاری تر مریەمی موقەددەس لە مەودای نایەکساندا لە بەرامبەر چەند منداڵێك لە منداڵاکانی گوندی (کی بێهۆ) —باشووری ڕووەندا- دەردەکەون. سێ کەس لە منداڵەکان قوتابین لە کولێژی

کچان لە گوندەکە. پاش ئەوان سێ کچ و کوڕێکی تر —کە هیچ پەیوەندییێکیان بە منالآنی پێشوو نییە- هەمان دەرکەوتنەکان دەبینن.

منداڵەکە، کە کوڕی خێزانێکی جوتیاری ناعیسایی بوو، ڕۆژی دووەمی مانگی حەوت ساڵی (١٩٨٢) کە عیسا بۆی دەردەکەوێ هیچی لەم مەسیحییەت نەدەزانی. باوکی یەکێك لەم کچانە موسڵمان بووە کە دوای ئەم ڕووداوە بۆتە عیسایی. دەرکەوتنەکان بۆ هەرکامێك لە منالآن، لە حەوشەی قوتابخانەدا، ڕوو دەدەن و هەندێك جار کاتێکی درێژ —چەند کاتژمێرێك- دەخایەنێت، دەیان هەزار کەس تاکو ئێستا هاتوونەتە ئەو جێگەیە بۆ ئەوەی کە ئەم دەرکەتنە سەرسوڕهێنەرانە ببینن.

بەپێچەوانەی ((مێد جۆگۆرج)) کە لەوێدا دیدارکەرەکان حاڵەتی سروشتی خۆیان، چ پێش لە دەرکەوتنەکە، چ لە کاتی دەرکەوتنەکە و چ دوای دەرکەوتنەکە دەپارێزن، لە (کێ بێهۆ) گەنجەکان دوای دەرکەوتنێك لەناکاو دەکەونە سەرزەوی و چەند ساتێك بێهۆش دەکەون. ئەو قسانەی کە لەکاتی دەرکەوتنەکان بەسەر زمانیاندا دێت بە ئاسانی دەبیسترێن لەکاتێکدا لە مێد جۆگۆرج لێوی دیدارکەرەکان دەجولێت بێ ئەوەی دەنگێك ببیستی. لەم دەرکەوتنانە، ئەو پەیامانەی کە دیدارکەرەکان وەریدەگرن بۆ ئەوەی کە بیگەیەنن بە زمانی خەڵکی ((ڕووەندا))ن و هاودەنگن لەگەڵ ئامۆژگاری کاتۆلێکییەکان بەبێ کەم و کوڕی و بەجۆرێك دەربڕاون کە تێکەلاًوی شتی خەیاڵێن، بەپێی ئاستی تێگەیشتنی خەڵکی ڕوواندان. بەدوای ئەم ڕووداوانە چەند نەخۆشێك دیتراون کە باش بوونەتەوە و کەسانێك بوونەتە مەسیحی. سەرسوڕهێنەر تر لە هەموویان دیاردە نوورانییەکانن —وەکو خۆری سەماکەری فاتمە لە ساڵی ١٩١٧- دەستەیەك لە خەڵك چەند جارێك بینیویانە. هەروەها بازنەی خۆریان بینیوە کە چەند ساتێك بۆتە دوو، یەکێك لەو دووانە کەوتۆتە بەرامبەر ئەوەی تریان. ئەم دیاردەیە کەسانێك بینیویانە کە هەواڵێکیان لەبارەی دەرکەوتنەکان نەبیستووە و لە جێگەی دەرکەوتنەکان چەند کیلۆمەترێك دوور بوون.

کلێسای ((میدیاڵی موعجیزە ئاسا))

لە ساڵی ١٨٤٠ لە شاری پاریس، لە پەرستگەی ((کچانی چاکەکار)) مریەمی داوێن پاك چەندجارێك دەرکەوتووە. کچێکی قوتابی بەناوی کاترین، لە خێزانێکی جووتیاری لە خواترس، کە لە دوعاکانیدا ئارەزووی کردبوو دایکی خوا ببینێت، شەوێك بەدەنگی مناڵێك لە خەوهەڵدەستێ و ئەو مناڵە بە فریشتەی چاودێری خۆی دەزانێت. مناڵەکە کاترین بۆ ژووری نوێژکردنی پدێرەکە دەبات و پێیدەڵێت کە مریەمی کچ دێتە ئەو شوێنە تاکو داخوازییەکانی بهێنێتەدی. لەڕاستیدا مریەمی پیرۆز، لە حاڵێکدا کە نوور لە سەرتاپای باڵای دەبارێت و خشەخشی پارچەکانی پۆشاکی یان (بەرگوێ دەکەوێ)، دەردەکەوێ و لە شوێنێك دادەنیشێ. ئامادەبوونی ئەو تا ئەو ڕادەیە راست و هەستپێکراوە کەکاترین دەستدەداتە پۆشاکەکانی. مریەمی پیرۆز کاتێکی درێژ لەگەڵ کاترین گفتوگۆ دەکات و پێیدەڵێت کە توانایەکی تایبەت دەدرێتە ئەو (کاترین) بۆ قسەکردن لەبارەی غەیب، ئەم دیدارە نابێ بۆ هیچ کەسێك بگێڕدرێتەوە تەنیا بۆ ئەو قەشەیە نەبێت کە بەشێوەیەکی سروشتی گوێ لە ئیعتیرافەکانی دەگرێ. ئەو مناڵە دوای ئەم دیدارەی کاترین دەگەرێنێتەوە ژوورەکەی و لەو شوێنەدا کاترین، بە پەشۆکاوی و واق وڕماوی دەمێنێتەوە شەو بە ستایشی ئەم دیدارە دەباتە سەر.

چوار مانگ دوای ئەمە —لە مانگی یازدەی ١٨٣٠- کاتێك کە هەموو کچەکانی دێر نوێژ دادەبەستن مریەم دووبارە بۆ کاترین دەردەکەوێ، بەڵام ئەم جارە لە هەوادا راوەستاوە، لەسەرزەوی، ئەمری پێ دەکات —لە نێوان کچەکان تەنیا کەسێك کە بەڕوونی ئەوی دیتووە کاترین بووە- کە مەدالیایەك کە پشت و روو مۆدێلەکەی بە روونی تەواو لە بەرامبەر چاوەکانی کاتریندا قەرار دەگرێت، بیدات تاکو نەخشی لەسەر دروستبکات (کاری هەڵکۆڵینی لەسەر بکات). ئەم مەدالیایە خێرا هەموو خەڵك دەیانەوێت. لەمەوە چەند ملیۆنێك لەنێوان خەڵکدا بڵاو دەبێتەوە و دەبێتە هۆی ڕوودانی زنجیرە موعجیزەیەك. یەکێك لەوانە بە مەسیحی بوونی لەناکاوی بانکدارێکی دەوڵەمەندی جوولەکەیە بەناوی ((راتیس بۆن)) Ratisbonne کە ئەم مەدالیایە بە ویستی خۆی نا بەڵکو بۆ نەرەنجانی دۆستێك قەبووڵ دەکات. ئەم پیاوەش لە دیداری مریەم سوودمەند دەبێت و دەچێتە ریزی پیری قەشەکان.

کاترینیش دەمی خۆی دادەخات و هیچ لەم خۆشبەختیانە کەڕووی تێکردبوو ناداتە کەس. تەنیا چەند قەشە و راهیبێك لەم ئەزموونە نهێنی دارانەی ئەو ئاگادارن. تاکو ئاخیرین نەفەس وەکو راهیبەیەکی بێ ناونیشان ژیانی تەرخانی خزمەتکردنی پەککەوتووەکان دەکات.

پێویستە چۆن لەبارەی دەرکەوتەکانەوە بیر بکەینەوە؟

بێگومان هەر مرۆڤێکی دەشێ ((گاڵتەجاڕ)) بێ، شێت، یان فێڵباز دەتوانێت بانگەوازی ئەوە بکات کە چەند فیلێکی بینیوە کە فڕیون و پەیامی خۆشبەختیان بۆ خەڵکی رووی زەوی هێناوە. بەسە کە مرۆڤێکی لەم جۆرە مرۆڤێك کەمێك زەوقی هونەری هەبێت بۆ ئەوەی کەسانێك باوەڕ بە وتەکانی بکەن و بێکارەکان لە دەوری کۆببنەوە.

هەرچی لە مرۆڤ سەرهەڵبدات گوماناوییە و بێباوەڕی لەگەڵ دایە. خودی کلێسە و قەشەکانیشی بەخراپی تەماشای غەیب گۆیەکان دەکەن. هەرچەند کلێسە ژمارەیەکی کەم لەو دەرکەوتنانەی کە پێی دەگات دەناسێت، بەڵام هیچ کۆششێك ناکات تاکو کاتۆلێکەکان باوەڕی پێبکەن.

ئەمە لەلایەك، لەلایەکی تر ئەم خاڵانەی خوارەوەش بەمێشکدا تێپەردەبن:

- هەروەکو لەم کتێبە بینیمان، هیچ ئایینێك دیاردە نهێنییەکان رەتناکاتەوە، ئەگەر زیندووبوونەوەی عیسای مەسیح نەبوایە ئەوا مەسیحییەتیش نەدەبوو.

- کەم تا زۆر بە ئاسانی دەتوانرێت جیاوازی بکرێت لە نێوان ئەو دیاردانەی کە ئەفسانەی زێڕینن و ئەوانەش کەوا خەڵکانێکی ئەندێشە پاك و دڵنیاکەرەوە لەڕووی بیروباوەڕ و باوەڕهێنان دەیگێڕنەوە. ئەم جیاکردنەوانە دەمانگەیێنێتە ئەو تێگەیشتنەی کە لە سەدەکانی کۆتاییدا دیاردە شێوێنەرەکانی زیهن و بیر —کە هەندێکیان رووژێنەری باوەڕیش بوون- لەژێر دەسەڵاتی کلێسەی کاتۆلیکدا روویانداوە.

- ئەگەر بڕوامان بەوە هەبێ کە خوایەك هەیە و توانیویەتی جیهانی بوونەوەران دروستبکات ئەمەش بەگوێرەی یاساکانی خۆی بسوڕێنێ، بۆ خوایەکی لەم جۆرە ئاسانە لەهەر کەسێکدا کە خۆی گەرەکیەتی ئەو هەستانە فووبکات دەروونیان کە بتوانن وەکو دیدارێك تأویلی بکەین.

ئەو خەوانەی کە دەبینین شایەتی ئەوە دەدەن کە مێشك و بیرکردنەوەی ئێمە تەنیا لە جیهانە واقعیەکاندا کارناکات. کەواتە هیچ شتێك ڕێگەمان لێناگرێت لەوەی کە بڵێین ئەوەی کە غەیب گۆیەك بینیویەتی یان بیستوویەتی بەڕاستی هەستکردنێکی بابەتی هەیە. وتەکانی لەنیەت پاکییەوە هەڵدەقوڵێن، تەنیا کەسێکە کە بەئاگابێ لەو دیاردەیە، هیچ شتێك و هیچ کەسێك ناتوانێت ڕێگە لە خوا بگرێت لەوەی کە توانای وەرگرتنی ئەم جۆرە دیاردانە تەنیا بە چەند نەفەرێك —جا هەر کەسێك بێت- تایبەت بکات کە ئامادەی ئەو جۆرە ڕووداوانە بن. لەم حاڵەدا دیاردەیەکی وەرگیراوی دەرەکی واقعیەتێکی ناوەکییە، کەواتە ئەمە واقعیەتێکە.

موعجیزەکان

ژمارەی ئەو دیاردە سروشتیانەی کە تاکو ئێستا هیچ ڕوون نەکراونەتەوە ئێجگار زۆرن. هەموو ساڵێك زانستی مرۆڤ وەڵامی هەزاران نهێنی و مەتەڵ دەداتەوە. بەڵام هیچ شتێك بۆ هەمیشە ڕوون نەبۆتەوە، وەڵامی زاناکان کەمێك دیاردەکان ڕووناکدەکەنەوە و نهێنیان لە خودا هەڵگرتووە. ئەو کاتەی کە (نیوتن)[١٩] ئەو سێوەی دیت کە لە دارێك کەوتە خوارێ یاسای کێشکردنی زەوی دۆزییەوە ڕێگە بۆ پێشکەوتە گەورەکانی بواری فیزیا خۆش بوو. بەڵام ئێمە هێشتا نازانین کە بۆچی دەرئەنجامی تۆپەڵێك ماددە (زەوی) دەبێ بوارێکی کێشکردن بێت؟ سەرەڕای ئەمە، چ زۆرن ئەو دیاردە سروشتییە زۆرانەی کە نایانبینین تەنیا لەبەرئەوەیە کە هێزی بینینی ئێمە بۆ دیتنیان بەس نییە. نیوتن کەوتنە خوارەوەی سێوی بینی بەڵام هێزی کێشکردنی نەبینی، لە حاڵێکدا بەپێی ئەو یاسا سروشتییەی کە بۆ خۆی هەستپێکردبوو سێو و زەوی، کە هەردووکیان لە ماددەن، یەکتر کێشدەکەن، بەڵام تۆپەڵەی سێوێك لە بەرامبەر تۆپەڵەی گۆی زەوی ئەوەندە کەمە کە ڕاکێشانی زەوی لەلایەن سێوەوە هەرگیز مەزەندە ناکرێ. کەواتە، زانستی مرۆڤ هێشتا نەگەیشتۆتە کۆتایی ڕێگە، هەرچەند تاکو ئەمڕۆ گەیشتۆتە چەندین دەستکەوت، زۆربەی تەئویلە خیاڵاوییەکانی بۆ هەمیشە وەلانراون.

دوای ئەم پێشەکییە، ئایینە جۆراوجۆرەکان ژمارەیەکی زۆر ڕووداوی نهێنی —کە دەتوانین بەموعجیزە دابنێین- دەداتەپاڵ ((ناسروشت یاخود میتافیزیك)). ئەم ڕووداوانە کامانەن؟ ئایا هیچ ڕوونکردنەوەیەکی زانستی نییە بۆیان؟

لیستی (سیاهە) موعجیزەکان —چ ڕاستەقینە و چ گریمانەیی- درێژە. لەمەو پێش لە دەرکەوتنەکان و دیدارەکان نووسیمان، ئێستاش ئەوانە دەخەینە سەر:

- قسەکردن بە زمانی نە ناسراو.
- لێڤیتەیشن (واتە توانای جیابوونەوە لە زەوی و لە هەودا هەڵپەسران).
- بێ خواردن ژیان.
- لاشە نەڕزیووەکان.
- بلاوکردنەوەی بۆن و گۆلاوی دڵگیر.
- دەرکەوتە نورانییەکانی دەوری سەر.
- فرمێسکی خوێنین ڕێشتن، یاخود خوێن عەرەقکردن.
- ئیستیگماتەکان، واتە نەخشی خوێناوی مەسیحی لە خاچ دراو لەسەردەست و پێیەکانی هەندێك لە قەدیسەکان دەرکەوتووە.
- خوێندنەوەی دڵەکان، واتە خوێندنەوەی ئەندێشەی خەڵکی تر.
- پێشبینیکردنی ڕووداوەکان.
- هاوکات لە دوو شوێندا دەرکەوتن.
- چارەسەرکردنی نەخۆشەکان.

بێگومان هەرکەسێك ئازادە کە ئەم کارە سەیر و سەمەرانە —یان هەندێك لەوانە- بەڕاست بزانێت یا نەزانێت. هەروەها دەتوانێت گومان بکات کە ئەم جۆرە کارانە بەرهەم (یا بەروبوومی) جادویی یا ساختە یان دەستکاری مرۆڤەکانە یاخود ئەفسانەیەکی دوور لە ڕاستین.

کەسانێك دەڵێن کە خوا هەموو شتێکی لە توانادایە کەسانێکی تر دەڵێن خوا —ئەگەر هەبێت- یاساکانی سروشتی لەمەو پێش داناوە تاکو هیچ کەسێك جگە لەمە هیچی تر نەکات. لە هەر شوێنێك کە گومان هەبێت تەنیا ڕێگەی عەقلانی —تا ئەو شوێنە کە بتوانرێن- گەڕان بەدوای ڕاستییە. بۆ زانایانی سەردەمی خۆمان زۆر ئاسانترە لە سەدەکانی

ناوەڕاست —بێ ئاگاش نین لەمە- کە موعجیزەکان بە بەردی زێڕ تاقیبکەنەوە و تەڵەی فریوکارەکان لێك هەڵوەشێنن. لەم رووەوە ئێمە ئەم رێگەیەمان هەڵبژارد کە موعجیزەکانی سەردەمی رابردوو وەلانێین، هەروەها چاوپۆشی بکەین لەوانەش کە زانست لەبارەیانەوە ناتوانێت شایەتێك بدات. ئەوکاتە لەنێوان ئەوانەی کە دەمانەوێت لێکۆڵینەوەیان لەسەربکەین سێ دانەیان هەڵبژێرن کە سروشتی زۆر جیاوازیان هەیە، لەبارەی ئەوانەوە زانستی ئێستا نەیتوانیوە لەسەر نابەجێیی ئەو دیاردانەی کە لێکۆڵینەوەیان لەبارەیەوە کراوە روونکردنەوەیەکی عەقلانی بهێنێتەوە.

مارت رۆبین (Marthe Robin)

تەلەفزیۆن، هەرچەندە سوورە لەسەر خستنەڕووی هەواڵە سەرەنج ڕاکێشەکان و سەرسوڕهێنەرەکان، بەڵام سەبارەت بەم ژنەی کە گوێ نادات بە یاساکانی سروشت هیچ هەواڵێکی لەبارەیەوە نەداوە. ئەم ژنە جووتیارە کە لە ساڵی ١٩٠٢ لە فەڕەنسا لەدایکبووە، هیچ پڕۆسەیەکی فێرکردن و پەروەردەیی نەبینیبوو، تەندروستییەکەی تەواو نەبوو و لە ساڵی ١٩٢٦ کەوتە سەرجێگا. کە نەیدتوانی هیچ شتێك بخوات و بخواتەوە تەنیا نان کولێرەی موبارەکی کلێسە، کە ئەویشی بۆ قووت نەدەدرا بەڵکو خۆی بە قورگیدا دەچووە خوارەوە —بێ ئەوەی هەوڵی قووتدانی بدات. نەیدەتوانی بجوولێت و بخەوێت تەنیا قسەیدەکرد و تەمەنی لە نوێژ و پەرەستنندا بەسەربرد. رۆحانیەتێکی بەهێزی هەبوو کە دەیتوانی کاریگەری هەبێت لەسەر ژمارەیەکی زۆر لەوانەی کە سەردانیان دەکرد، بە ئامۆژگارییەکانی —کە رێك دەگونجا لەگەڵ حاڵ و سروشتی هەریەکەیان- جۆش و خورۆشی دەخستە حاڵیان، هەروەکو دەیان کەسی کردبووە مەسیحی. لە ساڵی ١٩٣٠ بەولاوە هەموو رۆژێکی هەینی- کە بە رۆژی مردنی عیسای مەسیح دادەنرێت- بۆ دەردەکانی لە خاچدانی عیسای مەسیح نارەحەت دەبوو، کە بووە هۆی دروستبوونی برینی خوێناوی لەسەر دەست و پێو تەنیشتەکانی. لە ساڵی ١٩٣٩ هێزی بینینی لە دەستدا. چەند پزشکێك کە پشکنینیان بۆ کردووە هیچ هۆیەکیان بۆ زیندوومانەوەی نەدیتەوە لە کاتێك هیچ خواردنێك ناخوات. تا ساڵی ١٩٨١ کاتێ مەرگ گەیشتە سەری کەسانێکی زۆر پێشوازی لە کەسانێکی زۆرکرد کە دەچوونە

لای و بەووردی و هۆشیاری وەڵامی نیازە رۆحانییەکانی دەدانەوە. رێکخراوێکی خێرخوازیشی دامەزراند کە رێکخراوێکی نێو نەتەوەییە لە هۆگرانی ئایین بۆ برەودان بە ئینجیل، کە لە ساڵی ١٩٨٦ ڤاتیکان دانی پێدانا.

پادر پیۆ (Padre Pio)

ئەم راهیبە کاپۆسنییە (کاپۆسن ناوی یەکێك لە کۆمەڵەکانی کاتۆلیکە لە رۆما) کە ناوی راستەقینەی ((فرانسیسکۆ فۆرجیۆنە Francesco Forgione)یە. ئەو تایبەتمەندییەی هەیە کە کەم تا زۆر تەواوی ئەو دیاردە موعجیزە ئاساییانەی کە سەرسوڕهێنەرترین بەسەرهاتی پیاوچاکانی تاقیکردۆتەوە. ئەو دیاردانەی کە سەدان کەس بینیویانە و چەند خوانەناسێك —کە لە سەرەتادا دوودڵ بوون یاخود گاڵتەیان پێکردبوو- دوای بینینی ئەو دیاردانە باوەڕیان دەهێنا و دەبوونە مەسیحی. ئەو کارانەی کە ئەم قەشەیە کردوویەتی ئەمانەی خوارەوەن:

لە ((١٥)) پانزدە ساڵیدا چووە بۆ پەرستگەی کاپیوسن لە نزیك ناپڵ (ئیتاڵیا). هەر لە سەرەتای فێربووندا لە پەرستگە ئەزموونی زۆر توندی لەگەڵ شەیتاندا هەبوو کە ئەشکەنجەی جەستەیی دەداو نەیدەهێشت بخەوێت، شەیتانیش تاکو کۆتایی ژیانی دەستی لێبەرنەدا. لە ساڵی ١٩١٥ نەخشی برینەکانی خاچی عیسا مەسیح لەسەر لەشی دەرکەوت کە ئێش و ئازارێکی زۆر هەبوو کە نەیدەتوانی بەرێگەدا بڕوات. برینەکەی بەردەوام کراوە و بەنوێیی دەهاتە بەرچاو و دانەدەخرا. برینەکانی دەست و پێی پەردەیەکی تەسك لە پێست دایدەپۆشێت کە جێگای بزمارەکانی خاچی لە بینەران دەشاردەوە. پزشکی زۆر- بێ ئیمان و ئیماندار- لەم دیاردەیان کۆڵیەوە و نەیانتوانی هیچ بڵێن و هیچ لێکچوونێکی نەبوو لەگەڵ نەخۆشییەکانی پێشتر. خەڵك دەستە دەستە دەچوون بۆ لای —لە پەرستگەی سان جیۆڤانی رۆتۆندۆ- تاکو گوناهەکانیان بۆ ئەو بژمێرن. تۆبەکاران واقیان وڕدەما لەوەی کە قەشە هەر لە سەرەتاوە قسەی دڵی خۆیانی بۆ دەکردن، ئەو رووداوانەی بۆ باس دەکردن کە ئەوان شاردبوویانەوە و دەیهێنایەوە بیریان و لە هاو دڵی کردن لەگەڵ ئەو کەسانەدا کە هیچ دۆستایەتێکیان لەگەڵ ویژدانی خۆیاندا نەبوو خۆی دەپاراست. جارجاریش دەرمانی

نەخۆشەکانی دەکرد بەشێوەیەکی موعجیزە ئاسا کە یەکێك لەوانە پزیشکێکی بێ باوەڕ بوو کە زۆر ئینکاری نکۆڵی قەشەی دەکرد. ئەم پزیشکە تووشی شێرپەنجەیەکی توند هات و سەرئەنجام رازی بوو کە لەگەڵ پادرپیۆدا دانیشێ. قەشەکە نەخۆشی پزشکەکەی چارەسەرکرد و کردییە مەسیحییەکی دڵسۆز و دڵپاك. جەنەراڵێکی سەربازی کە خەریك بوو خۆی بکوژێ پەرستگەنشینێکی —کە تا ئەوکاتە نەیبینیبوو- دی کە بۆ لای ئەو چوو و نەیهێشت خۆی بکوژێ. دوای ئەمە هەواڵی باوکە پیۆی زانی چووە پەرستگەکەی، هەر کە ئەوی بینی زانی کە ئەو هەمان ئەو پیاو چاکەبووە کە ئەوی رزگار کردبوو. قەشەکە زەردەخەنەیەکی هاتێ و وتی ((چاك رزگارت بوو لە هەڕەشە)). لەڕاستیدا زانرا کە باوکە پیۆ گوێبیستی حاڵی کەسێك بووە کە لەناکاو بزربوو — وەکو بڵێی غەیب بووبێت- و دوای چەند خولەکێك گفتوگۆ بۆ خۆی لەگەڵ دانپیانەرەکە (دان پێدانەر) دەستیکردەوە بە گفتوگۆ. واتە لەو چەند خولەکەدا لە دوو جێگەدا دەرکەوتووە، هەم لە جێگەی دانپێدانانەکە، و هەم لەو جێگەیەدا کە یارمەتی جەنەڕاڵە سەربازییەکەی دابوو. باوکە پیۆ زۆر نهێنی داربوو و زۆریش کەم قسەی دەکرد. بەم حاڵەش زانراوە کە ئەو ئاگای لە جێبەجێ کردنەکانی خۆی هەبووە و باش زانیویەتی بۆ کوێ دەچێ و دەڕوات. لە ساڵی ١٩٦٨دا کۆچیدوایی کرد و گەیشتە بارەگای خوایی. لە پەرستگەی ئەودا لیستێك پارێزراوە کە باس لەو رووداوە موعجیزە ئاسایانە دەکەن کە خەڵکێکی زۆر بەچاو بینیویانە.

لۆرد(٢٠) Lourdes

چارەنووسی ئایینی و گەشتیاری لۆرد لە ساڵی ١٨٥٨دا دەستیپێکرد، ئەوکاتە کە مریەمی پیرۆز لەو جێگەیەدا کە بەدرێژای شەش مانگ (١٨) هەژدە جار بۆ ((برنادێت سۆبیرۆ Bernadette Soubiron)) کچێکی تەمەن (١٣) سێزدە ساڵە دەرکەوتووە. لەم دیدارانەدا ئەو پەیامەی کە برنادێت وەریدەگرت ئەمەبوو: ((بۆ گوناهباران بپاڕێنەوە. واز لە گوناهەکان بهێنن، لەم شوێنەدا کلێسەیەك دروستبکەن و بۆ زیارەت سەردانی بکەن)). لەم دیدارەدا

مریەمی داوێن پاك بەشێوە زاری ناوچەکە قسەی کردووە و بە ((سك پری داوێن پاك)) دەرکەوتووە، هەروەکو بنەمایەکی سەرەکی باوەڕی دانپێدانراو و راگەیەنراو لەلایەن پاپاوە لە ساڵی ١٨٥٤ دەستنیشان کرابوو، برنادێتی نەخوێندەوار هیچی لەبارەیەوە نەدەزانی.

بەڵام لێرەدا سەرەنجی ئێمە بۆ خودی ئەم دەرکەوتنانە نییە —کە لەمەو پێش دەرکەوتنی ترمان باسکرد- بەڵکو سەرنجی ئێمە بۆ ئەو موعجیزانەیە کە لە پاڵ ئەم دەرکەوتنانە روویان داوە و بۆ زیاتر لە سەدەیەك یەك دوای یەك لە ناوچەی لۆرد روودەدات.

لە روانگەی ئایینی ئەم موعجیزانە هەروەکو نیشانەکانی واقعیەتی دەرکەوتنەکان و بنچینەی پەیامەکانی مریەمی پاکداوێن ناسراون، کە کەوتوونەتە بەردیدی هەمووان. زۆریان دەرمانی دەردن، کە بۆ ئەوانەی هیچ چارەیەکیان نییە، موعجیزە ئاسان. کەواتە سروشتییە کە لێکۆڵینەوەی زانستی لەبارەی ئەم جۆرە دیاردانە بە وردی دەستیپێکردبێ. دەسەڵاتدارانی ئایینی خوازیاری ئەمە بوون کە کۆمەڵەیەك پێکبهێنرێت لە پزشکانی باوەڕدار و بێباوەڕ کە لە فایلی ئەو جۆرە نەخۆشە چارەسەر بووانە بکۆڵنەوە کە هەم بەر لە شیفای موعجیزە ئاسا و هەم دوای شیفای موعجیزە ئاساکە، لەژێر چاودێری پزشکانی ئەو کۆمەڵەیە بوون، ئەو کۆمەڵە فایلی ئەوانەی کە زانیاریان تەواو نییە وەلا دەنێت و هەم ئەو فایلانەی کە لێکۆڵینەوەیان لەبارەیەوە دەکرێت دەبێ سەرەنجی کۆمەڵە لەبارەی ((روون و ئاشکرانەبوونی کاریگەری دەرمانێك کە پێیدراوە)) ببێت و بەس. ئەم کۆمەڵەیە هەرگیز چەمکی ((موعجیزە)) بەکارناهێنێت، تەنیا بە ((دەرمانە سەیرو سەمەرەکان)) ناویان دەبات.

ئەم دەرمانانە کەسانێکی زۆر بۆ لۆرد رادەکێشێت کە ژمارەی ئەوان لەساڵدا دەگاتە (٤) ملیۆن. سێ لەسەر چواری ئەم خەڵکە زیارەتکارن و یەك لەسەر چواری گەشتیارن فەرەنسییەکان زیاتر لە (٣٧٪)ی ئەو خەڵکەن کە دەچنە زیارەتی. لە هەر ساڵێکدا (٨٠٠٠٠) هەشتا هەزار نەخۆش بۆ چارەسەری دەچنە ناوچەی لۆرد.

ئاینده‌ی ((سه‌رووی سروشت))

ئه‌و بڕیاره پێشبینانه‌ی كه هه‌موو هه‌یانه شیكردنه‌وه‌ی ئاشكرای هه‌موو ئه‌و دیاردانه‌ی كه ده‌چنه ناو چوارچێوه‌ی سه‌رووی سروشت ئاڵۆز و دژوار ده‌كات. كاتێ كه ئێمه ده‌مانه‌وێت واقعبین بین له لێكۆڵینه‌وه‌كانماندا ئه‌وا داهاتووی ((سه‌رووی سروشت)) به ئاسانی نابینین. له روانگه‌ی كۆمه‌ڵناسییه‌وه باوه‌ڕبوون به ((سه‌رووی سروشت)) به‌پله و له روخساری جۆراوجۆردا خۆی ده‌رده‌خات. رژێمه سیاسییه‌كان هه‌رچه‌ند كه‌متر باوه‌ڕیان به‌خوا بێت، له‌گه‌ڵ ئه‌و هه‌موو كۆششانه‌ی كه ده‌یكه‌ن، ناتوانن ئه‌و شتانه‌ی كه به ((خوڕافه)) ناوده‌برێن له‌ڕه‌گه‌وه ده‌ربهێنن.

به‌م جۆره به‌رزی ئایینه‌كان له‌وه‌دایه كه رابه‌ری باوه‌ڕی خۆجۆشی خه‌ڵك ده‌كات بۆ میتافیزیك و ئه‌ودیوی سروشت. له‌ڕاستیدا هه‌ستیار بوون بۆ سه‌ر و سروشتی و توخمه كه‌سییه‌كان و جۆرێك له جێگه‌ی بڕوای له خۆگرتووه، و هیچ كه‌س ناتوانێت بڵێت كه له سه‌رووی سروشت —كه به گوێره‌ی ناوه‌كه‌ی بالاتره له تێگه‌یشتنی ئێمه- كه‌مێك له ((واقع بینی)) هه‌یه یاخود نه. ئێستا كه‌وایه ئێمه ده‌توانین به ویست و ئیراده‌ی خۆمان به‌م شێوه‌یه رای خۆمان ده‌ربڕین:

- (له هۆشی خۆچوون Trance) كه له زۆربه‌ی ئایینه‌كاندا ده‌بینرێت پێویسته به نموونه‌یه‌كی ((جنداوی بوون)) ناوی ببه‌ین. ئه‌و شتانه‌ی كه ((جنداوی بوون)) ده‌هێننه كایه‌وه له گۆشه‌نیگای پزیشكییه‌وه فراوان و جۆراوجۆرن. كه‌واته له له‌ڕوانگه‌ی عه‌قلانیه‌ته‌وه (یا عه‌قڵگه‌راییه‌وه) پێویسته وا بیربكه‌ینه‌وه كه جنداوی بوون به‌رهه‌می (یا به‌روبوومی) خیالاتی بوونه. به‌لام له هه‌مان كاتدا شتێك هه‌یه كه قسه‌ی له باره‌وه نه‌كراوه و ئه‌ویش ناوه‌ڕۆكی ئه‌و قسه بێ سه‌رو به‌رانه‌یه كه جنداوی بووه كه ده‌یانڵێت.

- ئه‌زموونی كه‌سی و تاكه كه‌سی سه‌رووی سروشت- وه‌كو دڵنیابوونی كه‌سێك له‌وه‌ی كه فلانه كه‌س دوعای گیرا ده‌بێت- دیارده‌یه‌كی به‌ربلاوه كه تاكو ئێستا شی نه‌كراوه‌ته‌وه.

- له كۆتاییدا، موعجیزه‌كان و ده‌ركه‌وتنه سه‌رنج راكێشه‌كان له دێر زه‌مانه‌وه ئیمتیازێكه كلێسای كاتۆلیك بۆخۆی هێشتوویه‌تییه‌وه.

به‌هه‌رحاڵ، رووبه‌ڕووبوونه‌وه‌ی خه‌ڵك له‌گه‌ڵ ((سه‌رووی سروشت)) به جۆرێكه كه جێگا پیرۆزه‌كان له هه‌ر ئایینێكدا هه‌موو ساڵێك ژماره‌یه‌كی زیاتری دیندار بۆلای خۆیان راده‌كێشن.

زیاره‌ت و سه‌ردانه‌كان

شتێكی سروشتییه كه هه‌ركه‌سێك خوای بوێت ئه‌وا ده‌كه‌وێته بیری رۆیشتن بۆ ئه‌و شوێنه‌ی كه خوا به شێوه‌یه‌ك له شێوه‌كان تیایدا ده‌ركه‌وتووه، به‌تایبه‌تی له ناخی مرۆڤدا جولوانه‌وه‌یه‌ك هه‌یه كه په‌لكێشی مرۆڤ ده‌كات بۆ ئه‌وه‌ی كه هه‌رچی وا له خه‌یاڵیدا هه‌یه —به‌لام له‌به‌رده‌ستیدا نییه- بڕوات له دوورتر به‌دوایدا بگه‌ڕێت.

هه‌روه‌ها، سه‌ردانه‌كانیشی هه‌لی زێڕینن بۆ دیدار له‌گه‌ڵ هاودینان، له یه‌ك كه‌ش و هه‌وای شادی و خۆشحاڵی، كه بیره‌وه‌ری به‌جێده‌هێڵێت و باوه‌ڕه‌كان به‌هێزتر ده‌كات. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی كه زیاره‌ت و زیاره‌تكردن به ئه‌ندازه‌ی دنیا كۆنه و هه‌موو ئایینه‌كان شوێنكه‌وتووانی خۆیان هان ده‌ده‌ن بۆ زیاره‌ت و سه‌ردان. له‌نێوان زیاره‌ت و زیاره‌تگاكانی ئایینه‌كان ئێمه چه‌ند نموونه‌یه‌كمان هه‌ڵبژاردووه كه له‌وانی تر واتادارترن و هه‌وڵده‌ده‌ین كه له بنج و بناوانیان بكۆڵینه‌وه:

زیاره‌ته‌كان له ئیسلام، مه‌ككه‌و مه‌دینه‌دا

هه‌ر موسڵمانێكی باڵغ —ژن و پیاو- كه نه‌خۆشی ده‌روونی یان نه‌خۆشی په‌تای نه‌بێت ده‌بێ له‌ژیانیدا لانیكه‌م یه‌كجار بڕواته زیاره‌تی مه‌ككه و مه‌دینه، هه‌ڵبه‌ته به‌و مه‌رجه‌ی كه توانای دارایشی هه‌بێت. ناوی ئه‌م دوو زیاره‌ته به عه‌ره‌بی پێی ده‌ڵێن ((حجّ)) و هه‌ركه‌س جێبه‌جێی كردبێ پێی ده‌ڵێن ((حاجی))، كه خه‌ڵكانێكی زۆر ئاره‌زووی ئه‌م زیاره‌ته ده‌كه‌ن. ناموسڵمانه‌كان مافی سه‌ردانی ئه‌م دوو شوێنه پیرۆزه‌یان نییه و نابێ پێ بخه‌نه ناوی، له هه‌موو دنیادا جگه له‌م دوو شاره جێگه‌یه‌كی تر نییه كه ته‌نیا شوێنكه‌وتووانی ئایینێك بتوانن پێ بنێنه ناوی.

لە مەدینەدا زیارەتی گۆڕەکانی پێغەمبەری ئیسلام و سێ لە یاوەرەکانی ئەو —ئەبوبەکر، عومەر، عوسمان- دەکەن. مەدینە —کە وشەیەکی عەرەبییە بە واتای شار دێت- پەناگای پێغەمبەر بوو دوای کۆچکردنی لە مەککەوە لە ساڵی ٦٢٢ زایینی. ئەگەر وردتر قسە بکەین دەبێت لەجیاتی مەدینە بڵێین ((مدینە النبی)) واتە شاری پێغەمبەر. رۆیشتنی پێغەمبەر لە مەککەوە بۆ مەدینە لە زمانی عەرەبی بە ((هجرەت)) ناوی دەرکردوە و سەرەتای ساڵنامەی موسڵمانانە زیارەتی مەدینە دەتوانرێت پێش زیارەتی مەککە جێبەجێ بکرێت یان دوای ئەو. مەککە پیرۆزترین شاری موسڵمانانە و زێدی پێغەمبەری ئیسلامە. پایتەختی حکوومەتی خواییە و دایکی هەموو شارەکانە. ماڵی خوا —کەعبە- لەم شارەدایە. ماڵێکی شێوە شەشپاڵو (چوار خشتەکی) چوار دیواری سەرداپۆشراوە (مکعب شکل) لەناو حەرەمی مزگەوتەکەدایە، کە بە پەردەیەکی رەش دادەپۆشرێت. بەپێی هەندێك ریوایەت ئادەم، باوکی بەشەر، لەم شوێنەدا پەرستگەیەکی دروستکردبوو کە ئیبراهیم پێغەمبەر دووبارە بینای کردۆتەوە. ئەگەر وابێت کەعبە کۆنترین پەرستگەیە لە جیهاندا.

بەڵام ئەوەی گومانی تێدانییە پێش ئیسلام کەعبە جێگەیەك بوو کە بتپەرستان جا لەهەر چین و پیشەیەك بن جەژنەکانی خۆیان تیادا سازدەکرد —زۆرانباز، شاعیر، وتاربێژ- تیایدا کۆدەبوونەوە. موحەممەد (د. خ) خۆیشی پێش بوونی بە پێغەمبەر لە دووبارە دروستکردنەوەی کەعبەدا بەشداریکردووە.

بەردێکی رەشی تیادایە کە هێمای دەستی خواوەندە، زیارتکاران بە نیشانەی گوێڕایەڵی بۆ خواوەند دەستیلێدەدەن، بەڵام خودی بەردەکە هەرگیز ستایش ناکرێت چونکە کارێکی لەم جۆرە بە بتپەرستی دادەنرێ کە لە ئیسلامدا سەرزەنشتکراوە. لەڕاستیدا ئەم بەردە خاڵێکە کە زیارەتکارەکان بەدەوردا دەسوڕێنەوە. زیارەتی کەعبە بەو شێوەیە دەکرێت کە پێغەمبەری ئیسلام پێشانیداوە واتە بەپێی ئەم دابونەریتەی کە گۆڕانکاری بەسەردا نایەت. سەرەتا، زیارەتکار خۆی لە گوناه پاك بکاتەوە (گوناهەکان لەخۆی دامالێ)، خۆی پاك و خاوێن رابگرێت تاکو شیاوی ئەوە بێت کە زیارەتی بکات. بۆ ئەم کارەش پێنج شوێن دابینکراون کە لە زیارەتگاوە دوورن. نزیکترینیان لە باشووری مەککەیە و (٥٠) کیلۆمەتر لێیەوە دوورە، بۆ ئەو زیارەتکارانەی کە لە یەمەن و وڵاتانی باشوورەوە دێن، و دوورترینیان لە باکورەوە (٤٥٠)

کیلۆمەتر لێیەوە دوورە، لە نزیك شاری مەدینە. بۆیە زیارەتکاران لەهەر خاڵێکی جوگرافیاییەوە بێن مەراسیمی حەج لە خاڵێکی ناسراوەوە دەستپێدەکەن کە لەوێدا تەواوی پیسییەکانیان لەخۆ دادەماڵن. پیاوەکان —سەر رووت- پێڵاوی بێ سەرپۆش لە پێ دەکەن و لەشی خۆیان بە دوو پارچە قوماشی سپی دادەپۆشن کە داو دروومانی نەبێت. ئەم پۆشاکە هاوبەش و لێکچووە کە جیاوازی کۆمەڵایەتی ناهێڵێت هێمای یەکسانی مرۆڤەکانە لە بەرامبەر خوادا و سپی قوماشەکەش قۆنداغی مناڵی ساوا و کفنی مردوو دەهێنێتەوە یاد. بۆ ژنان پۆشاکی هاوبەش دیاری نەکراوە، کەواتە دەتوانن پۆشاکی سادەی خۆیان لەبەربێت.

ئینجا زیارەتکاران لە کەش و هەوایەکی پڕ لە شادمانی و خۆشحاڵی ئیمانی بە کۆمەڵ دەستدەکەن بە زیارەت. سەرەتا بۆ لای ((مزگەوتی حەرام)) دەڕۆن لە حاڵێکدا کە یەك دوای یەك ویردی سەرلێوانیان ((لبّیك))ە[٢١]. ((لبّیك، ئەی پەروەردگار. تۆ هاوبەشت نییە. لبّیك. تۆش شایستەی سوپاس و ستایشی. تۆ یەکتاو بێ هاوەڵی)).

زیارەتکار، هەر کە هاتە ناو حەرەم دەستدەداتە بەردە رەشەکە. دوای ئەمە حەوت جار بەدەوری کەعبەدا دەسووڕێتەوە. ئەوکاتە لە ئاوی کانیاوی زمزم دەخواتەوە، دوای ئەمە دووری نێوان ((صفا)) و ((مروە)) حەوت جار دەپێوێت. کە هۆڵێکی داپۆشراوی گەورەیە، ئەم دوو شوێنە پێکەوە دەبەستێتەوە. بەشێك لەم هۆڵە پێویستە بەغاردان بپێورێت. ئەم حەوت جارە هەر جارێك کە زیارەتکار دەگاتە ((مروە)) پێویستە سێ جار، روو لە کەعبە بکات و ((اللّه اکبر)) بڵێت و دوعای تریش بخوێنێت. ئەم حەوت رێگا بڕینە هێمای سەرگەردانی ئادەم و حەوان، دوای ئەوەی کە لە بەهەشت دەرکران. هەم بیرهێنەرەوەی رێپێوانی هاجەری میسریی، هاوسەری ئیبراهیم پێغەمبەرە کە بەدوای ئاودا دەگەڕا بۆ ئیسماعیلی کوڕی.

زیارتکاران پێویستە شەوێك لەسەر کێوی عەرەفات، لە دەوروبەری مەککەدا، خەریکی ((بیرکردنەوەی لە ئایین)) بن. لەو شوێنەدا کە پێغەمبەری ئیسلام سێ مانگ بەر لە مردنی وەسیەت نامەکەی بەدەنگێکی زوڵاڵ خوێندەوە. دوای رۆژئاوابوون زیارەتکاران دەچنە شوێنێکی پیرۆزی تر بەناوی ((موزدەلیفە Muzdalifa)) هەریەکەیان لەکاتی رۆیشتنندا حەوت وردە بەرد هەڵدەگرێتەوە، بە وردە بەردەکانیان ئەو بەرەی کە هێمای شەیتانە، پێ بەردباران دەکەن.

چەند رۆژێکیش لە ((مینا)) —کە دەکەوێتە سنووری شاری مەککە- بەسەردەبەن. ئەوکاتە حەج لە کۆتایی نزیك دەبێتەوە. هەر زیارەتکارێك مەڕێك دەکاتە قوربانی، سەری خۆی دەتراشێت یا کورتی دەکاتەوە، خۆی دەشوات و پۆشاکی ئاسایی خۆی دووبارە لەبەردەکات، دوایی دەچێتەوە مەککە و جارێکی تر بە هەنگاوی هێواش و ئاسایی خۆی حەوت جار بەدەوری کەعبەدا دەسوورێتەوە.

بەزیارەتی مزگەوتی پێغەمبەر لە مەدینەدا حەج کۆتایی دێت. گۆڕەکانی پێغەمبەر (د.خ) و دوو خەلیفە — ئەبوبەکر و عومەر-یش لە مەدینەن.

حەج لە کۆتایی مانگی ساڵی هیجری دەستپێدەکات و ژمارەی زیارەتکاران لەهەر ساڵێکدا دەگاتە زیاتر لە (٢) دوو ملیۆن کەس کە زیاتر (٢٠٠٠٠٠) دووسەد هەزاریان خەڵکی سعودیەن و (٨٠٠٠٠٠) هەشت سەد هەزاریشیان یەمەنین.

زیارەتی کەعبە رووداوێکی بازرگانی بەرچاویشە کە خەڵکی مەککە سوودێکی زۆری لێدەبینن.

زیارەتەکانی تر لە ئیسلامدا

هەرچەند کە زیارەتی کەعبە تاکە زیارەتێکە کە قورئان بە واجبی داناوە، بەلاّم لە خوا ترسی موسڵمانان هەندێك شوێنی پیرۆزی تریان گەیاندۆتە ئەو ئاستەی کە ژمارەیەکی زۆر لە خەڵك بۆ لای خۆی کێشبکات.

بەتایبەتی ((بیت المقدس سێهەمین شاری پیرۆزی ئیسلامە، دوای مەککە و مەدینە. مزگەوتی ((الاقصی)) لەوەدا کە —لە زمانی عەرەبی بەواتای ((دوورترین)) دێت- دوورترین جێگەیەکە کە شوێن پێی پێغەمبەری ئیسلام گەیشتۆتە ئەوێ. نزیك ئەم مزگەوتە بەردێکی لێماوە کە محمد (د.خ) لەسەر ئەوێوە بۆ ئاسمانەکان بەرزبۆتەوە.

بێ گومان هەر موسلمانێکی لە خوا ترس- چ سوننی بێت چ شیعە- لە کاتی سەردانی (زیارەتی) مزگەوتە فراوانەکانی وەکو مزگەوتی گەورەی ئەمەوی لە دیمەشق، مزگەوتی قەیرەوان لە تونس، مزگەوتی گەورەی سولّتان ئەحمەد لە ئەستانبوڵ، ئەو هەلەی کە بۆیان رەخساوە بۆ نوێژ و نزاکردن لەدەستی نادەن. بەلاّم دینداری زۆربەی خەڵك لە رێورەسمی پاڕانەوەی ((رابیتەدەرەکان))[*] و زیارەتی گۆڕی پیاوچاکاندا دەردەکەوێ، کە زۆربەی خەڵك بە پیاوی موعجیزەگەریشیان دەزانن. بەتایبەتی ئەفریقای باکوور بەلانی کەم هەر گوندێك ((رابیتەدەری)) خۆی هەیە کە خەڵکەکە بەهۆی ساویلکەیانەوە وا بزانن کە ئەوان دەتوانن نیگەرانییە سێکسییەکان دەرمان بکەن، ژن مارە بڕینەکان جێبەجێ بکەن و یارمەتی ئەو ژنانە دەدەن کە نەزۆکن.

هەندێك لە (کۆمەڵەی برایە سوننە)کان، رێزێکی تایبەت دەگرن لە دامەزرێنەرەکانیان. دیارترینی ئەوانە موریدەکانی ((سنگاڵ))ن کە یادی ساڵرۆژی دوورخستنەوەی پێشەوای خۆیان شێخ ئەحمەد و بامبا دەکەنەوە.

لە ئیسلامی شیعەشدا زیارەتی مەزارە گەورەکانی ئایینی زۆرن. پیرۆزترینی ئەوان مەزاری ئیمام عەلی کوڕی ئەبی تالّیب (خ.ل) کە زاوای پێغەمبەر، خەلیفەی چوارەم و یەکەمین ئیمامی شیعەکانە و لە مزگەوتی کوفەدا شەهید کرا و لە نەجەف سپاردیانە خاك. دووەم مەزاری حوسێن کوڕی عەلی (خ. ل) سێهەمین ئیمامی شیعەکانە لە کەربەلایە و ئەوەی تریان مەزاری ئیمامی دوازدەهەمی شیعەکانە لە سامەڕا کە لە جیهان ونە تاکو ئەو رۆژەی کە سەرلەنوێ دەردەکەوێتەوە. بەلاّم چاو تێبڕینی ریشەیی ئێرانی و عەرەبەکان، بەردەوام ئێرانییەکانی وا لێکردووە کە پەرە بدەن بەو زیارەت و زیارەتگایانەی کە لە ولاّتی خۆیاندایە. هەربۆیە ئەو گرنگییە بە زیارەتی مەزاری ئیمامی هەشتەمی خۆیان دەدەن کە لە شاری مەشهەدە و بە زیارەتی مەزاری حەزرەتی مەعسومە (خ.ل) —خوشکی ئیمامی هەشتەم کە لە ((قوم))ە. لە ئێراندا گۆڕی ئیمام زادەکانیش بە زیارەتگا دادەنرێن.

(*) ئەوانەی دەبنەهۆی پەیوەندی، بە گومانی خۆیان، لە نێوان خەڵك و خوادا. [وەرگێڕ]

زیارەتەکانی مەسیحییەت

ژمارەی زیارەت و زیارەتگا مەسیحییەکان دەگاتە سەدان، و لەوانەیە بگاتە هەزاران زیارەت و زیارەتگا. ژمارەیەکی زۆریان شوێنی دەرکەوتنەکانن، لەمەوپێش باسی هەندێکمان کرد، بەناوبانگترینیان ((لۆرد)) و ((فاطمە))ن. هەندێکی تر دوای موعجیزە جۆراوجۆرەکان – راستەقینە بن یان گوماناوی- بوونەتە زیارەتگا و هەندێکی تریش بێ ئەوەی بانگەشەی رووداوەکانی غەیبی ((ناسروشت)) بکەن، چەند سەدەیەك لەمەو پێش چەقی رووناکی دانەوەی رۆحانی بوون. هەندێك جار جوانی شوێنەکان کە زیارتگاکانی تیادایە گەشتیاران بۆلای خۆی رادەکێشێت و لایەنی ئایینی یان دەخاتە پشتگوێ.

لێرەدا باس لە چەند نموونەیەکی زیارەتگاکانی مەسیحییەکان دەکەین کە هەموویان کەوتوونەتە فەرەنسا.

- ((پوی ئان ڤێلا Puy en Velay)) کە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا گرنگییەکەی بەقەد ((لۆرد))ی ئێستا بوو. ئێستاش لەگەڵدابێ هەموو ساڵێك سەدان هەزار زیارەتکار و گەشتیار دەچنە ئەوێ.

- ((رۆکامادور Rocamadour)) کە جێگەیەکی زۆر قەشەنگ و جوانی هەیە هەموو ساڵێك نزیکەی یەك ملیۆن نەفەر بۆ زیارەت و تەماشای سروشت دەچنە ئەوێ.

- ((نوتر دام دوشارتر Notre dame de charter)) کە زۆربەی زیارەتکارەکانی قوتابی زانکۆن هەموو ساڵێك چل هەزار کەسیان لە کۆتایی ساڵی خوێندن دەچنە ئەوێ.

ئێستاش چەند زیارەتگایەکی بەناوبانگی شارەکانی تر دەخەینە بەرچاو:

- لە ولاّتی پۆلەندا ((شستو چووا Czestochowa)) هەموو ساڵێك لە مانگی هەشت سەدان هەزار پۆلۆنیایی بۆ لای خۆی رادەکێشێت. ئەو گەرم و گوڕیە نیشتمانییەی کە ئەم زیارەتە لای خەڵك دروستیدەکات ئەوەندە توندە کە خەڵك لە (١٧٠) کیلۆمەتری بە بڕیاری پێشتر دەستە دەستە لە رێگاکاندا خڕ دەبنەوە تاکو بە کۆمەڵ رێگە بپێون. وەرزێڕەکان بەدرێژای رێگا بە

خۆڕایی پێشوازیی لە خەڵك دەکەن و خۆراك و شوێنی خەوتنیان بۆ دابیندەکەن. لە نێوان زیارەتکاران خەڵکی بە تەمەن دەبینرێت کە (٥٠) پەنجا جار هاتوونەتە ئەم زیارەتگایە.

- ((لیڤوکا Levoca)) لە چیکۆسلۆڤاکیا زیارەتگایەکی کۆنە کە لەبەر خاتری رێزلێنانی مریەمی کچ دروستکراوە. لە سەردەمی حکوومەتی رژێمی کۆمۆنیستیش، لەگەڵ ئەو هەموو ترس و کۆسپ خستنە رێگەی کە دروستیدەکردن، لە هەر ساڵێك زیاتر لە (١٠٠٠٠٠) سەد هەزار کەس دەچوونە ئەم زیارەتگایە.

- کلێسە جۆراوجۆرەکانی مەسیحییەکان ژمارەیەکی زۆر زیارەتگایان لەسەر زەمینی قودس – بیت المقدس، بیت اللحم، نازارێت Nazareth- درووستکردووە.

- زیارەتگاکانی ئیسپانیا کە ناژمێردرێن، بەناوبانگترینیان ((ئێڵ رۆکیۆ El Rocio)) لە ((ئەندالۆ))یە، کە هەموو ساڵ (٥٠٠٠٠٠) پێنج سەد هەزار کەس بۆ زیارەت دەڕۆنە ئەوێ.

- هەمان ژمارە زیارەتگا لە ئیتاڵیاش هەن، لەوانە ((سان دامیانو San Damiano)) لە نزیك ((ئاسیز Assise))، ((مونتە کاسینۆMonte Cassino))، تەنانەت لە خودی شاری رۆما، کە لە رۆژانی تایبەتی زیارەتدا لەهەموو ساڵێك (٨) هەشت ملیۆن کەس دەچنە ئەو زیارەتانە.

لە ئەمریکای باشوور

وەکو هەموو ولاّتە کاتۆلیکییەکان، هەر گوندێکی ئەمریکای باشوور بۆ یەکێك لە قەدیسەکان جەژن دەکەن کە هەلێکە بۆ خەڵك – دیندار و بێ دین- کە تێکەلاّوی یەکتر دەبن و رێپێوان و شادی دەگێڕن، کە هەندێك لە گەشتیارانیش بە هەمان ژمارە بەشداری تیادا دەکەن.

هەروەکو لە سەردەمی بە مەسیحی بوونی ئەورووپا روویدا، لە ئەمریکای باشووریشدا زیاتر پەرستگاکانی مەسیحی لە جێگای شوێنە ئایینیە نامەسیحییەکاندا دروستکران. لە زیارەتەکانی ئەم ولاّتەدا دوو دانە لە جیهاندا ناسراون کە ئێستا ناویان دەهێنین.

نۆتردام دوگوا دالۆپ

له ساڵی ١٥٣١ زایینی مریەمی کچ بۆ وەرزێرێکی مەکسیکی – ((خوان دیگۆ)) ناوێك – دەرکەوت و داوای لێکرد کە پەرستگایەك لەو شوێنەدا کە ئەوی تێدا دەرکەوتووە دروستبکەن. ئەو گوڵە باخانەی کە ((خوان دیگو)) لەو شوێنەدا چنیبوونی نەخشی روخساری مریەمی پیرۆزیان خستبوویە سەر ئەو عەبایەی کە گوڵەکانی تێدا پێچابوویەوە. هەموو ساڵێك، لە دوازدەی دیسەمبەر کە ساڵڕۆژی ئەم دەرکەوتنەیە، لوتکەی گەورە راگرتنی پەیکەری مریەمی پیرۆزە. ئەمرۆ کلێسەیەکی گەورە لە پاڵ بینا کۆنەکەی سەدەی هەژدەهەم دروستکراوە. لەژێر پەیکەرەکەوە، فەرشێکی باریك و بڵند راخراوە کە زیارەتکاران بەسەری دادەڕۆن و بۆ پێشەوە دەچن تاکو قەرەباڵغی دروستنەبێت. زیارەت لە کەش و هەوای جەژنێکی گشتیدا سازدەکرێت کە، سەما و یاری ئاگرینی لەگەڵدایە.

بە مەسیحی بوونی خەڵکی رەسەنی مەکسیك پەیوەستە بەو دەرکەوتنە کە رێك هەموویان لەسەر تەپۆلکەیەك روویانداوە کە –بەر لە بەرفراوانی خوازییەکانی ئەوروپاییەکان- لەوێدا خەڵکە رەسەنەکە پەرستگایەکیان پێشکەشی دایکی خواکان کردبوو. نۆتردام دووگوا دالۆپ چاودێری مەکسیکە.

کۆپا کابانا Copacabana

لە پۆلیڤیا (بولیوی)، لە کەنارەکانی دەریاچەی ((تی تی کاکا)) Titicaca لەم زیارەتگایە بەناوبانگەدا پەیکەرێك هەیە کە لە ساڵی ١٥٨٣ یەکێك لە نزیکەکانی ئیمپراتۆر ((انیکا)) دروستیکردووە. کلێسەکە لە جێگەی پەرستگایەکی کۆنی ((انیکا)) دروستکراوە.

گرنگترین زیارەتەکان لە (٢)ی شوبات و (١٥)ی ئابدا سازدەکەن کە جەژنی مریەمی پیرۆزە لە کوپا کابانا. کەنارە دەشتییە دەریاییە بەناوبانگەکەی ((ڕیۆ دوو جانیرۆ)) (Rio de Janeiro) ناوی خۆی لەم زیارەتگایە وەرگرتووە.

سن ژاك دوو كۆمپۆستڵ St Jaques de Compostelle

ئەم زیارەتگایە کە ئەمرۆ هیچ کەس ناچێتە سۆراغی، بەدرێژایی هەزار ساڵ بە یەکێك لە گرنگترین جێگاکانی ئایینی مەسیحی دەژمێردرێت و خۆی لە شانی رۆم و بیت المقدس دەدا. ئاپۆرەی ئەو زیارەتکارانەی کە، هەندێك ساڵ ژمارەیان دەگەیشتە (٥٠٠٠٠٠) پێنج سەد هەزار کەس، لە هەموو جێگایەکی ئەوروپاوە دەچوونە ئەوێ تاکو زیارەتی ئەو گۆڕەی کە بە ((جاکی گەورە)) –یەکێك بووە لە یارانی مەسیح- دادەنرا بکەن.

چۆن، و لە چ رێگایەکەوە ئەم پەیام هێنەری عیسا مەسیح توانیویەتی لە گۆشەیەکی دوور هەڵکەوتووی باکووری ئیسپانیا سەری هەڵبدات و لەو شوێنەدا بە خاك بسپێردرێ؟ ئەمە جگە لە ئەفسانەیەك هیچی تر نییە، هەرچەند خەڵکانێکی ئێجگار زۆی بەرەو خۆی کێشکردووە [لەکاتی خۆی].

رۆژانێك کە بەشی زۆری سەرزەمینی ئیسپانیا هێشتا لەژێر دەسەلاتی ئیسلامدا بوو، راهیبێك بانگەشەی ئەوەی کردووە کە ئیلهامی بۆ کراوە کە پەیام هێنەری عیسا لە کۆمپوستڵ بەخاك سپێردراوە. ئەم بانگەشەیە باوەڕ پێکراو نەبوو لەگەڵ هێمای ((سن ژاك)) لە ساڵی ٨٤٤ زایینیدا کە لە جەنگی ((کلاوڤیجو))(Clavijo) لە پاڵ مەسیحییەکان شەڕی لەگەڵ موسڵمانانندا کردبوو کەوتە سەر پێ. ئەم زیارەتە وردە وردە بەربلاوی و ناوبانگی لە ڕادەبەدەری بە خۆوەگرت. زیارەتکاران لە سەرەتای گەیشتنیان خۆیان دەشۆرد تاکو پاك بنەوە، پۆشاکی پێشتری خۆیان فرێ دەداو و شایەتێکی زیارەتیشیان دەهێنا تاکو شایەتی لە خوا ترسانیان بێت.

لە سەدەی هەژدە و لە ئاواز و ناوبانگی ئەم زیارەتگایە کەم بووەوە، هەرچەندە هەوڵدەدرێت – کە زیاتر گەشتیارانی- تاکو بیرەوەری ئەو زیارەتگایە زیندووکەنەوە.

«نۆتردام دوو فۆرڤێر Notre Dame de Fourviere» له لیۆن

له كلێسەی ئێستای فۆرڤێر، كە پێشكەشكراوە بە مریەمی پیرۆز، زنجیرەیەك دیاردەی موعجیزە ئاسا كە مریەمی پیرۆز دەستی تێدا هەبووە، زیندووی دەكەنەوە: پێشگرتن لە نەخۆشی ((پیس بوونی خوێن)) لە ساڵی ١٦٣٦ز، پێشگرتن لە نەخۆشی پەتای تاعوون لە ساڵی ١٦٤٣ز، پێشگرتن لە نەخۆشی درمی وەبا لە ساڵی ١٨٣٢ز، و پێشگرتن لە بەرەو پێشچوونی سوپای پرۆسیا بەرەو لیۆن لە ساڵی ١٨٧٠ز. لەو سەردەمەدا بوو كە بڕیاردرا خانووبەرەی كلێسەی ئێستا دروستبكرێت. هەموو ساڵێك نزیكەی ملیۆنێك زیارەتكار دەچنە فۆرڤێر تاكو لە مریەم بخوازن كە پێداویستییەكانیان دابینبكات. زۆربەی داخوازیكاران گیروگرفتی خێزانی، تەندروستی و بێكاریان هەیە. یازدە قەشە لە كلێسەكەدا خزمەتدەكەن. هەشتی دیسەمبەر كە ساڵڕۆژی موعجیزەی ١٦٤٣ زایینییە لە گەورەترینی جەژنەكانە. شاری لیۆن دەدرەوشێتەوە و ئەسقەفی شارەكە دوعا بۆ خەڵكەكە دەكات و داخوازی داوای ڕەحمەتیان بۆ دەكات.

دەستەبەندی كۆمەڵایەتی زیارەتكاران جێگەی سەرەنجە. لەسەر ژمێری ١٩٨٥ زایینیدا (٥٠٪) ئەوانە پیاو بوون، (٦٩٪) یان لە پەنجا ساڵ بەخوارەوە بوون، (٢٩٪) خەڵكی بیانی بوون، لە مانگێكدا زیارەتكارانی (٢٦) وڵات بینراون. لە نێوان زیارەتكاران ژنانی موسوڵمانیشی تێدابوو كە بۆ ڕێزلێنانی مریەمی كچ، دایكی عیسا، هاتبوون.

زیارەتەكانی هیندی

لە هیندستان ژمارەی زیارەتگاكان ئەوەندە زۆرن كە شیاوی ئەوەیە ئامار بكرێت -كەسانێك خەریكی ئەم كارەبوون، و دەریان خستووە كە (٤٢٪) زیارەتگاكان لە كەنار ڕووبارەكاندان، (١٥٪)شیان لەسەر تەپۆلكەكان، (٨٪)یشیان لە كەنار دەریاكاندان، (٥٪) لە نێوان دوو ڕووباردان، (٤٪) لە پاڵ كانیاودا هەڵكەوتوون. (٢٦٪)شیان پێشكەش بە ((شیوا))، (٣٠٪) بۆ ((ویشنۆ)) و (١٨٪) بۆ ((شاكتی)) (دایكی پەرستراو)، هەندێك زیاتر لە (١٪) بۆ برەهما، و (١٤٪) بۆ خواكانی تر.

هەندێك لەو شوێنانە پیرۆزییێكی تایبەتیان هەیە، كە ((بنارس)) یەكێكە لەوانە:

- بنارس Benares بەناوبانگترین شاری ئایینییە لە هیندا كە هەموو ساڵێك زیاتر لە ملیۆنێك زیارەتكار بۆلای خۆی ڕادەكێشێت. ئەوان لە لێوارەكانی ڕووباری ((گنگ)) —كە لە هەر دێرێكی سەخت دایە، و شاری ((بنارس))ی لەسەر دروستكراوە- لە باشوورەوە بۆ باكوور بلاو دەبێتەوە. زیارەتكاران لەسەر ئەو پلیكانە پڕ شكۆیانەی كە لە لێواری ڕووبارەدا دروستكراون زیاتر دەستیان دەگاتە ئاوی ڕووبارەكە، هەرچەندە ئاوی ڕووبارەكە سەر بكێشێت و بەرز بێتەوە. زیارەتكاران دوای خوێندنی دوعای خۆیان دەچنە ناو ئاوەكە تا پاكژبنەوە. زیارەتێكی تر كە لە بنارسدا بەجێ دەهێنرێت ئەوەیە كە بەپێی پەتی دەوری شار دەدەن و (١٠٦) سەدو شەش پەرستگا زیارەت دەكەن. ئەم زیارەتەش شەش ڕۆژ دەخایەنێت.

زۆربەی زۆری خەڵك باوەڕی وایە كە هەركەس لە بنارسدا بمرێت لە دووبارە ژیانەوە ڕزگاری دەبێت و لە گەڕانەوە بۆ لاشەیەكی تریش نەجاتی دەبێت. ئەم باوەڕە زۆر لە هیندییەكان ناچار دەكات تاكو لە بنارس دابمێننەوە بە مەبەستی مردن. لاشەی مردووەكان بۆ سووتاندن دەخەنە ناو سندوقێكی دارین و دەیبەنە نزیك ڕووبارەكە، لاشەی پیاوەكان بەكفنی سپی داپۆشراو، ژنانیش بە كفنی سوور یان زێڕین و لە ژێر یەكێك لە پلیكانەكان و لەسەرڕووی زەوی دایدەنێن. لە هەموویان سەیر تر ئەوەیە كە ئەوانەی بە نەخۆشی پەتا — وەكو تاعوون و وەبا- مردوون نایانسووتێنن بەڵكو دەیخەنە ناو ئاوی ڕووبارەكە تاكو لەگەڵ خۆیدا بیبات.

لێوارەكانی لای ڕاست — كە بەردەوام دەكەوێتە بەر هێرشی لافاو- بە ناپاك دەزانن. باوەڕیان وایە كە هەر كەسێك لە لێواری لای ڕاستی ڕووبارەكەدا بمرێت لە لاشەی كەرێك دێتەوە سەر دنیا.

لە دەوروبەری بنارس ((سارنات Sarnath)) هەیە، كە زیارەتگای ئارامی بوودایییە. سارنات بەبێشكەی بووداگەری دەناسرێت چونكە بوودا یەكەمین ئامۆژگاری خۆی لەوێدا پێشكەش كرد.

زیارەتگای تریشی هەن كە ڕۆژئاوا كەمتر دەیانناسێت، وەكو ئەمانە:

- ((ئەیودهیا Ayudhya)) كە لە نزیك ((فەیزئاوا))یە و (١٠٠) سەد كیلۆمەتر لە بنارس دوورە. شوێنی ئەفسانەی ((ڕاما))ی قارەمانی ((مهاباراتا)) بووە. لە جیهانی هیندوسی و

بوودایدا، ئاواز و ناوبانگی ئەم زیارەتگایە بۆ ئەودیوی سنوورەکان رۆیشتووە و یەکێك لە پایتەختە کۆنەکانی تایلەند ناوی خۆی لەوەوە وەرگرتووە.

- ((ماتهۆرا Mathura)) لەنێوان «دەهلی» و «ئاگرا» لەسەر لێواری رووباری «دیامونا»دا هەڵکەوتووە. یەکێکە لە کۆنترین شارەکانی هیند و زێدی «کریشنا».

- «دوارکا Dwarka» دوورنییە لە پاکستان، لە ویلایەتی ((گجرات)) لەسەر لێواری دەریا هەڵکەوتووە. دەڵێن «کریشنا» دوای بەجێ هێشتنی «ماتهۆرا» ئەم شوێنەی دروستکردووە.

- ((کانچی پۆرام Kanchipuram))، (٧٦) کیلۆمەتر لە باشووری رۆژئاوای ((مدرس)) دوورە، هەم پێشکەش کراوە بە ((شیوا)) و هەم ((ویشنو)) پێش سەدەی چوارەم کانچی پۆرام شوێنێکی بوودایی گرنگ بوو. ئەمڕۆ ناسراوترین زیارەتگای باشووری هیندە.

- ((پوشکار Pushkar)) لە ((راجستانی هیند))ە لە زیارەتگا نەوازەکانی (یا کەم وێنەکانی) هیندە بۆ ((برەهما)) و هاوسەرەکەی.

- ((مادورای Madurai))، ناوەندی شارستانی ((تامۆڵ Tamoul)) و بە ((شاری جەژنە ئایینییەکان)) نازناوی دەرکردووە، چونکە رۆژ نییە کە تیایدا جەژنێکی ئایینی تێدا بەرپا نەکرێت.

کۆمب مێلا Kumbh Mela

ئەم زیارەتگایە سەرقافڵەی هەموو زیارەتگاکانە کە ئاپۆرەی خەڵکی بۆلای خۆی رادەکێشێت. دەبێ ئەوەشی بڵێین کە زیارەتی ((کۆمب مێلا)) هەر (١٢) دوازدە ساڵ جارێك بەرپا دەکرێت و هاوشانی جەژنە گشتییە گەورەکانە.

وەکو هەموو شتەکانی تری هیندستان، ڕەگی ئەم زیارەتگایەش داستانێکی ئەفسانەیی ئاڵۆزە: خواکان و شەیتانەکان، هەریەکیان دەیانەوێت گۆزەیەك کە ئاوی ژیانی تێدایە و لە قوڵایی دەریادا قەراری گرتووە، بەدەستدێنن. لەسەرەتادا بۆ دەرهێنانی دەچنە پاڵ یەکەوە، دواتر بۆ بەدەستهێنانی (بوونی بە خاوەنی) دەجەنگن. شەڕەکەیان (١٢) دوازدە رۆژ درێژە دەکێشێت، کە

بۆ ئادەمییەکان ((١٢)) دوازدە ساڵە. بێ گومان خواکانن کە لەم شەڕەدا سەردەکەون، چ جای ئەوەی کە هەمووان دەزانن خواکان نامرن. لە کاتی شەڕدا، چوارجار، هەر جارە یەك دڵۆپە ئاوی ژیان دەکەوێتە سەرزەوی لە چوار جێگەدا دواتر پیرۆز دەبن. جەژنی ((گۆزەی ئاوی ژیان))، لە کۆمب مێلا، لەم چوار شوێنەدا ساز دەکرێت، هەڵبەتە هەر ((١٢)) دوازدە ساڵ جارێك.

هەریەك لەم چوار شوێنە بە جیاو بە نۆبە جەژن ساز دەکەن. لەم ڕووەوە، هەر سێ ساڵ یەکجار لە یەکێك لەم چوار شارەدا جەژن ساز دەکرێت: ئەڵڵا ئاباد، هاردوار، نازیك، و ((ئوجایین)). ئاپۆرەی هەرە زۆری خەڵك دەچنە ((ئەڵڵا ئاباد)). لە کۆتایی جەژنە ئایینییەکانی ئەوێدا زیاتر لە (١٠) دە ملیۆن کەس لە سەرانسەری هیند لێرە کاتەکە دەبێ بگۆڕێ واتە ((خڕدەبنەوە)). ئەم جەژنە گەورەیە (٤٣) چل و سێ رۆژ دەخایەنێت. بێجگە لەمە کە هەموو ساڵێك، لە مانگی یەك یان دوودا جەژنێکی کورتیش سازدەکەن کە بە ((مگ مێلا Magh Mela)) کە تیایدا سەدەها هەزار دیندار بەشداری دەکەن دەچنە زیارەتی پەرستگاکانی ئەوێش و لە ئاوی رووبارەکەدا خۆیان دەشۆن.

جەژنی ((عەرەبانەی جاگانات Jagannath))

لە ((پوری Puri))ی ویلایەتی ((ئۆریسا Orissa)) باشووری کەلکەتە –هەموو ساڵێك لە مانگی شەش یان مانگی حەوت جەژنێکی نمایشی سازدەکرێت کە ئاوازی لەو دیوی سنوورەکانی هیند دەبیسترێ. ((پوری))، ئەمڕۆکە شارێکی گشتییە بۆ خۆ شۆردن بە ئاوە کانزاییەکان، بەر لەمە جێگەی زیارەتی بوودا بوو، کە تیایدا دانێکی بودایان ستایش دەکرد، پەرستگای ((جاگانات)) شاری ((کەهنە)) لە پێشترە. پەرستگەکە سێ بەشی هەیە کە تیایدا پەیکەری خواوەند، برای خواوەند، خوشکی خواوەند دانراوە. کاتی سازکردنی جەژنەکە ئەم پەیکەرانە سواری عەرەبانەی گەورە دەکەن کە پیاوەکان رایدەکێشن، لە بیرەوەری سەفەرێکی کریشنا، بەلاشە بووی (تن یافتە) ویشنو لە زەویدا. درێژایی ئەو رێگەیەی کە عەرەبانەکە دەیبڕێ زیاتر نییە لە کیلۆمەتر و نیوێك، بەڵام بیست و چوار سەعات کاتی دەوێت

چونکە هەریەکە لە زیارەتکاران دەیانەوێت دەستبدەنە پەیکەرەکەی خوا تاکو لە بازنەیی تەناسوخەکان رزگاریان بێت، ئەمەش پەرێشانی دروستدەکات. لە نێوان زیارەتکاران کەسانێك هەن کە خۆیان دەخەنە ژێر عەرەبانەکەوە تاکو بێ دەرەنگی بکەونە ژێر رەحمەتی خوا. ئەم خۆکوژیانە —کە ئەمڕۆکە نابینرێن- لە رابردوودا ئەم جەژنەی پڕ سەر و سەدا کردبوو.

زیارەتەکانی بوودایی

پیرۆزترین جێگاکانی بوودایی چوار شوێنن کە ((ئیپزۆد)) (Episod)[٢٢] سەرەکییەکانی ژیانی بوودا لەوێدا روویانداوە: ((لەمبینی Lumbini)) —لەنیپالْدا- کە زێدی بوودایە. ((بوودگایا)) —کە لە ویلایەتی بەیهارە- بوودا لەو شوێنەدا گەیشتە رۆشنایی و رووناکی. ((سارنات))، کە لەوێدا یەکەمین ئامۆژگاری پێشکەشکرد. لە کۆتاییدا ((کوزینارا Kusinara)) —کە لە ویلایەتی ((ئەتەر پرادێش Uthar Pradesh))ە- کە لەوێدا کۆچیدوایی کرد. ئەو شوێنە پایە بەرزانە هەموویان لە باکووری نیمچە کیشوەری هیندن کە ئەمڕۆ لەوێدا بوودایی نابینرێت. لەم رووەوە کە ئاپۆرەی زیارەتکاران دەچنە زیارەتگای هیندۆسەکان لەم زیارەتگایانەدا نابینرێت. بەلاّم ئارامی و رووناکییەك لەواندایە کە چینێکی تەنك لە غەم و پەژارەی لەسەر نیشتووە. بێجگە لەمە ئامۆژگاری بوودایی بە جۆرێکە کە بۆ خۆ دەرخستن حەزی لە زیارەتکردن نییە. دنیا بێجگە لە خەو و خیال هیچی تر نییە، و رۆشنایش لە رێگەی ئەندێشە و ژیانی رۆحانی دەروونی بەدەستدێت، نەك لە رێگەی نیشانە دەرەکییەکانی لە خواترسان. گەرم و گوڕی گشتی بوودایییەکان زیاتر لە جەژنەکاندا دەردەکەوێ کە لە هەلێکی دیاریکراوی تایبەتدا سازدەکرێت، نەك لە زیارەتەکاندا.

پیاوانی خوا

ئەگەر ئایینەکان توانیویانە بهێنەدی و نەمرن، ئەوا لەژێر سێبەری کار و کۆششی کەسانێك بووە کە لە رێگەی باوەڕی تەواویان بە ئیمانی خۆیان، تەمەنی خۆیان لە پێناو فێرکاری ئایینی، بەرپاکردنی مەراسیمی ئایینی، ئەندێشەکردن لە خواناسی و کردە کۆمەلاّیەتی و هاوکارییەکان بەختکردووە، هەروەها دەبێ ئاماژە بە هەولّ و کۆششی ئەمانە بۆ رێکخستن و پێشەوایەتی بکەین.

قورسایی ئەم کردە جۆراوجۆرانە لە هەموو ئایینەکاندا یەکسان نییە. هەریەك لەمانە پێکهاتەیەکی بەدەستهێناوە کە شیاوی خۆیەتی، هەندێك رێکخستن و پۆلینکردن، هەندێکی تر سەربەخۆ و خۆبەخۆ دێنە جۆش. بێ گومان تەواوترین و ئالۆزترینی ئەوان رێکخستن و دەزگای مەزهەبی کاتۆلیکە، کە لەوانەیە رەنگدانەوەی دادوەری و مەرکەزیەتی ئیمپراتۆری رۆمی تێدا ببینرێ، لەوانەشە جۆراوجۆری ئەو مەبەستانەی کە ئەم رێبازە هەیەتی. بەپێچەوانەوە ئیسلامی سوننی رێکخستنێکی زۆر سادە و سووکی هەیە کە تیایدا، پێکهاتەی ئایین دۆستی واقعی نییە.

بەلاّم ئایین نە نووسینگەیەکی بازرگانییە، نە دەزگایەکی ئیداری نە بەرهەمهێنەری کەلوپەل نە خزمەتگوزارییەکان. مەبەستەکانی رۆحانی و مەعنەوین. هەر بۆیە کە لە زیهنەکاندا — و زیاتریش لە دلّەکاندا — دلّنیاییەك دروستدەکات کە وادەکات خەلّك بەرەو خوا بچن. بەلاّم خەلّك باوەڕ بەم بانگەوازانە ناکەن مەگەر کاتێك کە ئایینەکان بۆ شوێنکەوتەکانیان نموونەی دیار و ئاشکرا لە پیاوان و ژنان نیشانبدات کە ببنە نموونە بۆ ئەوان. ئەم خەلّکە دیارو لێهاتووانە بەو هەموو خووڕەوشت، کەلتوور، و توانای داهێنانەی کە هەیانە بە سنگێکی فراوانەوە لە رێگەی خوادا بەکاردێنن. ئەگەر ئایین بەگوێرەی ئەو بەروبوومەی کە دەیدات هەلّبسەنگێنین ئەوا ژیانی ئەوانەی کە لە کەلتووری یەهوودی — مەسیحی لە پێغەمبەر یان پیاوچاك ناونراون بێ گومان دەبنە باشترین هۆکاری رێزلێنان.

پێغەمبەران

وشەی پێغەمبەر یۆنانییە[٢٣]، بە واتای ((کەسێك کە بەر لە خەڵکی تر شتێك بڵێت))، ((کە هەواڵی شتێك دەدات کە ڕوودەدات)). وشە هاوواتاکانی، لە زمانی عەرەبیدا ((نبیّ)) و ((رسول))ە، کە یەك دوای یەك واتە ((هەواڵ دەر)) و ((نێردراو)) دەگەیەنن. لە کتێبی عەهدی کۆن[٢٤] (١٨) هەژدە بەشی لە بارەی پەیامی پێغەمبەرە گەورە و بچووکەکانە، کە ناوی هەندێکیان تەنیا پسپۆڕان بەکاری دەهێنن. زۆربەیان لە نێوان سەدەکانی هەشتەم و پێنجەمی پێش زایین ژیاون، بەلاّم پێشەوای هەموویان ئیبراهیمە –باوکی دینداران- بووە، واتە (٤٠٠٠) چوار هەزار ساڵ پێش ئێمە.

لەمانە تازەتر، یۆحەننای مەعمەدانی ((Jean Baptiste)) و عیسای مەسیح پێغەمبەر بوون – کە موسڵمانانیش ئەوانە بە پێغەمبەر دەزانن- و دوای ئەم دووانە محمد(د.خ) پێغەمبەری موسڵمانانە کە لە سەدەی حەوتەمی زایینی ژیاوە.

کەمتر لە دوو سەدە بەر لەئەمڕۆ ئایینی تازە هاتوونەتە مەیدان کە هەر کامیان پێغەمبەری(*) خۆی هەبوو: ((جۆزف سمیس Joseph Smith)) پێغەمبەری ((مورمۆنەکان Mormons))، میرزا علی محمد پێغەمبەری بەهائییەکان، و (سیمۆن کیمبانگۆ Simon Kimbango)) بۆ ئایینێك کە بەناوی خۆیەتی. کەواتە ئێستا ئێمە چۆن ڕەسەنایەتی پێغەمبەران بناسین؟ تەزویرکارەکان چۆن بیانناسینەوە؟ ئەگەر ئاواکارێك لە دەستی مرۆڤەکان هاتبا تەزویرکارەکان نەیاندەتوانی لەسەر پێ بوەستن و لە مەیدان دەچوونە دەرەوە. کەمترین کارێك کە دەتوانین ئەنجامیبدەین ئەوەیە کە فریوی ئەوانە نەخۆین کە بەدوای بەرژەوەندییە کەسییەکانیان کەوتوون یاخود هەل دەقۆزنەوە. درەختێك کە میوەی تاڵ و تفت دەدات پێویستە لە ڕەگەوە دەربهێنرێت.

کەواتە دەتوانین بڵێین کە پێغەمبەری، یان پێشبینی داهاتوو دەکات، کارێکی ڕۆحانی سروشتی مرۆڤە، و هێمای ئەم ڕوونبینییە لەخۆ نیشاندان دایە. ئەم ئەزموونە بۆ پیاو چاکەکان (قدیسەکان) ئاسانترە.

(*) مەبەست ئەو پێغەمبەرانە نین کە لەلایەن خواوە هەڵبـژێردراون، بـەڵکو بـە ئیلـهاماتێکی (گومانـاوی) زەمینی (نەك ئاسمانی) خۆیان بە پێغەمبەر دەزانن. لە ئیسلامدا ئەو جۆرە پێغەمبەرانە بە پێغەمبەری ساختە و درۆین ناودەبرێن (پیامبران دروغین). وەرگێڕ.

پیاو چاکەکان (قدیسەکان)

تەنیا خوایە کە پیاوانی خۆی دەناسێت، چونکە ئاوازی ئەوان لە نێوان خەڵکدا ئەو تێگەیشتنەیە کە خەڵك لە بارەی ڕواڵەتی ژیانیان دەزانن و لە نێوان ئەوانەدا کەم نین ئەو قدیسانەی کە ئەوەندە لە خۆبوردەن کە ناکەونە بەرچاوی کەس.

وشەی ((قدیس)) وشەیەکی مەسیحییە، قدیس ئەو کەسەیە کە خۆی یەکلا کردۆتەوە بۆ خوا. لەبەر ئەم واتایەشە کە کلێسای کاتۆلیك خۆی بە ((قدیس)) ناودەبات، نەوەك لەبەرخاتری بێ کەموکوڕی ئەو کارانەی کە دەیکات. بە گوێرەی مەسیحییەت، ئایینەکانی تریش ئەزموونەکانی مەسیحییەتیان بەکارهێناوە، بەلاّم بەپێودانگی ناوەڕۆکێك کە بە گوێرەی بارودۆخی سەردەم تووشی گۆڕانکاری دێت.

لە یەهوودییەت و ئیسلامدا تەنیا خوا قدیسە، واتە هیچ کەسێك شیاوی پەرستن نییە. ((میرا))یێك کە بە قدیس ناودەبرێت یەکسانە لەگەڵ قسەکردنی ناڕەوا دەرهەق بەخوا، کە جگە لەو هیچ کەسێك هەواڵی نییە کە چۆن دادوەری لە بارەی دروستکراوەکانی دەکات. لەگەڵ ئەمەشدا، دینداری ئاپۆرەی خەڵك نیازی بە قدیسەکان هەیە هەرچەندە شیاوی ئەم ناوەش نەبن. لای موسڵمانان تەنیا کەسانێك شایستەی جۆرە ستایشێکی گەرم و گوڕن کە نوری ڕۆحانیەتیان دەوروبەری ڕووناك کردبێتەوە و بێگومان ئەم جۆرە ستایشەش لەگەڵ ئایینی ڕاستەقینە سازگار نییە.

گۆڕی پیاوانی قدیس –پەیوەندی دروستکەرەکان (مرابطە ها)- زیارەتگای ناوچەیی موسڵمانانە و لە بارەی کەرامەتی ئەوانەوە موسڵمانان ئەفسانەی ئەوانەیان لەسەرزمانە. هیندییەکانیش هیچ واتاییێکیان لە بارەی ((قدیس))وە نییە کە لەگەڵ تێگەیشتنی مەسیحییەت بگونجێت. ڕابەری ڕۆحیان –((گۆروو))ەکان- هەیە کە ئامۆژگارییەکانیان زیاتر لە ڕێگەی ووتاردانە، و ((سادۆها)) کە لە ((ڕزگارکردنی لەش))ی تەواودا دەژین بەلاّم لە کۆتی خۆ ڕزگار کردندان. ئەم پێوەرە لە ((تروادا))ی بودایشدا دەبینرێت کە تیایدا تەواوەتی مرۆڤ لەوەدایە کە لەم جیهانەدا خەون و خیاڵی خۆی لە هەموو شتێك ڕزگار بکات. هەر

بووداییەك كە لە ڕێگەی ((ڕۆشندڵی))یەوە بەرەو پێش چوویێت بێ کەموکوڕی ئەزموونەکانی خۆی بە خەڵك دەڵێت، هاودەردی لەگەڵ خەڵکدا دەکات، بەڵام لە بیری چارەسەری دژوارییەکانی ئەواندا نابێت، لەبەرئەوەی ئەم دژوارییانە بەرهەمی خۆشەویستی زۆری ئەوانە بۆ پووچی و بێ هووجەبییەکانی ئەم جیهانەیە.

لە بووداییدا ((ماهایانا)) ستایشی کەسایەتییە دیارەکان — کە کەمێك لە قدیسەکان نزیکن- دەکەن. ئەمانە ((بوودیزاتواها))کانن، کە چاوپۆشی لە ((نیروانا)) دەکەن تاوەکو یارمەتی خەڵکی تر بدەن کە بگەنە ((نیروانا)). لە پەرستگاکاندا ژمارەیەکی زۆر لە پەیکەرەکانی ئەوان لەڕووی هێماییەوە لەگەڵ پەیکەری بوودادا لێکدەچن، لەبەرئەوەی گەیشتوونەتە هەمان کەماڵ و تەواوەتی.

بەڵام پرۆتستانەکان، بەدوای قدیسەکاندا دەگەڕێن بەڵام ڕەخنە لە زیادە ڕۆییەکانی کاتۆلیك دەگرن سەبارەت بە ستایشکردنیان. بێجگە لەمەش ((کالڤن)) ڕزگاری مرۆڤ بە بەخششێکی خوایی دەزانێت کە هیچ پەیوەندییەکی بەکردەکانی مرۆڤەوە نییە.

ئەمڕۆ وادێتە بەرچاو کە کالڤنییەکان کەم کەم وازیان لەو قسە قەبانە هێناوە. هاوکات کاتۆلیکییەکانیش کە ڕەخنەی لەوان دەگرت.

لە مەسیحییەتدا واتای قدیس بوون یەکسانە بەو ژیانەی کە یەکسەر بۆ خوا بەختدەکرێ. ئاشکرایە کە تەنیا خوایە دەتوانێت بڕیار بدات کە چ کەسێك گەیشتۆتە ژیانێکی تەواوی لەم جۆرە، بەڵام گوماندەکرێت لە بوونی کەسانێك کە خزمەتگوزاری پەروەردگاریان بەبێ تەمبەڵی و کەموکوڕی، کردبێتە مەبەستی خۆیان. کلێسە، بۆ ئەوەی لە نێوان ئەم گیانە زۆرانەدا کەسانێك هەڵبژێرێت کە ببنە پێشەنگ و نموونەی قودسیەت بۆ مەسیحییەکان لێکۆڵینەوەی دوورودرێژ و ورد ئەنجامدەدات. کەسانێك کە دوای ئەم لێکۆڵینەوەیە بە قدیس بناسرێن شیاوی ستایشکردنی دیندارانن. ناویان لە ڕۆژمێری مەسیحیدا دەنووسرێت تاکو دینداران لەو ڕۆژەدا بکەونە یادکردنیان و بۆ هەموو قدیسە بێ ناونیشانەکان جەژنێك سازدەکەن کە بە ((تەواوی قدیسەکان))(Toussaint) ناسراوە، بە شێوەیەکی هێمایی ڕۆژێك پێش لە ((جەژنی مردووەکان)) سازدەکرێت.

چەند قدیسێك هەبوون کە لە کۆتایی ژیانی سادەیدا جوانەمەرگ بوون بێ ئەوەی ڕووداوێکی تایبەت لە ژیانیاندا بووبێت مەگەر لە ئەزموونی ئایینییان. ئەمانە بێجگە لە خۆبەختکردن و خۆشەویستی بۆ عیسای مەسیح بەدوای هیچی تردا نەگەڕاوون. ئەوانی تر گیان فیدایی لەپێناو خوایان هەڵبژارد، بەڵام وازیان لە ((ئیمان)) نەهێناوە. هەندێکی تر ژیانیان یەکپارچە تەرخانی ئەوە کردووە کە یارمەتی بێ دەسەڵاترین خەڵك بدەن.

بە قدیس بوون لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگوازرێتەوە. قدیسەکان ئەوەندە نووریان لێ دەبارێ کە ژمارەیەك لەوانەی لێیان نزیك دەبنەوە بەدوای خۆیاندا ڕادەکێشن. وادێتە بەرچاو ئەم ڕاکێشانە لە دوای مەرگیشیان بەردەوامە. هەر ئایینێك لەڕێگەی ئەو ڕێز و بەهایەی کە پیاوانی ناوداری ئەو ئایینە هەیانبووە پێویستە هەڵسەنگێنرێت نەك لەڕێی ژمارەی شوێنکەوتووانی. ئەو کەسایەتیانەی کە بوونەتە مایەی ڕێز و بەهای یەهوودییەت حاخامەکانن کە زانستی کەلام و ئیلاهیات دەزانن. بەڵام ئیسلام، تاکە نموونەیەك کە کەماڵی مرۆڤی تیادا دەبیننەوە کەسایەتی پێغەمبەر محمد(د.خ)ە. هەر کەسێك هاوەڵ بۆ خوا دابنێ بە کافری دادەنێ. بەکارهێنانی سەرسەختانەی ئەم بنامەیە ڕۆحانییەت گەری موسڵمانان وەکو پاڵنەرێکی لێهاتوو پەك دەخات. لەوانەیە ئەو ئاکامی و شکست هێنانەی کە لێیدەکەوێتەوە بە ڕێوڕەسمی خەڵکی ((پەیوەندی دروستکەرەکان)) کۆتایی دێت. یان لەمە خراپتر، بۆ پەیدابوونی ئەو پێشەوایانە زەمینە ساز دەکات بەردەوام ڕۆحانی نین. چ لەوانەیە کە ڕوخسارەکانی توندڕەوی ئایینی لە ئیسلامی ئەمڕۆ لەوە پەیدابوون کە موسڵمانان خۆیان دەپارێزن لەوە کە عاریفە ناودارەکانیان، کە لەدنیادا نەماون، لە مەقامێکی بەرزیان دابنێن.

کەڵامناسان

کەلامی خوا، کە ئایینە وەحیانییەکان بانگەشەی وەرگرتنی دەکەن، وەڵامی هەمموو پرسیارەکانی هەمموو سەردەمێك خەڵك ناداتەوە. کاری کەلامناسان ئەوەیە کە وەڵام بۆ ئەو پرسیارە جۆراوجۆرانەی کە پەیوەندییان لەگەڵ ئاییندا هەیە بدۆزنەوە. دژواری کارێکی لەم جۆرە بە ئاسانی دەتوانرێت چارەسەر بکرێت: ئەگەر خواوەند ئەو شتانەی باسی نەکردووە و بەرەلای کردووە بێگومان بەڵگەی لەسەرە و لە توانای کەلامناساندا نییە کە خوا ناچار بکەن لەسەر نەوتراوەکان. کەواتە ئەوان ئەم گرفتەیان هەیە کە لە دەقە ئایینییەکاندا تا ئەو شوێنە بچنە پێش دەرئەنجامی کە ناچوونییەك لەواندا بدۆزنەوە.

لەڕاستیدا تەنیا لە مەسیحییەتدا دەتوانین بانگەشە بۆ ئەوە بکەین کە کاری کەلامناسی ئەنجامدەدرێت، لەبەرئەوەی کە ئایینی خوا چۆتە ناو لاشەی مرۆڤ، کەواتە لێکۆڵینەوەی مرۆڤ-خوا بێگومان کارێکە ئاسان و کەلامناسی لە بازنەی پەیوەندیەکانی نێوان خواو مرۆڤ دەسوڕێتەوە. لەم کەناڵەوەیە کە کەلامناسی مەسیحییەت قسەدەکات لەبارەی ((مەسیح ناس)) و ((مریەم ناسی))، هەروەها کەلامناسی رەحمەت و کەلامناسی ئازادیگەری.

لە ئیسلامدا هەرگیز قسە لەبارەی لێکۆڵینەوەی عەقڵانی خواوەند نایەتە گۆڕێ، چونکە ئەو نەزانراوە. ئەو کەسایەتیانەی کە زیاتر لە کەلامناسان دەچن لای سوننییەکان ((مەلاکان))ن و لای شیعەکانیش ((ئایەتوڵلاکان))ن. سروشتی کاری ئەمانە یاساییە. لە قورئان ئەو یاسا و بنەمایانە دەردەهێنن کە کۆمەڵگەی ئیسلامی نیازی پێیەتی.

لە هەمموو ئەو ئایینانەی کە دەقی پیرۆزیان هەیە کەڵەزانای وایان هەیە (کە وشەی زانا بەم مانایەیە) نە تەنیا دەقەکان باش دەناسن بەڵکو بۆ تەئویل و راڤە (تفسیر)ەکانیان رێزێکی مەعنەوی دادەنێن. نموونەی ئەمانە ئەرکی حاخامەکانە. کەواتە دەبینین کە کاری عەقڵانی ئەم کەڵەزانایانە بە ئاشکرایی جیاوازی هەیە لەگەڵ کاری قەشە پیرۆزەکان یا (کارە پیرۆزەکانی

قەشە)، کە پێویستە ئادابی پاڕانەوەی خوا جێ بەجێ بکات، کە لە وشەی یۆنانی ((لیتۆرگیا))[٢٥] وەرگیراوە.

بەم شێوەیە مەسیحییەت تەنیا ئایینێکە کە تیایدا هەردوو کارەکە کەسێك بیکات، واتە قەشە کەلام ناسیشە. نە لە ئیسلام و نە لە یەهوودییەت کەسێك نییە کە کاری قەشە ئەنجامبدات. لە هیندۆسیەتیشدا پیاوانی ئایینی کارەکەیان ئەوە نییە کە کەلامناسان ئەنجامی دەدەن چونکە دەقە پیرۆزەکان بەتایبەتی خۆی لە خۆیدا ئەفسانە ناسییەکە لە بوودایشدا، کە واتای خوا لەودا پلەی دووەمی پێ دراوە، نە قەشە هەیە و نە کەلامناسیش، بەڵکو خەڵکانی بلیمەت هەیە کە مۆدیلێکی ژیان پێشکەش دەکەن کە لێکچوو بێت لەگەڵ ئەزموونی بوودا.

کاهین و حاخام لە یەهوودییەتدا

لە رۆژگارە کۆنەکاندا کاری کاهینە یەهوودییەکان جێبەجێ کردنی قوربانیکردن بوو لە پەرستگاکانی قودس. دوای ئەوە رۆمییەکان لە ساڵی (٧٠) حەفتای زایینی ئەم پەرستگایەیان وێرانکرد، قوربانیکردن کۆتایی پێهات و ئیتر کارێك بۆ کاهینەکان نەمایەوە، کەواتە بوونیان کارێکی بێهوودە بوو. بەڵام ئەمڕۆ بەپێی سوننەت، نەوەی هارون و کاهینەکان چەند تایبەتمەندی و ئەرکێکیان هەیە کە کاهینەکانی رۆژگاری کۆن هەیانبوو: نوێژی کاهینانەیان دەکرد لە کەنیسەدا و نابێ لەلاشەی مردووەکانیش نزیك بکەونەوە.

بناغەی یەهوودییەت لەسەر تەورات —یاسای ئیلاهی-ە. پسپۆڕانی ئەم یاسایە —کە حاخامەکانن- کاریان فێرکردنی ئەم یاسایەیە. سازدانی نوێژ و پاڕانەوەی رۆژی شەممە، ئاهەنگی ژن مارەکردن و بە خاك سپاردنی مردووەکان کاری ئەوانە. ژیانیان دەبێ نموونەیی بێت بۆ خەڵك. پێویستە ژن بهێنن و منداڵی زۆر بنێنەوە. بڕوانامەی ئەوان لە لایەن حاخامی گەورەوە دەدرێت، کە بۆ خۆیشی لە لایەن ئەنجوومەنێك هەڵدەبژێرێ کە بێ ئایینەکانیش بەشدارن تیایدا. بۆ یەکەمین جار لە ساڵی ١٩٨٧ز لقی لیبراڵی یەهوودییەت ژنێکی وەکو حاخام هەڵبژارد.

کڵێسەییەکانی کاتۆلیک

هەموو کلێسەکانی مەسیحییەت قەشەی خۆیان هەیە، کە ئێمە بۆ نموونە کلێسەی کاتۆلیکمان هەڵبژارد کە لە هەموو لایەنێکەوە تەواوترە.

قەشەکان کەسانێکن کە بە بانگی خواوەند بۆ ئەم کارە دانراون و بەڵێنیان داوە کە لە هەموو ژیانیاندا لە خزمەتی ئەودابن. لەو کارانەی کە لەسەر شانی ئەوانە هەندێکیان پیرۆزن، کە تەنیا قەشە و ئەسقەفەکان دەتوانن جێبەجێی بکەن، وەکو دەسەڵاتی بەخشینی گوناهەکان و سازکردنی رێورەسمی عیشای رەببانی[٢٦] کە ئەوانە هەردووکیان عیسای مەسیح دابووە یارانی خۆی. وردە وردە کە کلێسە بەرەو پێشەوە چوو کاروباری قەشەکانیش جۆراوجۆر تێکەوت، بەڵام ئەوەی شتێکی بنەڕەتی بووە ئەوەیە کە: ئەسقەفەکان سەرپەرشتی قەشەکان دەکەن، کە هاوشانە لەگەڵ پاستۆر لە کلێسەی پرۆتستان. لە سنووری هەر کلێسەیەکدا کلێسەیەکی بچووکتر هەیە کە بە ((پارۆیس Paroisse)) ناودەبرێت، و قەشەیەك کە هەڵی دەسوورێنێ ((کورە Curé))ی پێ دەڵێن کە خۆیشی یەك یان چەند یارمەتیدەرێکی هەیە کە ((ڤیکەیر Vicaire))یان پێ دەڵێن. لە رێکخستنێکی تردا، کە بە ((رێکخستنی یاوەرانی ئایین)) ناودەبرێن یاوەرانی ئایین یان (ئایین دۆستان) دابەشدەکرێن بۆ سێ دەستە.

- پەرستگەنشینەکان، کە لە پەرستگەکاندا دەژین و سێ گرووپن:

١- بندیکتنەکان Benidictins.

٢- سیسترسینەکان Cisterciens.

٣- شارترووەکان Chartrenx.

ئەمانە هەوڵ دەدەن کە هاوسەنگییەك لە نێوان نوێژ و دوعا و کردەکانی لاشەو پڕکردنەوەکانی ژیانی خۆیاندا دروستبکەن. لە ژیاندا دنیا نەویست و ژیانێکی پڕ رەحمەت (سەخت) بەرێ دەکەن. خۆ دەپارێزن لە خواردنی گۆشت، هەروەها قسەکردن. لە نێوان خۆیاندا وەکو کەڕوواڵ بە زمانی ئاماژە پەیامەکان دەگۆڕنەوە.

- گەداو سواڵکەرەکان، یان ((سەدەقە و خێرات خۆرەکان)) کە دروستبوونیان بۆ سەدەی سێزدەی زایینی دەگەڕێتەوە و لەسەر سەدەقە و خێری خەڵك دەژین. گرنگترین گرووپەکانیان ئەمانەن: ((فرانسیسکنەکان Franciscains، ((کاپەسینەکان Capacins)) ، ((سێنت کلێیە Sainte Claire)) کە بۆ ژنەکان هاتۆتەدی، ((دۆمینیکەینەکان Dominicains)) و ((کارمزەکان Carmes)).

- جێسویتەکان Jesuites.

- ئەنجوومەنەکانی کلێریکاڵز Congregassions Clericales، کە زیاتر لە (٦٠٠) شەش سەد گرووپن کاریان لە گوندەکانە، یاخود ئەو وڵاتانەی تازە پێگەیشتوو کە وەکو بانگخوازێکی ئایینی کاردەکەن.

لە بارەی قەشەکان و پیاوانی ئایینی کلێساکانی تری مەسیحی –پرۆتستان و ئەرتۆدوکس- کە دەتوانین زۆر لە بارەیانەوە بدوێین. تەنیا باس لەو کەلێنە گەورەیە بکەین کە کلێسەکانی وەکو کاتۆلیك و ئەرتۆدوکس لە هەندێك لایەنەوە لە کلێساکانی پرۆتستان جیادەکاتەوە. دەستەی یەکەم باوەڕیان بە توانایەکی پیرۆز هەیە کە لە یارانی مەسیح(د.خ) گەیشتۆتە ئەسقەفەکان و دەستەی دووەم قودسیگەری و پیرۆزی بەخشین بەشتێکی هێمایی (سیبمولێك) دەزانن، و کلێساییەکان لە ریزی ئەو مەسیحیانەیان دادەنێت کە زانستێکی ئایینی قووڵتریان هەیە. سەبارەت بە ژنخوازی قەشەکان و گەیشتنی ژنانیش بە پلەی قەشە لەگەڵ یەکتردا ناکۆکن.

بانگخوازانی موسڵمان

پێغەمبەری ئیسلام (د.خ) لە رۆژگاری خۆیدا بەرزترین پلەی ئایینی هەبوو. قورئانی بۆ هات و خۆی تەنیا کەسێك بووە کە شیاوی تەئویل و راڤەکردنی قورئان بێت.

دوای پێغەمبەر خەلیفەکان گەیشتنە ئەم پلەیە تاکو پێکهاتەی خەلافەتەکە لەناوچوو. ئەمڕۆ، لە ئیسلامی سوننیدا زنجیرەی پلەکان بوونیان نییە. هەموو دینداران لە بەرامبەر خوادا یەکسانن و هیچ کەسێك دەسەڵاتێکی کاتی تایبەتی بۆ دانەنراوە. بەڵام ئاشکرایە کە

چارەسەری کاروبارە ئایینییەکان بێجگە لە پیاوانی شارەزاو پەسندکراو کەسی تر بۆی نییە ئەم کارە بکات، کە ئەوانیش ئەمانەن:

- قازی، ئەو کەسەیە کە کارەکەی بریتییە لە بەکارهێنانی شەریعەت کە هەمان یاساکانی ئیسلامە.

- موفتی، پلەکەی لە قازی لە سەرووترە و کارەکەشی راڤەی یاساکان و فەتوادانە.

- موفتی گەورە، کە یەك ناوچە لەژێر دەسەلاتی ئەودایە: موفتی پاریس، موفتی سعودیا، موفتی قودس.

- زانا (کە کۆیەکەی زاناکان ((علماء))یە لە زمانی عەرەبیدا) کە مامۆستای ماف و بنەما سەرەکییەکانی ئایینە و سەر بە مزگەوتێکە.

- ئیمام، پێشنوێژی مزگەوتە.

- وتاربێژ (خطیب) ئەو کەسەیە کە دەچێتە سەر مینبەر و ئامۆژگاری خەڵك دەکات. زۆربەی جار ئیمام ئیشی خەتیب دەکات.

- موئەززین بانگدەدات و دینداران بۆ نوێژ بانگدەکات.

- دیاریکەری کاتی بانگ، موسڵمانان لە ئێستا کاتی نوێژکردن ئاگادار دەکاتەوە.

بێجگە لەمە ناونیشانی رێزلێنانیش هەیە وەکو ((شێخ)) کە لە فەرهەنگدا بە واتای پیرەمێرد دێت و بە کەسێك دەڵێن کە وەلامڕاست (ریش سپی) کارەکانی ئەنجوومەنێکی برایانەیە. ((حاجی)) ئەو کەسەیە کە زیارەتی مەککەی بەجێ هێناوە. ((شەریف))[*] ئەو کەسەیە کە ئەسڵ و نەسەبی لە باوکییەوە دەچێتەوە (یان دەگەڕێتەوە) بۆ سەر پێغەمبەر.

ئێستا نۆرەی ئیسلامی شیعەیە. زۆرن ئەوانەی گومان دەبەن کە شیعەکان زنجیرەی پلەکانی ئایینی لە مەلاکانەوە وەردەگرن کە ((ئایەتوڵلا)) لە سەرووی هەموویانەوەیە. راستییەکەی ئەوەیە کە زنجیرەی پلەیەکی فەرماندەر و تۆکمە بوونی نییە بەڵکو ناونیشانی رێزلێنانە کە

(*) یاخود سەید لەناو کوردەواریدا. وەرگێڕ.

بەپێی چەند یاسا و رێسایەك دەدرێتە کەسانێك کە لە کەلام ناسی و قورئان و فەرموودەدا شارەزاییان هەیە، ئەو ناونیشانەش ئەمانەی خوارەوەن:

- مەلا، بە کەسێك دەووترێت کە بژێوی ژیانی لەسەر خۆ خەریککردن بە کاروباری ئایینیەوە دابیندەکات. شارەزایی مەلا پەیوەستە بە بڕوانامەیەك کە دوای یەك یان پێنج ساڵ خەریك بوون بە زانست خڕکردنەوە لە قوتابخانەیەکی ئایینیدا پێیدەبەخشرێ. مەلا لە زمانی عەرەبیدا لە واتای ((مولی))[٢٧] هاتووە کە بە واتای مامۆستا دێت.

- موجتەهید ناونیشانێکی گشتییە بۆ ئەو مەلایانەی کە شارەزایی زیاتریان هەیە، و تا ئەندازەیەك هاو واتای وشەی ((زانا))یە لای سوننییەکان. موجتەهید دەتوانێت حوجرەی وانە وتنەوە و قوتابی هەبێت.

- حوجەتولئیسلام، واتا وشە بە وشەکەی ((بورهانی ئیسلامە)) و ناونیشانێکە کە یەکەم جار درایە کەلامناسی ناوداری سەدەی دوازدەیەمی زایینی —محمد غزالی- لە سەدەی بیستەم ئەم ناونیشانە بۆ رێزلێنان دراوەتە مامۆستا بلیمەتەکان.

- ئایەتوڵلا- واتا وشە بە وشەکەی ((نیشانەی خوا))یە- هەروەها ناونیشانێکی نوێیە کە لە ((حجت الاسلام)) زیاتر ستایش دەکرێت.

- ئیمام، لە فرهنگدا واتە ((ئەو کەسەی پێشڕەوە))- بەڵام لەم تەنیا لای سوننییەکان بەم واتایە بەکارهاتووە. لای شیعەکان بە کەسێك دەوترێت کە شوێنکەوتووی پێغەمبەری ئیسلام محمد (د.خ) بێت، یەکەمین جاریش ئەم ناونیشانە درایە عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب (خ.ل) زاوای پێغەمبەری ئیسلام. شیعەکان بێجگە لە (١٢) دوازدە ئیمامەکەی خۆیان کەسێکی تر ناناسن کە دواکەسیان لە سەدەی یازدەیەمی زایینی لە شاری سامەڕا —لە عێراقدا- بزربووە و چۆتە غەیبەوە. ئیمام دەچێتە ریزی قەدیسەکان (قدیس) تەواوە و مەعسوومە.

دەبینرێت کە بانگخوازانی شیعە هیچ جۆرە لێکچوونێکیان لەگەڵ قەشەکانی کاتۆلیکدا نییە. پێکهاتەی ئەوانە زیاتر زانکۆیە. مامۆستا کەم یان زۆر بەناوبانگەکانیان هەریەکەیان بۆ خۆی قوتابی کۆدەکەنەوە و مەرجەعێك دروستدەکەن. بەڵام هەرکام بۆ خۆی سەربەخۆیە و لە نێوانیاندا هیچ نیشانەیەك لە زنجیرەی پلەکان —کە کۆنترۆڵ، رێکخستن، رێنماییکردن

لەخۆدەگرێت- نابینرێت. بەلاّم لە قوتابخانە ئەندێشە (هزر)یەکاندا، کە تیایدا رەسیدی وتەی مامۆستا زیاترە، هەندێك جار ئاراستەی گەورە و ئاشکرا بەرچاو دەکەوێت. ئەم قوتابخانانە دەتوانن چاودێرییەکی توند و قووڵ هەبێت لە نێوانیاندا، هەم دەتوانن بۆ کاتێکی کەم لەپێناو بەرژەوەندێکی هاوبەش —بۆ نموونە سیاسی- یەکگرن.

سەبارەت بە بانگخوازانی شیعە ناتوانرێت ژمارەیەك بەدەستبکەوێت. مەلاکان بێگومان ژمارەیان دەیان هەزارە، ((حجت الاسلام))ەکان و ((آیت الله)) زیاتر لە چەند سەدێك نین. هەر بۆیە بەم زووانە پلەیەکی نوێ ((آیت الله العظمی)) پەیدابووە کە بە واتای ((نیشانەی خوای گەورە))، کە لە (١٠) دە کەسایەتی گەورە زیاتر لەخۆ ناگرێ.

بانگخوازانی هیندۆسی

بانگخوازانی هیندۆسی لە هەموو گوندەکانی هیندستان دەبینرێن، چونکە ئەوان میانجیگەری پێویستی نێوان خوا و مرۆڤەکانن. هەندێك لە پەرستگە گرنگەکانی وەکو پەرستگەی ((بنارس)) لە باکوور و ((تیروپاتی)) لە باشوور سەدان بانگەخوازیان هەیە. ئێستا بە لەبەرچاوگرتنی ئەوە کە هیندستان حەوت سەد هەزار گوندی (٧٠٠٠٠٠) هەیە گومان دەکرێت کە ژمارەی بانگخوازەکان لە ملیۆنێك زیاتر تێپەرێت. هەندێك سەرچاوەش بە نۆ (٩) ملیۆنیان دەخەملێنن.

هەر (برەهمایە)ێك پێویستە لە چینی برەهماکان بێت. بێجگە لەمە بۆ بوون بە بانگخواز دەبێ خۆی لە بنەماڵەیەکی بانگخواز بێت و هەڵبژێردراوی بانگخوازەکانی تر بێت. ژنان ناتوانن بگەنە ئەم پیشەیە. بانگخوازان دەتوانن ژن بهێنن، بەلاّم دەبێ تەواوی کاتەکانی ژیانی خۆی لە خزمەت پەرستگە دابنێت.

بژێوی ژیانیان لەو پێشکەشکردنانە دەستدەکەوێت کە دینداران دەیبەخشن. لەسەدا دەی (١٠٪) ئەم پێشکەشکردنانە لە پاراستنی پەرستگاکان سەرف دەکرێن و ئەوەی دەمێنێتەوە بۆ گوزەرانی ژیانی بانگخوازان و خێزانەکانیان. داهاتی پەرستگاکان لەم بەخششانە دەگاتە چەند ملیۆن دۆلارێکی ئەمریکی.

کاری سەرەکی بانگخوازان یارمەتی و رێنمایی کردنی دیندارانە لە بەخشینی یارمەتییەکان. ئەوە بانگخوازانن کە بەگوێرەی بارودۆخ دەزانن، کەی کاتی بەخشینە و دەبێ چی ببەخشرێ. کە هەر هیندۆسێك پێویستە (فەرزە) لەسەری کە هەموو رۆژێکی پێنج جار ببەخشێتە پەرەستگە. بەلاّم بەشێوەیەکی کرداری لەهەر رۆژێکدا دووجار ئەم کارە ئەنجامدەدەن، بەیانیان و ئێواران. ژمارەی ئەم هیندۆسانەی کە ئەم ئەرکە بەبێ کەموکوڕی بەجێیدەهێنن لە نێوان (١٠٪) — (٢٠٪)ی هیندۆسەکانە.

ئەوە بانگخوازانن کە کات و رۆژی رووداوە ئاینییەکان دیاریدەکەن. بۆ نموونە کاتی پڕ لە خۆشی و شادی بۆ ژن هێنان لە هیندستانی باشووردا بەیانیانە و لە هیندستانی باکووردا ئێوارانە.

دێرنشینانی بوودایی

لە تایلەند، کامبوج، لائۆس و سریلانکا- ولاّتانی بوودایی ((تراوادا)) گەشتیاران سەریان سووڕ دەهێنێ لەو هەموو ((بونزانەی)) کە لەسەر رێگەی خۆیان دەیبینن. ئەم پەرستگە نشینە ((سەرتاشراوانە))ی بە پۆشاکە زەرد-زەعفەرانیانە، کە یەکێك لە شتەکانیان دادەپۆشێ و ئەوەی تریان ڕووتی دەمێنێتەوە، بەگشتی گەنجن. بە بەراورد لەگەڵ ئەو ولاّتانەی کە شارستانیەتی مەسیحیان هەیە، گرنگی پەرستگەنشینی و پەرستگەنشینەکانی لە باشووری رۆژهەلاّتی ئاسیادا خەڵکی رۆژئاوای حەپەساندووە. لەڕاستیدا دوو گریمانەی زۆر ناچوونیەك لە ئارادان، بەتایبەتی لەم روانگەوە کە بوودایییەکان پەرستنی بەردەوامیان نییە بۆیە هەر کاتێك بیانەوێت دەتوانن لە پەرستگەکانیان دەرچن. ژمارەیەکی زۆر لەو گەنجانە تەنیا چەند مانگێك لەو پەرستگایانەدا بەسەردەبەن. لە تایلەند ئەم رەوشە سوننەتییە بۆتە ئەرکێك کە گەنجان سێ مانگ لە ساڵدا — لە مانگی حەوتەوە تاکو مانگی نۆ- کە کاتی پشووی قوتابخانەکانە خەریکی رۆژووگرتنی بوودایین. لەم خولە سێ مانگییەدا ژمارەی پەرستگەنیشینەکان دەگاتە سەدان هەزار، لە حالێکدا لە کاتەکانی تری ساڵ لە (١٥٠٠٠٠) سەد و پەنجا هەزار نەفەر زیاتر نین. لە ((بیرمانی))یشدا هەر بەم جۆرەیە. هەر گوندێك پەرستگەی هەیە و لە تەواوی ولاّتدا (٨٠٠٠٠٠) هەشت سەد هەزار ((بۆنز)) هەیە.

بۆنزەکان پێویستە:

– هیچیان نەبێت لە ماڵ و منداڵی دونیا، تەنیا نۆ شت نەبێ: سێ دەستە جل و بەرگ، پشدێنێك تاقمە تراشێك، دەرزییێك بۆ دوورمان، پەرداخێکی ئاو خواردنەوە، قاپێك بۆ خواردنی سەدەقە و خێرات و باوەشێنێکش.

– ئازاری کەس نەدەن و زیان بە هیچ کەسێك نەگەیەنن.

– بێ هاوسەر بمێننەوە تاکو هێزەکانیان لە هیچ سەرف نەکەن جگە لە دۆزینەوە (مکاشفە).

ئەمانە دەستووری بنەڕەتین. بێجگە لەمانە (٢٢٧) دەستووری تر هەن کە پەرستگەنشینەکان پێویستە پەیڕەوی بکەن و پێویستە ئەوانە وەبیر خۆیان بێننەوە تاکو لەبیریان نەچێت. پەرستگەنشینەکان بە کۆمەڵ دەژین. هەر پەرستگەیەك مامۆستایەك (أرشد) هەڵیدەسوڕێنێ کە ناونیشانی ((ڕێزدار))ە.

گەنجەکان لە نۆ ساڵییەوە دەتوانن بچنە هۆڵی تازە فێربووان لەناو پەرستگەکەدا. هەمان کات ناوێکی تازە لە قوتابییەکە دەنێن کە لە دەقە کۆنەکانی ((پاڵی))[٢٨] وەرگیراوە. لەو کاتە بەدواوە باوکان و دایکان پێویستە بە ڕێزەوە لە گەڵیاندا بدوێن.

هەموو بەیانیان، دوو کاتژمێر پێش خۆرهەڵاتن هەموو پەرستگە نشینە لەش ساغەکان دەرژێنە دەرەوە و دەبنە (١٠) دە بەش تاکو خۆراکی خۆیان لە دینداران وەربگرن. ئەم کارە بە دەرۆزە ناژمێردرێن چونکە پەرستگەنشین بۆ ئەم هەڵە بۆ کەسێك کە خواردنی پێدەدات دەرەخسێنێت کە گەشەیە لێهاتووی ڕۆحانی خۆی بدات. لەم ڕووەوە پەرستگەنشین هەرگیز لە بەرامبەر وەرگرتنی خۆراك سوپاسیان ناکات هەرچەندە کە خەڵك بیانەوێت. بێجگە لە برنج، ماسی یان مریشکی پێبدەن. پەرستگەنشین دەبێ خۆراکی خۆی پێش کاتژمێر (١١) یانزەی بەیانی تەواو بکات، و ئەمەش تەنیا خواردنی ڕۆژانەی ئەوە.

ژنان نابێ لەگەڵ پەرستگەنشینەکاندا تێکەڵاو بن. نە بۆی هەیە دەستبداتە قاپی سەدەقەی پەرستگەنشینەکان، نەدەتوانێت لەگەڵیدا قسەبکات، نەپێ بنێتە سەر حەسیرەکەی. بوودابیەکان باوەڕیان وایە کە ژن هاتنە دنیا تاوانێکی ژیانی بێ ئەندازە لەمەو پێشە کە دەبێ باجەکەی بدات. ژنە بۆنزەکانیش سەری خۆیان دەتاشن. لیباسێك ((بیرمانی)) دەپۆشن کە ڕەنگی زەردە.

ئایین و کەلتوور

هەندێ کەس لەگەڵ ئەو بیردۆزەدان کە دەڵێ ئایینەکان بەرهەمی لاوەکی کەلتوورەکانن. لە هەر نەتەوەیەك ئایینێك دروستدەبێت کە گونجاوە لەگەڵ ئەفسانە و ئاداب و ڕەسمی –واتە کەلتوور– خودی خۆی. کەسانێکی تر داکۆکی لەسەر کاریگەری قووڵی ئایینەکان دەکەن لەسەر کەلتووری نەتەوەکان. لەمەوەیە کە نەتەوەکانی مەسیحی و موسڵمان کەلتوری زۆر ناچوونییەکیان هەیە. لە ڕاستیدا کار و کاردانەوەی ئایین و کەلتوورەکان لەسەر یەکتر زۆر ئاڵۆزە. ئایینەکان لەناو ئەو کەلتوورانەی کە تیایدا دەبن دەبێت چەند نیشانەیەك لە خۆیاندا هەڵدەگرن، بەلاّم ئەگەری ئەوە هەیە کە هەم لە شوێنی لە دایك بوونیان بترازێن، یا بەپێچەوانەوە لە شوێنێکی تردا باشتر چەکەرە بکەن. بەم جۆرەیە کە مەسیحییەت کە لە زێدی خۆی فەلەستین جێگەیەکی بچووکی هەیە، بوودایی بەگشتی لە هیندستان ماڵی خۆی پێچاوەتەوە.

بێ گومان ئایین ژیانی کۆمەڵگا بەخۆیەوە بارگاوی دەکات، هەرچەندە کۆمەڵگاکە بە ڕواڵەتیش زۆر بێ دین بێ. هەر حەوت ڕۆژی هەفتە (یا هەفتانە هەموو ڕۆژێ) –کە هەموو جیهان قەبووڵیەتی– ڕەگەکەی دەگەڕێتەوە بۆ کتێبی پیرۆزی یەهوود: خوا ئەفراندنی جیهانی لە شەش ڕۆژدا کۆتایی پێهێنا، لە حەوتەمین ڕۆژدا ئارامی گرت. ڕۆژانی پشووی وڵاتە جیاجیاکان زۆرن کە ڕەگێکی ئایینیان هەیە.

ئەو ئایینیانەش لە ماڵی خۆیان دەپێچنەوە، بۆ ماوەیەکی زۆر شوێن پێیان لەناو نەتەوەیەکدا بەجێ دێڵن. لە ئێراندا جەژنی ((نەورۆز)) لە پێش ئیسلام ماوەتەوە، هەروەکو جەژنی نۆئێل[٢٩] کە بۆ ماوەی جەژنی ((گۆڕانکاری زستانی))[٣٠].

بۆ ئەوەی بەباشی لەو کاریگەرییە بگەین کە ئاینەکان لەسەر هەندێ لە کۆمەڵگاکان هەیانبووە. چەند زەمینەیەێکمان هەڵبژاردووە کە تیایدا تێکەڵاوی کوفر و ئایین تایبەتمەندی زیاتری هەبووە.

ئەخلاق

هەر کۆمەڵگەیەك بۆ خۆی ((ئەخلاقێکی)) هەیە، کە رەگەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بیرکردنە کە مرۆڤەکان لەناو کۆمەڵگەدا سەبارەت بە چاکەو خراپە هەیانە. کەواتە ئەخلاق کۆکراوەیە کە لە زنجیرەیەك پێوەر، بنەما، ئەو یاسایانەی کە عورف و عادەتی کۆمەڵگایەك بەیەکەوە دەبەستێتەوە و پەیڕەوی دەکات، جا نووسرابێتەوە یاخود نە. لە هەر کۆمەڵگەیەکدا ئەخلاق لەسەر ئەساسی ئەو بنەما و یاسایانە دادەمەزرێت، یاخود لەسەر ئەساسی رژێمێکی بەهایی (ارزشی).

هەر مرۆڤێکیش بۆ خۆی ((ئەخلاق))ێکی هەیە، کە زۆربەی کات مۆرکێکی قووڵی لە ئەخلاقی کۆمەڵگای خۆی پێوەیە. بەلاّم واتای چاکە و خراپە لای هەموو مرۆڤەکان یەکسان نییە. باندێکی پیاوکوژ و چەتەش لە نێوان خۆیاندا بنەمایەکی ئەخلاقییان هەیە. کەواتە لە هەر کۆمەڵگەیەکدا ئەخلاقی جۆراوجۆر لە ئارا دایە.

ئەو شتەی کە ناوی دەنێین ((ئەخلاقی کۆمەڵگە)) ئەخلاقێکە کە فەرمانڕەوایی کۆمەڵگەکە دەکات و بە شێوەیەکی پێویست ئەو شتە نییە کە خەڵکی ئەو کۆمەڵگایە خواستبێتیان یاخود هەڵیانبژاردبێت. کەواتە سەرمان سووڕ نەمێنێ ئەگەر تیایدا نا چۆنییەکمان تیادا بینی. بۆ نموونە رێزگرتنی ماڵ و منداڵی خەڵکانی تر- کە بەهایەکی بنەڕەتییە لە کۆمەڵگای رۆژئاوایی سوننەتی- لەسەرەتادا بۆتە هۆی ئەوەی باوکانی خێزانەکان بخاتە زیندانەوە لەبەر ئەوەی نانێکیان دزیوە تاکو منداڵە برسییەکانی خۆیان پێ تێر بکەن. لە هەمان کاتدا، هێرشیان دەکردە سەر خاکی خەڵکانی تر بۆ ئەوەی کە بۆ خۆیان بەکاری بێنن. ئایا ئەمڕۆ ئەو یاسایانەی کە بەسەر کڕین و فرۆشتنی کەلوپەلەکاندا زاڵن لە روانگەی رێزلێنان لە ماڵ و منداڵی خەڵکانی ترەوە لێی دەکوڵرێتەوە؟ چی دەبێ بوترێت لە بارەی ئەو نرخانەی کە ماددە خاوەکانی وڵاتانی جیهانی سێهەمی پێدەکڕن؟ لەگەڵ ئەوەی کە سیستمی بەهاکانی ئێمە لە وردەکارییەکانیدا هێشتا ناگونجێت، بەلاّم خۆ بنەمای سەرەکی و گرنگ و نەگۆڕن و هەموو قەبووڵیانە. کەواتە جێگەی سەرسوڕمان نییە کە لە بواری ئەخلاقدا ئایینەکان لێك نزیکن، لە حاڵێکدا بۆ پەیمان و

بنەما ئیمانییەکان نزیکییەکی لەم جۆرە بوونی نییە. ئایینەکان — وەکو زۆربەی فەلسەفەکان- سەبارەت بە ژمارەیەك لە بەهاکان هاودەنگییان هەیە، وەکو قەدەغەکردنی مرۆڤکوژی، دزی، داوێن پیسی، رێزگرتنی باو باپیران، رێزلێنان لە حەق و راستەقینە و وەفا بە بەڵێن و پەیمانەکان، بێ رێزی نەکردن بە بیروباوەڕی خەڵکانی تر. لەم بوارانەدایە کە دەتوانرێت لە بارەی ((ئەخلاقی گشتگیر یان جیهانی))یەوە قسە بکەین.

بەلاّم، ئەم خاڵە گرنگەش دەبێ بوترێت کە، لانیکەم بۆ ئایینە یەکتاپەرستەکان، ئەخلاق بریتی نییە لەو یاسایانەی ژیان کە ئەو کۆمەڵگاکە هەڵی دەبژێرێت و لەسەروبەری گۆڕانکاری خێرادایە. بەڵکو بۆ ئەم ئایینیانە ئەخلاق لەو یاسایانەیە کە ناگۆڕێت، کە خوا ئەمانەی لە رێگەی سروشتەوە بۆ مرۆڤێك ناردووە، سەرپێچی کردن لێی سزاو تۆڵەی هەیە. کەواتە مەخابن کە چەمکی ئەخلاق دوو ناوەڕۆکی جیاوازی هەیە: یەکێکیان ئەخلاقێکە کە بەکاردەهێنرێت، ئەوەی تریان ئەخلاقێکە کە دەبوایە بەکاربهێنرایە. ئەمەی دووەمیان مەبەستێکە کە گەیشتن پێی ئاسان نییە. ئەم حاڵەتە لە ئایینی کاتۆلیکدا بە روونی دیارە.

ئەخلاق لە مەزهەبی کاتۆلیک

لە بارەی کێشەی ئەخلاقییەوە، بەتایبەتی سێکسی، ڤاتیکان ئاستێکی هەڵبژاردووە کە بە ((سوننەتی)) ناوی دەبەن، کە بۆ زۆربەی خەڵك ئەوە دەگەیەنێ کە کلێسەی کاتۆلیك ناتوانێت ((ببێتە شتێکی رۆژانە)) و هاوشان بێت لەگەڵ گۆڕانکاری کۆمەڵگادا. ئەمە شتێکی ئاشکرایە. ئەمڕۆ ئیتر خەڵك وەکو خەڵکانی رابردوو ژیان نابەنە سەر. لەوانەیە شتانێك کە لە رابردوودا لۆمەو سەرزەنشتی بۆ مرۆڤ دەهێنا ئەمڕۆکە گشت خەڵك پێی رازین لە کاتێکدا کلێسەی کاتۆلیك خەریکە وردە وردە بۆ دواوە دەگەڕێتەوە، بەو دیدگا دواکەوتووخوازییەی هەڵیبژاردووە گۆڕانی کۆمەڵگا قبوڵناکات. جێگەی سەرسوڕمان نییە کە ئۆسقەفە پیرەکان، کە لە سەرەتاوە پەیمانیان داوە کە خۆ دووربگرن لە هاوسەرگیریی، هیچ گوێ نەدەنە بابەتە سێکسییە هاوچەرخەکان. خەڵك ئەم هەستەی هەیە کە کلێسە هەوڵدەدات مرۆڤەکان بە

گوناهکار لەقەڵەمبدات، ئەوانەی لە سروشتی ئادەمیدان بە گوناهیان دابنێت و دەم بنێتە ئەو کارانەی کە هیچ پەیوەندێکیان نییە بە کلێسە. ژمارەیەکی زۆر لە دینداران رێز لە کلێسەی خۆیان دەنێن و ئەخلاقی سوننەتی بەلاوە دەنێن و گۆڕانکاری کۆمەڵگاش بە ناچار دەبینن.

کلێسە، کە رانەهاتووە بەوە کە مەڕەکانی بەگژی دابچن توانا (دەسەڵاتە)ی خواوەند خۆی نیشاندەدات و دەڵێت راستەقینەی نەگۆڕ تەنیا لای ئەوە. ئەوەی خراپە تاکو کۆتایی ژیان هەر بە خراپی دەمێنێتەوە. و هۆشیارمان دەکاتەوە کە دنیای مەسیحییەت- کە بەردەوام بەرەو کەمی و بچووك بوونەوە دەچێت- نابێ پیس ببێت.

کەسێك کە لە دەرەوە تەماشا بکات تێدەگات کە کلێسە و خەڵك ناتوانن وتووێژ لەگەڵ یەکدا بکەن. کلێسە ئەرکی خۆی دەزانێت کە ببێتە پێشاندەری خەڵك بەرەو خوا، ئەوان پاك و بێ گەرد بکات. کەواتە هەر شتێك ببێتە رێگر لەبەردەم ئەم نزیك بوونەوەیە لەخوا یاخود بیخاتە دواوە خۆی ناگرێت. بابەتی تەڵاق، رێگرتن لە سك پڕی، منداڵ لەبەرخۆ چواندنی نموونەی ئاشکرای ئەو جۆرە پرسانەن.

ژنخوازی لە ئایینی کاتۆلیکدا ملکەچکردنی ژن و پیاوە لە بەرامبەر خوادا کە بۆ هەمیشە هەریەکەیان خۆی لەپێناو ئەوی تردا بەختبکات. بۆیە ژن و مێرد خۆشەویستی خۆیان دەخەنە خزمەتی خوا، کە ئەوەی لەناوخۆدا شاردۆتەوە کە خوا ئەو منداڵانەی کە پێیان دەبەخشێت پێویستە رازیبن پێی.

لە ئایینی کاتۆلیکدا ئەگەر دژوارییێك لە ژیانی هاوسەریەتیدا رووبدات، نە ژن نە پیاو هیچ کامیان نابێ گوناهی یەکتر بخەنە ئەستۆی یەکدی، بەڵکو پێویستە ناتەواوی و پێنەگەیشتنی خۆشەویستی خۆیان بە هۆکاری ئەو دژوارییە بزانن. رازیبوون بەوە کە ژنخوازی سەربکێشێت بۆ لێك جیابوونەوە هاوشانە لەگەڵ رازی بوون بەوە کە خۆشەویستی بۆ خواوەند لە تواناداننییە، کەواتە بێ رێزییە بەرامبەر بەخوا. لەم رووەوە تەڵاق نارەوایە.

بەم شێوەیە و بەم دەربڕینانە، کردەی سێکسی پێش هەر شتێك هێمای ئەو خۆشەویستییەیە کە لە نێوان ژن و مێرد هەیە، رازی بوون بە منداڵ کە بەرهەمەکەیەتی لەم خۆشەویستییەدا شاراوەتەوە. کردەی سێکسی بۆ رابواردن و سەر گەرمی نییە کە هاتنی منداڵەکە تێکیبدات. کەواتە لۆجێکی

بیردۆزی کاتۆلیك منداڵبوونی دەرەوەی بازنەی هاوسەرگیری رەتدەکاتەوە، هەروەها شێوە ناسروشتییەکان بۆ رێگرتن لە سکپڕی، منداڵ لەبەر خۆچواندن.

هەموو جۆرە تاکرەوی و خۆویستنێك خۆشویستنی خوا سنووردار دەکات، کەواتە نارەوایە. ئەو ژن و مێردانەی کە لەبەر خۆیان واز لە منداڵبوون دەهێنن خۆویستن و خۆ بە تاکرەوە[*] خۆیان نیشاندەدەن. ژن و مێردانەی کە خۆیان دەپارێزن لە منداڵبوون لە ترسی ئەوە کە نەتوانن بە باشی چاودێری بکەن دیارە کە متمانەیان بە خواوەند نییە. ئەو ژن و مێردانەی کە منداڵەکەیان فرێدەدەن کە لە سکی دایکی دایە — هەرچەندە نەساغیش بێت- لەجیاتی خوا بڕیار لەسەر ژیان و مردنی بەندێکی خوا دەدەن.

کلێسە خۆی بە باشی لەو دەردە سەرییەی کە ئەم گریمانانە لەسەرشانی دینداران باریدەکەن ئاگادارە. ئەمەش دەزانێت کە ئەم گریمانانە دەتوانن خراپە بهێننە ئاراوە:

- یاخود دینداران توانای بەکارهێنانی ئەو دەستوورانەیان نییە، جا دەڕەنجێن و واز لە کلێسە دەهێنن.

- یان خۆیان بێ ئەندازە گوناهبار دەزانن و دەبنە بوونەوەرێکی خاوەن گرێی دەروونی، وشك و توندڕەو.

ئەگەر، لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، کلێسە واز لەو توندییە نەهێنێت لەبەر ئەوەیە کە بە ئەرکی خۆی دەزانێت کە پێشنیاری کردە و روشێکی رۆحانی لەم جۆرە (وەها) بکات بۆ دینداران کە بە باشترین کردە و هەڵسوکەوتی. بە شێوەیەکی کرداری دینداران خۆیان نابەستنەوە بەم جۆرە دەستوورانە مەگەر توانای جێبەجێ کردن لە خۆیاندا ببینن.

لەم ڕووەوە کەسانێك کە ئەم توندگرتنەی کلێسە بەهیچ دەگرن ئەگەر کلێسە بە گوناهکاریان بزانێت کارەکەی نارەوا دەبوو. لێرەدا دەگەینە کاکڵەی بابەتەکە: کلێسە هەرگیز مرۆڤەکان بە گوناهبار نازانێت. تەنیا ئەو بیردۆز و میتۆدانە تۆمەتبار دەکات کە بە گومانی ئەو بەرەوپێش چوونی رۆحانی هێواش دەکەنەوە یان رایدەوەستێنن. بنچینە و کۆڵەگەی ئەخلاقی مەسیحی — وەکو ئەخلاقی یەهوودییەت- ئەو تایبەتمەندییەی هەیە کە ئەوکەسەی سنوورەکان دەبەزێنێت

(*) خودمحوری.

سزاو تۆڵە نابینێت، ئەمەش پێچەوانەی یاسای شارستانی و یاسای ئیسلامییە. یاسای شارستانی سزاکانی دیاریکردووە، و قازی، لە چوارچێوەی یاسا، حوکمی تاوانبارێك دەدات، لە شەریعەتی ئیسلامیشدا کەسێك دزیبکات دەستی دەبڕدرێت.

هەندێك لە قەشەکان زێدەڕۆییان کردووە دیندارانیان بە ئاگری دۆزەخ ترساندووە. لە کاتێکدا بە ترس و زۆر لێکردن ناتوانی خەڵك بۆ لای خوا پاڵبنێیت، ئەمە وتەی راستوڕەوای عیسای مەسیحە. هەر کەسێك پێویستە ئازاد بێت تاکو رێگەی خۆی بەرەو ئەفرێنەر ئازادانە ببینێتەوە و تیایدا بەرەو پێش بڕوات. پێویستناکات لە ورد و درشت کون و کەلەبەرەکانی ئەندێشەی شاراوەی مرۆڤەکان بکۆڵینەوە تاکو تیایاندا گوناهبار بدۆزینەوە، نە لە بەرامبەر کەندالّەکانی گوناهباریدا بێ ئومێدی بۆ خۆمان دروستبکەین.

چاکە و خراپە

مرۆڤ تا ئەندازەیەك لەگەڵ ئەو خراپەی کە لە دەروونیدا هەیە خۆی دەگونجێنێت، بەڵام لە بەرامبەر دەرد و رەنجدا خۆی ناگرێت، بەتایبەتی ئەگەر دەرد و نارەحەتییەکە بەسەر خۆیدا بێت. رەخنە لەخوا دەگرێت کە بەو هەموو توانایەی هەیەتی بواری داوە کە خراپە باڵا دەست بێت. خوا بە دڵڕەق دەزانێت و هەندێ جاریش نکۆڵی لە بوونی خوا دەکات. هەندێ لەو مرۆڤانە تا ئەو جێگایە بەرەو پێش دەچن کە لە شەیتان بپاڕێنەوە، بەو گومانەی کە چ باشتر لەوە نییە کە لایەنی ئەوە بگرن کە زەرەر گەیەنەرترە لە ئەوانی تر.

هەرچی دەوترێت با بوترێت، خراپە شتێکە کە هەیە و رێگە لە خۆشبەختی دەگرێت. کەواتە دەبێ لەگەڵیدا شەڕ بکەین، بۆ شەڕکردن لەگەڵیشیدا پێویستە سروشتی خراپە بزانین.

سەرەتا ئەوەی دێتە بەرچاو ئەوەیە کە خراپە لانیکەم سێ یان (رووی) جۆراوجۆری هەیە:

- سەرەتا ئەو خراپەیەی کە لە خۆماندا هەیە. روو وەرگێڕان لە خەڵك، بێڕێزی کردن بە خەڵك، قسەی خراپ وتن پێیان، هەندێ جار ئازاردانیان، ئەو خراپانەن کە لە خۆمانەوە سەرچاوە دەگرن.

- دواتر خراپەیەك کە ئێمە بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ دەستی تیادا هەیە. هەموومان دەستمان هەیە لە برسیەتی ئەو خەڵکەی کە وڵاتەکانیان تووشی وشکساڵی هاتوون، چونکە لەرووی زەویدا سەرچاوەکان ئەوەندە زۆرن کە تەواوی خەڵك تێر دەکەن. ئەو پارانەی کە تەرخانی ئامێرەکانی شەڕ و ئاسایشی گشتی دەکرێن بە ئەنجامی هەڕەشەی دراوسێکانەوەیە، هەڕەشەیەك کە ڕەگ و ریشەکەی مرۆڤە. ئەگەر ئەو پارەیەی کە بۆ ئەو زیانانە سەرف دەکرێت کە لە مرۆڤەوەن، یان بۆ پێشگرتن لەو زیانانە تەرخان دەکرێت، بۆ تەندروستی و چارەسەرکردنی خەڵك تەرخانمان بکردنایە دەمانتوانی ژمارەیەکی ئێجگار زۆر لەو نەخۆشیانەی کە سەرەنجامیان مردنە چارەسەر بکەین. ئێستا بزانین ئایینەکان بۆ ئەم بارودۆخە چی دەڵێن.

ئایینی هیندۆسی کاری بەسەر چەمکی خراپە و چاکەوە نییە. پێش هەر شتێك فۆڕمێکی کۆمەڵگا دەخاتەڕوو کە تیایدا گرنگ ئەوەیە هەرکەس ئەوە بکات کە چینە (کاست) کۆمەڵایەتییەکەی داوای لێدەکات. بەم جۆرە نییە کە هەر شتێك بۆ کاستێك ڕەوا بێت بۆ کاستێکی تریش هەر رەوا بێت. کەواتە دەتوانین بڵێین کە لە ئایینی هیندۆسیدا خراپە و چاکە بەپێی کۆمەڵگاکان پێناسە دەکرێن، لە کاتێکدا لە ئایینەکانی وەحیدا چاکە و خراپە یاسای خوایی ڕوونی دەکاتەوە و ئەخلاقیش بەرهەمەکەیەتی (*).

ئایینی بوودایی —کە رەگەکەی لە هیندۆسییەوەیە- پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە هەر کەس لە هەر یەکێك لەخۆ دۆزینەوەکانیدا کردە و هەڵسوکەوتی باشتری هەبێت خۆدۆزینەوەی باشتری دواتری دەستدەکەوێت. بەڵام بوودایی ناگونجێت لەگەڵ رژێمەکانی کاستی یاخود چینایەتی بۆیە ئەنجامەکانی شتێکی جیاوازە لە ئەنجامەکانی هیندۆسی. لە ئایینی بوودادا خراپە بریتییە لە سەرپێچی لە شەریعەت و دەستوورەکانی ئایینی بوودا. بۆیە هیچ کارێکی بەشتێکەوە نییە کە قەدەغە نەکراوە. بەپێچەوانەوە لە ئایینی بووداییدا خراپە چارەنووسێکی سەپێنراوە، تا ئەو جێگایەی کە ژیانی مرۆڤ شتێك نییە جگە لە دەرد و ناڕەحەتی. چونکە لە دوای مردن ژیان بە لاشەیەکی تری نوێوە دەستپێدەکاتەوە- ئەم لاشە نوێ بووانە یەك دوای یەك بێ کۆتایین- بۆیە ئامانجی هەر بوودایێك ئەوەیە کە خۆی لەم سووڕە نەفرینلێکراوە ((لاشە نوێ بوونەوە)) رزگار

(*) دیارەکە پەیامە ئاسمانییەکانیش بۆ کۆمەڵگا هاتوون، ناکرێت کۆمەڵگا و تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگا لەبەرچاو نەگرێت، ئەگینا ئەو جۆرە پەیامە لە نێوان ئاسمان و زەویدا بە هەڵواسراوی دەمێنێتەوە. وەرگێڕ.

بكات. ئەخلاقێك كە لەم ئەنجامە پەیدا دەبێت چاوپۆشی لە هەموو خواست و ئارەزووكان دەكات. ئەم فەلسەفە رەشبینە بوارێك بۆ ئومێدەواری ناهێڵێتەوە تەنیا لە یەك هێزدا نەبێت ((نیروانا)) كە هیچی لە بارەیەوە نازانین، لەوانەشە بێجگە لە نەمان هیچی تر نەبێت. كەواتە دەربڕینێك بۆ سروشتی خراپە بەرچاو ناكەوێت بێجگە لەمە كە بڵێین خراپە لەگەڵ ژیانی هەردووكیان یەك واتای هەیە. بەڵام چاكە چییە؟ كارێكە كە بۆ رزگاربوون لە چارەنووس پێویستە ئەنجامبدرێت.

بۆ ئەم پرسیارە وەڵامێك نییە كە: ئەگەر خراپە لە هەموو شوێنێكدا بڵاوبووبێتەوە كەواتە چاكە چۆن دەتوانێت خۆی بگرێت؟ هیچ بەڵگەیەكیش نابینرێت كە كارە چاكەكان بتوانن كار بكەنە سەر خراپە كە لە هەموو شوێنێكدا هەن. لەگەڵ ئەو هەموو كەموكوڕیانە، ئەخلاقێك كە ئایینی بودایی پێشنیازیدەكات بە پێودانگی ئەخلاقێكە كە دانایی ((هیومانیزمی))[٣١] تاقیكردۆتەوە.

لای یەهودیەكان، چاكە بەهەمان ئەندازەی خراپە لە دەروونی مرۆڤدا هەیە. بەڵام مرۆڤ بەرپرسیارە لە كردار و هەڵسوكەوتەكانی خۆی كە دەبێ حیسابی بداتەوە پەروەردگاری. چاكەكردن، بەكارهێنانی یاسای خوایە و خراپەكردنیش سەرپێچی كردنە لە یاساكەی.

ئیسلامیش كاری بەوە نییە كە خراپە چۆنە و بۆچی وایە. خوا هەموو شتێكی لە توانادایە، جیهانیش هەر ئەوەیە كە ئەو دروستی كردووە. خوا ویستوویەتی كە ئێمە فەرمانی جێبەجێ بكەین. ئەگەر گوێڕایەڵ بین پاداشت وەردەگرین، ئەگەر سەرپێچی بكەین سزا دەدرێین. خراپە تەنیا لەم جیهانە هەیە. چاكە، لە كەماڵی خۆیەوە، لەو دنیادا بۆ ئەو دیندارانەیە كە وەفایان بۆ پەروەردگاریان هەبوو بێت. بۆ رزگاربوون لە خراپەی ئەم جیهانە قورئان رێنماییمان دەكات.

مەسیحییەت —هەروەكو یەهودییەت و ئیسلام- دان بە پێكەوە ژیانی چاكە و خراپە دادەنێت. خوا بە چاكەی تەواو عەیار دەزانێت و خراپەش ناگونجێت لەگەڵ خوادا. خوا ئازادی داوەتە دروستكراوەكانی جا خوایان بوێت یاخود نە، لەبەر ئەوەی كە خوا واتە عیشق، عیشقیش بەسەر هیچ كەسێك ناسەپێنێ. ژیانی هەر كەسێك دەبێ بەو جۆرە بێت كە ژیانی خوا هەیەتی، واتە لە خوا بكات[*] (بچێت) بێت. ئەم ئەنجامەی مەسیحییەت لە چاكە و خراپە- كە تا ئەندازەیەك نوێ و مودێرنە- لەگەڵ ئەنجامی كۆندا ئەوەی كە خراپەی لە شێوەی شەیتان دەچواند دژیەك (نێواندژ) نین.

(*) خداگونە.

شەیتان

شەیتانی ترین نوێگەرییەكان بێگومان روخسارێكە كە خودی شەیتان توانیویەتی لە خۆی دروستبكات: ئەم مەخلوقە كوڵكنە شاخدارە بە قولابێك كە لەدەستی دایە تاوانبارانی بەدبەخت دەخاتە ناو بڵێسەكانی دۆزەخ. تەنیا خەڵكانی سادە و ساویلكە دەتوانن باوەڕ بەم روخسارە خەیاڵاتییە بكەن. لەم رووەوە باوەڕبوون بەشەیتان بەرەو نەمان دەچێت، شەیتان — ئەگەر شەیتانێك بوونی هەبێت- دەتوانێ بەخەیاڵێكی ئاسوودە، شاراوە، و زۆر زیرەكانەتر، خەریكی كاری خۆی بێ و مرۆڤەكان لەو خۆشبەختییەی كە خوا لەپێناو ئازادی و خۆشەویستی ئەوان پێیداون دووركاتەوە. چونكە شەیتان بە پەنهانی كاردەكات و دەرناكەوێت، ناساندنی سەڵماندنی بوونی ئەو، لە سەڵماندنی بوونی خوا، قورسترە ئەمەش شتێكی كەم نییە.

هەرچەندە شەیتان حەزدەكات لە بیر بكرێت تاكو قوربانیانی دەستی خۆی زیاتر بێ ئاگا بكات، ئەو دیندارانەی كە پەیوەندییان لەگەڵ خوادا بووە كەمتر هەستیان- بە بوونی شەیتان ئەم دوژمنەی خوا كە ئامرازی شەڕكردنی ئەو وەسوەسەیە كردووە. بێجگە لەمە كە دەبینین هەموو ئایینە گەورەكانی وەحی باسیان لە شەیتان كردووە.

باوەڕبوون بە شەیتان رەگ و ریشەیەكی زۆر كۆنی هەیە. لە هەموو روخسارەكانی ئەنیمیزمدا گیانی خراپەخواز هەیە كە كەوتۆتە ململانێ لەگەڵ گیانە چاكە خوازەكاندا. لە دەقە پیرۆزەكانی هیندۆسیشدا باس باسی بەربەرەكانی چاكە و خراپەیە. زەردەشتییەكان تا دێرزەمانێك خوای چاكە- ئاهورا مەزدا- و خوای خراپەیان —ئەهریمەن- بە هاوسەنگ دەزانی.

ئەگەر شتێكی سروشتی دێتە بەرچاو ئایینێكی ئەنیمیزم خراپەش وەكو هێزەكانی تری سروشتی، لە لاشەی زیندەوەرێكدا دەربخات، بەپێچەوانەوە ئەوەی جێگەی پرسیارە ئەوەیە كە بۆچی ئایینە یەكتاییەكان كە لەلایەن خواوە بە سرووش دابەزیوە شایەتی لەسەر بوونی شەیتان دەدەن. هەڵبەتە بوونی خراپە و وەسوەسەكردن بە خراپە رەتناكرێتەوە. بەڵام ئایا ئەمە بەسە بۆ ئەوەی كە دڵنیابین كە تەواوی خراپییەكان شەیتانێك رێكیدەخات كە خۆی پێچاوەتەوە بۆ

لەناو بردنمان؟ ئەمە پەیوەستە بە بیروباوەڕی هەموو کەسێکەوە. بۆ ئێمە ئەوەندە بەسە باسی ئەوە بکەین کە ئایینە گەورە سروشتکراوەکان لەم بوارەدا هێناویانە.

یەهوودییەت، کە یەکەمین ئایینی یەکتاپەرەستییە. هەر لەسەرەتای کاری خۆیەوە لەگەڵ خواکانی چاکە و خراپەی ئایینەکانی بت پەرەستیدا کەوتۆتە ململانێ. بۆیە شتێکی ئاسایی بووە کە خوا درۆینەکانی گەلانی دراوسێ بە شەیتان بزانێت. دەربڕینی ئەمە کە شەیتان فریشتەیەك بووە و سەرپێچی لە فەرمانی خوا کردووە و دەرگای لەسەر داخراوە هەولێکە کە دوای ئەو دەرکەوت.

لە رۆژگاری عیسای مەسیحدا ئەوانەی باوەڕیان وابوو کە شەیتان و پەریەکان نەخۆشییەکان لە نێوان خەڵکدا بلاویدەکەنەوە زۆربوون. خۆی عیسا کە لە رێگەی موعجیزە (پەرچوو)ەکانی نەخۆشەکانی چارەسەردەکرد ئەم بیروباوەڕەی خەڵکی رەت نەکردەوە، هەرچەند خۆیشی هەرگیز میتۆدی ئەوانەی جنیان لە لەشی خەڵکی دەردەهێنا و جادووگەرەکانی بەکارنەهێنا.

قورئان بێجگە لەمە کە شەیتان دەناسێنێت، جند یان پەریەکانیشی پێوە زیاد دەکات. شەیتان —ئیبلیس- سەرپێچی لە ستایشکردنی ئادەم کرد، دواتر رژد (حەسادەت)ی پێبرد، کارێکی کرد کە ئادەم و حەوا —یەکەمین دایك و باوکی ئێمە- لە بەهەشت دەربکرێن. ئیبلیس، بەهۆی گەمەی شەڕاب و قومار لە نێوان خەڵکدا دوژمنایەتی دەخولقێنێ. بەدڕەوشتیان فێر دەکات، پەیمانی خلەتێنەریان پێدەدات. شەیتان تەنیا یەك دانە نییە. هەر کەسێك پێشێلی یاساکانی خوا بکات خوا لە دەروونیدا شەیتانێك راستدەکاتەوە.

ئەمڕۆ بیردۆزەکان لە بارەی بوون و نەبوونی شەیتان هاوڕانین. موسڵمانان، هەرچەندە کەلامی قورئانیان قبووڵە، بەلاّم دەرئەنجامی زانستی —وەکو جادووگەری و کردنە دەرەوەی جن لە لەشی مرۆڤ- نییە بۆ ئەوان.

لە بەرامبەردا، کلێسای کاتۆلیك —بەو هەموو حەزەی کە بۆ بنەما ئیمانییەکان هەیەتی- سەبارەت بە کەسایەتی شەیتان هیچ بیروباوەڕێکی نەخستۆتە ڕوو، هەرچەندە زۆرن ئەو قەدیسە کاتۆلیکیانەی کە لە دەستوەشاندنە مادەییە شەیتانییەکانی ئازاریان چەشتووە. یەکێك لەوانە قەشە ((ئار Ars))ە کە شەیتان دارکاری کردووە، لە عەرزی داوە، و چەند جارێك هەڵی

سەندۆتەوە. ژمارەیەکی زۆر لە دینداران لەسەر ئەو باوەڕەن کە بوونەتە قوربانی دەستی ئەو جۆر جادوگەرییە شەیتانیانە. لەهەر شوێنێك کە ئۆسقەفەکان تیایدا دابنیشن قەشەیەك کە ئەرکی بەدواداچوونە بۆ ئەم جۆرەکارانە جندگرتن و جنداوی بوونی پێ سپێردراوە. لە ئیتاڵیادا، کە ئەم جۆرە باوەڕانەی تێدا چەسپاوە، لە نێوان سالأنی ١٩٨١-١٩٨٣ز هەزار و سێ سەدو پەنجا (١٣٥٠) داواکاری بۆ لێکۆڵینەوە لە رووداوی جنداوی بوون لە ئۆسقەفخانەی ((تۆرن))دا تۆمارکراوە. قەشە پسپۆڕەکانی ئەم بوارە—کە زۆربەیان پزیشك یاخود دەروونناسن- زۆربەیان لەسەر ئەو باوەڕەن کە ژمارەیەکی زۆر لەم رووداوانە جێپەنجەی نەخۆشییەکی دەروونی پێوە دیارە، بەلاّم لە هەندێکیشیاندا هێمایە بۆ سەرسوڕەکێ (سرگیجی).

بتوانین ئەندێشەی کلێسەی کاتۆلیك لەوانەیە بەم شێوەیە دەربڕین کە بوونی شەیتان ڕەتناکاتەوە، بەلاّم چونکە زانیاری بێ چەند و چۆن لە بارەیانەوە نییە لە بەڕاست دانانیشیاندا خۆی دەدزێتەوە.

خراپە، چ بەرهەمی وەسوەسەکردنی زەینی ئادەمی بێت یاخود لەلایەن خراپە کارێکی دەرەکییەوە ئەنجامدرابێت، گرنگ ئەوەیە کە لە بەرامبەریدا بوەستین و رێگەی لێبگرین.

بۆنەکان

بیرەوەرییە ئایینییەکان بە چاکی دەریدەخەن کە کوفر و ئایین —لە هەموو کۆمەڵگایەکدا- چۆن دەچنەوە ناو یەك (تێکەلاّو دەبن) و دەستدەخەنە ناو کاروباری یەکتری لەم رووەوە بە گومانی ئێمە خوێنەر پێ خۆشە کە باسی هەندێك لەوانە- بە وردە کارییەکانیشیانەوە- بکەین.

بۆنەکانی یەهوودییەکان

یەهوودییەت رۆژی پشووی هەفتە —شەممە-ی بۆ خۆی داهێناوە و بە باشترین رۆژی پشووی داناوە، بەلاّم لە سالّدا بۆنەی تریش لە پالّ رۆژی شەممەدا هەن کە ژمارەیان (١٠) دە رۆژە. بێجگە لەو مانایەی کە ئەم بۆنانە هەیانە، بە شێوەیەکی گشتی ڕووداوە مێژووییە پیرۆزەکانی یەهوودیش دێنێتەوە یاد.

سەبت(٣٢)

سەبت گرنگترین هێمای یەهوودییەتە. حەوتەمین رۆژی هەفتەیە کە شەش رۆژ بۆ دروست کردنی ئاسمانەکان و زەوی و لە رۆژی حەوتەمدا خواوەند ئارامی گرتووە و حەساوەتەوە. هەر یەهوودییەك دەبێ دەستبکێشێتەوە لە کارکردن لە سەرەتای رۆژئاوابوونی رۆژی هەینی و تا کۆتایی رۆژئاوابوونی رۆژی شەممە. لەڕاستیدا خواوەند لە رۆژی حەوتەمدا دەستی لەکار هەلّنەگرتووە، گیانی ئەفراندووە کە سەرەنجامی دروستکردنە. کەواتە حەوتەمین رۆژ دەبێ تەرخانبکرێت بۆ ((ژیانی گیان)). لەبەر ئەمەیە کە لەم رۆژەدا تەواوی کارەکان رادەوستن. هەرکارێك کە بۆ بەرهەمهێنان بێت یان ئالّوگۆڕیکردن بێت بە حەرام دەزانرێت. بۆ نموونە هیچ کەسێك نابێ شتێك لە مالّی بەرێتە دەرەوە، یان لە دەرەوە بۆ ناوەوەی مالّەوە بباتەوە چونکە ئەم جۆرە کارە لەوانەیە ببێتە سەرەتای ئالّوگۆڕێکی بازرگانی. نابێ کەلّك لە هیچ سەرچاوەیەکی وزە وەربگرێ —ئەگەر بۆ کارەکانی مالّەوەش بێت- چونکە لەوانەیە ببێتە هۆی ئەوەی کە خەلّکانی تر بۆ کاربکەن. کەواتە سوود لە کارەبا وەرگرتن قەدەغەیە. نابێ خۆی بە پارەوە خەریکبکات تا ئەو شوێنەی کە هیچ مامەلّەیەك رێگەی پێنادرێت تەنانەت ئەگەر بەزمانیش بێت. لەگەلّ هەموو ئەمانەدا ئەگەر ژیانی تاکێك لە مەترسیدا بێت دەتوانرێت گوێ نەدرێت بەم ((قەدەغەکاریانە)).

رۆژی سەبت یاخود شەممە بە نزاو پاڕانەوە لەگەلّ خێزاندا بەڕێدەکرێ. ناومالّ دەڕازێنتەوە و روخساری دەگۆرن. شەوانە نوێژی پاڕانەوە دەکەن، لە خوا داواکارن بەرەکەت بهاوێتە ناو نان و خواردنیان. نانی ئێوارە بە رێکوپێکی و تێروتەسەلی لەگەلّ خێزانەکانیان دەیخۆن و شەو تا درەنگانێك بە ئاواز و قسەکردن کۆتایی پێدەهێنن.

رۆش هەشەنە Rosh Hashanah(٣٣)

واتاکەی بەپێی وەرگێڕانی وشە بە وشە دەبێتە (سەری سالّ). جەژنی سالّی نوێی یەهوودییەکانە و سالّڕۆژی دروستبوونی جیهانە لەلایەن خواوە، بەگوێرەی گێڕانەوەکان(٣٧٦١) سالّ پێش مەسیح رووی داوە، لەم رۆژەدا حاخامەکە، لەکاتی مەراسیمی پاڕانەوە لە کەنیسەدا، (١٠٠) سەد جار فوو بە کەڕەنادا(٣٤) دەکات کە لە قۆچی ئاژەلّ دروستکراوە. قۆچ یاخود شاخی حەیوانەکە هێمایە بۆ ئەو ئاژەلّەی کە ئیبراهیم لەجیاتی کوڕەکەی بەناوی ئیسحاق کردییە قوربانی! بۆ خوا. لە بیرمان نەچێت کە خواوەند بۆ ئەوەی ئیبراهیم تاقیبکاتەوە کە ئایا گوێڕایەلّە بۆی یا نا داوای لێدەکات کوڕەکەی بکاتە قوربانی لە رێگەی خوا و لە کاتێکدا ویستی چەقۆ (کێر)ەکە لە ملی کوڕەکەی بدات خوا ئاگاداری کردەوە و نەیهێشت. ئەم ملکەچییە بێ کەموکوڕییەی ئیبراهیم —باوکی دینداران- یەهوودییەکان بە هێمای پەیمانی خوا لەگەلّ گەلەکەی یەهوود دەزانن. بۆیە شتێکی ئاساییە کە لە سەرەتای سالّدا یادی بکەنەوە.

ئاوازێك کە لە گەرووی کەڕەناکە دێتە دەرەوە هێمای شتێکی تریشە: ئەوە دەهێنێتەوە یادی بەندەکان کە رۆژی لێپرسینەوە نزیکە و کەس ناتوانێت لێیهەلّێت. هەروەها ژانی مندالّبوونی ژنێکی دووگیان بیردەخاتەوە، کە هێمایە بۆ سەرەتای ژیان. کەواتە سالّی نوێ کە دەگاتە جێ هەلّێکە بۆ نوێکردنەوەی رۆحانی، کە هاورێیە لەگەلّ پێداچوونەوەی ویژدانی و دینداری دەروونی.

خواردنی خێزانی لە کاتی (رۆش هەشەنە) سێوێکی بە هەنگوین کراوە کە نیشانەیە بۆ شرینییەك کە لە ژیانی چاوەڕێ دەکەن، چەند خۆراکێکی تریشی تێدایە کە ناوەکانیان- بەپێی رۆلّی وشەکان- بیرخەرەوەی زیادبوونی رۆحانیەتە، هەروەکو گێزەر، کە لە زمانی عیبریدا بە واتای ((زیاتر)) دێت.

یۆم کیپور Yom Kipur

ئەم بیرەوەرییە کە واتاکەی بەپێی وەرگێڕانی وشە بە وشە دەبێتە ((ڕۆژی کەفارەت و ڕەشبوونەوەی گوناهەکانە)) زیاتر بە ناوی ((لێخۆشبوونی گەورە)) ناسراوە. لەم ڕۆژەدا جەژن بۆ هاتنەوەی موسا لە کێوی سینا دەگێڕن، کە موسا ڕۆیشتبوو تاکو بۆ گەلەکەی خۆی داوای لێخۆشبوون لە خوا بکات لەبەر ئەوەی کە گومڕابببوون و گوێلەکە زێڕینەکەیان پەرستبوو. ((یۆم کیپور)) کۆتایی بە دە (١٠) ڕۆژە ناخۆش و گرانەکە دەهێنێت کە دوا بەدوای ڕۆش هەشەنە دەکەونە شین و ڕۆ ڕۆ بۆ گوناهەکانیان. ((یۆم کیپور)) بۆ گەیشتن بە شادمانییەکی ڕۆحانییە بەڵام هیچ جۆرە جەژنێکی تێدا نییە. هەر یەهوودییێك دەبێ ڕۆژوویەکی (٢٤) بیست و چوار کاتژمێری بگرن –هیچ نەخۆن و نەخۆنەوە- تاکو ببێتە هۆی لێخۆشبوونی گوناهەکان. لەم ڕۆژووەدا نابێ خۆیان بشۆن و نە ڕۆن لە لاشەیان بدەن و نە پێڵاوی چەرمی بکەنە پێیان، و نە لەگەڵ هاوسەرەکانیاندا لە ژێر سەربانێکدا کۆببنەوە. هەر یەهوودییێك بۆ ئەوەی ئەو بارەگرانە هەڵگرێت، دەبێ شەو بەر لەوە خواردنێکی جەژنانە دروستبکات، کە هێمای شادمانی ئەو بێت لەو لێبوردنەی کە داوای کردبوو. لەم ئێوارەیەدا نانێك لەسەرخوان دادەنێن کە بە وێنەی باڵێکە، هێمایە بۆ ئەو فریشتانەی کە یەهوودییەکان دەیانەوێت ببنە هاودەمی ئەوان و لەکاتی نان خواردندا پۆشاکی سپی لەبەر دەکەن کە نیشانی پاکی و بێگوناهییە.

لە ڕۆژی کیپوردا چوار جار دەچنە کەنیسە نزاو پاڕانەوە ئەنجامدەدەن، جارێکیش بەراوەستاوی دان بە گوناهدا دەنێن. حاخامەکە کۆتایی ئەو ڕۆژە بە فووکردن بە کەڕەنای –شۆفار- هەموویان ئاگادار دەکاتەوە.

بۆنەی ((چەپەرەکان))[٣٥]

بە یادی سەرگەردان بوونی نەتەوەی یەهوود لە بیاباندا –دوای دەرچوون لە میسر- و بە سوپاسکردنی خواوەند کە ڕزگاریکردن لە برسێتی و تێنویەتی، جووەکان دەبێ- ئەگەر کەش و هەوا گونجاو بێت- حەوت ڕۆژ لە هەوای ئازاددا لە ژێر ئەو چەپەر و کەپرانەی کە سەرەکەی بە پووش و پەڵاش گیرا بێت بەسەربەرن. ئەم جەژنە لە نیوەی مانگی ئۆکتۆبەر ساز دەکرێت، جەژنی درووێنە و خەرمانیشە.

جەژنی فەصح

جەژنی فەصح کە بە عیبری ((پەساح))ی پێدەووترێت، بۆ جووەکان ڕۆژی بە گەورە ڕاگرتنی ڕزگاری نەتەوەی جووە لە کۆیلایەتیدا لە میسر. لە مانگی ئەپریل ((مانگی چوار)) ساز دەکرێت، کەواتە جەژنی بەهار و ژیانەوەی سروشتیشە. لە خواردنێکی خێزانی بەشکۆدا کە ((سدر Seder))ی پێیدەووترێت باوکی خێزانەکە بەسەرهاتی دەرچوونی جووەکان لە میسر بۆ ئامادەبووان دەخوێنێتەوە. لەم خواردنەدا شەش جۆرە خۆراك دادەنرێت کە هەرکامیان مانایەکی هێمای هەیە. لە نێوانیاندا یەکێکیان لە گیا تاڵەکانە ناخۆشی و تاڵییەکانی ڕۆژگاری کۆیلەتی بیر دێنێتەوە.

جەژنی پەنجایی

جووەکان بەم جەژنە دەڵێن ((شاڤووت Chavouoth)) واتا ((هەفتەکان)). پەنجا ڕۆژ (حەوت هەفتە) دوای جەژنی فەصح ساز دەکرێت. سازدانی نیشانەیەکە بۆ بە گەورە ڕاگرتنی دابەزینی دە لەوحەکەی تەوراتە لە بەرزاییەکانی کێوی سینا لە لایەن خواوە بۆ موسا. حەوت هەفتە دوای دەرچوونی جووەکان لە میسر ڕوویدا. مەسیحییەکانیش بە پەنجایی ناوی دەبەن لە یادی دابەزینی جوبرائیل (روح القدس) بۆ سەریارانی عیسا، کە پەنجا ڕۆژ دوای زیندوبوونەوەی مەسیحە.

بۆنەکانی موسڵمانان

ئیسلام ئایینێك نییە کە ((ڕواڵەتگەرا)) بێت بۆیە گرنگی نادات بە ڕواڵەت و خۆدەرخستنەکان. ئەخلاقی ئەم ئایینە —کە لە بیابانەوە سەرچاوەی گرتووە- نیشانەی قورسی و خووی سەختییە. بۆیە جێگەی سەرسوڕمان نییە کە بۆنە ئیسلامییەکان ژمارەیان کەم بێت و کەمتر لەبەرچاو بێت و تێکەڵێك بێت لە میانەڕەوی و ئارامی و ئاشتی.

دوو جەژنی سەرەکی هەر هەمان سەرەتای پەیدابوونی ئیسلامەوە دامەزراون. یەکێکیان جەژنی ڕەمەزانە کە بە جەژنی بچووك ناوی دەبەن. لەم جەژنەدا —کە یەکەمین ڕۆژی مانگی شەواڵ لە ساڵی مانگی بەرپا دەکرێت- موسڵمانان پۆشاکی نوێ دەکەنە بەر و لە مەراسیمی پڕ لە شکۆی مزگەوتدا بەشداریدەکەن و خۆشی و لەشساغی یەکتریان دەوێت. ئەوەی تریان کە بە ((جەژنی گەورە)) ناودەبرێت جەژنی قوربانە کە هێمایە بۆ تەواوبوونی زیارەتی کەعبە لە شاری مەککە، و (٩٨) نەود و هەشت ڕۆژ دوای جەژنی ڕەمەزان سازدەکرێت. لە بیرەوەری قوربانی ئیبراهیم لەو ڕۆژەدا هەر خێزانێك مەڕێك یان وشترێك سەردەبڕن و گۆشتەکەی بەسەر هەژاراندا دابەش دەکەن. لێرەدا دەبێت ئەوەش بڵێین کە بە باوەڕی موسڵمانان ئەو کوڕەی کە ئیبراهیم بە فەرمانی خوا ویستویەتی سەری ببڕێت ئیسماعیل بووە، بەڵام جووەکان دەڵێن کوڕەکەی تریەتی کە ئیسحاقە. جەژنەکانی تر ئەمانەن:

((شەوی چارەنووس)) یان ((شەوی توانا)) کە عەرەبەکان ((لیلة القدر))ی پێ دەڵێن[٣٦]. بیست و حەوتەمین ڕۆژی ڕەمەزان و بە یادی دابەزینی قورئان بۆ سەر پێغەمبەر زیندوو دادەنرێت.

جەژنی مەولود، لە دایکبوونی پێغەمبەرەکەیە بە شێوەیەکی ڕەسمی لە سەدەی دوانزەی زایینی دێتە کایەوە. عاشورا کە هەمان ((یۆم کیپور))ی جووەکانە[٣٧]. وەکو جووەکان، موسڵمانان لە ڕۆژئاوابوونی ڕۆژێکەوە تاکو ڕۆژئاوابوونی ڕۆژێکی تر بەرۆژوو دەبن. ئەو مەراسیمەی کە لە ڕۆژی عاشووراداد سازدەکرێت جارجار دەگۆڕێت: دەچنە سەردانی گۆڕەکان. قوتابیانی قوتابخانەکانی زانستە ئایینییەکان یارمەتی بۆ مامۆستاکانیان کۆدەکەنەوە. لە ولاتی مەغریب لاوان لق و پۆپی دار و درەخت و گیاکان کۆدەکەنەوە ئاگری تێبەردەدەن بەسەریدا تێدەپەڕن.

دەڵێن نوح پێغەمبەر لەم ڕۆژەدا وازی لە کەشتییە تۆفان بردووەکە هێنا. بەڵام عاشورا بەتایبەتی لای شیعەکان گرنگییەکی تایبەتی و مێژووی هەیە، چونکە ساڵڕۆژی شەهیدبوونی ئیمامی شیعەکان حوسێن (خ.ل) کە کوڕی ئیمامی عەلی (خ.ل) و نەوەی پێغەمبەری ئیسلامە کە لە کەربەلادا بەدەستی سوننییەکان کوژراوە!. ساڵڕۆژی ئەم ڕووداوە دەی موحەڕەمە کە لە ولاتانی شیعەنشین وەکو ئێران ڕۆژی ماتەمینییە. خەڵك پۆل پۆل لە کۆلانەکاندا ڕێپێوان ئەنجامدەدەن و بە زنجیر لە خۆیان دەدەن و ناوی قارەمانانی شیعە بەسەرزماندا دێنن.

ولاتانی موسڵمان یەکەمین ڕۆژی ساڵنامەی مانگی —کە بۆنەیەکی ئایینی نییە- جەژن دەگرن، و جەژنی ناوچەیش بەرپادەکەن کە ڕەگەکەی بۆ پێشهاتنی ئایینی ئیسلام دەگەڕێتەوە.

بۆنەکانی هیندۆسییەت

جەژنەکانی هیندۆسەکان ئەوەندە زۆرن کە ناتوانرێت بژمێردرێت. لە هەرکامیاندا بەشێك کە ئایین هەیەتی کەم و زۆرە، بەڵام ناسینی چەند نیشانەیەك لەبەرچاوترینیان دەمانگەیەنێتە کەسایەتی ئایینی هیندۆسی. بۆیە ئێمە لێرەدا تەنیا بە درێژی باسی سێ لەوانە دەکەین.

داشرا Dashehra

گرنگترین جەژنە لە ولاتی هیندستاندا. لە مانگی ئوکتوبەر — نۆڤەمبەردا بە یادی گەورە ڕاگرتنی سەرکەوتنی چاکە بەسەر خراپەدا سازدەکرێت کە دە (١٠) ڕۆژ درێژە دەکێشێت. ناوێکی تریشی هەیە کە ((ناڤاراتری Navaratri))ە، بە وەرگێڕانی وشە بە وشە واتای ((نۆ شەو)) دەگەیەنێت. ((دورگا پوجا Durgapuja))شی پێ دەڵێن، بە واتای ((جەژنی دورگا)) ناوەکەی تری دورگا ((پاروتی)) هاوسەری ((شیوا))یە. ئەم جەژنە لە هەر ناوچەیەك بەگوێرەی کەلتووری ناوچەکە سازدەکرێت.

له ولاتی بەنگالدا دورگا جەژنی هەموویانە و بە ناوی ((کالی)) دەپەرستن، کە بە واتای ((ڕەش)) دێت و خواوەندی شەڕە. بەتایبەتی لە شاری کەلکەتە لە هەر ماڵێکدا پەیکەرێکی کالی هەیە کە زۆر دەیرازێننەوە. لە هەر کۆڵانێکی شاردا پەیکەرێکی گەورەی خواوەندەکان دادەنرێت و بە بازنە گوڵ دەڕازێنرێنەوە، کە ڕۆژی کۆتایی دەیهاوێنە ناو ڕووبارەکەوە. چونکە ڕووبار هێمای پیرۆزییە ئەم بە ئاو سپاردنە ڕێزلێنانێکی گەورەیە بۆ خواکان. هەرچەند هەموو هیندستاندا دورگا ستایش دەکەن کە شەیتانی (لە پێستی گامێشدا خۆی نواندبوو) کوشتووە. لە باکووری هیند هێمای پیرۆزی و سەرکەوتنی چاکەیە بەسەر خراپەدا ((ڕاما))یە بەسەر پادشای زیانبەخش ((لانکا)).

دیپاڤالی Dipavali

ئەم جەژنە کە شادترین جەژنی هیندە لە شەوی سامالی مانگی ((کاتیکا)) (ئۆکتۆبەر – نۆڤەمبەر) لە پێناو گەورە ڕاگرتنی لاکیشمی Lakshmi- خواوەندی فراوانی و خۆشگوزەرانی- بەرپا دەکرێت. ماڵەکان بە گەچ سپی دەکەنەوە، بە زنجیرە گڵۆپێکی کارەبا ڕووناک دەکرێتەوە، و شەو تۆنترقە دەتەقێنن بۆ دوورکردنەوەی جندەکان. جلی نوێ لەبەر دەکەن، پیرۆزبایی لێکتر دەکەن، خەریکی سەرگەرمی و یاری دەبن، دۆستان بۆ ماڵەوە میوانداری دەکەن.

بۆنەکانی مەسیحییەت

به پێی ساتژمێری پەرستنەکانی کلێسای کاتۆلیك، هەموو ڕۆژێك بۆ گەورە ڕاگرتنی یەك یان چەند قەدسییێك (قدسێك)، یان ڕووداوێکی ژیانی عیسای مەسیح لەگەڵ مریەمی کچ ناسراوە یان (تایبەتکراوە).

بۆ گشت مەسیحییەکان گەورەترین جەژن جەژنی ((فەصح))ە، بیرەوەری بەرزبوونەی مەسیح بۆ ئاسمان، سێ ڕۆژ دوای مەرگیەتی بەهۆی لەخاچدانی. ئەم زیندووبوونەوەیە — کە لە مێژوودا هاوتای نییە- پەیام هێنەری ئارەزوو و ئومێدی ژیانێکی ترە، بۆ هەمووان، کە مەسیح بە قوربانی کردنی خۆی ئەوانی ڕزگار کردووە.

هاوناو بوونی جەژنی فەصحی یەهوود و جەژنی فەصحی مەسیح بۆ دوو بەڵگە دەگرێتەوە. یەکێکیان مێژووییە، کە زیندووبوونەوەی عیسای مەسیح لە هەمان ڕۆژدا ڕوویداوە کە جەژنی فەصحی یەهوودە. دووەمیان هێمایە، چونکە پەڕینەوە بۆ ژیانێکی تر- کە مەسیح مژدەی داوە- بەرامبەر ڕزگاربوونی یەهوودییەکان دەوەستێ لە کۆیلایەتی لە میسردا، کە ئەویش لە ڕۆژی فەصحدا یاد دەکەنەوە. ئینجا ئەم دوو بەڵگەیە بە یەکترەوە بەستران لەم ڕووەوە کە ژیانی مەسیح هەمان بەردەوامی کتێبی موقەدەسە.

بەناوبانگترین و گشتی ترینی جەژنەکانی مەسیحییەت جەژنی لە دایکبوونی مەسیحە، هەرچەند تۆمارکردنی لە مێژوودا درەنگ دەستپێکردووە. هەرگیز نەزانراوە عیسا کەی لەدایکبووە. کەواتە ناوزەدکردنی بیست و پێنجی دوازدە بە ڕۆژی لەدایکبوونی عیسا تەواو شتێکی دڵخوازانەیە. ئەرتۆدۆکسەکان شەشی مانگی کانوونی دووەم بە ڕۆژی لەدایکبوونی عیسا دەزانن چونکە ئەوان بە گوێرەی ساڵنامەی یولیانی[٣٨] کاتەکانیان ڕێکدەخەن. کە لە ساڵنامەی گریگۆری ئێستا[٣٩] — کە وردترە- سێزدە ڕۆژ لە دواترە. ڕۆژی لەدایکبوونی مەسیح (کوڕی خوا) خۆ بەخۆ بۆتە جەژنێکی خێزانی، جەژنی هەموو منداڵان. سوننەتی دیاری بەخشین بە یەکتر بەردەوام و نەگۆڕە. لەم جەژنەدا تاکەکانی هەر خێزانێك کۆ دەبێتەوە. خۆراکێك کە شیاوی جەژنەکە بێت دروستیدەکەن. دیاری پێشکەشی یەکتر دەکەن. سەما

دەکەن و شادی دەردەبڕن، بەم جۆرە جەژنێکی دێرین کە بتپەرەستەکان لە کاتی گەڕانەوەی خۆردا سازیان دەکرد- کە کلێسە کردییە جەژنێکی ئایینی- لەو خێزانانەدا کە دڵیان بەدین خۆش نابێت وەکو جەژنی بێ باوەڕەکان دووبارە دەگەڕێتەوە و تیایدا پارەیەکی زۆر سەرف دەکەن بە ناوی منداڵێك کە لە کونجی تەویلەیەکدا هاتۆتە دنیا و پشتگوێ دەخرێ.

لای ئەو مەسیحییانەی سەر بە کلێسەی کاتۆلیکن سازدانی ڕۆژی لەدایکبوونی مەسیح یەکێکە لە چوار کارە واجبەکان. واتە دەبێ لە کلێسادا بەشداری ئەم جەژنە بکەن ئەگەر ئەم ڕووداوە هاوڕێ نەشکەوێتە ڕۆژی یەکشەممە. سێ بیرەوەری تر کە سازکردنیان واجبە یەکێکیان بەرزبوونەوەی عیسایە بۆ ئاسمان (معراجی مەسیح)، دووەم ڕۆژێکە کە فریشتەکان مریەمی پیرۆز دەبەنە ئاسمانەکان (معراجی مریەم) کە پازدەی هەشت سازدەکرێت، و بیرەوەری ((تەواوی قدسیەکان)) جا کلێسا بە قدیسی دانابێ یان نە، یەکی یازدە سازدەکرێت. سێ بۆنەی تر لە بۆنەکان بە نموونە دێنینەوە:

- پەنجایی Pentecôte- پەنجا ڕۆژ دوای جەژنی فەصح- یادی دابەزینی جوبرائیلە بۆ سەریارانی عیسای مەسیح، کە سەرەتای بلاوبوونەوەی کلێسە بوو.

- ئیپیفانی Epiphany لە یۆنانییەوە هاتووە و بە واتای ((دەرکەوتن)) دێت. یادی ئەفسانەیەکە کە دەڵێت شاکانی موغ لە سەرزەمینە دوورەکانەوە هاتوون بۆ ناسینی ((کوڕی خوا)) دوای لەدایکبوونی، کە ((جەژنی شاهانە))شی پێدەڵێن. کاتۆلیکەکان ئەم جەژنە لە یەکشەممەی یەکەمی مانگی کانوونی دووەم بەرپا دەکەن، کە کەم و زۆر هاوکاتە لەگەڵ ڕۆژی لەدایکبوونی مەسیح لای ئەرتۆدۆکسەکان. ئەرتۆدۆکسەکان ڕۆژی لەدایکبوونی مەسیح و ئیپیڤانی بە یەك شت دەزانن چونکە لەدایکبوونی عیسا هاوکات بووە لەگەڵ دەرکەوتنی بۆ جیهان. دامەزراندنی ساڵنامەی گریگۆری بوو بە هۆی ئەوەی ئەم دوو یادە و بۆنەیە لە یەکتر جیابکرێنەوە.

- یەکەم چوارشەممەی چلە (چل ڕۆژە)، کە بە فەصح کۆتایی دێت. لەم ڕۆژەدا قەشە بە خۆڵەمێش ناوچاوانی ئەو دیندارانە نیشاندەکات ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە سەرەنجامی ژیان بوون بە خاك و خۆڵە.

چەند خاڵێک سەبارەت بە یادە ئایینییەکان

نیشانەکانی خواناسی و دینداری خەڵك ئەوەندە جۆراوجۆر و ڕەنگاوڕەنگە کە جێگەی سەرسوڕمانە. هەندێك جار غەمبارییە وەکو شین و ڕۆڕۆی شیعەکان لە مانگی موحەڕڕەم کە زنجیر لە خۆدانی تێدایە. یان- هەمان ئەندازە غەمبار- دەستە و گرووپە ماتەمینییەکان ((هەینی پیرۆز)) (ڕۆژی لە خاچدانی عیسا) لە ئیسپانیا، کە تیایدا تۆبەکاران سەرپۆشێکی ڕەش لەبەردەکەن کە تەنیا دوو کونی لە بەرامبەر چاوەکاندا هەیە و لە خەرمانێکی پڕ لە ترس و نهێنی خۆیان دەردەخەن. یان نمایشکردنی توانای مرۆڤەکان بۆ ئازار چەشتن- لە بۆنە ئایینییە هیندی و تائۆییەکان- کە بە پێی پەتی بەسەر پۆلوی ئاگر و خەڵوزی بەردین دادەڕۆن کە ئەمەیان ئاسانترینیانە: یان بیرەوەرییەکانی پڕاو پڕ لە کەلتووری ئەفسانەناسی لە هیندستاندا، یا ئەو جەژنانەی کە بە هەمان ئەندازەی بێ ئایینییان ئایینین، وەکو ڕۆژی لەدایکبوونی عیسای مەسیح، یان هەندێك لە جەژنەکانی جووەکان، کە تیایدا خێزانی بوونی جەژنەکە بە باشتر دەزانرێت. یان جەژنانێك کە شتێك نین بێجگە لە ترادیسیۆنەکانی خۆراکی یان کەلتووری گشتی وەکو ((ماردی گرا Mardi- gras)) جەژنانێك بۆ بیرکردنەوە وەکو ((تەواوی قدسییەکان Toussaints)) یان ئارەزوومەندی ڕۆحانی، وەکو ((فەصح)).

جەژن و بۆنە — هەرچۆنێك بێت- وەڵامدەرەوەی نیازە قووڵەکانی مرۆڤە هیچ پەیوەندی بە ئایین و کەلتوورەوە نییە. ئەم نیازانە ڕوون دەکاتەوە کە تێکەڵاوی باوەڕە ئایینیەکان بووە. هەروەکو دەتوانین بڵێین کە ئایینییەکان سوودیان لەم غەریزەیەی مرۆڤ وەرگرتووە. بۆیە لە بۆنە و جەژنەکانی ئەمڕۆدا ئەو هەموو چینە لەسەریەکانە لە ئایینە کۆنەکاندا دەبینین. نەورۆزی ئایینی زەردەشتی لە ئێرانی شیعەدا سازدەکرێت. لەڕاستیدا نیاز بە جەژن و سازدانی پێش ئەوەی ئایینی بێت سروشتییە: هەر کاتێك بە ناخی مێژوودا ڕۆ دەچین دەبینین کە مرۆڤە سەرەتاییەکان —لە خواردن و خۆراکی خۆیان ڕازی نەبوون- هەر کاتێك خواردنیان چنگ دەکەوت نیازیان بە زۆر خۆری هەبوو تاکو گرانی و بێ خۆراکی ڕۆژانەی خۆیان قەرەبوو بکەنەوە. و پێویستیان بە کۆبوونەوە هەبوو تاکو لە وەحشەتی تەنیایی ڕزگاریان بێت. بێجگە

لەمە کە سازدان و بەرپاکردنی جەژن پێویستی بە خۆئامادەکردن و زەمینە رەخساندن هەیە تاکو مرۆڤ لە ئێستا رزگار بکات و بە داهاتووەوە خەریکیبکات. ئەو گەلانەی کە نەدارترن زیاتر خەریکی ئەوەن کە جەژنی شکۆمەند سازبکەن. خەڵکی هەژار و فەقیری ناوچە کەم دەرامەتەکانی بەرازیل بە درێژایی ساڵ بە سەما و پۆشاك و جلوبەرگی پڕ زەرق و بەرقەوە خەریکن تاکو لە جەژنی ((کەرنەڤاڵ Carnaval))[٤٠]دا بەشدارییبکەن.

جەژنەکان، لەم رووەوە کە لادەری چارەڕەشی و بەدبەختییەکانی مرۆڤن، پڕن لە رەنگ و رەونەق و فراوانی و شانۆکردن و شادمانی و ئارەزوومەندی. هەر ئەمانەیە کە نزیکیان دەکەنەوە لە ئایینەکان، کە بە نۆرەی خۆی —لە بواری تردا- تێدەکۆشن بۆ بەشەریەت ئارامبەخش بن و ئارەزوو هێنەر. ئایینەکان لە پەرۆشی ئەوەدان کە مرۆڤەکان- هەر بەو جۆرەی کە هەیە- بۆ لای خۆیان کێشبکەن. گومان دەکرێت کە بناغە و بنەڕەتی جەژنە ئایینییەکان ئەمە بێت.

ئایینییەکان و مەرگ

لەمە سروشتی تر نییە کە ئایینەکان باسی مردنی مرۆڤ بکەن. بەڵام ئاخۆ ئایا پەیوەندی مرۆڤ لەگەڵ خوا- کە ئایینەکان بانگەشەی بۆ دەکەن- وەکو خودی خوا لە بازنەی کات بەدەرە، یان بە پێچەوانەوە، بە مردنی مرۆڤ کۆتایی پێدێت؟ وەڵامی لۆژیکیانە ئەوەیە کە پەیوەندی لەگەڵ خوادا بێجگە لە خۆی هیچ کەسێك ناتوانێت دایبمەزرێنێت، کەواتە هەر کە دامەزرا بەردەوام دەبێت، ئێستا ئەوەی کە دەیبینین ئەوەیە کە هەرچی خوا دروستی کردووە تووشی لە ناوچوون و مردن دێت.

وا دێتە بەرچاو کە چارەنووسی هەموو شتێك ئەوەیە کە هاتن و رۆیشتنێکی هەبێت، سەرەتا و کۆتاییێك، لە بازنەی دیدی ئێمەدا تەنانەت ئەستێرەکان و جیهانیش لەم یاسایە دەرناچن. زانایان مێژووی لەدایکبوونی جیهان بە نزیکەی (١٥) ملیارد ساڵ دەخەملێنن، مردنی ئەستێرەی زۆریان دیتوە، میکانیزمی گۆڕانکاری ئەستێرەکانیان زانیوە و رەوشی بە کەماڵ گەیشتنی خۆر تاکو لە کارکەوتنی دەزانن.

ژیانی ئەستێرەکان بە ملیاران ساڵ دەژمێردرێت. ژیانی بوونەوەرەکانی سەر زەوی لە چەند کاتژمێرێکەوە — وەکو هەندێك مێرووله- تا چەند سەدەیەکە- وەکو هەندێك درەخت. درێژی

تەمەنی مرۆڤەکان لە سایەی پێشکەوتنەکانی زانستی پزیشکی بەتایبەتی زاڵبوون بەسەر زۆرێك لە نەخۆشییەکان درێژتر بۆتەوە، بەڵام پیرکەوتن شتێکی حەتمییە، ئەوانەی تەمەنیان لە سەد (١٠٠) ساڵ یان سەدو بیست (١٢٠) ساڵ تێدەپەڕێت ژمارەیەکی کەمە.

لە کاتێکدا، ئەوانەی کە زۆرتر دەژین بەگشتی ئەو کەسانە نین کە سوودیان لە پێشکەوتنە پزیشکییەکان وەرگرتبێت. وا پێدەچێت کە بۆ ئەوەی دروستکرابێ تاکو نوێبکرێتەوە و دووبارە بنیاتبنرێتەوە، نەك ئەوەی بەسەرچووە درێژە بکێشێت. راستییەکەی هەرچی بێت، ئێمە نە دەتوانین چارەسەری مەرگ بکەین و نە دەتوانین لە بەری راکەین و هەڵبێین درەنگ یان زوو یەخەمان دەگرێت.

تایبەتمەندییەکی تری مەرگ ئەوەیە کە لە ناکاوە، هاتنەکەی نابینین. بێگومان کەسێك کە سەد ساڵ تەمەنی بێت دەتوانێت چاوەڕوانی ئەوەی هەبێت کە دوای دە (١٠) ساڵی تر بمرێت. هەر کامێکمان دەتوانین خەون بەوە ببینین کە تەمەنمان بگاتە سەد ساڵ (یا سەد ساڵ بژین). بەڵام هیچ کەس ساتیّ مردنی خۆی نازانێت. خەڵکانێکی نەخۆش — بیّ هیوا لە ژیانیان- زیاتر لەوەی کە چاوەڕوان کراوە زیندوو ماون و خەڵکانێکی لەش ساغیش لەناکاو مردوون[٤١].

لە بەرامبەر ئەم دیاردە رق و قین هەڵسێنەدا — کە مردنە- مرۆڤ چ رێگایەك دەگرێتەبەر؟ وەڵامی ئەم پرسیارە تا ئەندازەیەکی زۆر پەیوەستە بە چوارچێوەی کەلتووری، بەتایبەتی ئایینی هەر کەسێك. بەڵام بەگشتی، هەستکردنێك بەرامبەر بە ترس بەردەوام دەمێنێتەوە کە چارەسەرکردنی هەندێك جار، لای نەخۆشەکان گران یان لای پیروپەککەوتەکان کۆتایی پیّ هاتنی ژیانە، یان ئارەزووی ئاسوودەییێکی قووڵی گیان و لەشە.

ئەم ترسە لەبەرامبەر مردن لە لایەك، و غەریزەی پارێزگاریکردنی ئەوەی هەمانە لە لایەکی تر، وامان لێدەکەن کە تا ئەو جێگایەی لە توانادایە بیرکردنەوە لە مەرگ، و ئاگاداربوون لەوەی کە مەرگ بەردەوام لەگەڵماندایە لە خۆمان دوور بکەینەوە. لە هەمانکاتدا، ئەگەر تەنیا جوغزێك (معمّا) هەبێت و مرۆڤ بەردەوام نیگەران و مەشغوڵ بکات بێگومان مەرگە، کە دنیای رۆژئاوا تێدەکۆشێت گوێپێنەدات و واتا ئایینییەکەشی لە بیر بکات.

لە فەڕەنسا توانیومانە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر مەرگ دەسخەڕۆ بکەین. پێش شەڕی دووەمی جیهانی، بۆ مردنی هەر کەسێك پارچە پەرۆیەکی رەش کە تیایدا پیتی یەکەمی ناوی مردووەکە دەنووسراو لەبەر دەرگای ماڵەکەیدا هەڵدەواسرا. عەرەبانەیەك کە لاشەی مردووەکەی دەبردە گۆرستان و بە گوڵ داپۆشرا بوو دوو ئەسپ رایاندەکێشا و کەسوکاری و دۆستانی لە دوایەوە دەڕۆیشتن. بە هەر شوێنێکدا تێدەپەڕین هەموو هاتوچۆیەك دەوەستا و رێگەیان بۆ دەکردەوە تاکو تێبپەڕێت. رێبوارانی سەر رێگا وەکو رێزلێنانێك کڵاوەکانیان لەسەر دادەگرت یان بە جوڵاندنی دەست هێمای خاچێکیان دروستدەکرد. تا چەند مانگێك خزمە نزیکەکانی لە ماتەمدا دەمانەوە، دوایی نیو ماتەم کە تیایدا پیاوان قۆڵبەندی رەشیان دەبەست و ژنانیش جلی رەنگ تاریکیان دەپۆشی.

دواتر ئۆتۆمبیلەکان خێراتر دێن و دەچن، و ئیتر هیچ کەسێك ئاوڕی لەو عەرەبانەی کە مردووەکەی دەگواستەوە نەدەداوە و رانەدەوەستان. بۆیە عەرەبانە مردوو گوێزەرەوەکان بە ناچاری بوونەتە ئۆتۆمبیل. بۆ لە بیرکردنی مەرگ، ئەو رواڵەتانەی کە لەگەڵیدا بوون وازیان لێهێنرا. مەرگ ئیتر بۆتە نەخۆشییەکی شەرمەزارکەر.

لەم وێران بوونەدا، چی بەسەر باوەڕە ئایینییەکاندا هاتووە؟

ئەمڕۆ باوەڕەکانی خەڵك سەبارەت بەدوا پێشهاتەکانی مردن دەتوانین لە سێ ئاراستەدا جێگەیان بکەینەوە:

- بۆ بێ دینەکان، ئەوانەی باوەڕیان بەخوا نییە و گومان لە دڵەکان، مردن کۆتایی هەموو شتێکە و دوای ئەو هیچ شتێك نییە. تەنیا شتێك کە دەمێنێتەوە یادی مردووە کە لە خەیاڵی هەندێك لەو کەسانەدا دەمێنێتەوە کە مردووەکەیان ناسیوە یان شوێنەوارێکیان لەو بۆ بەجێ ماوە.

- بۆ مەسیحی و موسڵمانەکان، رۆژی زیندووبوونەوە هەیە و لێپرسینەوەش لە ئارادایە، کە لە دوای ئەمە ژیانێکی تازە دەستپێدەکاتەوە، لە بەهەشت یاخود لە دۆزەخدا.

- بۆ هیندۆسی و بەشێکی زۆری بوودابییەکانیش لە کاتی مردن گیان لە لەش دەردەچێت تاکو بە گوێرەی ئەو کارانەی کە لە رابردوودا ئەنجامیداون بچێتە ناو لاشەی بوونەوەرێکی تر بەپێی

باوەڕی بوودابییەکان ئەم سووڕەی بەردەوامی لەش دۆزینەوە (بۆ چوونەناوی) یەك دوای یەك کۆتایی نایەت مەگەر ئەو کاتە نەبێت کە ئەو کارانەی مرۆڤ ئەنجامیاندەدات بگاتە پلەیەك لە کەماڵ کە گیان بتوانێت لە ((نیروانا)) بتوێتەوە، کۆتاییەك کە جوان نەناسێنراوە.

ئەم پۆلینکردنە کورتبینانە نییە. مەسیحی و یەهوودی زۆر هەن کە بە واتایەکی هێماییانە ژیان بە هەتاهەتایی دادەنێن و بیر لە دنیایەکی تر ناکەنەوە. کەسانێکیش لە خۆرئاوای زەوی — کە ژمارەیان کەم نییە- هەن کە لەسەرژمێریدا بە مەسیحی دانراون بەڵام باوەڕیان بە (تناسخ) هەیە. لەگەڵ ئەمەشدا ئەم پۆلینە ئەو سوودەی هەیە کە نیشاندەدات تەنیا لەناو مەسیحییەت و ئیسلامدا (وەکو دوو ئاینی گەورە) باوەڕ بە ژیانێکی دوای مردن دەبینرێت. ئەم باوەڕە لە کۆنترین رۆژگاری تەمەنی مرۆڤ هاتۆتە ئاراوە. لە شوێنەوارە کۆنەکانی رۆژگاری زۆر زووەوە دۆزراوەتەوە کە مرۆڤەکان ئاوا ئەندێشەیەکیان لەسەردا بووە و مردووەکانیان بە جۆرێك لەژێر خاك ناوە کە بۆ ژیانی پاش مردن ئامادەبن. توێشووی رێگەیان بۆ لەناو گۆڕناوە، ئامێرەکانی گواستنەوە و لەوانەش خزمەتکارەکان خۆیان دەکردە قوربانی تاکو لەگەڵ گەورەکەیان بچنە ناوگۆڕ تاکو بتوانن پاش مردنیش خزمەتی گەورەکەیان بکەن.

لەو کاتەوە کە پێ دەنێینە ناو قۆناغە مێژووییەکانەوە ئەم خەون و خەیاڵانە دەچنە بازنەی یەقینەوە. لە تەواوی ئەفسانەکاندا شوێنگەی مردووەکانیان وا دادەنا کە لەگەڵ ژیانێکی تردا بگونجێت. دەستپێشخەری ئەمانە، میسرییە کۆنەکانن، ئەم جۆرە باوەڕانەیان بە ئاشکرا لەسەر تاشەبەردینەکانی ناوگۆڕ هەڵدەکەند کە ئەوشتانەی لەناوگۆڕ دەنران راستی ئەم باوەڕانە دەسەلمێنن. لە نێوان ئەوانەدا بەتایبەتی گەمیەی بچووك دەبینین کە مردووەکان بۆ عالەمی بەرز دەگوازنەوە. سەفەرکردن بە هۆی ئەم گەمیانە بۆ تێپەربوونە لە دەریا یان رووبارێك کە نیشاندەری سەفەرێکە کە گەڕانەوەی نییە. لە ئەفسانەکانی یۆنانیشدا هاتووە بۆ گەیشتن بە شوێنگەی مردووەکان لە رووبارێك دەپەڕینەوە. ئەم جۆرە نموونانە لە شارستانیەتەکانی تریشدا دەبینین. چونکە هیچ کەسێك تەنانەت کەمترین باوەڕیشیان بەو جیهانە نییە، بۆیە بوار دەڕەخسێت بۆ خەون و خەیاڵات. لە نێوان پەیڕەوانی ((ئەینمیزم)) زۆرن ئەوانەی باوەڕیان وایە کە لە گیانەکانی پیاو چاکان ئەو توانایە هەیە کە زیندووەکان بگرنە پاڵ خۆیان یاخود ئازاریان بدەن. هەندێکی تریش باوەڕیان وایە کە مردووەکان دەتوانن لەسەرزەوی خۆیان پیشانبدەن

پەیوەندی بکەن بە زیندووەکان. ئەمانە لەسەر ڕێبازی ((ئەوانەی کە باوەڕیان بە ڕۆح هەیە)). دیسان کەسانێکی تر ئەو باوەڕەیان هەیە کە لە ڕێگەی نوێژکردن و پاڕانەوە دەتوانن جۆرە پەیوەندییێکی ڕۆحانی لەگەڵ مردووەکاندا دروستبکەن.

مەرگ ئەندێشەی ((پرسیار و لێپرسینەوە)) دەخاتە پێشەوە. کەواتە، لە ڕوانگەی ئەوانەی کە بەجێ ماون کاروکردەکانی مردوو پێش مردن ڕێکخەری (سازندە) حاڵ و گوزەرانی ئەوە لە ژیانی دوای مردنی. بەتایبەتی ئەو ئایینە گەورانەی کە لە ڕێگەی وەحییەوە هاتوون خوا بە باشترین دادوەر دەزانن، کە پاداشت یاخود سزا دەداتەوە و بەپێی ئەمە مردووەکان دەچنە بەهەشت یان دۆزەخ. خیاڵکردن (یا وێناکردن)ی ئاپۆرەی خەڵك بۆ ئەم دوو شوێنە باسی وای دروستکردووە کە هەموویان زادەی ئەزموونە زەمینییەکانی خۆمانن: لە لایەك لەعنەت لێکراوەکان (نفرین شدەگان) لە بڵێسەکانی ئاگردا دەسووتێن، لە لایەکی تریشەوە لە باخە دڵڕفێنەکاندا ڕووباری شیر و هەنگوین هەیە، ئەمەش جگە لە خەیاڵ شتێکی تر نییە [ئەمە بە گوێرەی ڕای نووسەرە. ئەگینا ئەمە ئایەتی قورئانی لەسەرە. وەرگێڕ]

باوەڕبوون بە زیندووبوونەوەی دوای مردن، لە دنیایەکەی تردا، بە هەرجۆرێك دابنرێت، یەکێکە لە تایبەتییەکانی ئایینە سروشتکراوەکانی ئاسمانی، بەڵام ڕەگ و ریشاڵی لەناخ و دەروونی گشت مرۆڤێکدایە.

مەرگ و زیندووبوونەوە

ئەندێشەی بوون بە خاك و خۆڵ لە دوای مردن کە بە وەخت و ناوەخت یەخەی مرۆڤ دەگرێت هەڵگرتنی زۆر ئاسان نییە. خۆپەرستی مرۆڤ هەموو شتێك لە خۆیەوە دروستدەکات کە لانی کەم دوای ئێمە بیرەوەرییەك لە ئێمە دەمێنێتەوە. بەجێ هێشتنی خێزانێك، یان شوێنەوارێك، میراتێك، لە هێماکانی ئەم غەریزەیەن. بەڵام بە پێچەوانەوە، پەیکەر و خانووە یادگارییەکان کە لەسەرگۆڕی مردوو دادەنرێت، مۆمیاکردنی لاشەی مردوو و بۆنخۆش کردنی، هێوەرکەرەوەی ساتێن بۆ دڵەڕاوکێی مرۆڤ سەبارەت بە ڕۆیشتنێك کە گەڕانەوەی نییە.

کەواتە چاو بڕینە ژیانێکی تر دەرمانێکی فریوودەرە بۆ ترس و دڵەڕاوکێیەکانمان. لەم ڕووەوە مرۆڤ بۆ خۆی چەندین ئەفسانەی بۆ ژیانی نەمری و زیندووبوونەوە دروستکردووە و دایهێناون کە تیایدا خواکانی ئەو، یەك لەدوای یەك، ڕۆڵیان هەیە. بەو شێوەیەی کە لە خەیاڵی مرۆڤدا ئەم جۆرە بوونەوەرانەی سەرووی سروشت — ئەفسانەیی- زاڵدەبن بەسەر مردندا و مرۆڤ ئارامی دەستدەکەوێت، ئایینیەکانیش هەروان. پەرستنی خواکان لە ئایینیەکاندا هەروەها ئومێد دەداتە مرۆڤ کە ڕۆژێك لە نەمریدا هاوشانی خوا بێت.

تێڕوانین بۆ سروشت، کە تیایدا ژیان لەسەرتاسەری زستاندا تووشی مت بوون دێت تاکو لە بەهاراندا دووبارە بژێتەوە، هەتاو لە کۆتایی هەر ڕۆژێکدا بزر دەبێت تاکو لە بەیانی ڕۆژی دواتر لە نوێیەوە پرشنگی پەخشبکاتەوە، نوێبوونەوەی مانگ و پڕ بوونەوەی، قۆناغبەندی تەواوی ژیانەکان، تەواوی ئەمانە —لەڕێگەی هەڵسەنگاندنی- ئەم ئەندێشە هۆشیارمان دەکاتەوە کە بۆ ئێمەش لە دایکبوونەوە و زیندووبوونەوەیەکی تر هەیە.

لە ئەفسانەی خواکانی یۆنان و پێش ئەمانەش خواکانی بابل و فنیقییەکان و میسر، هەموو خواکان مردوون و زیندوو بوونەتەوە. لەوانەشە هەندێك لەو ئەفسانانە خزمایەتییان هەبووبێت.

لە ئایینی هیندۆسیدا، قۆناغی و بازنەیی بوونی ژیان باوەڕێکی هێماییە. مردن مەنزڵگایەکە بۆ دووبارە ژیانەوە. جیهانی بوونیش زنجیرەیەکە لەو بازنانەی کە یەك بناغەیان هەیە لەگەڵ هەناسەدانی خوای دروستکەر- براهما- کە بە هەناسەدانی خۆی جیهان دروستدەکات، پاشان بە هەناسە هەڵکێشانی لەناویدەبات. هەموو ئایینەکان —هەریەکەیان بە جۆرێك- باوەڕیان بە ژیانێکی تر بێجگە لەم ژیانەی کە دەیناسین هەیە، هەروەها ژیانی پەرییەکان، فریشتەکان، پیاوچاکانەی کە خوا هەڵیبژاردوون، هەروەکو بڵێی مردن بە گومانی ئەوان دەروازەیەکە، نەك سەرەنجامێك.

بەم پێیە ئایینە وەحی کراوەکان پەیامێکی ڕۆشنتریان هەیە. مژدەی ژیانەوەی (زیندووبوونەوە) ئەدەن، نەك تەنیا بۆ گیانەکانمان، بەڵکو بۆ لاشەکانیشمان: باوەڕ بە زیندووبوونەوە ئەوەندە شتێکی بناغەییە کە بێ ئەو ئایینە وەحی کراوەکان دادەروخێن.

بەلاّم کە روالّەت دەبینین بەرەو ئەوە پەلکێشدەکرێن —وەکو بێدینەکان- گریمانەی بیّ بنەما و بیّ مەبەستی لەم جۆرە رەتبکەینەوە. چۆن لاشەیەك سووتێنرابێت و دوکەلّەکەی لە هەوادا ون بووبێت، یان لاشەکەی رزیبێت و بووبێتە خاك و خۆلّ دەتوانێت سەرلەنویّ زیندوو ببێتەوە؟ و لەکامە لەشدا؟ لە لەشی پەککەوتووی سەردەمی پیری ئێمەدا؟ یان لەشی یەکێکی تر، کە ئیتر لەشی ئێمە نییە؟ و ئەم لەشە نوێیە ئیتر بۆ ئێمە بەکاری چی دێت؟ لە کام دنیادا دەژیین؟ چی دەکەین؟ ئەمانە و لەوانەیە پرسیاری تریش کە دەتوانرێت بکرێت هانمان دەدەن بۆ ئەوەی گریمانە و بۆچوونی زیندووبوونەوە یەکسەر پەسەند نەکەین. لەوانەشە لە خۆمان بپرسین کە لە دنیای عەقلانّی ئەمڕۆدا چۆن دەتوانرێت قسە لە گریمانەیەکی ئاوا بکەین؟ بەلاّم دەبینین کە خاوبوونەوەی بەکارهێنانەکانی ئایین لە کۆمەلّگە پیشەسازییەکاندا لە باوەڕی خەلّك بە ژیانی پاش مردنی کەم نەکردۆتەوە. کەواتە ئەم باوەڕە نەمرە لەسەر چ ئەساس و بنەمایەك راوەستاوە؟

روونکردنەوەیەکیان دەتوانێت ئەمە بێت کە دەلّێت دەماغی ئێمە بە جۆرێك بەرنامەرێژ کراوە کە ئومێد، بە ژیانێکی بەردەوام لە ناخی ئێمەدا بمێنێتەوە، هەر چەندە کە عەقلّی ئێمە ئەم بۆچوونە بە شتێکی پڕوپووچ بزانێت (داینێت). رەخنەیەك کە لەم روونکردنەوەیە دەگیرێت ئەوەیە کە ئەم ئومێدە لەدایکبووی غەریزەی پاراستن و مانەوەیە کە لە دەروونماندایە. روونکردنەوەی دووەمیان دەوەستێتە سەر ئەزموونی کەسانێك کە بەکەنار دەریای مەرگدا رۆیشتوون. ژمارەیەکی زۆریان هەستیان بە ئارامیێکی قوولّ هاوڕیّ لەگەلّ رووناکیێکی نامۆ و دلّگیر کە ئەوانی بۆ لای خۆی بانگ کردووە. سەرسوڕهێنەرتر لەمە ئەوەیە کە هەندێکیان هەستیانکردووە کە لەشیان وێلّکردووە و وەکو تەماشاکەرێکی دەرەکی روانیویانەتە لەشی خۆیان.

هیچ شتێك ناچارمان ناکات کە باوەڕ بە وتەی کەسانێك بکەین کە باری لەشیان (جەستەیان) — لەکاتی ئەم ڕووداوە — بۆ بینین و تێگەیشتنی روونی رووداوەکان گونجاو نەبووە.

لەڕاستیدا تاکە نموونەیەکی جدی کە مێژوو بەخۆیەوە بینیبێت، لە لەشێك کە لە دنیای تر گەڕابێتەوە، زیندووبوونەوەی عیسای مەسیحە. لە هەر بارێکدا، باوەڕی ئایینە جۆراوجۆرەکان هەرچۆنێك بێت سەبارەت بە مەرگ و زیندووبوونەوە، هەموویان بۆ دیاردەی سەرسوڕهێنەری مردن ئاداب و مەراسیمێکیان هەیە کە ئومێدی ژیانێکی پاش مردنیان لێدەکەوێتەوە.

بەخاکسپاردنی مردووەکان

لە تەوراتدا هاتووە کە ((تۆ لە خاکی و بۆ خاك دەگەڕێیتەوە)). دەولّەمەند و دەسەلاّتدارن بە ئاسانی نایەنە ژێرباری ئەم حوکمە. بۆ ئەوەی لاشە بێگیانەکانیان بۆ ماوەیەکی تر درێژتر بمێنێتەوە و پەکیان نەکەویّ شێوازی نەرم و نیانیان گرتۆتەبەر. میسری و چینییەکان رۆژگاری کۆن چەند شێوازێکیان بەکارهێناوە کە ووردبینی دەڕووژێنێت. ئەمڕۆ ملیۆنێرە ئەمەریکییەکان ئامۆژگاری نەوەکانیان دەکەن کە لاشەکانیان لە ساردخانەدا بهێلّنەوە بەو ئومێدە رۆژێك پێشکەوتنی زانستی بتوانێت ژیان بۆ ئەو لاشە بەستەلّەکانە بگەڕێنێتەوە. بەلاّم رێگە چارەکانیان هیچ دەردێك دەوا ناکات. چارەنووسی لاشە مردووەکان رزین و لەناوچوونە (بوون بە خۆلّ). کەواتە بۆ رزگار بوون لێی (لاشەی مردوو) ئایینەکان هەر نوێگەرییەك کە توانیبێتیان کردوویانە.

- ئێستا کە لاشە تووشی لەناوچوون دێت کەواتە لەوە باشتر نییە لەوە کە زووتر لەناو بچێت و بەرێگەیەکی تەواوتر. لەم رووەوە ئارییەکان[٤٢] چوار هەزار سالّ لەمەوپێش ((مردوو سووتاندن))یان کردبووە پیشە، هیندییەکانیش لەوانیان وەرگرتبوو. خۆلّەمێشی ئەو چیلکە و چالّەی کە لاشەی مردوو بەسەریەوە سووتێنرابوو دەیانکردە ناو رووبارێکی پیرۆز — وەکو رووباری گەنگ. لە رۆژگاری خۆشماندا خۆلّەمێشی لاشەی هەندێك لە مردووەکانیان- وەکو ئەندیرا گاندی- بەفرۆکە لەسەر کێوی هیمالایا پەخش و بلاّوکردنەوە. ئەمڕۆکە یابان و یەکێتی سۆڤیەتی جاران- لەبەر فشاری دانیشتوانی ئەو ولاّتانە- روویان کردۆتە سووتاندنی لاشەی مردوو. خۆلّەمێشدانەکە لە تابوت کەمتر جێگە دەگرێت. کەواتە بۆ زەوی کەمتر پارە دەدەن، بەلاّم وزەی زیاتر بۆ سووتاندنی لاشەی مردووەکە بەکاردەهێنرێت. لەو ولاّتانەی کە پەیڕەوی مەزهەبی کاتۆلیك دەکەن —وەکو فەڕەنسا- رۆشنبیران زیاتر سووتاندنی لاشە هەلّدەبژێرن، بەو نیازەی قسەی ناڕەوا بەو کەسانە بلّێن کە چاویان بڕیوەتە زیندووبوونەوەی مردووەکان.

- زەردەشتییەکان لاشەی مردوو بە ناپاك لەقەلّەمدەدەن، کە خاك و ئاگریش تێکەلاّوی ئەم ناپاکییە دەکات. ئەوان لاشەی مردوو بۆ بالّدارە گۆشت خۆرەکان دادەنێن تاکو تەواو لەناوی دەبەن. کالاّشەکان — هۆزێکن کە لە کوێستانی چیا بەرزەکانی پاکستاندا دەژین، تاکو ئێستاش نەبوونەتە موسلّمان— لاشەی مردووەکانیان لە ژوورێکدا لەژێر خاك دەشارنەوە.

- له ((تەبت))دا باوەڕی خەڵك لەسەرئەوەیە كە لاشەی مردووەكان پێویستە بە یەكێك لە چوار توخمی — خاك، ئاو، هەواو ئاگر- بسپێردرێت. بەم حاڵەوە لاشەی مردوو بكرێتە ناو خاك یان ئاو رێورەسمی ئەوان نییە. یان دەیسووتێنن، یاخود پارچە پارچەی دەكەن- كەللەسەریش دەشكێنن- تاكو باڵندەكان تەواوی پارچە وردەكانی لاشەكە لەسەر زەوی نەهێڵن.

- لە زۆربەی ئایینەكاندا بەخاك سپاردن نەریتە. ئەم نەریتەش لەوانەیە پاشماوەی بتپەرستەكان بێت كە گوایە وڵاتی مردووەكان لەژێر زەویدایە.

- لە ئیسلامدا لاشەی مردوو بە وردی بە ئاو و سابون و كافوور دەشۆن، دوایی لە پارچەیەكی سپی تەنكدا دەیپێچنەوە كە هێمای گەڕانەوەی مردووە بۆ پاكی و پاك و خاوێنی. پاشان لاشەی مردووە كە لەسەر لای راست دەخەنە ژێر خاك بە جۆرێك چاوەكانی بڕیبێتە ماڵی خوا (كعبە). هەتا رۆژی لێپرسینەوە دەگاتە جێ. پەنجەی شایەتی بەكراوەیی دەمێنێتەوە كە ئاماژەیە بۆ ئەوەی كە خوا یەكە. گۆڕەكان زۆر سادەن. لەسەر هەندێكیان پارچە بەردێكی سادە دادەنرێت. بەڵام لەسەر هەندێك لە گۆڕەكانی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی زیاتر و باشتر كاركراوە كە تەختێكی ستوونی بەكارهێنراوە كە لە بەرزاییەكەیدا نەقشی مێزەرێك هەڵكەنراوە كە هێمایە بۆ پلەی كۆمەڵایەتی مردووەكە.

لە میسردا، كە خانوو بۆ زیندووان كەمە، زیندووە بێنەواكان لە ((شاری مردووەكان))دا خیوەت هەڵدەدەن، كە نیشانەی نزیكی و ناسیاوەتی ئەوانە لەگەڵ مردن كە هیچ جۆرە خوڕافاتێكی تێدانییە. ئەو موسڵمانانەی كە بە لەخوا ترسان و خۆپاراستن ناسراون لە مزگەوتدا بەخاك سپێردراون و بە گەورەشیان دەزانن. موڕابتەكان (مرابط) لەم جۆرانەن.

- جوولەكە توندڕەوەكان مردوو سووتاندن بە گوناح دەزانن و لاشەی مردوو هەرچی زووتر و خێراتر دەخەنە ژێر خاك. لاشەی مردوو بە ئاداب و نەریتێك دەشۆن و دوایی لە كفنێكی سپی دایدەپۆشن. لەتە قوڕێكی سوور دەخەنە سەر دەمووچاوی مردووەكە و توورەكەیەكی بچووك پڕ دەكەن لە خۆل و دەیخەنە ناو تابوتەكەی، بە نیشانەیەكی زەوی پیرۆزی دادەنێن. هەتا كاتی پڕ كردنەوەی گۆڕەكە تابوتەكە نابەستن، گوایە مردوو پێویستە خۆی بۆ چوونە ناو جیهانێكی تر ئامادە بكات. هاوسەری مردووەكە هەتاكو حەوت رۆژ ماتەمینی تەواو جێبەجێ دەكات كە بەو حەوت رۆژە دەڵێن شیوە ((Shivah)). تاكو سی (٣٠) رۆژ ریش تاشین، و كورتكردنەوەی مووی

سەر، جلی نوێ لەبەركردن ناڕەوایە. ئینجا تاكو یەك ساڵ، كوڕی مردوو — ئەگەر مردوو كوڕی نەبێت یەكێك لە نزیكەكانی مردوو- دوعای ((كادیش Kaddish)) لەسەر مردوو دەخوێنێتەوە. بۆ منداڵە تازە لەدایكبووەكان كە دوای سی (٣٠) رۆژ دەمرن ماتەمینی بەجێ ناهێنن.

- لای چینییەكان كە پاڕانەوە بۆ بەخشینی باو و باپیران لە سوونەتی كۆنفۆسیوسی، ئەو خێزانانەی كە كۆچیان كردووە لە زێدی خۆیان هەموو هەوڵێك دەدەن لە پێناو گەیاندنەوەی مردووەكانیان بۆ بەخاك سپاردنیان لە زێدی خۆیان. پێگەی كۆمەڵایەتی مردوو جوانی و رازاندنەوەی تابووتی دارین دەناسرێتەوە. جلی گرانبەها دەكەنە بەر مردووەكە كە گوڵی لۆتۆس لەسەری نەخشێنراوە كە لە ئایینی بووداییدا هێمای جوانییە كە لە گڵ سەردەردێنێت. بۆ ئەم داپۆشینە جووتێك پێڵاوی نەعلی هیندی و ژێر سەرییێكی تر زیاد دەكەن، كە بەكۆی گشتیان بە (دەربڕینێكی) زمانی شاعیرانە بە هەموو ئەمانە دەگوترێ ((جلی ژیانی عابیدانە)).

- لە كلێسای كاتۆلیكدا بەخاك سپاردنی مردوو تەنیا بۆ یادگاری ((هەروەكو مەسیح بەخاك سپێردرا)) بەجێ دەهێنرێت. لە فەڕەنسا —كە لە هەر شەش هەزار نەفەر تەنیا یەكێكیان داب و نەریتی ئایینی بەكاردێنێت- كە لە سەدا حەفتا و پێنجی (٧٥٪) مردووەكان مەراسیمیان بۆ لە كلێسەدا بەرپادەكرێت. سووتاندنی لاشەی مردوو روو لە زیادبوونە، هەرچەندە هەندێك لەو كەسانە هاودەنگن لەگەڵێدا كەچی بۆ خۆیان بەخاك سپاردن هەڵدەبژێرن. لە ئەمریكای باكوور — كە گورستانەكان باخچە و پاركی راستەقینە و رازێنراون بە گوڵ و گوڵزار- لایەنگرانی شێوەی ((ماڵەكانی دوای مردن)) رۆژ بەرۆژ زیاد دەبن. چەند رێكخراوێك هەن كەوا تەواوی ئاداب و مەراسیمەكان جێبەجێ دەكەن، هەتا دەگاتە دانانی لاشەی مردوو لەناو ساردخانە، بە هیوای دووبارە زیندووبوونەوە. لە بیری ئەوەشدان كە لاشەی مردووی ئەو كەسانەی كە عەوداڵی پانتایی گەردوونی بوون بیخەنە سەر خولگەی بۆشایی ئاسمان.

- لە ئایینە ئەنیمیزمییەكاندا، رێوڕەسمی بە خاك سپاردنی مردووەكان گرنگترین مەڕاسیمی ئایینییە و مردن جوانترین رووداوی ژیانە.

هونەر پێش هەر شتێك ئەفراندنە (خولقاندن). کەواتە هونەر ناتوانێت – ئاشکرا یان نهێنی – ئەفراندنی جیهان، کە دەستپێکی ئەفراندن و کارەکانی خوایە، هەروەکو مۆدێلێك یان ڕێنمایی بەکار نەهێنێت. هونەرمەند، کە خۆی دروستکراو (ئەفرێنراو)ی خوایە، لە ئەفراندندا لەگەڵ یەزداندا هاوبەش کردووە. ئەو ناتوانێت ببێتە دوژمنی ئەفراندنەکانی یەزدان. کەواتە هونەرمەند بزانێت یان نەزانێت، بە شێوەیەکی سروشتی پەیوەندی بە ئایینەوە هەیە.

ئەو ئاوێنەی کە هونەرمەند قەشەی بێت هەندێ جار دەتوانێ ((بێ دیینی)) بێت، بەڵام هەر ئەفراندنێکی هونەری دڵگیر، لەم رووەوە کە لەو جوانییەوە سەرچاوە دەگرێت هەروەکو سروودێکی پاڕانەوەیە کە ستایشی پەروەردەگاردا بکات. ئەوکاتە، سەرچاوە هەرە باڵاکانی ئیلهامی هونەری کە مێژوو بەخۆیەوە ببینێت ئایینین، هەر لە دەمامکەکانی ئەفریقییەکانەوە بگرە تاکو پەیکەری خواکانی یۆنان یاخود رۆما، بیناکانی پاشماوەی شارستانییە جۆراوجۆرەکان وەکو کاتدراڵەکان، کلێساکان، مزگەوتەکان یان ((پا گودەکان))[٤٣]. بەشی سەرەکی مۆسیقای کلاسیکیش فۆرمێکە لەبەیانکردنی ئایینی.

ئەگەر ئایین بە مانا هەرە فراوانەکەی – بە بۆچوونی مرۆڤ- بەکاربهێنین تا ئەو شوێنە دەتوانین بچینە پێشەوە کە بڵێین هەر هونەرێك دەربڕینێکی ئایینییە. لە ڕاستیدا چونکە هونەر ((ئەفراندن))ە، کەواتە ((بەیان))یشە. هەموو جۆش و خرۆش (هەڵچوونەکان)، و سۆزەکانی مرۆڤ، عیشق، ئاژاوەنانەوە، بێئومێدی، هونەر دەریاندەبڕێت.

بەڵام، نەریت (عرف) پێماندەڵێت کە هەر ئەفراندنێك، یا هەر شێوەیەك لە دەربڕین، ناتوانین پێی بڵێین هونەر. هونەر پێویستە لێکۆڵینەوەی بەرز و جوانیشی تێدابێت. ئەمەیە کە چێشتلێنانی ئاسایی رۆژانە لە ((هونەری چێشتلێنان)) جیادەکاتەوە. و هەروەها چونکە تێگەیشتنێتی هەر کەسێك بۆ (بەرزی و جوانی) باری فەلسەفی و کەلتووری خۆی هەیە. کەواتە دووبارە تۆخمەکانی ئایینی تیایدا دەبینرێت.

ئێستاش بە ئامادەیی ئایینەوە دەڕوانینە شێوە جۆراوجۆرەکانی هونەر.

مۆسیقا و ئاواز

ئاهەنگ (ریتم) لە ژیان جیا ناکرێتەوە. رۆژگار کە لەگەڵ خۆیدا دەمانبات، بە ئاهەنگی کاتژمێری ئاسمانی دەسوڕێتەوە کە وەرزەکانی ساڵ دێنێتە ئاراوە. رووناکی و کارەبا هەرکامیان لەرەلەری خۆیان هەیە و دڵمان بە ئاهەنگی شەوق و زەوقی هەڵچوونەکانمان لێدەدات.

دروستکردنی ئاهەنگێك بۆ رووژاندنی هەڵچوون و حەماسەت، تایبەت نییە بە مرۆڤ. گۆرێللا (جۆرە مەیمونێکە) بە هەمان شێوە بۆ ترساندنی بەرانبەرەکەی بە سینەی خۆیدا ئەکوتێت. بەڵام، رووژاندنی هەموو جۆرە هەڵچوون و حەماسەتەکان بەهۆی ئاهەنگی جۆراوجۆر، لە رۆژگارە هەرە کۆنەکانەوە یەکێك بووە لە توانا دیار و گەورەکانی جۆری بەشەرییەت.

مرۆڤ زۆر زوو لێکۆڵینەوەی لەسەر ئەوە کردووە کە بێجگە لەو دەنگانەی کە لە ئەنجامی لەرینەوەی تاڵە ژێکانی گەروو دروستدەبن دەنگی تر دروستبکات. بە فووکردن بە نایدای، لە قۆچی ئاژەڵەکان، لە هێلکە شەیتانۆکەکانەوە دەستیپێکردووە، بە فووکردن بەنای هیندی و تەپڵ لێدان و گونگ[٤٤] ئاهەنگی کوبەیی (ژەنین) دەرهێناوە. لەو بەرزتر ئامێری کانزایی دروستکردووە کە ئاوازی لێکدراوی لێیانەوە دەرکێشاوە.

هەموو ئایینەکان، ئەم دەستکەوتە سەرنجراکێشانەیان بەکارهێناوە، چ بۆ گەورە راگرتنی قدیسەکان، چ بۆ ئەوەی دیندارەکان بخەنە بار و کەشێکەوە کە بگونجێت لەگەڵ ژیانی رۆحانی. بەمەشەوە، جێگەی مۆسیقا و ئاواز لە ئایینێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێت.

لای ئەنیمیستەکانی ئەفریقا پشت بە ئامێری کوبەیی دەبەستێت کە ئاوازی دووبارە بوونەوە و بەردەوامی ئەم جۆرە ئامێرانە بۆ هەندێکیان رووژێنەری سەمایە، بۆ هەندێکی تریشیان رووژێنەری بێواتای و پڕ و پووچییە.

یەهوودییە ئایین راستەقینەکان تەنیا ئاوازی مرۆڤ لە بە گەورەدانانی خوادا بەکاردەهێنن. لە کەنیسەدا هیچ ئامێرێکی مۆسیقایی نابێت لەگەڵ ئاوازی مرۆڤدا بەکاربێت. تەنیا لە بەشێك لە جێژنەکاندا هاواری پڕ لە پەژارەیی دوعا خوێن هاوڕێیە لەگەڵ فووکردن بە قۆچی بەراندا — شۆفار.

لە مەسیحییەتی ئەرتەدۆکسی — کە ئاوازەکان جوانییێکی شکۆداریان هەیە- لە نوێژەکانی کلێسادا ئامێری مۆسیقا بەکارناهێنن.

لە ئیسلامدا، بێجگە لە خوێندنەوەی ئایەتی قورئان لە لایەن خوێنەری قورئانەوە شتێکی تر رەوانییە. خوێنەری قورئان جارجار دەستدەنێ بە بناگوێی تاکو زیاتر و باشتر هەست بە لەراندنەوەی دەنگی خۆی بکات.

لای بوودایییەکانیش بە ئاواز خوێندنەوەی دەقە پیرۆزەکان بەشێکە لە مەراسیمی ئەوان، بەڵام گۆشەگیرەکان بە کۆمەڵ دەیخوننەوە، ژەنینی ئامێری گونگیشی لەگەڵدایە. لە پەرەستگاکانی هیندۆسیدا نوێژ و پاڕانەوە جارجار لەگەڵ ئاوازی گوێکەڕکەری مۆسیقا دەپچڕێت کە تیایدا زوڕنا، تەپل و ناقۆس بەکاردەهێنرێت.

بێگومان ئەوە مەسیحییەتە — پرۆتستانەکان و بەتایبەتی کاتۆلیك — کە تیایدا رۆڵی ئاواز و مۆسیقا لە هەموویان گرنگترە و چەندین جۆری هەیە. ناقۆس بۆ خوێندنی دینداران و هەوڵ پێدانیان، ئەرغەنۆن بۆ مەراسیمە شکۆدارەکان و ئارمۆنیوم (جۆرە ئەرغەنۆنێکی بچووکە کە وەکو سازی زارەکی زمانێکی بچووکی هەیە) بێ سوود بۆ کلێسا بچووکەکان، لەگەڵ مەراسیمەکانی کلێسەدا هاوڕێن. قەشە تێدەکۆشێت کە کاوڕەکانی[٤٥] هەموو پێکەوە ئاواز بخوێنن. هەموویان توانای خوێندنەوەیان نییە، بەڵام هەموو پێیان خۆشە کە سروودەکانی سەردەمی منداڵی خۆیان پێکەوە بخولێننەوە.

ئەمڕۆکە کلێسا ئاواز و مۆسیقاکانی جۆراوجۆر کردووە. پەرستگاکان سوننەتی جێبەجێ کردنی مۆسیقایی گریگۆریوسی بەرز رادەگرن. لە نوێژەکانی کلێساکانی ئەفریقا تەپڵی تۆم تۆم[٤٦] لێدەدەن و لە کلێساکانی ئەوروپاشدا گیتار. لەوانەیە جارجار قەشەی -کاتۆلیك یان پرۆتستان- بێتە سەرسەکۆی شانۆ و سروودە ئایینییەکان بخوێنێتەوە. لە ئەوروپادا ئەم سوننەتەی پێکەوە

ژیانی مۆسیقاکانی ئایینی و بێ ئایینی رەگێکی قووڵی هەیە و بەشێکی زۆری پێکهاتەی مۆسیقای کلاسیك (باخ، هەندڵ، مۆزار، بتهۆڤن و شۆپەرت) هۆشیارانە بە ئایینی دانراون.

لە هیندستانیشدا بەشێکی زۆری مۆسیقای کلاسیك لە رۆحانیەت یان لە حەماسەتە ئەفسانەییەکاندا وەرگیراون. لەڕاستیدا سوننەتی هیندی خوازیاری مۆسیقایەکە کە رەگێکی خوایی هەبێت، چونکە مۆسیقا ئامرازێکە بۆ ستایشکردنی خواییەکان و کاری ئەوان ئەوەیە کە لە رێگەی ئەو هەڵچوونانەی کە دەیورووژێنن دینداران لە خوا نزیکبکەنەوە. بەتوانایی ریتمی ((تالا)) و میلۆدی ((راگا)) رێگاکانی دەستخستنی مەلەکووت و بەرزبوونەوە دەکاتە چەند جۆرێك، لەوانەشە بارێکی خەواڵویی لە مرۆڤەکاندا دروستبکات.

سەما

سەما بە زۆری لەگەڵ ئاواز یان مۆسیقادایە، کە ئاهەنگ دەداتە سەما. لە زۆربەی ئایینەکاندا سەما رۆڵێکی سەرەکی دەبینێت.

لە ئەفریقادا سەماکەران دەمامك دەبەستن و لاسایی جووڵەی خواکانی ئەنیمیزم دەکەنەوە، کە لەوانەشە خواکانی ئەنیمیزم لە شێوەی ئاژەڵەکان دەربهێنن.

ئایین و مەراسیمی ئایینی ((وودو)) بەبێ سەما ناچێتە خەیاڵەوە. بەو سەمایە خواکان ئامادە دەکەن و شوێنکەوتوانیش ئاگایان لە خۆ نامێنێت.

جوولەکەکان یادی سەمای داود دەکەنەوە لە بەرامبەر ((سندووقی پەیمان))دا و لەکاتی سازدانی ((جێژنی تەوڕات)) لوولەی تەوڕات ئەخەنە ژێر باغەڵیانەوە و سەما دەکەن. لە ئیسلامدا جۆرێك لە سۆفییەکان شادی دەروونی خۆیان بە سەما دەردەبڕن، ئەمانە ((دەروێشی سووڕخۆر))ەکانن کە لە شاری قونیەی تورکیا هەندێکیان ماون.

مەسیحییەت تا رۆژگارێکی درەنگ سەمایان بەشتێکی شەهوەت و ئارەزوو دادەنا و بە رەشبینییەوە تەماشایان دەکرد. بەجۆرە ئێستا گەیشتۆتە ئەوەی کە، لە کلێسەکانی ئەفریقادا،

هەندێك لە نوێژ و پەرستنەكان پێویستە سەمایان لەگەڵدا بێت. مەسیحییەكانی حەبەشە سەمای سەرنج راكێشیان هەیە كە تیایدا قەشەكان بە ئاهەنگی مۆسیقایەكی كۆن سەما دەكەن كە لەگەڵ عوودی میسریدا تێكەڵدەكرێت.

لە ئایینی هیندییەكاندا سەما بەرێزەوە تەماشا دەكرێت و بە پەرستش دادەنرێت. لە پەرستشەكانی رۆژانەی پەرەستگاكان سەما ناكرێت، بەڵام سەما بەردەوام نوێژی ژێرەوەی ئەفسانەناسی و كەلتووری ئایینییە. سەمای كلاسیكی هیندی بە چەندین حاڵەتی جۆراوجۆر كە دەربڕی هەستی خواكانە. شیڤا — خوای ئەفرێنەر و وێرانكەر- خوای سەما پیشان دراوە، لەبەرئەوەی هێمای جوولە و بزاوتنی جیهانە.

وێنەكێشان

كۆنترین وێنەكانی سەر دیواری ئەشكەوتەكانی باو باپیرە كۆنەكانمان كە تیایدا دەژیان لەوانەیە هێماییەكی جادوویيان لەخۆدا گرتبێت. لەوانەیە وێنەكێشەكە مەبەستی ئەوە بووبێت كە جادوو لە ئاژەڵان بكات تاكو راوكردنیان ئاسانتر بێت.

لە سەرەتای قۆناغە مێژوویيەكاندا لە پاڵ وێنەكانی بتپەرەستی وێنەیەكی ئایینی ئەبینین كە گرنگییەكەی بەگوێرەی گونجانی لەگەڵ كەلتوورەكاندا دەگۆڕێت. تەنیا ئیسلامەكە وێنەكێشانی هەرشتێك كە خوا دروستیكردبێت بە حەرام دادەنێن! تاكو مرۆڤ گومان نەبات كە یەكسانە لەگەڵ خوادا. بەم حاڵەش كەلتووری ئێرانی —هەرچەندە موسڵمانی شیعەشن- بەڵام سوونەتی وێنە میناتورە بەناوبانگەكانیان لەدەستنەداوە. بۆ وێناكردنی رۆڵی وێنەكان لە ئایینەكاندا، تەنیا دوو نموونە لێرەدا دێنینەوە: ئەویش لە مەسیحییەتی ئەرتەدۆكسی و بۆدایی تبتی.

كلێسەی رۆژهەڵاتی لە سەدەی هەشتەوە تاكو نۆیەمی زایینی ململانێیەكی خوێناوی بەخۆوە بینووە بۆ وێرانكردنی وێنەی ناودارەكان. ئیمپراتۆرییەتی بیزانس رەنگە لە ترسی دوژمنە عەرەبەكانی خۆی، وێنەكانی هاوشێوەی عیسای مەسیح، و مەریەمی پاكداوێن، و قدیسەكان بە بتپەرستی دانران قەدەغەكران. لە ساڵی ٨٤٣ زایینی شاژنی ((تیۆدۆرا)) دووبارە رەوایی

بەخشییەوە وێنە ناودارەكان. ئەم بێنە و بەردە كۆنە لانیكەم ئەو ئەنجامەی لێكەوتەوە كە شوێنی وێنە پیرۆزەكانی لە روانگەی ئایینناسییەوە روونكردەوە.

بێ گومان مەسیحییەتی ئەرتۆدۆكسی وێنەكان بە بت نازانێت. سروشتی ئەوان بە ئاسمانی نازانێت، بەڵام هەر كە چاوەڕوانی بەرەكەتیان لێكرا (تبّرك) باڵاتر دەبن لە كارێكی هونەری. لەم رووەوە دەتوانن موعجیزەكاریش بن. چونكە مرۆڤ خۆی لایەنێكی لە خوای ئەفرێنەرەوە هەیە (رۆح)، كەواتە ئەتوانین تێبگەین لەوە كە پەیكەرێك بیرهێنەرەوەو نیشاندەری بوونەوەرێك بێت كە دەردەكەوێت. وێنەی عیسا هێمایەكە لە نهێنی بەشێوەی مرۆڤ دەركەوتنی خوا لە لەشی عیسای مەسیحدا. هەروەها وێنەكان پشت و پەنایەكە بۆ نوێژ و پاڕانەوە. لەم رووەوە نە تەنیا لەناو كلێسەدا نایبینین، بەڵكو ئەرتۆدۆكسە پارێزكارەكان لەگەڵ خۆیاندا دەیبەن بۆ نوێژ و پاڕانەوە لە سەفەردا.

وێنەكان ئەفراندنێكی ئایینین كە ئەفرێنەرەكەی پێویستە حیكمەتی خوایش بزانێت. كەواتە نەخش و وێنە تەنیا روونكەرەوەی رۆحانیەتی هونەرمەندەكە نییە، دەرخەری نهێنییەكانی ئاسمانیشە. هەواڵ لە بارەی جیهانێكی تریش دەدات. وێنەكان جێژوانی ئاین و كەلتوورن. هەروەكو كەلتوور پێویستە بەرەو كەماڵ بڕوات. یاسا وشك و نەگۆڕاوەكان كۆت و زنجیریان كردووە (یان ناكەوێتە چوارچێوەی یاسا وشك و نەگۆڕەكان). هەروەكو مەڕاسیم پێویستە پەیڕەوی سوونەت بكات، چ لە روانگەی شێوە و دەسترەنگینی وێنە و چ لە روانگەی رێبازی هێماگەری شكڵ و رەنگەكان. بە شێوەیەكی كرداری، ئەو وێنانەی لە سەدەی شانزدەهەمەوە لە ژێر كاریگەری هونەری رۆژئاوادا بوون — كە باوەڕێكی واقیعیانەترن- ماوەیەكی كەمە كە گەڕاونەتەوە سەرچاوە ئیلهام بەخشە سوونەتییەكە.

هیندۆس و بوودایيەكانی تانتریك —بەتایبەتی لامایيە تبتییەكان-دەركەوتنەوەی جیهان— كە ((ماندالاّ))ی پێدەڵێن- زۆر بەكار دێنن. ئەم شێوەیە زیاتر لە وێنەكاندا بەكار دەهێنرێت، بەڵام دەتوانرێت پەرستگاكانیش بەم شێوەیە دروستبكرێن، كە بەناوبانگترینیان لە كەمبۆدیا (كامبوج) و جاوە دەبینرێن.

ماندالاّ شێوەیەكە لە دەرخستنی جیهان كە میانجیگەرەكەی خودی ((بوودا))یە كە پەیكەرەكەی لە چوارگۆشەیەكدا كێشراوە كە لە هەموو لایەكەوە كراوەیە هەروەكو چەند

دەرگایەك بەرەو ڕووی چوار لای سەرەکی. خودی چوارگۆشەکەش لەناو بازنەیەکدا دانراوە کە وشەی ((ماندالا))ش هەر لەوەوە هاتووە. بە ڕێبازی سیمبۆلێزمدا بازنە هێمای گەڕانەوەی بێکۆتایی هەموو شتەکانە بۆ خاڵی دەستپێکردنیان، بۆ نموونە سووڕی تەناسوخ.

شوێنەکانی ستایش و پاڕانەوە

بێجگە لە ئەنیمیزمی ئەفریقایی — کە درەختەکان، دارستانەکان و ئاژەڵەکان بە پیرۆز دەزانێت و دەپەرستێت- هەموو ئایینەکان پەرستگای خۆیان هەیە.

بەپێی سوونەتی هیندۆسی، لەتێك لە خوا لە پەیکەرێکدا کە بۆیان داتاشیوە. کەواتە پەرستگای هیندۆسی ماڵی خوایە، هەربۆیە کە شوێنکەوتووان تیایدا خەریکی نزاو پاڕانەوەن. خۆیان بە ئاودەشۆن، بەپێ خاوسی، گوڵ و دیاری لەگەڵ خۆیاندا دەهێنن.

لەو ڕۆژگارەوە کە پەرستگای (بيت المقدس) دروستکراوە- تا ساڵی حەفتای زایینی کە وێرانیان کرد- بەشێکی، کە پێیان دەوت ((قدیسی قدیسەکان)) شوێنی خوای یەهوودییەکان بوو. ئەم شوێنە ئەوەندە پیرۆز بوو کە بێجگە لە ((قەشەی گەورە)) هیچ کەسێکی تر ڕێگەی پێ نەدەدرا بچێتە ئەوێ، ئەویش ئەگەر بە ئاوی یەهوود خۆی پاك و پاگژنەکردبایە بروسکە لێیدەدا و دەمرد. لەم ڕووەوە قەشەی گەورە خۆی دەپاراست لە هەریەکە لە مەراسیمەکاندا سەری پەتێکی لە گۆزینگی پێیەکان دەبەست و دەچووە ناو ((قدیسی قدیسەکان)) تاکو ئەگەر هەستی بە نارەحەتییەك کرد لە دەرەوە پەتەکە رابکێشن و رزگاری بکەن، چونکە هیچ کەسێك ئیتر بە نیازی ئەوە نەبوو کە بۆ رزگارکردنی قەشەی گەورە بچێتە ناو شوێنەکە. دوای وێران بوونی پەرستگا ئیتر شتێك نییە بێجگە لە کەنیسەکان کە بە زمانی عیبری ((ماڵی ئەنجوومەنەکان Brth Knessoth))ی پێدەڵێن. کلێسەش لە زمانی یۆنانیدا واتای ((ئەنجوومەن)) دەگەیەنێت. لە کۆتایی سەدەی چوارەمی زایینی کە ئازار و سەرکوتکردنی مەسیحییەکان کۆتایی پێهات چەند بینایەك دروستکران بۆ ئەنجامدانی مەراسیمی ئایینی، هەروەها ((نانی شەوانی خوایی))یان تیادا دەپاراست. کەواتە بەپێی باوەڕبوون بە ئامادەبوونی عیسای مەسیح لە نانی شەوانی خوایی، هەر کلێسایەك بە شوێنی زیندووکردنەوەی (یادی)

خوا دادەنرێت. لە بەرامبەر ئەمەدا، کلێسەکانی پرۆتستانت کە باوەڕیان بە ئامادە بوونێکی ئاوا نییە، هەروەکو کەنیسەکان و مزگەوتەکان کە تەنیا شوێنی کۆبوونەوەی شوێنکەوتووانن.

لە ئایینی بوودایيدا بینا ئایینییەکانی ((ستوپا Stupa)) بە جۆرێك دروستدەکران کە ناوەوە پڕ بوو، دواتر شوێنکەوتوان لە دەرەوەی بیناکە کۆدەبوونەوە. هەندێ جار لە هەندێك لە ((ستوپا))کاندا دادانێکی بوودا دەپارێزرێت.

بیناسازی پەرستگا ئایینییەکان

بێگومان پەرستگا ئایینییەکان ئەو شاکارە بیناسازیانەن کە مرۆڤەکان دروستیان کردوون. بە جۆرێك دروستکراون کە ڕەنگدانەوەی نیازەکان و بەیانکەری پەیامێکی ڕۆحانی بێت.

کەواتە سروشتییە کە پەرستگاکان لە ناوەڕاستی شاردا دروستبکرێن و سەر بە ئاسماندا بەرز بکەنەوە، گوایە دیندارەکان بەرەو خوا بەرز دەکاتەوە. لە بەرزی منارەکانەوە دینداران بۆ نوێژ بانگ دەکرێن. ئەگەر ئایینێك تووشی ئەزیەت و ئازار و سەرکوتکردن بێت پەیرەوکارانیان ناتوانن باوەڕی خۆیان هەڵڕێژن. بۆیە کەنیسەکان — کە هەندێ جار رازاندنەوەی ناوەوەیان بەرچاوە — هێمای شاراوەیان هەیە. هەندێك جاریش- وەکو کاتدراڵ پاتریکی پیرۆز لە نیۆیۆرك- نوکە تیژەکەی منارەی کلێسا لەجیاتی ئەوەی سەر بەرزبکاتەوە بۆ ناو جەرگەی ئاسمان کەچی لەناو بینا هەور بڕەکاندا زیندانی کراوە، کە گوایە ماددەگەری سەرکەوتوو خەریکە ئایین دەخنکێنێت.

بەڵام لە گشت شوێنێکدا، ئەو ئاواتەی کە مرۆڤەکان بەخوا هەیانە، ڕۆڵێکی کۆمەڵایەتی گەورە دەداتە مزگەوت، پەرستگا، کلێسا و پاگۆد، جا لە دێیەکدا بێت یان شارێکی گەورە.

لێرەدا تایبەتمەندی بیناسازی ستۆپاکانی بوودایی مزگەوت و کلێساکانی مەسیحیش دێنینەوە.

دێرەکان شوێنی ئایینی بووداییەکانن. هەرکامیان لە چەند بەشێك پێکدێن کە گونجاوە لەگەڵ ژیانی دێرنشینەکان. هۆڵەکانی نوێژ و پاڕانەوە، بەتایبەتی پەیکەرێکی بوودا، دانیشتوو،

ڕاوەستاو، پاڵ کەوتوو، لەژێر پەردەدا یان لە فەزایەکی کراوەدا، بە قەبارەیەکی ئێکجار گەورە. ستۆپا بەر لەوەی روونکردنەوەیەکی ئایینی بێت بۆ یادگاری و یادەوەرییەکانە. سوودمەندی ئایینی ئەوان تەنها زیارەتگایە کە (یەك زیارەتگایە). بەگشتی لەناو ستۆپاکاندا یادگارییەك لە بوودا دانراوە وەکو ددان، مووی سەر کە هێمای باوەڕەکانی بوودایە، بێجگە لە دێرەکان لە شوێنی تریشدا ئەمانە دەبینرێن.

مزگەوت ئەو شوێنەیە کە موسڵمانان نوێژی تیادا دەکەن. واتای ئەم وشەیە لە زمانی عەرەبیدا ((شوێنی سەردانەواندنە سەرزەوی))ە. بە مزگەوتی گەورە دەڵێن ((جامع)). پارچە حەسیرێك بەسە بۆ ئەوەی موسڵمانان گۆشەگیر بن و گۆشەی رۆحانی هەڵبژێرن. لە بیاباندا، شوێنی نوێژکەرانی بیابانی گۆشەیەکە لەناو چەند لق گوێنیدا. لە هەر شوێنێك ئاپۆرەکی خەڵك ژیان بەرنەسەر مزگەوت دروستدەکرێت، کە هەندێکیان شکۆدارن. لەناو دیوارەکانی مزگەوت- کە ((صحن))ی پێدەڵێن- ئەوەی بۆ دەستنوێژ پێویست بێت دابینکراوە، و تەلاری نوێژ، کە بەڕاستی مزگەوت ئەمەیانە. هەموو مزگەوتەکان بەجۆرێك دروستکراون کە لەکاتی نوێژکردندا روویان لە کەعبە بێت. هێلانەیەك کە لەناو دیوار دروستکراوە ئەو ڕەوگەیە نیشاندەدات (میحراب). شێوەی بیناسازی مزگەوتەکان بەپێی وڵات و ڕۆژگار دەگۆڕێن. زۆربەیان هەیوانیان هەیە (دیمەشق و قەیرەوان)یانیش گۆمەزەیان هەیە (بەغدا و ئەستەمبوڵ). لە ئەندەنوسیا و پارێزگای گەیلانی ئێران مزگەوتەکان کەمتر بینایەی پیشاندانن و ((بەنگالێ Bangalow))یان پێدەڵێن [خانووی تاك نهۆمی] کە سەربانێکی شێروانی [جۆرێکە لە جۆرەکانی سەرپۆش کردنی خانوو] هەیە.

ناوبانگی مزگەوتەکان بە ژمارەی منارەکانییەوە دیاریدەکرێت. گەورەترین ژمارەی منارە حەوتە کە مزگەوتی مەککەیە. مزگەوتی ((سوڵتان ئەحمەد)) لە ئەستەمبوڵ شەش منارەی هەیە. بەڵام مزگەوتی وا هەیە بەو هەموو ناوبانگەیەوە زیاتر لە منارەیەکیان نییە. شێوەی منارەکان نیشانەی شێوازی بیناسازیشە لە ئیسلامدا لە مەغریب شێوەی منارەکان چوارگۆشەیە و بەڕەنگی سەوز و سپی رازێنراونەتەوە. لە تورکیادا منارەکان بازنەیی یان خڕن و سادە و کەمتر رازێنراونەتەوە. لە ئێران بازنەین، بەوردی کارێکی زۆری تێدا کراوە، باڵەکۆنەیەکی بازنەیش بە دەوریدا دروستکراوە کە شوێنی بانگدەرەکەیە. فراوانی بەرهەمی نەوتی هەندێك لە وڵاتانی

موسڵمان تەکانێکی تازەی داوەتە دروستکردنی مزگەوتەکان. لە ئەفریقای رەشدا یارمەتی خەڵکی پارەدار دروستکردنی مزگەوتی تازەی ئاسان کردووە، لە وڵاتانی وەك پاکستان، ئەندەنۆسیا و مالیزیا مزگەوتی پڕ بایەخیان لە پایتەختەکاندا دروستکردووە تا پێشانیبدەن کە ئیسلام ئایینی زۆربەی خەڵکە. جێی سەرەنجە کە چ بۆ ئیسلام و چ بۆ مەسیحییەت، کەم و زۆر دوازدە سەدە دوای پەیدابوونی هەرکامیان گەشەسەندنی دروستکردنی بیناکان بۆ مەراسیمی ئایینی بووە.

سەبارەت بە کلێسەکان، چونکە بیناسازییان لای خەڵکی رۆژئاوا ناسراوە، لەم کتێبەدا تەنها هەندێك لە تایبەتمەندییەکانی باسدەکەین.

یەکەمین کلێسەکانی مەسیحییەت — لەوانەیە زۆربەشیان- لە شوێنی پەرستگای بتپەرستەکانی کۆن دروستکراون. ئەمەیان لەکاتی دۆزینەوەی وڵاتان لە لایەن داگیرکەرانی ئیسپانییەوە لە ئەمریکادا دەستپێکرد. ئەمڕۆکە هێشتاش هێمای تێکچڕژاو لای هۆزە هیندییەکان دەبینرێت کە خواکانی پێشینی خۆیان لەژێر پەردەی قدیسانی مەسیحییەت دەپەرستن.

ئەمڕۆکە سوونەتی دروستکردنی کلێسە لە رۆژهەلاتدا، شێوە و خاچ پێدان بە بیناکان، هێزی خۆی لە دەستدەدات. لەمەو دوا کلێساکان بەپێی زەوییەك کە لەبەر دەستدایە دروستدەکرێن و ئەندازیار دەتوانێت بە ئیلهاماتی خۆی بوار بدات بۆ دروستکردنی کلێسەکە. لە رۆژگارەکانی پێشووش کلێسەی بێ هاوتا ماونەتەوە، وەکو کلێسەکانی کاپادۆکیای تورکیا کە لەناو جەرگەی بەردە زبرەکان بەسەر بەرزاییەکاندا، و لە ((لالی بلا))ی حەبەشەش لەناو قەدی چیاکان، و لەژێر زەویدا دروستکراون.

دەتوانین بڵێین کە جۆراوجۆری بیناسازی لە کلێساکاندا زیاتر دەبینرێت تاکو مزگەوتەکان هەموو مزگەوتەکان لە دوو یان سێ جۆردا پۆلین دەکرێن. ئەو مزگەوت و کلێسانەی کە لەپاڵ گۆرستاندا دروستکراون کەم نین. گوایە ئارامگرتن (ناشتن) لە پاڵ پەرستگایەك دەستکەوتنی ژیانێکی ئەبەدی ئاساندەکات.

دەستگەیشتن بە پەرستگاکان

هەندێك لە ئایینەکان چوونە ناو بەشێك یان گشت پەرستگا بۆ بێگانەکان قەدەغە دەکەن. ئیسلام مۆڵەتی چوونە ناو دووشاری مەککە و مەدینە ناداتە بێگانەکان (مشرك). بەلاّم چوونە ناو مزگەوت بە داپۆشینێکی شیاو و بەپێی پەتی بەڕەوا دەزانێت.

لە ناو کەنیسە پێویستە سەرت رووت بێت. لە کلێسەکانی مەسیحییەتدا پێویستە پیاوان سەریان رووت بێت بەلاّم ژنان پێویستە سەریان داپۆشن. کلێسەی کاتۆلیك ئەم نەریتەیان واز لێهێناوە. نە یەهوودییەت، و نە هیچ کام لە لقەکانی مەسیحییەت چوونە ناوی پەرستگاکانیان لە هیچ کەسێك قەدەغە ناکەن. تەنیا شتێك کە لە گەشتیاران دەخوازن بریتییە لە شێوازی شیاویان هەبێت کە گونجاو بێت لەگەڵ پەرستش.

لە پەرستگاکانی بوودایشدا بە هەمان شێوەیە. بەلاّم لە ئایینی هیندۆسیدا هەندێك بەشی پەرستگا شوێنکەوتوانیش ناتوانن ببینن. بەپێچەوانەوە گایەکان و ئاژەڵە پیرۆزەکان ئازادن بۆ چوونە ناو پەرستگا.

رازاندنەوەو رێکخستن و رێككردنی ناوەوە

رازاندنەوە و رێکخستن و رێككردنی ناوەوەی پەرستگاکان بەپێی چۆنیەتی پەرستشەکان دەگۆڕێت. ناو مزگەوت بە حەسیر یان فەرش راخراون، تاکو چوونە سەجدە بۆ نوێژکەران ئاسان بێت. ناو مزگەوت بە هیچ شتێك نارازێنرێتەوە جگە لە ئایەتەکانی قورئان و ناوەکانی خوا و ناوی پێغەمبەر —لای شیعەکانیش ناوی عەلی- و بە نووسینێکی خۆش دەنووسرێت. سەکۆیەکیش (منبر) دانراوە بۆ ئیمام لەسەری دانیشێ تاکو باسی نوێژیان بۆ بکات![*].

(*) [بەڕای من وەرگێڕی فارسی بەهەڵە وشەی مینبەری داناوە، لە ئەسڵدا پێدەچێت میحراب بێت. وەرگێڕ].

لە هەموو کلێساکانی کاتۆلیك وێنەکان و بەردە نوسراوەکان دانراون کە(١٢) دوازدە وێستگەی رێگا نیشاندەدەن کە تیایدا عیسای مەسیح خاچەکەی- بەر لەوەی بەسەریەوە هەڵبواسرێت- لەژێر ئەشکەنجە و زۆردا لەسەرشانی داناوە، هەروەها چەند وێنەیەك لە دادگاییکردن و لە خاچدانی عیسای مەسیح، و چەندین پەیکەری قدیسەکان. دوانگە، کە لە رۆژگارەکانی پێشوو لە کلێسە کۆنەکاندا ماوەتەوە ئەمڕۆکە مایکرۆفۆنەکان توانیویانە ئەو تێچوونە کەم بکەنەوە.

لە کلێسەی ئەرتۆدۆکسدا پەردەیەکیان لەسەر چەند ستونێکی جوولاّو داناوە کە لە سێ پارچە پێك دێت و وێنەی پەیکەری قدیسانی لەسەر نەخشێنراوە. ئەم پەردەیە بۆ ئەوەیە کە کاتێك قەشەکان کارە ئایینیەکانیان بەجێدەهێنن لە دیندارە ئامادە بووەکانی تری ناو کلێسا جیا بکرێنەوە. لە کلێسەی ئەرتۆدۆکسدا جێگە نییە بۆ دانیشتنی دینداران، ئەوان پێویستە بەپێوە رابوەستن. لەبەرئەوەی کە قەبارەی کلێسەی ئەرتۆدۆکسی بچووکە و قەبارەی ناوەوەشی کەمە.

زۆربەی کلێساکان رازاندنەوەی دەرەکیان هەیە، کە چەند پەیکەرێکن لەسەر بەرد هەڵکەنراون و چەند پەردەیەکیش لە کتێبی پیرۆز نیشاندەدەن. لەسەر شووشە رەنگینە گەورەکان کلێساش پەردەی وەك ئەوان دەبینرێت.

لە دێرەکانی بوودایی و پەرستگاکانی هیندۆسیشدا گرنگی زۆر دەدەنە نەخش و پەیکەر. لە هەموو ئایینێکدا هەر توخمێکی ڕازاندنەوە و جوانکردن مانایەکی هێمایی هەیە کە هەر کەسێك بیەوێت هونەری ئایینی تێبگات پێویستە بیزانێت (یا بیناسێت).

زمان و ئایین

ئەگەر خوا- هەروەکو ئایینە وەحیانییەکان دەڵێن- لەگەڵ مرۆڤدا گفتوگۆ دەکات، بە چ زمانێك قسە دەکات؟ شتێکی پێکەنین هێنەرە ئەگەر گومانمان هەبێت لەوە کە خوای دانا و بەتوانا نەتوانێت ویستی خۆی بۆ بەندەکانی روونبکاتەوە. کەواتە دەتوانین وا بیربکەینەوە کە لە ئایینەکانیشدا —هەروەکو لە نێوان مرۆڤەکاندا- زمانێك پێویستە هەبێت بۆ پەیام گەیاندن.

لەڕاستیدا پەیوەندی زمانەکان و ئایینەکان زۆر ئاڵۆزە و تێڕوانینێکی قووڵتری دەوێت.

بەپێی ئەفسانەی تەوڕات سەبارەت بە بابل جۆراوجۆری زمانەکان وەڵامێکە لە لایەن خواوەندەوە بۆ ئەو ئاواتە بەرزانەی کە مرۆڤەکان ویستوویانە بورجێك دروستبکەن ئەوەندە بەرزبێت کە بگاتە ئاسمان(٤٧). کەمێك درەنگتر —لە ئینجیلدا- (روح القدس) بەشێك لەو زیانانەی چارەسەرکرد بە پێدانی توانایەك بۆ یارانی مەسیح کە لەناکاو بە ژمارەیەکی زۆر زمان قسە بکەن. لە نێوان ئەو هەموو زمانانە کە ڕەوڕەوەیەکی کەلتووری نەتەوەکان لەسەر ڕووی زەوییە لە خۆبایی مرۆڤ —یان ویستی پەروەردگار- هەندێکیانی بۆ پلەی ((زمانی پیرۆز)) بەرزکردۆتەوە. ئەم زاراوەیە هەندێك جار بە واتای خوازراو بەکارهێنراوە: زمانێك ڕێزی لێدەنرێت چونکە زمانی دەقە ئایینییە کۆنەکانە و ڕێزگرتنی سوونەتەکان دەبێتە هۆی ئەوەی ئەو ئایینە ببێتە پارێزەری ئەو زمانە. عیبری بۆ تەوڕات، سانسکرێت بۆ دەقە کۆنەکانی ئایینی هیندی، پالی بۆ بوودای تروادا و بۆ سەردەمێکی نزیك لە ئەمڕۆ، زمانی لاتین بۆ کلێسای کاتۆلیك لەم جۆرانەن.

بەپێچەوانەوە عەرەبی — کە قورئانی پێ نووسراوەتەوە- زمانێکە کە خوا قسەی پێکردووە. کەواتە وەرگێڕانی قورئان بۆ هەر زمانێکی تر کۆششێکی بێهوودەیە خوێنەر لە گەیشتن بە دەقێکی پیرۆز دەپچڕێنێت! هەربۆیە کە نوێژ و پاڕانەوە لە ئیسلامدا هەمیشە بە زمانی عەرەبی دەوترێت، تەنانەت ئەگەر موسوڵمانەکان عەرەب زمانیش نەبن. لەم ڕووەوە گەلانی عەرەب زمان- زمانی پێغەمبەری ئیسلام- لە بواری زمان پلە و پایەی گەلێکی هەڵبژێردراویان هەیە کە لە مێژوودا هاوشێوەیان نییە. لەم ڕووەوە هەندێك جار بە مافی خۆیانی دەزانن- بە هۆشیارییێکی تەواوەوە- کە بەناوی ئایینەوە زیان بگەێننە کەمایەتییە زمانییەکان (نەتەوەیی). بەربەرەکان و هۆزەکانی تونس و جەزایر [هەروەها کوردیش] لەم ستەمانەیان زۆر بینیوە، بەڵام چونکە موسڵمانان ناتوانن هەڵێن لە بالادەستی زمانی قورئان.

زمانی عیبریش هاوکات، هەم زمانی کتێبی پیرۆز، هەم زمانی پەرستشەکان و هەم زمانی نەتەوەیەکە کە ئایینی یەهوود لەوەوە سەری هەڵداوە. جیاوازی نێوان عیبری و عەرەبی لەوەدایە کە ئیسلام خەریکی موسڵمان کردنی ئەوانی ترە- کە زمانیشی دێتە پاڵ- بەڵام یەهوودییەت خەریکی بڵاوبوونەوەی خۆی نییە لە ئیسرائیلدا زمانی عیبری تێکەڵەیەکی (ماددەیەکی چەسپی)

خەستی نەتەوەی یەهوودە، بە هەمان ئەندازەی ئایینی یەهوود سەهیۆنیزم. بەڵام زمانی لاتین هیچ کاتێك شتێك نەبووە بێجگە لە ئامرازێکی پەیوەندی بۆ پەیام گەیاندن. بۆ ماوەیەکی زۆر زمانی لاتین زمانی شیاوی مەسیحییەت بووە و لە پانتایی نێو نەتەوەیی ئایینەکاندا ڕۆڵێکی گێڕاوە کە ئەمڕۆ زمانی ئینگلیزی دەیەوێت ئەو ڕۆڵە بگێڕێت. بەڵام لاتین هیچ کاتێك تاکە زمان نەبووە. ئایینە کاتۆلیکییەکانی ڕۆژهەڵات هەرگیز لاتینیان بەکارنەهێناوە، بەڵکو زمانی جۆراوجۆریان هەبووە وەکو زمانی یۆنانی، ئەرمەنی، گریگۆری، سووری و عەرەبی. ڤاتیکان لە ساڵی ١٩٦٥ زایینیدا بڕیاریدا کە نوێژی گەورەی کلێسە بە زمانی دینداران بەرپابکرێت.

بەپێچەوانەوە، مەسیحییەتی ئەرتۆدۆکس زیاتر خۆی بە سوونەتەکان دەبەستێتەوە. هەرچەندە هەر کلێسەیەکی ئەرتۆدۆکس لە سەرەتادا زمانی سەرزەوی خۆی بەکار دەهێنا، نزاو پاڕانەوەکانی کلێسەیی (لیتۆریگا Liturgy) هێشتا لە ژێرکۆتی چەند زمانێکی سەردەمێکدان کە تیایدا خوێندراونەتەوە. ژمارەیەکی زۆر لە ئایینەکانی ئەنیمیزمی ئەفریقایی زمانی هێمایی بەکار دەهێنن کە تایبەتە بە جادوگەرەکان و دنیادیتەکان. لە تبت و کامیرۆن هەندێك وشە لە گفتوگۆی قەشەکاندا واتایەکیان هەیە و لە گفتوگۆی نێوان خەڵکدا واتایەکی تر. لە هیندستاندا براهماییەکان زیاتر لە ئەندامانی کاست یاخود چینەکانی تر وشەکانی سانسکریت بەکاردەهێنن.

پارە و ئایینەکان

پارە لە بنەڕەتدا نە پاکە و نە پیس. خراپی و باشی پارە پەیوەستە بە خودی خۆمانەوە و بە جۆری بەکارهێنانی پارە.

فریودەری پارە و ئارەزووی کۆکردنەوەی پارە لای ئێمە، لەگەڵ شەوق و هۆگری بەخواوە ناگونجێت چونکە هیچ کەسێك ناتوانێت هاوکات بەدوای دوو ئامانجی نەگونجاو لەگەڵ یەکدا بکەوێت. مەسیح وتویەتی ((هیچ کەسێك ناتوانێت خزمەتکاری دوو سەرکردە بێت خوا و پارە)).

ئایینەکان، لەبەرئەوەی شوێنکەوتووانی خۆیان، زیاتر لە هەر شتێکی تر، هاندەدەن بۆ گەڕان بەدوایدا، تێڕوانینان بۆ پارەوپوول ئەگەر دوژمنایەتی کردنیش نەبێت لانیکەم ڕەش بینانەیە.

کەواتە شتێکی لۆجیکییە ڕەشبین بن بەرامبەر ژیانی کەسایەتییە ئایینییەکان کە ژیانێکی پڕ لەناز و نیعمەت و خەرجیان هەبێت. بەپێچەوانەوە، کەڵە پیاوە ناودارەکانی ئاین بە هەژاری و نەداری ژیاون. بوودا –شازادەی پارەدار- دەستی شۆرد لە هەموو داهاتی. مەسیح –لە سەفەرێکدا- کە لەناو نەداری و ئاخوری چوارپێیەکاندا لەدایکبوو، ژیانی دارتاشێکی هەبوو. موحەممەد (درودی خوای لەسەر بێ) هەر چەند کە ژنەکەی ژنێکی بازرگانی پارەدار بوو، خۆی لە ریزی پارەدارەکان نەبوو. پیاوانی ئایینی مەسیحی و ئایینەکانی تر بەگشتی پشتیان کردۆتە ماڵی دنیا.

لە هیند ((سادۆها)) چاوپۆشین لە ماڵی دنیا هەندێك جار دەگاتە ئەو ئاستەی پۆشاکی بەریشی دوور فرێدەدات. دەستەیەك لە ((جینەکان)) نەریتە شیعرییەکانی خۆیان بە ((دیگامبارا Digambara)) ناو دەبەن، واتە ((هەواپۆش)) [فەقیر، بێ شت، بێ کەسوکار].

دێرنشینە بوودابیەکان پێویستە خۆراکی ڕۆژانەی خۆیان بە دەرۆزەکردن لە شوێنکەوتووانی ئەو ئایینە وەربگرن.

لەم نموونانە زۆرن. بەڵام ئەو شوێنکەوتووە ئایینیانەی کە نەگەیشتوونەتە ئەم پلەیە کە چاو ببڕنە ماڵی دنیا، یان خەیاڵیان وایە کە پێویستە ژیانی ئاسایی کۆمەڵگەی خۆیان بپارێزن تێڕوانینیان بۆ پارە دەتوانێت کەم تا زۆر لەوەی کە ئاماژەمان پێکرد دوور بێت.

چەند نەوەیەك بەر لە ئەمڕۆ، جۆرێك ڕێگەو میتۆدی ((بورژوازی)) لە کۆمەڵگا ڕۆژئاواییەکان دەبینرا- بێ ئەوەی کە یەکەم سەیری پارە بکەن- و جگە لەوەی کە دەیانتوانی بە ئارامی ژیان بەسەر بەرن بە پاڵنەرە ئایینییەکانەوە ژیانیان بە دژواری دەبردەسەر. ئەم میتۆدە کە هاوکاتە لەگەڵ پارە کۆکردنەوە بێگانەش نییە لەگەڵ گەشەی ئابووری کۆمەڵگا ڕۆژئاواییەکان.

لە لایەکی ترەوە چونکە ماڵ پاشەکەوتکردن خەیاڵ ئاسوودە دەکات، کەمایەتییەکان –وەکو کەمایەتییە ئایینییەکان- بەردەوام لە نائارامیدا ژیان بەسەر دەبەن، هان دەدرێن بۆ ئەوەی کە توانای ئابووری بەدەستبهێنن. یەهوودییەکان- کە شکسپێر کاریکاتێرێکی لەوان لە ((بازرگانی ڤێنیسیا)) نیشانداوە- ئەگەر بە سوو خواردن (ربا) و پارە خۆشویستن ناسراون زیاتر لەبەرئەوە بووە کە خەڵکی غەیرە جوو ئەوانیان لەخۆ دوورگرتووە. وڵاتانی مەسیحی ڕۆژگارێکی درێژ جووەکانیان لە کشتوکاڵ و کارکردن لە زەوییەکان ئەو پیشانەش کە پەیوەندییان بە ئامێرە جەنگییەکانەوە بوو

لێ قەدەغە دەکرد، جا جووەکان بێجگە لە بازرگانی کارێکیان بۆ نەدەماوە، ترسناکی بزووتنەوە جوولەکە کوژەکان نیازی خودانە بەر (خۆشاردنەوە لە پاڵ) پارەی یەهودییەکانی زیادکرد بەمەبەستی بەردەوامی ژیانیان.

لەوانەشە کە ئەو ئەزموونانە بۆ کەسانێکی یەهوودی بووبێتە نەریت، بەڵام ناتوانین بڵێین کە ئەوان لە خۆشەویستی پارەدا بێ هاوتان. ئەرمەنییەکان و عیساییەکان لە ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریای عوسمانی و لە ئێراندا لە هەمان بارودۆخدا بوون، ئەمڕۆکەش سیخ و پارسییەکان لە هیندستان، خەواریج لە سعودیا، چینییەکان لە مالیزیا، و قبتییەکان لە میسردا وەکو ئەوانن.

ئیدی هەروایە کە کەمایەتییە ئایینییەکان بێتوانای خۆیان لە مەیدانی سیاسیدا بەکردەیەکی توند لە مەیدانی ئابووریدا قەرەبوو دەکەنەوە کە خۆی رووژێنەری رژدی (حسد) و ستەمکاری زۆرینەیە لەم دیاردەوە ناچار دەبێ هۆشیاربین تاکو لەبارەی پەیوەندی ئاین و پوول یەکسەرە بڕیار نەدەین.

هیچ ئایینێك ناتوانێت پشتبکاتە پارە و پوول، چونکە لانیکەم بۆ هەڵسوڕاندنی ڕێکخستنی خۆی نیازی پێیەتی. لە لایەکی ترەوە، بۆ رابەریکردنی خەڵك بەرەو خوا چارەیەك نییە بێجگە لەمە کە لەبارەی پارە هەمان ئەو ئامۆژگارییانە پێشکەش بکەن کە لە بارەی ئەخلاقەوە دەوترێت. لە ڕوانگەیەکی لۆژیکیانەوە، ئەوە ئیسلامە- چونکە خولیای دروستکردنی مۆدێلێکە بۆ کۆمەڵگەی مەدەنی- لەبارەی پارە و پوولە ڕۆشنترین و ریفۆرمترین جێگای هەیە.

ئیسلام و پارە

لە ئیسلامدا یەکێك لە کۆڵەگەکانی ئاین زەکاتە کە موسڵمانان پێویستە هەموو ساڵێك بیدەن. برەکەی دیاری نەکراوە. بەشێوەیەکی کرداری لە سەدا دوو و نیوە (٢,٥٪) و پەیوەستە بەو سامانەی کە بەدرێژای ساڵ بەکار نەهێنراوە، وەکو مەڕ و ماڵات، بەروبوومی کۆکراوە و زێرێك کە بۆ خۆرازاندنەوەی ژن نەبێت (خۆی پێوە نەرازاندبێتەوە).

زەکاتی ماڵ دەدرێتە نەداران، ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆ لە ڕێگەی مزگەوتەوە. چەند وڵاتێك هەن کە تیایاندا هەم زەکات کۆدەکەنەوە، و هەم پێیان دەدرێت. بەڵام لە قورئاندا چەند بنەما و یاسایەکیش هەیە کە پێویستە بەسەر ژیانی ئابووری و ساماندا جێبەجێ بکرێت، وەکو ئەمانە:

- قەرزدان یان وەرگرتن بە وەرگرتنی قازانجێکی نەگۆڕ هاوشێوەی سووە (ربا)، کەواتە یاساغە. بەپێچەوانەوە هاوبەش بوون لە سوود یان قازانجی پارەیەك کە دەخرێتە بازاڕەوە حەلاڵە.

- ماڵ بە فیرۆدان (ئیسراف کردن)، و داکردنی کەل و پەل، هەردووکیان یاساغن، چونکە هەموو شتێك ماڵی خوایە و پێویستە لە قازانجی کۆمەڵگەدا بەکاربهێنرێت.

- پارە خستنەگەڕ لە بەرهەمهێنەرەکاندا کە گەشەپێدەری ئابووری یان خۆشگوزەرانی باش و پەسندە و دەستخۆشی لێدەکرێت.

- کەواتە دەبینین کە ئیسلام نرخی زیادە قەدەغە دەکات نەك داهاتی سەرمایە. کەواتە قازانجی کەرتی تایبەت حەلاڵە لەکاتێکدا سوودی نەگۆڕی چەکی پارە یاساغە.

لە ساڵانی حەفتاکان ١٩٧٠ بەو لاوە بانکەکان لەسەر بنچینەی بنەماکانی ئیسلامی لە زۆرێك لە وڵاتانی ئیسلامی و هەروەها لە بەهاماس، سویسرا، دانیمارکدا کرانەوە کە ژمارەیان ئەمڕۆکە دەگاتە (٢٠) بیست زۆربەی کارە بازرگانییەکانی رۆژگاری پێشووی جێبەجێ دەکرد کە یەکێکیان بەرفراوان کردنی ئیعتباری سەنەدییە کە پێدانی کرێدەستی دەهێنایە ناو باس و خواسەوە چونکە کرێ سوودی پارە نییە کە قەدەغە کرابێت. هەندێك لەو بانکانە مامەڵە کردنی کاتیان پێ باشترە لە بەهاکانی دەرەکی —هەرچەندە لە قورئاندا پێشبینی نەکراوە- بەڵام هەندێکی تر رەتی دەکەنەوە. چەند هاوکێشەیەکیان بۆ هاوبەش بوونی سەرمایە و کاریان داناوە وەکو مغارەبە و بەشداری، بۆ ماوەی درێژخایەن و کورتخایەن. بەپێچەوانەوە سیستمی شۆشیال (بیمە) تەمەنیان نییە لەو رووەوە کە لەگەڵ ویستی خوا، واتە چارەنووسساز بوونی تەمەن بە نەگونجاو دەبینن. بیمەکانی تر بەپێی رژێمێکی ((هاوکاری ئیسلامی)) بەکاردەهێنن. ئەو کەسەی بیمە وەردەگرێت لە کۆمپانیایەکدا بە شەریکایەتی سەرمایە دادەنێت، کۆمپانیا لە دابەشکردنی قازانجێك کە بۆی دەمێنێتەوە ئەولەوییەت دەداتە ئەو کەسانەی کە زەرەرێك یان بەڵاو موسیبەتێکیان بینیوە.

لە پلانی بانکە ئیسلامییەکاندا سەرمایەدانان بۆ ماوەیەکی درێژ کەمتر دەبینرێت. بەڵام ئەو بانکانە هێشتا تازە کەوتوونەتە رێ، بۆیە زووە کە ئێستا لەبارەیانەوە حوکم بدرێت.

ئایین و پەروەردە و فێرکردن

لەبەرئەوەی منداڵان ناتوانن هەموو شتێك فێربن، پرۆگرامەکانی فێرکردن بەردەوام لە نێوان باشترینەکان هەڵدەبژێردرێن. بۆیە کە زمانی لاتینی لە بەرنامەکانی فێرکردن لادرا و کۆمپیوتەر لە جێگەی دانرا. ئایا لە دنیای ئەمڕۆدا لەگەڵ بەرەو پێشچوونی تەکنەلۆژیادا شوێنێك بۆ ئایین دەمێنێتەوە لە فێرکردندا؟ ئەگەر ماوە کامەیە؟ بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە هەر وڵاتێك وەڵامێکی پێیە. لە سعودیا فێرکردنی قورئان چاوپۆشی لێناکرێت، لە حاڵێکدا لە وڵاتانی یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو سیستمی فێرکردن لەسەر ((باوەڕ نەبوون بە خوا)) دامەزراوەبوو. لە نێوان ئەم دوو پانتاییەدا، ((جیاکردنەوەی ئایین)) ئەو باڵایە بێکۆتایەی هەیە کە زۆری لە هیچ کەسێك ناکات بۆ کردنی کار و رێز لە ئازادی مرۆڤەکان دەنێت.

فێرکردنی ئایینی و ((جیاکردنەوەی ئایین))

جیاکردنەوەی ئایین بەو مانایە نییە کە لە فێرکردندا هیچ جێگەیەك بۆ فێرکردنی ئایینی نەبێت. زۆربەی رژێمەکانی ((جیاکەرەوەی ئایین)) ئایینداری بەکارێکی کەسی دەزانن کە هەر خێزانێك، لە پاڵ فێرکردنی فەرمی (رەسمی) دەوڵەت، هەر فێرکردنێکی زیاتر کە بەکەڵکی منداڵان بێت پێیان بدەن. بەپێی ئەم روانینە هاتنە ناوی منداڵان بۆ ئایینێك شتێکە کە بەقەد فێربوونی پیانۆ یان جۆدۆ(٤٨) جێگا دەگرێت.

ئێستا بزانین کردنەوەی دڵ و زەینی منداڵان بە رۆحانیەت دەتوانێت چ نەگونجانێکی هەبێت لەگەڵ بێ لایەن بوونی رژێمەکانی جیاکەرەوەی ئایین.

تورکیا، کە یاسای هەمیشەیی (دەستوور)ی جیاکردنەوەی ئایینی هەیە، بە باشتر دەزانێت مۆڵەت بداتە فێرکردنی ئایینی لە قوتابخانە میرییەکان. ئامانجیش ئەوەیە کە بەپێی ئەم میتۆدەی

فێرکردن، ئایین لەژێر کۆنترۆڵی دەوڵەتدا بێت. لەم بوارەدا ئەو پرسیارە خۆی قوتدەکاتەوە کە چونکە تەنیا ئیسلام لە قوتابخانەکان فێر دەکرێن- ئەویش ئیسلامێك کە گونجاوە لەگەڵ بیردۆز و سیاسەتی دەوڵەت- کەواتە لە تورکیادا لە رژێمێکی جیاکەرەوەی ئایین چ ئەنجامێکی لێدەکەوێتەوە؟

لە فەرەنسادا دەزگای فێرکردنی گشتی لەسەرەتادا تووشی دژایەتیکردنی قوتابخانە ئایینییەکانی کاتۆلیك بووەوە، کە کۆماری جیاکەرەوەی ئایینی فەرەنسی و مەبەستەکانی بە دژایەتیکردنی ئایین دادەنا.

لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تووشی جۆرێکی تری جیاکردنەوەی ئایینی دەبین لە قوتابخانە میرییەکان. دەوڵەت پرۆگرامێکی فێرکردنی ئایینی هەیە، بەلاَم هەروەها پێویستە بە وردبینێکی زیاترەوە رێز لە ئازادی ناخ و دەروونی منداڵان- کە هەمان ناخ سەرپەرشتیاریان دەکات- بنێت. لە زۆربەی قوتابخانەکاندا چارەسەرێکیان دۆزیوەتەوە ئەویش ئەوەیە هەر رۆژێك، لەسەرەتای دەرسەوە، ساتێك بێدەنگ بن تاکو ئەوانەی ئایینێکیان هەیە بەپێی ئەوە بپارێنەوە، بێ ئایینەکانیش خەریکی بیرکردنەوە بن یان سوود لەم ساتە بێ دەنگییە وەربگرن بۆ تەرکیزی هزری خۆیان. ئەم سیستمە لەوانەیە لە ویلایەتێکەوە بۆ یەکێکی تر کەمێك بگۆڕێت بەلاَم دادگای باڵای ئەمریکا لە چاودێریکردنی ئەم بنەمایە زۆر توندە کە هەموو کەسێك بۆی هەیە بە ئارەزووی خۆی بپارێتەوە. بێ ئەوەی زۆری لێبکرێت.

ئەم سێ نموونەی کە باسمانکرد ئەوە نیشاندەدەن کە پێویستە رژێمە جیاکەرەوەکانی ئایین رەچوی زیان لێکەوتنی بەرامبەری بکەن. هەروەها دەبینرێت کە ولاَتانی جیاکەرەوەی ئایین، لەژێر کاریگەری ئایینی بالاَتر، ئەو ئاراستەیان گرتووە کە فراوان بوونی رۆحانیەت بە فێرکردنی ئایینی دابنرێت. خواستی ئێمە لەم کتێبەدا ئەوەیە کە نیشانبدەین رۆحانیەتی جۆراوجۆری هەر ئایینێك رووبەرووبوونەوەیەکی تایبەتی بۆ پێشنیار دەکات. ئایا رۆڵی رژێمێکی جیاکەرەوەی ئایینی راستەقینە ئەوە نییە کە زەینی منداڵان بۆ دەستکەوتەکانی بەشەری لەبەردەم رۆحانیەت دەرگا والاَ بکات. هەروەکو چۆن لە بارەی فەلسەفەوە ئەنجامی دەدات؟ بێگومان فێرکردنی ئایینی بەردەوام لە چوارچێوەی کاری ئایینەکاندا دەمێنێتەوە، بەلاَم ئەگەر فێرکردنی فەرمی گشتی خولیای گەشەپێدانی رۆحانیەت بێت لەلای منداڵان ئەوە چۆنیەتی فێرکردنی ئایینی زیاتر دەکات.

فێرکردنی ئایینی

لە منداڵی و هەرزەکاریدا، کە قۆناغی فێربوونی کۆنترین و بنچینەییترین زانیارییەکان و رێگە و میتۆدە ئەخلاقییەکانە، پێشوازی کردنە رۆحانییەکان پڕ جۆش و خرۆشترن. لەم ساڵانەی تەمەندایە کە لە زەینی مرۆڤدا داستانە سەرسوڕهێنەرەکان و ئەفسانە ئایینییەکان کاریگەری خۆیان جێ دەهێڵن. بەدرێژایی چەندین سەدە داستانەکانی قەدیسان و حەماسەتی جەنگاوەرانی پەرەپێدەری خەون و خەیاڵی مرۆڤەکان بوون، رۆژگارێکی دوورودرێژ کە فێرکردنی ئایینی شتێکی حاشاهەڵنەگربوو و مرۆڤەکانیش باشتر پێشوازییان لێکردبوو چونکە نە فێرکردنێکی تر لە ئارادا بووە کە چاوی خۆیانی بدەنێ، و نەکردە و کۆششێکی هزری کە جێگەی بگرێتەوە.

ئەمرۆکەش بنەمای فێرکردنی ئایینی کەمێك پاش تەمەنی خۆناسین — دە تا سێزدە ساڵی- کۆتایی پێ دێت، بە مەراسمێك بۆ چوونە ناو کۆمەڵگەی ئایینی جێبەجێ دەکرێت و هۆکاری مانەوەیە لە هەموو ئایینییەکان.

بۆ فێرکردنی دواناوەندی لەم چەند دەیەی رابردوودا بەرفراوانییەکی بەرچاوی بەخۆوە بینیوە بەلاَم کۆششێکی تەواو بەکار نەهاتووە بۆ ئەوەی فێرکردنی ئایینی بە پێودانگی مرۆڤە زانست خوازەکان بێت. ئەمەش، کەلێنی نێوان فێرکردنی جیاکەرەوەی ئایین — کە بە عەقلانیەت (عەقڵ گەرایی) ئاو دراوە- و فێرکردنی ئایینی- کە تاکو ئێستاش لە ئاستی منداڵانەدایە- فراوانتر کردووە.

ئێستا بزانین ئەم فێرکردنە ئایینییە چییە؟ وەلاَمی ئەم پرسیارە لە ئایینێکەوە بۆ یەکێکی تر جیاوازە، بەتایبەتی لە نێوان سروشتکراوەکانی و ئەوانەی تردا. لەڕاستیدا ئەگەر ئایینێك دەقی پیرۆزی هەبێت زانینیان لە ناوەندی فێرکردنی ئایینی دادەنرێت. ئەمە بەتایبەتی حاڵەتی قورئانە لە ئیسلامدا، و تەوڕات لە یەهوودییەتدا.

لە بەرامبەر ئەمەدا، ئایینە ئەنیمیزمەکان زیاتر لەهەر شتێك پابەندی یەك جۆرە کار (شێوەکار)ن کە بەهۆیەوە خەریکی وەدەستخستنی چاودێری خواکان، جندەکان، یان پیاوچاکانە. لەم ئایینانەدا تەنیا جادووگەران، کەڵە پیاوانی ئایینی یان ((شەمەنەکان))

پێویستیان بە فێربوونی تەواوی زانیاری ئایینی هەیە، چونکە ئەوانن کە میانجیگەری لە نێوان مرۆڤ و دنیای ئەودیوی سروشت بە ئەنجامدەگەیەنن.

مەسیحییەت جێگایەکی تری هەیە. قەشەکان — بەتایبەتی لە ئایینی کاتۆلیك و ئەرتۆدۆکس- توانا تایبەتەکانی ئەودیوی سروشت لە ئەسقەفەکە وەردەگرن تاکو بتوانن نان و شەرابی ئێوارەی رەببانی بەرەکەتداربکەن و لە گوناهان خۆشبن. بەم حاڵەش قەشەکان بەهرەیان لە فێرکردنێکی تایبەتدا نییە کە جیاکەرەوەکانی ئایین نەتوانن بەدەستی بهێنن. بەپێچەوانەوە، هەموو واتای ژیانیان لەوەدایە کە هەرچی دەیزانن و باوەڕیان پێیەتی بیخەنە بەردەستی ژمارەیەکی زۆرتر لە خەڵك. کەواتە فێرکردنی ئایینی لە مەسیحییەتدا تێکەڵەیەکە لە چەند توخمێك کە هەر کامیان بەپێی شوێنەکان، رۆژگارەکان و کلێساکان کەم یان زۆر دەبن. یەکێکیان فێربوونی دەقە پیرۆزەکان، دووەمیان ناسینی دوگماکان و ئەو باوەڕانەی کە بە درێژایی سەدەکان لە دەقە پیرۆزەکان هەڵێنجراوە و سێهەمیان شێوازی بەکارهێنانی ئایین لە ژیاندا لە لایەن خەڵکەوە، چ مەراسیم و نەریتەکانی ئایینی بێت چ ئەخلاقی ئایینی.

ئیسلام دوو جۆر فێرکردنی ئایینی هەیە. یەکێکیان بەردەوامە، دووەمیان تەواوکەری فێرکردنی جیاکردنەوەی ئایینە. یەکەمیان دەتوانین بە بوارەکانی دەرسی مەسیحییەت بیپێوین لەم رووەوە کە بۆ ئەو فێرخوازانەیە کە ئایین بە سەرەنجام و کۆتایی کارەکانی تری ژیان دادەنێن. بەم حاڵەش پێویستییەکانی ژیانی مۆدێرن زانیارییە گشتی و تەکنیکییەکان هەرچی قووڵتریان دەوێت لە گیرابوونی ئەم جۆرە فێرکردنە کەم دەکاتەوە، بەتایبەتی کە لە ئیسلامدا پیشەی خزمەتکاری ئایینی (دین یار) بەردەوامبوونی نییە. ئەمەیە کە لە وڵاتانی ئیسلامی پێشکەوتووترەکاندا فێرکردنی جۆری دووەم بەکاردەهێنن، کە بەگشتی لە تەمەنی سێزدەساڵیدا کۆتایی پێدێت. بۆ نموونە لە ((سەنیگاڵ))دا کە زۆربەی خەڵکەکەی موسڵمان و زۆر گەرم و گوڕن شەش رۆژ لە هەفتەدا منداڵان هەموو بەیانییەك نیو کاتژمێر (پێش هەشتی بەیانی) دەچنە پۆلەکانی خوێندنی ئایینی و کاتژمێریکیش دوای کاتژمێر دوازدە (١٢). پێش نیوەڕۆی رۆژی یەکشەممەش هەموو خۆیان بە وانەکانی ئایینییەوە خەریکدەکەن.

وەکو پێشنیارێکی گشتی، دەتوانین تایبەتمەندییە دیارەکانی (بەرچاوەکانی) دیاری فێرکردنی ئایینی سێ لە ئایینە گەورەکانی وەحیانی بەم شێوەیەی خوارەوە کورت بکەینەوە:

- فێرکردنی ئایینی جوو نیشانەیەکی لە بیرکردنەوە هەیە. شیکردنەوەی تەلموود و تەورات بریتییە لە والاکردن و روونکردنەوەی دەقەکان بە لێکۆڵینەوە و وردکاری فراوان بۆ هەڵێنجانی واتای هێمایی رووداوەکانی کتێبی پیرۆز. حورمەتی شەریعەت لە حورمەتی دەقەکانەوە سەرچاوە دەگرێت.

- فێرکردنی ئایینی لە ئیسلامدا هاوڕێیە لەگەڵ بە حورمەت زانینی دەقێکی پیرۆز کە تەنیا لە سەدا بیستی (٢٠٪) موسڵمانان دەتوانن تێیبگەن کە زمانیان عەرەبییە. بەکارهێنانی ئایینیش لە کۆمەڵگادا بەیەك جۆر باوەڕکردن بە قسە (حدیث باوِری) خەریك دەبێت کە لەگەڵ گوڕان و پێشکەوتن ناسازێت (واتە کارناکاتە سەری).

- فێرکردنی ئایینی لە مەسیحییەتدا لە باری گوڕاندایە و دەگەڕێت بۆ دۆزینەوەی رێگە و میتۆدەکانی. چونکە بە نیازە- پێش هەر شتێك- ژیانی عیسای مەسیح وەکو نموونەیەك بۆ ژیان پێشنیار بکات بۆ مرۆڤ، باوەڕە بنچینەییەکان فۆرمەلە دەکات و یاسای ئەخلاقی دادەنێت.

کەواتە دەبینین ئەو سێ ئایینە گەورەی کە لە ئیبراهیمەوە ماوەتەوە لە بواری تێڕوانین بۆ ئایندەی فێرکردنی ئایینی هیچ جۆرە هاودەنگێکیان نییە، هەرچەندە کە تەواوکاری ئایینەکان و مامەڵەکردنیان لەگەڵ کۆمەڵگە پەیوەستە بەم فێرکارییە ئایینییەوە.

وەرچەرخانێک کە دەبوایە

فێرکردنی ئایینی رۆژگارێکی دوورودرێژ بەرزی و باڵای هەبوو. تێکەڵ یەك بوو لە هەنگاونانی مرۆڤەکان لە بەکارهێنانی ئایین و مەراسیمی ئایینی، بۆ ناسینی دەقە پیرۆزەکان، و جۆرە ئەخلاقێك خستنە زەینی مرۆڤەکان، کە لەگەڵ فێرکردنە ئەفسانەییەکان سەبارەت بە سەرەتای جیهان و ژیانی مرۆڤەکان- لەوکاتەدا کە زانست روونکردنەوەیەکی بۆی نەبوو هاوڕێ بوو.

ئەمڕۆکە ئایینەکان پێویستە ئەوە قبوولبکەن کە وەڵامدانەوەی ئەو هەموو پرسیارانە کاری ئەوان نییە. بەم حاڵەش کەسانێك هەرماون- کە ژمارەشیان کەم نییە- کە بێ باکانە بەدوای ئەوەدا دەگەڕێن کە لە ئینجیل یان قورئاندا شتانێك دەربێنن کە بەپێی هەموو گریمانەکان، ئیلهامەکانی پەروەردگار هیچ کاتێك نەیویستوە لە قورئان و ئینجیل دایانبنێت. بۆ نموونە پرسی ((باوەڕ بە ئەفراندن (خلق))) لە ڕێبازی پرۆتستانتەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایە کە هێشتا وازیان نەهێناوە لە تیۆری ((ئەفراندنی جیهان لە شەش ڕۆژدا))!، و تیۆری داروین ((پەرەسەندنی جۆرەکان)) یەکسەر ڕەتدەکەنەوە. لە سعودیا هێشتاش — لە سەدەی بیستەمدا- منداڵان فێری ئەوە دەکەن کە زەوی خڕ نییە، بەڵکو تەختە.

ئەم جۆرە نموونانە بە ئاشکرایی ئەوە نیشاندەدەن کە فێرکردنی ئایینی، هەر کاتێك کە خەریکی ئەو بابەتانە بوو کە بواری خۆی نییە، گاڵتە بەخۆی دەکات. کەواتە ئەو ئایینیانەی کە تاکو ئێستا چاویان بەڕووی واقیعەتدا نەکردۆتەوە لە کاتێکدا سەدەکانی ناوەڕاستمان تێپەڕاندووە پێویستە لە فێرکردنی ئایینیاندا وەرچەرخانێك بە خۆیان بدەن تاکو باوەڕ بە پەیامی ڕۆحانیان بکرێت، و ئەمەش لە بەرژەوەندی ئەواندایە.

بەڵام، چونکە جیهان بەردەوام بەرەو تەواوکاری (تکامل) دەچێت، پەیوەندی ئەو ئایینانە لەگەڵ زانست هیچ گرفتێك بۆ ئایینەکە دروستناکات. پێویستە خۆیان لەگەڵ ئەم گۆڕانە خێرایانەدا بگونجێنن. نەوە تازە پێگەیشتووەکانی مرۆڤ وا ڕاهاتوون کە باوەڕ بەو شتانە بکەن کە دەیبینن و باوەڕیان ڕۆژ بەڕۆژ بە زمانی ئەفسانە و هێماکان، و حورمەتی ئایینەکان لاوازتر دەبێت. دژایەتی بەڵگەی هێز نیشاندان و بەندایەتی دەکەن لەڕاستیدا لەبەرئەوەی کە نیازیان وایە کە سەرەتا لە پێشکەوتن و گەشەپێدان- چ ڕۆحانی بێت چ غەیری ئەو- تێبگەن پاشان وەریبگرن، جا لە ڕێگەی دڵەوە یان ڕێگەی زەین.

بۆیە پێویستە ئایینە دواکەوتووەکانیش ئەمە لە بیرنەکەن و باوەڕەکان خۆیان بۆ خەڵك هەموار بکەن. لەڕاستیدا ئەمە هەلێکی باشە بۆ ئایینەکان کە ماڵی خۆیان ڕێکخەنەوە. ئەگەر ئەم هەنگاوە نەنێن بەهای خۆیان لای چینی گەنج و خەڵکی چالاك وردە وردە لەدەستدەدەن.

ڕاستێکی تر کە پێویستە بوترێت ئەوەیە کە چونکە لەهەر کۆمەڵگایەکدا نیازە ڕۆحانییەکان کەم و زۆر لە ناخی مرۆڤەکاندا هەیە، کەسانێکیش کە لە ئایینێك هەڵگەڕاونەتەوە بۆ خۆیان

((جیهانێکی ڕۆحانی)) تر بە پێودانگی خواستەکانی خۆیان دەسازێنن. بۆ نموونە کەم نین ئەوانەی کە باوەڕیان بە عیسای مەسیح هەیە بەڵام کلێسا بە شوێنێکی ڕزیو، نەگونجاو، یان بێهودە دەزانن و ڕەتیدەکەنەوە.

گرفتی فێرکردنی ئایینی تەنیا لە گواستنەوەی بەها ئایینییەکاندا نییە بۆ منداڵانی خێزانە دیندارەکان یان هەواداری ئایین. ڕۆژگار ئیتر ناسازێت بۆ ئەو قەشانەی کە ژیانی خۆیان بە فێرکردنی بیرکاری، زمانی لاتین یان مێژوو بەسەردەبرد. ئەمڕۆکە زۆرترین و باشترین کارێك کە ئایینەکان دەتوانن بیکەن ئەوەیە کە خزمەتگوزاری دڵی خەڵکان بن نەزەینی ئەوان. واتە فێرکردنە ئایینییەکان کە خۆیان لە زەینی مرۆڤەکانەوە خەریکدەکەن و خەریکی ڕوونکردنەوەی دەقەکانن بۆ بەرزکردنەوەی ڕۆحانیەتی مرۆڤەکان بۆ لای خوا کارێکی بێ هودە دەکەن.

ئایین و سیاسەت(٤٩)

پەیوەندی ئایین لەگەڵ سیاسەت بە ئاشکرا نەپێویستە و نەکەسێك خوازیاریەتی. ئەوەی کە مرۆڤ بیەوێت ژیانی ڕۆحانی خۆی بەرهەمهێن بکات و فراوانتری بکات هیچ پەیوەندییەکی ئاشکرای بە بەڕێوەبردنی کاروباری شار و وڵاتەوە نییە. ئایین جیاکەرەوەکان خەیاڵیان ئاسوودە دەبوو ئەگەر ئایین سنووری خۆی بزانییایە، لە پەرستگا و ویژدانی دینداراندا ئارامی بگرتایە، و پێ نەخشایەتە ناو مەیدانی سیاسەتەوە.

بەڵام بەشێوەیەکی کرداری ئیشەکە ئاوا ئاسان نییە. لە هەموو شوێنێك- و بە پلەی جۆراوجۆر- ئایین لە خزمەت سیاسەتدا بووە و سیاسەت دەستدرێژی دەکاتە سەر ئایین. سەرەتا ئەوە بیر خۆمان بهێنینەوە کە سیاسەت بەردەوام بەرهەمی ململانێی هێزەکانە. ئەوەی لەو ململانێیەدا سەردەکەوێت لە ڕژێمەکانی دیموکراسیدا لە سندوقەکانی هەڵبژاردن سەر دەردەهێنێت، لە ڕژێمەکانی تردا بە زۆری زۆردار، یان بەفێڵ و تەڵەکەبازی. ئایینیش، هەرچەندە خۆی بە ڕۆحیانەتەوە خەریکدەکات، بێگومان دەتوانێت خەڵك بورووژێنێت بۆ ئەم ململانێیە.

بەر لەوەی، نموونەی وڵاتە جۆراوجۆرەکان بهێنینەوە، ئاڵۆزی پەیوەندی ئایین و سیاسەت روونبکەینەوە، سەرەتا دەستدەکەین بە روونکردنەوەی ئەوە کە هێزی ئایینی چییە و چۆنە و چۆن دەتوانێت لەگەڵ هێزی مەدەنی رووبەڕوو ببێتەوە یان هاوکاری بکات.

هێزی ئایینی

چەندە بۆ رابردوویەکی دوورتر بگەڕێینەوە بەردەوام تێدەگەین کە جادووگەر یان شیفادەرە لاف لێدەرەکان بوون کە کاریگەریان لەسەر خەڵك ئەوەندەی هێزی فەرمانڕەوایان بووە. هەروەها ترس لە هێز نەناسراوەکانی جیهانەکەی تر فەرمانڕەوا دیکتاتۆرەکانیشی خستۆتە هەراسانەوە،

ئەو کەسە کە دەیوت هێزە سەروو سروشتیەکان لەژێر کۆنترۆڵی من دایە، هەموو ترس و بیمیان لێی هەبوو و ڕێزیان دەگرت.

هێزێکی سیاسی کە هیچ چوارچێوە و سنوورێك بۆ خۆی دانانێت پێویستی بە هاوپەیمانی دروستکردن هەیە لەگەڵ هێزەکانی سەر زەوی و سەروو سروشتییەکان. پاشاکان ڕۆژگارێکی درێژ کە توانا (دەسەڵات)دار بوون بانگەشەی ئەوەیان دەکرد کە خوان یان لەسایەی خواوە و لە لایەن ئەوەوە فەرمانڕەوان. ئەوپەڕی تەواوەتی ئەوە بوو کە فەرمانڕەوا هەم پاشابن و هەم قەشەیەکی گەورە. فیرعەون هەر ئەمەبوو، هێندی هەشتەمیش- ئەو ڕۆژگارە کە کلێسای ئەنگلیکانی دروست رد- دەیویست هەر ئەمە بێت.

بەڵام لە زۆربەی دۆخەکاندا فەرمانڕەوا لە روانگەی خەڵك ئەوەندە گرنگی نییە کە باوەڕ بە لە خواچوونی (خداگونەبودن) بکەن. لەو کاتەدایە کە فەرمانڕەوا لە دەرەوەی هێزی ئایینیدا دەمێنێتەوە و تێدەکۆشێت کە هێزی ئایینی وردوخاش بکات، بیخنکێنێت، بیکڕێت، بەدناوی بکات، لەبەرچاوی خەڵك بیبەزێنێت، یان گۆشەگیری بکات. مێژوو ئەوەی نیشانداوە کە سەرکردە ئایینیەکان هەرکاتێك ویستبێتیان بەربەرەکانی هێزی سیاسی بکەن بەخێرایی کاریگەریان لەسەر شوێنکەوتوانیان نەماوە.

لەڕاستیدا هێزی ئایینی دوو جۆرە: یەکێکیان دنیاییە —سەر بەم جیهانەیە- وەکو فەرمانڕەوایەك کە خاوەن دەسەڵاتە لەسەر شوێنکەوتووانی. دەسەڵاتی پیاوانی ئایینی لەم جۆرەیە، چونکە پشتیان بەو ڕێزە بەستوە کە خەڵك بۆ پیشەکەیان هەیانە کە لە ژیانی دنیایی و گشتیشیاندا فەرمانڕەوایی دەکەن. دووەمیان- کە بەگشتی هێزی سیاسی نایناسێت- دنیایی نییە، ڕۆحانییە، و زۆر جێگەی سەرسوڕمانە، کە خۆبەخۆ لە ئارادایە و بێ ئەوەی پێویستی بەڕابەرێك هەبێت. ئەم هێزە — کە ناکەوێتە چنگی هیچ کەسێك- هەر ئەمەیە کە ئاپۆرەی شوێنکەوتووانی ئایینێك بۆ هەستیارییێك و باوەڕێك کۆ دەکاتەوە و نەتەوەیەکیان (أمة) لێ دروستدەکات. پەرستنی کەرەسە جەنگییەکەیەتی. ئەم هێزە ئەمڕۆکە زیاتر بۆ بەرگری لە مافەکان بەکاردێت.

ئایین سالاری، ڕەتکەرەوانی بوونی خوا، ئایین جیاکردنەوە

پەیوەندی ئایین و حکوومەتەکان دەکەوێتە ناو یەکێك لەم سێ هاوکێشەیە. ڕژێمێکی ئایین سالاری بناغەی فەرمانڕەوای خۆی لەسەر ئایینێك دادەمەزرێنێت. کەواتە بەرامبەرەکانی ئەو دەکەونە ناو بارودۆخێکی نەگونجاو. ئەم جۆرەی حکوومەت ئامانجی موسڵمانان کە بە ئاشکرایی ئارەزووی دەکەن. قورئان بنەماو یاساکانی هەردوو ژیانی عورفی و ئایینی دامەزراندووە، کۆمەڵگا ناگاتە کەماڵ و تەواوەتی خۆی مەگەر ئەوەی کە ئەو یاسایانە بەووردی بەکاربهێنێت. حکوومەتەکانی هەردوو وڵاتی ئیسلامی سعودیا و ئێران —هەرچەند پێکەوە هەڵناکەن- شەریعەتی ئیسلامی بەکاردەهێنن. ئەم دوو حکوومەتە —هەرچەندە یەکێکیان پادشاییە و ئەوەی تریان کۆماری- بە تەواوی مانا ئایین سالارن.

لەو وڵاتانەی کە کەلتووری بوودایان هەیە تەنیا ((بۆتان))ە کە تاکو ئێستا ئایین لە خەڵکی خۆیان باردەکەن. لەوێدا بێجگە لە ئایینی بوودایی نابێ گفتوگۆ لە بارەی هیچ ئایینێکەوە بکرێت.

بەڵام مەسیحییەت —وەکو ئیسلام- تا بۆ ماوەیەکی درێژ لە بیری ئەوە دابوو کە حکوومەتی خواوەندی لەسەرتاسەری زەویدا دروستبکات. بەزەیی هاتنەوە بە هاوجۆری هانیدەدا کە ئەوان لە گومڕاییدا بەرەڵلاّ نەکات، کەواتە فەرمانڕەوایان بڵاوبوونەوەی حکوومەت و ئایینی خۆیان بە ڕزگارکەری جۆری بەشەریەت دادەنا. لەناوبردنی کەمایەتییە ئایینییەکان یەکێکە لە دەرئەنجامە حاشا هەڵنەگرەکانی ئایین سالاری، یان مانەوەی ئایینێکی ڕەسمییە. دەربەدەرکردنی جووەکان لە ئیسپانیا دوای ئەوەی مەسیحییەکان ئەم دوورگەیەیان لە موسڵمانان وەرگرتەوەو هەڵوەشاندنەوەی ((فەرمان نانت)) بە فەرمانی لویسی چواردە[٥٠]، نموونەی ئەم جۆرە دیاردەیەن. هەندێك جار وادێتە پێش کە حکومەتێکی ئایین سالار تێدەکۆشێت خۆی وانیشانبدات کە لەبەرامبەر ئایینەکاندا لەخۆبوردە و ئارامە و مافی تایبەتی دەدات بە کەمایەتییە ئایینییەکان. ئەم شێوازە لە ئیسلامدا لەبارەی ((ئەهلی کتێب)) (یەهوود، نەسارا، زەردەشتی)

بەناونیشانی ((ئەهلی زیمە)) بەکاردێت. بەڵاّم ئەم کارەش بەبێ گوێگرتن و گفتوگۆکردن لەگەڵ شوێنکەوتوانی ئەم سێ ئایینە بەیەك لایەنی ئەنجامی دەدات. شێوازی ئەو حکوومەتانەی کە بوونی خوا ڕەتدەکەنەوە لەگەڵ حکوومەتەکانی ئایین سالار یەکسانە، واتە ئەم حکوومەتەش ئایدیۆلۆژیای خۆی بەسەرخەڵکدا دەسەپێنێت. لەو وڵاتانەدا کە حکوومەتەکانیان ئایدیۆلۆژیای مارکسیستیان هەبوو- یان هەیانە- ڕاگەیاندنی ئایینی قەدەغە بوو. بەڵاّم لە دژی ئایین ئازادبوو. ئامانجی سەرەکی و دیاری ئەو حکوومەتانەی بوونی خوا ڕەتدەکەنەوە لەڕەگەوە دەرهێنانی هەموو ئایینەکانە. بە گومانیان باوەڕبوون بە ئایین گرفتێکی مێشکە کە پێویستە ڕۆژێك دەرمان بکرێت.

جیاکردنەوەی ئایین ئەڵتەرناتیڤێکە لەجیاتی بەزۆر سەپاندنی ناچاری حکوومەتە ئایین سالارەکان و ئەوانەی دان بە بوونی خوا دانانێن. حکوومەتی جیاکراوە لە ئایین کاری بە ئایین و ژیانی ڕۆحانی خەڵك —هەر جۆرێك بێت- نییە. بەڵاّم ڕوونکردنەوەی ڕەسمی حکوومەتێکی جیاکراوە لە ئایین خۆی لە خۆیدا تەواوی گرفتەکان چارەسەر ناکات، چونکە ناوەڕۆکی دەقی ڕەسمی زەمینە خۆشکەری لێکدانەوەی جۆراوجۆرە. نموونەی ئەمە پرسی ((قوتابخانەی ئازاد))ە لە فەڕەنسا: کەسانێك باوەڕیان وایە کە دەوڵەت، کە وەڵاّمگۆی پەروەردە و فێرکردنی هەمووانە فێرکردنێکی جیا لە ئایین دابیندەکات کە لایەنگری هیچ ئایینێك ناکات. ئەم فێرکردنە بە خۆڕایی و تۆبزییە. لە هەمان کاتدا دەوڵەت لەخۆ بوردەیە و بەڕەوای دەزانێت کە قوتابخانەی تر بکرێنەوە کە تیایدا فێرکردنی تر بدرێتە منداڵاّن و بە قوتابخانەی ئازاد ناودەبرێت. بەڵاّم ئەم قوتابخانانە نابێ بەهیچ شێوەیەك یارمەتی ئابووری لە دەوڵەت وەربگرن. لە بەرامبەر ئەمانەدا، لایەنگرانی قوتابخانە ئازادەکان- چ ئایینی بن یان نە- دەڵێن بەپێچەوانەی دادپەروەرییە کە ئەوان بۆ پەروەردە و فێرکردنی منداڵەکانیان دووجار پارە بدەن، جارێکیان ئەو پارەیەی کە دەیدەن، و دەوڵەت بەوپارەیە فێرکردنی گشتی هەڵدەسوڕێنێت، جارێکی تریش پارەیەك کە دەیدەنە ئەم قوتابخانە ئازادانە، کە خۆیان هەڵیان بژاردووە. هەرچەندە ئەم شیکارییە لە بارەی گرفتی ((قوتابخانەی ئازاد)) لە فەڕەنسادا سەرکۆنەی جیاکردنەوەی ئایین لە حکوومەت ناکات، بەڵاّم ئەوە نیشاندەدات کە ((ئایین جیاکردنەوە))ی حکوومەت بە ئاسانی ناکەوێتە قسە و کردار. لە فەرەنسا ڕەنگێکی بەربەرەکانی هەیە کە ساڵاّنێکی زۆر لە نێوان کۆمارییەکان و پاشایەتییەکاندا هەبووە. ئێستاش کەم نین ئەو

فەڕەنسیانەی کە لایەنگری قوتابخانە ئایینییەکان بە هەڕەشەیەك دادەنێن بۆ سەر کۆماری. هەر لەبەر ئەمەشە کە بەناوی بنەمای ((جیاکردنەوەی ئایین)) حکوومەت هیچ جۆرە فێرکردنێکی ئایینی نەخستۆتە ناو بەرنامەکانی فێرکردنی گشتی لە فەڕەنسا.

بەپێچەوانەی فەڕەنسییەکان تورکەکان بەجۆرێکی تر لە جیاکردنەوەی ئایین تێدەگەن کە روونی دەکەینەوە و بەپێی ئەمە دەوڵەتی جیاکەرەوەی ئایین لە تورکیا تێدەکۆشێت کە لەژێر چاودێری خۆی فێرکردنێکی ئایینی بداتە منداڵەکان.

دەتوانێت پێگەیەکی بەینابەین (فیما بین) پێشنیار بکرێت، ئەویش ئەوەیە کە، دەوڵەتی جیاکەرەوەی ئایین هیچ فێرکردنێکی ئایینی دابینەکات، بەلاّم ناشبێت خواستە ئایینییەکانی خەڵکی ولاّت لەبەرچاو نەگرێت. ئەگەر هۆشیاری سەبارەت بە ئایینە جۆراوجۆرەکان، رەتکەرەوانی بوونی خوا و بێ لایەنی سەبارەت بە ئایین دەدرێتە منداڵان ئەوا هەستی بەدواداگەڕانی رۆحانی هەرزەکاران (نەوجەوانان) بەشێوەیەکی ئازادانە بۆ ئەوە رابەری بکرێت کە خۆشیان دەوێت.

سیکۆلاریزمی حکوومەت لە تورکیا

شوێنگەی تورکیا لەناو دنیای موسڵمانان نوێخوازانەیە. لەبیرمان نەچێت کە بناغەی حکوومەتە سیکۆلاریزمەکەی تورکیا بە دوای شۆڕشێکدا دامەزرا کە مستەفا کەمال ئەتاتورك لە ساڵی (١٨٨١-١٩٣٨) زایینی بەرپایکرد. ئەو کە لە دوای هەرەسهێنانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە جەنگی یەکەمی جیهانی گەیشتە دەسەلاّت، ناسیۆنالیستێکی ترسنۆك و ڕەشبین بوو بەرامبەر بە هەموو کەسێك و هەموو شتێك و هەستیارییەکی ئەوەندە زۆری لەگەڵ قورئان و ئیسلام نەبوو. ئامانجی ئەوەبوو کە لە ماوەی چەند ساڵێکدا تورکیا بکاتە ولاّتێکی مۆدێرن، وەکو ولاّتانی ئەوروپا. رەنووسی لاتینی لە جێگەی ڕەنووسی عەرەبی دانا. پۆشینی جلوبەرگی رۆژئاوایی کردە شتێکی تۆبزی. خەلافەتی ئیسلامی لەناوبرد و کۆمارییەکی سیکۆلاریزمی لە شوێن دانا. جێگەی سەرسوڕمانە کە بڕیاری جەنەڕاڵێکی بێ دین بۆ لەناوبردنی خیلافەتی ئیسلامی کاردانەوەیەکی زۆری لێنەکەوتەوە و نەبووە هۆکاری بەرپاکردنی خەلافەتی ئیسلامی

لە یەکێك لە ولاّتە ئیسلامییەکانی تر. ئەو ئەوەی نیشاندا کە ئەفسانەی خەلافەتی زەرەرمەندە. هەروەها ئەوەشی سەلماند کە ئیسلام دەتوانێت بێ ئەوەی دەستبخاتە ناو کاروباری سیاسەتەوە هەروا پایەدار بمێنێتەوە.

لەڕاستیدا لەو کاتەوە، ئیسلام لە تورکیادا بەردەوام پایەدار ماوەتەوە. خەڵکی گوندەکان کە ژمارەیان نیوەی (٥٠) ملیۆن دانیشتووانی تورکیایە، هەروەها بەشێکی زۆری شارنشینەکان کە کەلتووری کۆنیان پاراستووە، پابەندی ئایینن و بەکاریدەهێنن. لەپێناو دابینکردنی نیازە ئایینییەکانی خەڵکی تورکیا دەوڵەت لە ساڵی ١٩٤٧ هەستا بە دامەزراندنی کۆلێژێکی ئیلاهیاتناسی و دوا بەدوای ئەمەش زنجیرەیەك قوتابخانەی ئایینی دروستکرد بۆ پەروەردەی بەڕێوەبەری مزگەوت، پێش نوێژی مزگەوت و وتاربێژەکان. بەرنامەی فێرکردنی ئەم قوتابخانانە وەکو قوتابخانەکانی سیکۆلاریزمە، کە فێرکردنی قورئان و زمانی عەرەبی بۆ زیاد دەکرێت. سیاسەتی دەوڵەت ئەوەیە کە ئەم قوتابیانەی کە لەم قوتابخانانە دەردەچن- کە ژمارەیان (٢٥٠) هەزار کەسە- و دەزگا ئایینییەکانی ولاّت بەڕێوەدەبەن لە واقیعەتی ژیانی نوێ دانەبڕێن و دژایەتی دەوڵەتی سیکۆلاریستیش نەکەن. دەوڵەتی تورکیا بە مەبەستی چاودێری لەسەر دینداری خەڵك فێرکردنێکی ئایینی فەرمی ئارام ئارامی خستۆتە ناو هەموو قوتابخانەکانەوە. ئەم شێوەی فێرکردن بۆ خەڵکی تورکیا — کە (٩٩٪) موسڵمانن- دەردەسەرییێکی دروستنەکردووە بەلاّم کەمایەتییە مەسیحییەکان ناچارن بەپێچەوانەی مەیل و نیازە رۆحانییەکانی خۆیان بەشداریبکەن لەم جۆرە فێرکردنانە.

واپێدەچێت ئایین سالاری سەربکێشێت بۆ گومڕایی و ئایینەکان وشك و لاواز بکات. خوا بێ باوەڕیش ئایینەکان دەخنکێنێت و زەمینەخۆش دەکات بۆ گرووپ و گرووپە بیر تاریکەکان. کەواتە ئەندێشە و بیر رێگای ئەوە دەکاتەوە کە ئایین جیاکردنەوە پێویستی گەشە و پێشکەوتنی ئایینەکان دەرەخسێنێت.

وشك بیركردنەوە (Fanatism)، لێبوردەیی (Tolerance)

دەسەڵاتداران هەمیشە حەزدەكەن كە كەسانێكیان لەبەردەستدا بێت كە فەرمانەكانیان بەبێ سێ و دوو جێبەجێ بكەن. بیردۆز و فەلسەفە پووچەكانیش بەدوای كەسانێكدا دەگەڕێن و دەسوورێن كە بە كوێرانە و بەبێ رووپامایی پەیڕەوییان بكەن. كەواتە نابێ سەرسام بین لەوە كە ئایینەكانیش —هەروەكو بیردۆزە ئایینییەكان- بۆ وشك بیركردنەوە سەر دەكێشێت. بەڵام هەموو ئەو ئایینیانەی كە بانگەوازی جیهانی بوون بەرزدەكەنەوە واپیشاندەدەن كە لێبوردە و سنگ فراوانن. مەسیحییەت ((خۆشویستنی ئەوانی تر)) بەو ڕادەیە دەگەیەنێ كە ئامۆژگاری دەكات ((دوژمنەكانیشتان خۆشبوێت)). قورئان بە ئاشكرایی دەڵێت ((لە كاری ئاییندا زۆری لێكردن نابێ هەبێت)) و بوودایی و هیندۆسی ئەوەندە رێز لە ژیانی خەڵكانی تر دەگرن تاكو دەگاتە ئەو ئاستەی كە شوێنكەوتووانی خۆیان ناچار بە گژوگیا خواردن دەكەن (ئەمەش لەسەر بنەمای بیروباوەڕێك كە هەیانە).

لەگەڵ بوونی ئەو وتە و خواستانەشدا، پەیامی ((تەساموح یان تۆلێرانس)) بە زەحمەت دەبیسترێت و بلاّودەكرێتەوە، لە ژمارە نایەن ئەو پیاو كوژانەی كە لە لایەن كەسانێكەوە روو دەدات كە گومانیان لە بەجێهێنانی خواستە ئاینییەكانی خۆیان هەیە. جا وا پێدەچێت كە ئاراستەی وشك بیركردنەوە لە سروشتی مرۆڤدا رەگێكی زۆر قووڵی هەیە. روونكردنەوەیەك كە بۆ ئەمە بكرێت لەوانەیە نیازی تێكنەشكانی مرۆڤ بێت بۆ ئەوە كە سەربەخۆ، خۆپەسند، و بێ كۆت و بەند ژیان بباتە سەر، لەحاڵێكدا لەم جیهانەدا پێویستی بە ژیانی ناسەربەخۆ و رێژەیی و پڕ لە كۆت و بەند هەیە. لەوانەشە وشك بیركردنەوە نیشانەی ترسێكی خەوتوو بێت لە ناخی مرۆڤدا، بەرامبەر هەر شتێك كە بێگانەیە بۆی، ترس لە لێكنەچوونێك كە باوەڕەكانی سست بكات. هەرچی بێت، وشك بیركردنەوە ئامادەیە و گوێ هەڵخستووە هەر كە زەمینە رەخسا خۆی دەردەخات، نزمترین غەریزەكانی مرۆڤ بە ئاوازی پیاوێكی فێڵبازەوە دەچێت.

لە بەرامبەریدا، گیانی لێبووردەیی خۆی جۆشنادات. بەرهەمی ئەزموون و پەروەردە و فێركردنە. بۆ ئەوەی فێر بین و قبووڵی كەسانێك بكەین كە لەگەڵ ئێمەدا هاوڕەنگ نین پێویستە وێنەی خۆمان لە ئاوێنەدا ببینین و بەخۆماندا بچینەوە. ئەمە كۆششێكی ئەخلاقی و رۆحانی

دەوێت كە هەموو كەسێك ئامادەی ئەمە نییە. لە پەیامی ئایینەكاندایە كە مرۆڤ لەم كۆششەدا یاوەری بكات. بەداخەوە كە ئایینەكان مرۆڤەكان هەڵی دەسوورێنن و پێی لێبوردەیی زۆرجار لەنگە و دەشەلێ.

بێگومان، هەروەكو دیتمان، گوناهی ئەم شەلین و كەمتەرخەمییە لە گەردنی حكوومەتەكانی ئایین سالار و خوا بێ باوەڕە.

هەر لەو كاتەوە كە ئەو دەوڵەتانەی بە شێوەیەكی رەسمی مەسیحی بوون لەناوچوون تاكو ئێستا فشار یان ئازار دان و ستەم كردن لە خەڵك، بەناو مەسیحییەت یان بە بەهانەی مەسیحییەت، لەناوچووە. جا جێگەی خۆیەتی ئومێدمان هەبێت كە ئەم باشتر بوونە بەردەوام بێت. پێویستە فێركردنێك بە ئەنجامبگەیەنرێت كە دانانی ئەخلاقێكی نێو نەتەوەیی یارمەتیبدات. شیاوی باسە كە هەموو رێكخراوە سیكۆلاریستەكان كە خەریكی كار و كردەوەی كۆمەلاّیەتین — وەكو لێبوردنی نێو نەتەوەیی، پزیشكانی جیهانی، پزیشكانی بێسنوور، خاچی سووری نێو دەوڵەتی و هتد- زێدیان ولاّتانێكە كە كەلتووری كۆنی مەسیحییان هەیە. ئەو رێكخراوانەش كە مەسیحین زۆر تێدەكۆشن بۆ خێرخوازی- وەكو رێكخراوە یارمەتی دەرە كاتۆلیكییەكان و سوپای رزگاری- كە یارمەتی و فیداكاری شایانی باسیان پێشكەش بە لێقەوماوانی ئایینەكانی تر كردووە، كە نموونەی ئەم یارمەتییانە ((دایكە ترێزا))ە لە كەلكەتە (هیند)، و ((خوشكە ئیمانۆئێل))ە لە قاهیرە (میسر). خەڵكی جیهان سوپاسگوزار دەبن ئەگەر ولاّتانی ئیسلامیش- كە هەندێكیان توانای ئابووری باشیان هەیە- لەم جۆرە كارانەدا هاوكار و هاویاری بكەن. تاكو ئێستا یارمەتییە ئابوورییەكانی ئەوان زیاتر تەركیزی كردۆتە سەر دروستكردنی مزگەوتی شكۆدار، رێكخراوی مانگی سووری ئەوان- كە شوێنگرەوەی رێكخراوی خاچی سووری دەزانن- زۆر كەم پێی ناوەتە گۆڕەپانی كارەوە.

بێگومان توانای ئەوەمان هەیە كە ئارەزووی جیهانێكی (مرۆڤایەتی) بكەین و لە ژێر سێبەری پەروەردە و فێركردنێكی بەردەوام و پشوو درێژدا لێبوردەییمان فێربكات، بەلاّم بە ناچاری چینە ئەستوورەكانی بیر تاریكی هێشتا هەرماون كە رابەرە بێ بەندوبارەكان سوودی لێوەردەگرن. هەرچەند هاوسەنگی گەشە و پەروەردە و فێركردنی ئاپۆرەی خەڵك كەمتر بێت، دەست تێوەردانی حكوومەت تیایدا زیاتر و لێبوردەیی كەمتر دەبێت. بەلاّم نابێ گومانمان وابێت كە ئارام نەگرتن

(نەخوێندنەوەی بەرامبەر) بەردەوام لەگەڵ ئاییندایە. نائارامیش وەکو توندوتیژی بەشێکە لە سروشتی مرۆڤ. لە سیاسەتدا، بەرامبەر تاوانبارە چونکە لەبەردەم تۆدایە. کەواتە نائارامی سیاسی هیچی لە نائارامی (نەخوێندنەوەی بەرامبەر) ئایینی کەمتر نییە. لە زۆرێك لە کێشمەکێشەکاندا شوێنپێی ئەم یان ئەو دەبینرێت. لەهەر بارێکیان نائارامی لە سروشتی مرۆڤدایە.

دوژمنانی ئایین، یان دوژمنانی سیاسەت؟

هیچ شتێك- لە رۆژگاری ئەمڕۆ-دا ئەوەندەی دوژمنایەتی کردنی ئایین ویژدانی مرۆڤ ناهەژێنێت و ئازار نادات. چۆن چۆنی دەتوانرێت هاورەگەزی خۆی بکوژێ بەناوی خوایەك کە- بە ئاشکرایی- هیچ باکی بەوە نییە کە تەواوی بەندەکانی تەنیا یەك ئایینیان هەبێت؟

بەلاّم راستییەکەی ئەوەیە کە ئەمڕۆکە هێشتا جێ پەنجەی ئایین لە زۆرێك لە کێشمەکێشەکاندا دیارە، کە هەندێك جار خوێناویشن. بە کورتی لێرەدا رەشنوسێکی ململانێیەکانی جیهانی ئەمڕۆ نیشاندەدەین- هەرچەندە کە لەوانەیە گشتگیر نەبێت- کە تەحەدداکانی رۆژگاری ئێمەن تیایدا ئایین بەلانیکەم یەکێکە لەو توخمانەی کە لە کاردان:

لە ئەوروپا:

- دوژمنایەتی کردنی خوێناوی نێوان کاتۆلیکەکان و پرۆتستانتەکانی ئێرلەندای باکوور.

- لە پۆلۆنیا. خۆراگری خەڵك- کە (٩٥٪) کاتۆلیکن- لە بەرامبەر حکوومەتێکی بێ باوەڕ کە تا ئەم نزیکانە کە خۆی بەسەر خەڵکدا سەپاندبوو.

لە ئەفریقا

- لە میسر. فشار و بێرێزی موسڵمانە بونیادگەراکان بەسەرکەمایەتی مەسیحی قبتی، بۆ سەپاندنی یاسای ئیسلام بەسەریاندا.

- لە ولاّتی جەزائیر و تونس. دەردە سەرییەکانی حکوومەت کە لەگەڵ ئاژاوەی مەبەستەکانی موسڵمانە بونیادگەراکان بەردەوام لە ئارادایە.

- لە سوودان. دوژمنایەتی حکوومەتی بە عەرەب بووی (عرب زده) موسڵمانی باکوور لەگەڵ شۆڕشی ئەنیمیستەکان و عیسابییەکانی باشوور.

- لە نەیجیریا. گرفتارییە خوێناوییەکان کە لە نێوان گرووپە خۆ بە موسڵمان نیشان دەرە بیر تاریکەکان روودەدات.

- لە ولاّتی چاد. پێکەوە ژیانی نائارامی موسڵمانە دێهاتییەکانی باکوور لەگەڵ جوتیارە ئەنیمیستەکان و مەسیحییەکانی باشوور.

- لە ولاّتی حەبەشە. حاڵەتی شەڕ لە ئەریتریا کە تیایدا ئایین دەستی تێدایە.

لە ئاسیا

- لە فیلیپین. کەمایەتییە جوداخوازە موسڵمانەکانی (موروس)، هاوکات لەگەڵ شەڕوپێکدادانی پارتیزانی.

- لە هیندستان. ئەو جوداخوازییە سیاسییەی کە بەشێك لە سیخەکان خوازیارن بۆی، کە هاوکاتە لەگەڵ دەستدرێژییەکان و سەرکورتکاییەکان.

- لە ولاّتی سریلانکا. پێکدادانی چەکداری تامیلەکان- کە بەگشتی هیندی یان مەسیحین- لەگەڵ حکوومەتی بوودایی.

- هیندو پاکستان. گرفتارییە بەردەوام ئاشکرا و شاراوەکانی نێوان دوو ولاّت لەسەر کەشمیر، کە زۆربەی دانیشتوانی موسڵمانن بەلاّم بەشێکیان سەر بە هیندن. هێڵێکی ئاگر بەس لەنێوانیاندا بەر قەرار کراوە.

- لە ولاّتی ڤێتنام. فشاری بەردەوامی مارکسیەکان لەسەر هەموو ئایینەکان. هەمان رۆح لە کەمبودیا و لائۆس- کە لەژێر چاودێری ڤێتنامدان- هەروەها زاڵە.

- لە ولاّتی مالیزیا. بڕیارە نەژاد پەرستیەکان لە قازانجی گەلی مالیزیی- کە موسڵمانن و تاڕادەیەك زۆرینەن- و بە زیانی گەلانی تر، کە چینی و هیندین و موسڵمان نین.

ئایا بۆ ئایینەکان ئایندەیەک هەیە؟

بە تێڕوانینی لە كێشی ئایین لە شارستانیەت و كەلتوورەكاندا، و ئەو رۆڵەی كە ئایین لە مێژوودا گێراویەتی ئایندەی ئایینەكان بەم شێوەیە دیاریدەكرێت:

- ئەو كەسانەی كە كارایی ئایینەكان وەكو بەكارهێنانە جادووگەری و خورافییەكان دادەنێن واپێشبینی دەكەن كە ئایین وردە وردە لەناو دەچێت. لەڕاستیدا لەوانەیە كە هەندێك لە ئاڕاستە ئایینییەكانی ئاپۆرەی خەڵك بۆ ماوەیەكی درێژ لەناوبچێت. بەڵام ئایین لە ئاراستە ئایینییەكانی خەڵك باڵاترە.

- كەسانێكی تر. بەڕوانین لە بێ ئاكامی ماتریالیزم لەسەر ئەو بڕوایەن كە لە ئایندەدا گەڕانەوە بۆ رۆحانیەت زیاتر بەرچاو دەبێت. ئەمانە رابوونی ئیسلامی بونیادگەرا بە شاهید دەهێننەوە لەسەر ئەم بڕوایەی خۆیان. ئەمانە لەوانەیە لە تێگەیشتنی خۆیاندا پەلەیان كردبێت.

- ئەندێشەیەكی تر دەڵێت دەركەوتنی كەلتوورێكی نێودەوڵەتی بمانەوێت و نەمانەوێت زەمینە دەرەخسێنێت بۆ ئەوەی كە ناوەڕۆكی ئایینەكان لەگەڵ یەكتر بپێورێن. ئەوكاتە لەجیاتی ئەوەی هەر كەلتورێك بە شكڵێكی تایبەت لە ئایین بەستراپێتەوە، هەر تاكێك بە ئازادی، و بە بەراورد كردنی پەیامی هەر ئایینێك دەستدەكاتە هەڵبژاردنی.

ئەگەر ئەم ئەندێشەیە بكرێتە كردار لەوانەیە زەمینە برەخسێت بۆ هاتنە سەركاری یەك ((سەنكریتیزم))، لە شێوەی مەنجەڵێك كە تیایدا ئاڕاستەكان هەرچەندە جۆراوجۆریش بن بتوانن بۆ خۆیان جێگا بدۆزنەوە. لە رۆژئاوای زەویدا كە باوەڕە ئایینییەكان لە یەكتر جیاوازن كارێكی لەم جۆرە دوورە لەوەی كە روبدات، بەڵام لە ئاسیادا ئێستا چینییەكان و یابانییەكان بە خۆشحاڵییەوە هاوكات باوەڕیان بە چەند ئایین هەیە و بەكاریدەهێنن.

تا ئەو رۆژگارە كە یەكێك لەم گریمانانەی باسمانكرد بێتە دی رووبەڕووبوونەوە ئاینییەكان چۆن خۆیان دەردەخەن؟ دەستە دەستە بوونی خەڵك زیاتر دەبێت یان خەڵك هەموویان بەیەكەوە

دەبن؟ لەم ناوەدا، ئایا خوا پێشنیارێكی نابێت؟ ئایا- وەكو هەمیشە- وازمان لێدەهێنێت تاكو بۆ خۆمان رێگەی خۆمان ببینینەوە؟

لەوانەیە كە ئەم جۆرە تەسك بیركردنەوە بێهوودە بێت، لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە بزانین لە هەزاران ساڵ لەمەوبەرەوە تاكو ئێستا ئادەمیزاد لەسەر ئەم زەوییە چی دەكات. ئایینەكان وەڵامێكیان بۆ ئەم پرسیارە هەیە كە ئێمە وا خەریكن توێژینەوەی لەسەردەكەین.

ڕەوتی گەشەی ئایینەکان لە ڕۆژگارە ڕابردووەکاندا

ئایینەكان بە هەمان ئەندازە كۆنن كە جیهان كۆنە. بەپێی ئەوەی كە ئێمە لە بارەیانەوە- لەسەرەتای قۆناغە مێژووییەكانی مرۆڤ- دەزانین لە یەكەمین پلەی گەشە و بەرەو كەماڵ چوونی خۆی لەگەڵ ئایینە ئەنیمیزمەكان كە هێشتا هەر ماونەتەوە چەند لایەنێكی وێكچوویان هەبووە. مرۆڤی ئەو رۆژگارە لەسەر ئەو بڕوایە بووە كە ژمارەیەكی زۆر لە خواكان یان هێزە نەناسراوەكانی بوونەوەرەكانی سەرزەوی و هێزە سروشتییەكانیان بە ئارەزووی خۆیان هەڵدەسوڕاند. مرۆڤ هەرجارێك كە دەستی بۆ كار دەبرد خۆی لە بەرامبەر خواكانەوە دەدیتەوە، كەواتە پێویست بوو كە لەگەڵیان هەڵبكات تا لە توڕەییان دوور دابێت. هەموو شتێك پیرۆز و ئایینی بووە.

كەسانێك كە توانای گفت و گۆ و بیستنیان هەبووە لەگەڵ خواكان لە هێزێك بەهرەداربوون كە پانتاییەكەی لەوەی كە ئێمە ئەمڕۆ ناوی دەنێین (رۆحانی)یش تێدەپەڕی. جادوگەرەكان، شیفابەخشەكان و یاوەرە گەورەكانی تری ئایین، هێزی جادوویی خۆیان لە رێگەی فێربوونی نهێنییەوە بەدەستدەهێنا. چونكە مرۆڤ بۆ دیاردە سروشتییەكان روونكردنەوەیەكی نەبوو ناچار بوو بە شوێن یاوەرەكانی ئایین كەوێت، هەر ئەمەش رێگەی دەكردەوە بۆ خورافات و چەندخوا پەرەستی و تێكەڵاو بوونی دین و دنیا. بۆ رزگار بوون لەم تەنگژەیە پەیدابوونی بیری زانستی بە هانای مرۆڤەوە هات. تاكو بیر بكاتەوە كە واز لە خواكانی سروشت بێنێت تاكو پەیڕەوی لە سامانێكی پایەدار بكات. ئەم تێگەیشتنەی مرۆڤ، كە خواكان دەست لە هەموو كارەكان

وەرنادات ڕێگای پێشکەوتنێکی چارەنووسسازی بۆ بەشەریەت کردەوە، کە لەوەودوا خۆی بە ئازاد دانا کە دەتوانێت ئیش لەسەر سروشت بکات، دەستی تێوەربدات، بەو مەرجەی سامانی کاری تیایدا بەفیرۆ نەدات.

ئەم گۆڕانە لە وەرگرتن و شێوازی مرۆڤدا لەناکاو نەبوو. چەند سەدە درێژەی کێشا. ئەو سەرەتا بەوە هەستیکرد کە لە هەر شتێکدا، هاوکات هەم خراپە و هەم چاکە هەیە. سادەترین ڕوونکردنەوەیەك کە بۆی دۆزییەوە ئەمەبوو کە چاکەکان لە خوای چاکە بزانێت و خراپەکانیش لە خوای خراپە. لە پلەیەکی تردا گەیشتە ئەو باوەڕەی کە جیهان مەیدانی ململانێیە لە نێوان خوای خراپە و خوای چاکە. ئەمڕۆ نیشانەکانی ئەم باوەڕە لە ئایینی زەردەشتیدا دەدۆزینەوە. ڕۆژگارێکی درێژ تێپەڕی تاکو مرۆڤ تێگەیشت کە دووانەیی بوونی خوا ناگونجێت لەگەڵ بیرۆکەی ئەفراندنی جیهان چونکە ئەو خوایەی کە توانیویەتی جیهان دروستبکات بوونی خوای دووەم ناگونجێت.

ئیبراهیم، بە ئەزموونی دەروونی خۆی، یان لە ڕێگەی ئیلهامەوە، گەیشتە بیٚ هاوتای خواوەند، لەمەو دوا بەشەرییەت لە پەیوەندی خۆی لەگەڵ سروشتدا هەنگاوێك بەرەو پێشەوەچوو: ئەگەر ئەوکاتە خوا لەگەڵ دیاردە سروشتییەکاندا لە یەك هاوسەنگی دادەنران بە باوەڕبوون بە یەکتایی خوا جیاوازی کرا لە نێوان ئەفرێنەر (خالق) و ئەفرێنراو (مخلوق). لەمەودوا سروشت نە لە دەرەوەی بەردەستی ئەو بوو نە ڕازدار. یەکتاپەرەستی بە دانانی خوا لە سەرووی سروشت، ئاسمانییەکانی لە زەمینییەکان جیاکردەوە و توانایدا بە مرۆڤ تاکو بەسەر ترسە بیٚ بنەماکانی خۆیدا زاڵبێت و زەوی بخاتە ژێر دەستی خۆی. ئەگەر جوان لەم گۆشە نیگایەوە تەماشا بکەین، یەکتاپەرستی سەرچاوەی بیرکردنەوەی زانستی مرۆڤە و ئەندێشەی جیاکردنەوەی ئایینیش هەر لەمەوە سەری هەڵدا.

تێگەیشتنێك لە جیهان کە یەکتاپەرەستی ئەیداتە مرۆڤ ئەوەندە دلڕفێنە کە زۆربەی ئایینەکانی ((ئیزەد پەرستەکان)) کەوتوونەتە ئەندێشەی خوایەکی بالاٚتر و باشتر کە خواکانی تر یان لایەنێکن لەو یان دروستکراوی دەستی ئەون. بەم شێوەیە ((فەلسەفە – ئایین))ەکان- کە نیازێکیان نەبووە لە بیرکردنەوە لە بارەی خوا- وەکو بودایی کەوتوونەتە سەر ئەوە بۆ بوونی

ڕەها کەسایەتی گریمانە بکەن، کە باوەڕ بەوە کە بوودا ((خوای بەلاشە بوو))ە نموونەیەکی ئەم ئاراستەیەیە.

لە کۆتاییدا، نزیکەی سەدەیەك تاکو ئێستا وردە وردە هەموویان گەیشتوونەتە ئەو زانینەی کە خوای تاقانە بۆ هەموو ئایینەکان یەکێکە و هەر ئەوە. لەڕاستیدا لەو ڕۆژگارە زۆر دوورنەکەوتووینەتەوە کە هەر ئایینێك خوای خۆی بە خوای ڕاستەقینە و تەنیا خوا دادەنا، ئەوی تیایدا شاراوەتەوە کە ((خوای ئایینەکانی تر درۆینەیە)). ئەمڕۆ ئەم سنوورە هەڵگیراوە. هەموو هاودەنگن لەسەرئەمە کە خوا یەکە و هەمان خۆیەتی، بەلاٚم لە زمانەکان، کەلتوورەکان و ئایینەکانی تر ناوی دەگۆڕدرێت.

ڕەوتی گەشەی تازە پێگەیشتوو لە ئایینەکاندا

ئەگەر چاوێك بە هۆکارەکانی ڕاگەیاندندا بخشێنین هەندێك ڕووداوی ئایینی دەبینین کە شیاوی وردبینین:

- ڕوو وەرگێڕانی ڕۆژئاوای زەوی لە مەسیحییەت. نەڕێشتنی عیساییەکان بۆ کلێسا. دژایەتی کردنی بنەماکانی بیروباوەڕی کاتۆلیکی لەبارەی زاوزێ و ژنخوازی و شووکردنی قەشەکان.
- ڕووتێکردنی ئاپۆرەی خەڵك بۆ سەفەرەکانی پاپای ڤاتیکان.
- زۆربوونی تاقمەکانی گومان دروستکەرەکان.
- ڕابوونی ئوسولییەت لە ئیسلامدا، تا ڕادەیەکی کەمتر لە کاتۆلیکیدا.
- سەرهەڵدانەوەی شەڕە مەزهەبیەکان لە ئایرلەنداو ڕۆژهەلاٚتی ناوەڕاست.

ڕووداوی تر – لەوانەیە گرنگتر- ڕوویداوە، بەلاٚم لەبەرچاوان شاردراونەتەوە:

- ئەنیمیزم، کە بە ئایینێکی سەربەخۆ دادەنرا، بەخێرایی لەناوچوو، بەکارهێنانەکانی ئەنیمیزم زیاتر مەیدانی بۆ ئەو ئاینانەی کە باشتر (ئەولاتر) بوون چۆلکرد.

- ئایینی هیندۆسی دوابەدوای لەناوچوونی، کۆمەڵگای سوونەتی (کۆن) کە پشتیوانی بوو، گۆڕا.
- لە یابان پەیدابوونی ((ئایینە نوێیەکان)) بلاوبوونەوەی بەخۆیەوە بینی.
- بێ باوەڕیی توندڕەو ئیعتباری خۆی لە دەست داوە و یەکسان سەیرکردنی ئایینەکان شوێنی گرتۆتەوە.
- هەوڵەکانی گفتوگۆ و بیستنی نێوان کلێساکان بۆ یەکخستنی کلێسای مەسیحی.
- پێشوازی کردنێکی فراوانی بنەمای ((ئایین جیاکردنەوە))، تاکو سیاسەت نەتوانێت ئایین بخاتە ژێر چنگی خۆی.
- بێ ئیعتباربوونی وشك بیرکردنەوە لەلای رۆشنبیران.
- زۆربوونی کلێسا بچووکەکانی مەسیحی و فراوانبوونی فێرکردنی کەلتوور لە کلێسا گەورەکانی مەسیحی.
- فراوانبوونی خێرایی دینە پەراوێزخراوەکانی وەکو ((بەهائی گەری)) و ((مۆرمۆنەکان)).

پێویستە گۆڕانە بنەڕەتییەکانیش بۆ ئەم دیاردانە زیادبکرێن کە کۆمەڵگای پیشەسازی هێناویەتە ئاراوە:

- هەواڵی رووداونی هەر رووداوێك لە هەمان کاتدا بلاوێدەکەنەوە، کەچی رۆژ بەرۆژ زیاتر رواڵەتی و بێ ناوەڕۆك تر دەبن. بەپێی ئەمە، خەڵکیش لەجاران زیاتر روو لە رواڵەتی شانۆیی رووداوە ئاینییەکان دەکەن تا کاکڵە و ناوەڕۆکی رۆحانی ئایینەکان.
- بۆ خەڵکە بە پیشەسازی بووەکە بۆتە شتێکی ئاسایی کە لە ناز و نیعمەتێکدا ژیان بەرنەسەر کە تا نیوسەدە لەمەو پێش هەر بە خەیاڵیشیاندا نەدەهات. بەها باڵا رۆحانییەکان لە بەرامبەر بەهای پارەدا بێرەنگ و کاڵ بوونەتەوە.
- ئاسان بوون و فراوان بوونی هەڵسوکەوت کردنی خەڵك لەگەڵ یەکتردا لە زبروتوندی باوەڕە جۆراوجۆرەکان بەرامبەر یەکتر کەمدەکاتەوە، نەرم و نیانیان دەکات، و وردە وردە کەلتوورێکی

جیهانگیری لێ دروستدەبێت –ئارام و رواڵەتی- کە تیایدا ئایینەکان دەبنە شێوە ((فۆلکلۆر))(٥١). بەها جیهانییەکان لە لایەن نەتەوە یەکگرتووەکان لە راگەیەندراوێکدا هاتووە و ولاتان دانیان پێداناوە، هەرچەندە کە لەهەر جێگایەکدا ببنە موی لووتیشیان لەرەگەوە دەریان دەهێنن.

زۆرێك لە هۆکاری نوێی تر هەن کە راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ کاریان لە ئایینەکان کردووە. بەتایبەتی هۆکارە سیاسی و ئابوورییەکان رۆڵێکی سەرەکیان بینیوە. نموونەی ئەمە شەڕی نێوان عێراق و ئێرانە کە هەرچەندە ئایینی نەبووە، هاندانی شیعەکانی بەدوادا هات و فراوانی داهاتی نەوت کە بووە هۆی دروستکردنی مزگەوتەکان لە عەرەبستانی سعودی و ئیماراتی یەکگرتوو.

ئایندەی ئایینەکان

ئایندەی ئەنیمیزم

رەوتی گەشەکردنی ئایینەکان لە سەدەی بیستەمدا داڕووخانێکی ئاشکرای زۆربەی کەلتوورە سوننەتییەکانی ئەفریقای نیشاندەدات. لە پاڵنەرەکانی ئەم دیاردەیە دەتوانین ئاماژە بەم خالانە بکەین:

- ئابڕووی ((جادووگەر – شیفابەخش)) نەما لە بەرامبەر زانستی پزیشکی.
- دەسەلاتە سیاسییە کۆنەکان لەناوچوون و دەوڵەتانی ئەمڕۆ شوێنی ئەوانیان گرتەوە.
- ئیعتباری ((کۆنەکان)) لە روانگەی لاوە پێگەیشتووەکان لە رووی زانستییەوە کەمبووەوە.
- کۆچکردنی خەڵك لە دێهاتەکانەوە بۆ شار دڵگیری و هاوبەندی نەژادی ئەوانی – کە پیشتیوانی ((ئەنیمیزم بوو)) لەناوبرد.

ئەمانەی ژمارەمان لە بەکارهێنانەکانی ئەنیمیزمی کەمنەکردۆتەوە، بەلاّم لە هەر شوێنێکیش شتێکی لێ بەجێ مابێت کاتی و لاوەکییە. بێجگە لەمە، کەسانێك لە ئەنیمیزمەکان کە هەستی ((ڕێزگرتنی مرۆڤ))یان هەیە پەلکێشدەکرێن بۆ ئەوەی کە خۆیان وەکو موسڵمان یان مەسیحی بناسێنن تا ئەنیمیزم. بە پەنامەکییەوە بڵێین، لە چەند ناوچەیەکی باکووری کامیرۆن ئەنیمیستەکان بە ئارەزووی خۆیان بوونەتە مەسیحی لەنێو خەڵکی چادیشدا هەمان ئارەزوو دەبینرێ.

لە ئەمریکا و ئاسیادا کە چەند توێژاڵێکی کۆمەڵگا کە ئەنیمیست بوون و هەن خەڵکی دێهاتەکانن، کە وردە وردە زیاتر فێرکردن دەبینن ئەنیمیزم لە نێوانیاندا بەرەو دواوە خۆی دەکشێنێتەوە.

ئەنیمیزم لە ڕووبەڕووبوونەوەی لەگەڵ عەقڵگەرایی کۆمەڵگای مۆدێرندا بێجگە لە پاشەکشە چارەیەکی تری نییە، هەرچەندە تا مرۆڤ هەبێت لەڕووی زەویدا ئەنیمیزم لەژێر پەردەکانی خورافە یان بەکارهێنانەکانی دژە عەقڵ چەند نیشانەیەك لە دوای خۆی بەجێ دەهێڵێت.

ئایندەی بێ باوەڕی بەخوا

بێ باوەڕی ڕێکخراو و شەڕخواز پێویستە لە کۆمۆنیزمدا ببینینەوە. کورتە مێژووی ئەم فەلسەفە ماددیە (مەتریالیە) هەموومان دەیزانین. دوای نیو سەدە بەسەر سەرهەڵدانیدا تێپەڕی، دیتمان چ ستەمکاری، بێ توانایی و ناکامی ئەخلاقی لە لایەن ڕژێمە مارکسی-لینینییەکانەوە هاتەدی. زانیمان کە لەو ڕژێمانەدا باوەڕبوون بە ((پیاوێکی نوێ)) لەڕاستیدا شتێك بێجگە لە کۆت و بەند و تێکەڵکردن، شتێکی تر نەبوو.

سەبارەت بە کۆمۆنیزم — کە ئالاّهەڵگری بێ باوەڕییە- توند یان نەرم بین لە بڕیارەکانماندا، دەگەینە ئەو ڕاستییەی کە ئیتر ناتوانین ئومێدمان بە کۆمۆنیزم هەبێت وەکو مۆدێلێکی ژیان بۆ کۆمەڵگای باشتر. داڕووخانی لەناکاوی زۆربەی ڕژێمە کۆمۆنیستەکانی ئەورووپا لە ساڵی ١٩٨٩ زایینیدا هەموو دنیای سەرسامکرد و جێگەی سەرەنجە کە مەیدانی ململانێی ڕۆحانی

لەگەڵ کۆمۆنیزمی کاتۆلیك مەزهەب لە پۆلۆنیا و مەزهەبی پرۆتستان لە ئەڵمانیای ڕۆژهەلاّتدا بووە، بێ ئەوەی بتوانن ڕووداوەکان بە سەرکەوتنی ئایین بەسەر بێ باوەڕییدا لە قەڵەمبدەن.

لە بۆ چوونێکەوە، بێ باوەڕی، یان بێ هەڵوێستی بەرامبەر ئایین، بەشێوەیەکی بنەڕەتی بەستراوەتەوە بە ئازادی مرۆڤ کە باوەڕ بە شتێك بکات یان نەکات. لە بۆچوونێکی ترەوە، ئوسوڵیەتی ئایینی، ئەگەر زۆر بێت، بێ باوەڕی لە مرۆڤدا دەوروژێنێت.

لە ڕوانگەی یەکەمەوە — ئایندە پیشانیدەدات لە هەندێك ولاّت — وەکو ولاّتە عەرەبییەکان- کە تیایدا ئایین فشارێکی توند دەخاتە سەر کۆمەڵگا، چارەنووسی بێ هەڵوێستی بەرامبەر ئایین یان بێ باوەڕی بێ هەڵچوون و داچوون چۆن دەبێت. ئەمە دیاردەیەك بوو کە مەسیحییەتی ڕۆژئاوای زەوی بە خۆیەوە بینی، لە ڕۆژگارێکدا کە بلاّوبوونەوەی جیاکردنەوەی ئایین وردە وردە فشاری ئاینی لەسەر کۆمەڵگا لاوازکرد و هەژاندنی. لەو ڕاپرسانەی کە کردوویانە وا دەردەکەوێت کە ولاّتە بە پیشەسازی بووەکاندا لە هەردوو کەسێك یەکێکیان باوەڕی بەخوا یان بە جۆرە خوایەك هەیە. کەواتە دەتوانین وای بۆ بچین کە لە ئایندەیەکی تارادەیەك دوور نیوەی خەڵکی جیهان بەپێی ((ئامارەکان)) باوەڕیان بەخوا دەبێت، لە بەرامبەر (٣٠٪) کە ئەمڕۆکە هەن. لە ئاوا میانجیگەرییەکدا، چ لەوانەیە ڕۆژێك بێت کە لە ولاّتانی وەکو چین — کە تیایدا نیشانەی عەقڵ لە ئایین بەرچاو دەکەوێت- ئاراستەیەکی تازە لە ژیانی ڕۆحانی سەرلەنوێ پەیدابێت. لە بەرامبەریدا، لە ولاّتانێك کە کەوتوونەتە ناو ئابڵوقەی ئایین لەوانەیە کە بێ باوەڕیەکی توندڕەو سەرهەڵبدات.

ئایندەی هیندۆسی

هیچ شتێك لەو باوەڕە نامانگێڕێتەوە کە هیندۆسی ئەوەندە پایەدار دەمێنێتەوە کە هیند دەمێنێتەوە. ئەمە کۆنترین ئایینی جیهانە لە کەلتووری هیندستاندا، تۆخمێکە ئەوەندە بنەڕەتییە کە لە ئالۆ وێرەکانی ڕۆژگار پارێزراوە.

بەڵام هەروەها، لەم جیهانەدا هەمموو شتێك دەتوانێت بگۆڕێت، هەرچەند وردە وردەش بێت. کەواتە بۆچی هیندۆسی نەکەوتە بەر ئەم گۆڕانە؟ بەر لەمە چەند نیشانەیەکمان بینی کە کرانەوەی هیندۆسیەت بەڕووی جیهانی دەرەوەی خۆیدا بە شتێکی ناچاری دەزانرێت:

- هەندێك لەو تاقمانەی کە لە هیندۆسی ئیلهامیان وەرگرتووە وردە وردە رۆحانیەتێکی ((ئێگزۆتیك Exotic))ی دەخاتە بەردەستی خەڵکی رۆژئاوای زەوی.

- لە لایەکی ترەوە، ئەو ئەندێشانەی کە بەشێکیان ئیلهام گرتوو لە رۆژئاوای زەوین کەم کەم دەچێتە ناو کۆمەڵگەی هیندۆسی. لەمەو دوا کۆمەڵگەی هیندۆسی تەنیا ئاین رۆڵی خۆی تیادا نابینێت، بەڵکو کەلتوورێکی زۆر درەخشانیش لە ئارادایە کە رووی لە گەشەی ئابوورییە. لە مرۆڤدا هەستی کارابوون جێگەی ((حورمەتی ئاین و مەراسمی ئایینی)) دەگرێتەوە و- بەپێچەوانەی ئەوەی لە یاباندا دەگوزەرێت- لە هیندستاندا هەڵبژاردن شێوازێکی ژیان شیاوی سەردەمی پیشەسازی بەردەوام هاوڕێ نییە لەگەڵ پاراستنی کردە سوونەتییەکان. کەواتە دەبینرێت کە توێژاڵێك لە خەڵکی خوێندەوار کەم کەم واز لە هیندۆسیەت دەهێنن.

- بە دەزگابوونی دیمۆکراسی زەمینە دەرەخسێنێت بۆ سیاسەتێك کە لایەنگری زۆربەی خەڵك، واتە چینەکان بکات. لە ئابڕووی برهماییەکانی کەم کردۆتەوە.

بە شارستانی بوونی خەڵك یارمەتی دەرە بۆ لەناوچوونی دابونەریتە ئایینییەکان.

- تێکەیشتنە ئایینییە جیاجیاکان لە دەرەوە بۆ ناو وڵاتی هیند هاتوون و دێن، کار لە باوەڕە هیندۆسییەکان دەکات و ئەو باوەڕانە بەرەو شرۆڤەی (تأویل) ((یەکتاپەرستانە)) پەلکێش دەکەن.

لەگەڵ هەمموو ئەمانەشدا، ئایینی هیندۆسی لە ئایندەی خۆ ناترسێت. شوێنی خۆی- سێهەمین ئایینی جیهان (٧٠٠ ملیۆن لایەنگری کە لە سەدا پانزدەی ((١٥٪)) خەڵکی جیهانە)- پاراستووە کە لە ئەنجامی زاوزێی فراوانەوەیە.

ئایندەی ئایینی بوودا

بێگومان، ئایندە بۆ لقە جیاجیاکانی ئایینی بوودایی وەکو یەك نابێت. بوودایی — کە لە سروشتی خۆیدا بێ توندوتیژی و کاردانەوەیە- توانای شەڕی ئایدیۆلۆژی نییە. پەیامە نەرم و ئاشتی خوازەکەی، کە لە خولیای سەرهەڵدانی ئەم ئایینە شۆڕشگێڕییەدا بوو، دوای هاتنە سەرکاری مەسیحییەت رەسەنایەتی خۆی لەدەستداوە. بێجگە لەمە بوودایی بەر لەوەی ئایینێك بێت یەك فەلسەفەیە، کەواتە وەلاّم دەرەوەی ئەو کەسانە نییە کە بەدوای خوا و ((روونکردنەوەی بوون))دا دەگەڕێن. بەلاّم رۆژهەلاّتی دوور بەم فەلسەفەیە ئاودراوە (تەڕکراوە) و بەکارهێنانەکانی لەوێدا زۆر چالاکە.

لەڕاستیدا ئەو زانست و زاناییەی کە ئایینی بوودا فێریدەکات- کە کەم و زۆر نزیکە لە ئەخلاقێکەوە کە ئایینە یەکتاپەرستییەکان فێریدەکەن- دەتوانرێت بە ترۆپکی فەلسەفەی ((بێ باوەڕی)) دابنرێت. ((واز لە خوا هێنان)) هەم خاڵی بەهێزی ئایینی بوودایە و هەم خاڵی لاوازیەتی. خاڵی بەهێزیەتی چونکە بەردەوام دڵگیری کەسانێکە کە باوەڕیان بە ئیلهام نییە. خاڵی لاوازیەتی چونکە ئارەزووی ناسینی خوا لە بونیادی دەروونی گشت ئایینگەراکاندا هەیە.

وادێتە پێش چاو کە بوودایی تروادا باشتر دەتوانێت لە بەرامبەر قەشەکانی ئایینە یەك خواییەکاندا خۆڕاگرێت. لەبارەی ((ذن))یشەوە دەتوانین هەر ئەوە بڵێین، کە هەم رێکخستنێکی زەینی دێنێتە ئاراوە و هەم بەدواداگەڕانی خەڵکی رۆژئاوای زەوی دەرووژێنێت.

ئایندەی یەهوودییەت

لە بەرامبەر دوو (٢) ملیار مەسیحی و موسڵمان، پازدە (١٥) ملیۆن یەهوودی کێشێکی وایان نییە. بێگومان لە رووی چەندی و چۆنییەوە لێك جیاوازن، پەیامی نەتەوی یەهوود لەوانەیە ئەوەبێت کە لە بواری ئەندێشە و رۆحانیەتدا کەمایەتییەکی بەهێز بمێنێتەوە کە ببێتە هەوێنی بەشەریەتی پێشکەوتوو. بەلاّم، لە لایەکی ترەوە، هەرچی بەرەو پێشەوە نەڕوات بەرەو

دواوە دەگەڕێتەوە، دوو هۆکار لە ئارادان لەم پاشەکشەییەدا: زیادبوونی دانیشتوان و سەهیۆنییەت.

لە روانگەی هۆکاری یەکەمەوە حاڵ و رۆژگاری یەهوودییەکانی ئیسرائیل و دەرەوەی ئیسرائیل ترسناکە. لەو سەرژمێرییەی کە زانکۆی عیبری لە قودس ئەنجامیداوە دەردەکەوێت کە تا ساڵی (٢٠٠٠) زایینی ژمارەی جووە پەراگەندەکانی دەرەوەی ئیسرائیل (١,٥) ملیۆن کەس کەم دەبێتەوە[٥٢]، تا ساڵی (٢٠٢٥)ی زایینی لە پێنج (٥) ملیۆن زیاتر نابێت. روونکردنەوەی ئەم حاڵەتە یەکێکیان زاوزێی کەمە و ئەوەی تریان ژن نەهێنان و شوونەکردنی یەهوودییەکانە لەگەڵ غەیرە یەهوودی. تەورات تەنیا ئەو کەسانە بە یەهوودی دادەنێت کە لە دایکێکی یەهوودی لەدایکبووبن، بەلاّم ئەو ژنە یەهوودییەی کە شوو بە پیاوێکی غەیرە یەهوودی دەکات حەز دەکەن کە واز لە ئایینی خۆی بێنێت

لەناو ئیسرائیلدا زاوزێ روو لە کەمبوونە، منداڵ لەبەرخۆبردن زۆرە، ئەو جووانەی کە کۆچ دەکەن بۆ دەرەوەی ئیسرائیل زۆر زیاترن لەو جووانەی کە دێنەوە ناو ئیسرائیل بۆ نیشتەجێ بوون. چونکە عەرەبە جێنشینەکانی ئیسرائیل زاوزێیان زۆرە، پاش ماوەیەکی کەم لە ساڵی (٢٠٠٠)ی زایینی دەبنە خەڵکی زۆرینە لە ئیسرائیل.

بەسەریەکەوە ژمارەی یەهوودییەکان لە جیهاندا لە سەرەتای هەزارەی سێهەم ناگاتە دوازدە (١٢) ملیۆن. پرسی سەهیۆنیزم گرنگییەکی زیاتری هەیە. حکوومەتی ئیسرائیل- کە لەدایکبووی شەڕی ساڵێ (١٩٤٨)زایینە- وەلاّمگۆی کۆنە ئاواتی نەتەوەی یەهوودە بە گەڕاندنەوەیان بۆ سەر ئەو زەوییەی کە خوا بەڵێنی پێدابوون. بەلاّم سەهیۆنیزم لە بنج و بناوانەوە ((جیایە لە ئایین)). پێش ئەوەی خزمەتکاری ئایینی یەهوود بێت ئامانجی حکوومەتی ئیسرائیلە. سەرەڕای ئەمە جووە ئەرتۆدۆکسەکان — کە نزیکەی (١٠٪) یەهوودییەکانی ئیسرائیلن- دوژمنی سەهیۆنیزمن ئەمەش لەوانەیە لەبەر ئەوە بێت کە ((جیایە لە ئایین)) یان لەبەرئەوە کە بەباوەڕی ئەوان، نەتەوەی جوو پێویستە لە کۆتایی رۆژگار لە ولاّتی فەلەستین جێنیشن بکرێت، ئەوکاتەی کە مەسیح دووبارە دەرکەوتبێتەوە.

کەواتە رووبەڕووی دوو باری نەگونجاوین: لە لایەك حکوومەتی ئیسرائیل کە بونیادەکەی لەسەر نەتەوەی یەهوود- واتە لەسەر ئەساسی واقیعیەتێکی ئایینی- دامەزراوە ئەو یەهوودییانەی کە

بەتوندی پارێزگاری لە ئایینی کۆنی یەهوودی دەکەن قبوولّیان نییە. لە لایەکی ترەوە سەهیۆنیزم- لەم رووەوە کە توخمی یەکپارچەی نەتەوەی یەهوودە- لە هەر بارێکدا مەیدان بۆ بەکارهێنانی ئایینی یەهوود دەرەخسێنێت.

بەلاّم لەسەر کورسی دانانی ناسیۆنالیزمی یەهوود لەم ناوچەیەی زەویدا بێ هەڕەشە نییە. دامەزراندنی حکوومەتی ئیسرائیلی زیان لێکەوتنی عەرەبەکانی فەلەستین بوو کە زیاتر لە (٦٠٠) هەزار یان هێشتا لەناو سنووری ئیسرائیلدا دەژین. پێکەوە ژیانی یەهوودییەکان لەگەڵ ئەم خەڵکە عەرەبە و ولاّتە هاوسنوورییەکانی ئیسرائیل لەژێر سێبەری بەهێزی حکوومەتی ئیسرائیلە نە پێکەوە ژیانی یەهوود و موسڵمان. کەواتە لە هەر ساڵێکدا دەتوانێت کارەساتێك رووبدات و هیچ کەسێك ناتوانێت پێشبینی بکات کە چی بەسەر حکوومەتی ئیسرائیلدا دێت. ئایندەی یەهوودی گەریش، چ بمانەوێت و چ نەمانەوێت، پەیوەستە بە چارەنووسی سەهیۆنیزم. ئەگەر لە ئایندەدا سەهیونیزم دوا بەدوای شکستێکی سیاسی یان نیزامی لەناو بچێت یەهوودیگەری زیانێکی کوشندە دەبینێت. یان دادەبەزێت بۆ دیندارانی ئەرتۆدۆکس، یان نەرمی دەنوێنێت (لە هەڵوێستەکانیدا) و جێگە بۆ یەهوودیگەری لیبرالی پێش شەڕ چۆڵ دەکات. هیچ کام لەم دوو پێشبینییانە نابنە مایەی خۆشحاڵی یەهوودییەکان. لەوانەیە بتوانرێت ئەندێشەی دڵبەستنی جووەکان بەسەرزەوی بەڵێندراو لە واتایەکی هێمایی و رۆحانیدا تەئویل بکرێت، وا پێدەچێت کە جگە لەمە چارەیەکی تر نەبێت جگە لەوەی کە ئایینە جۆراوجۆرەکان لە سەرزەوی پیرۆزی یەکتاپەرستی پێکەوە بژین.

ئایندەی ئیسلام

هەوڵدان بۆ پێشبینی کردنی ئایندەی ئیسلام بەردەوام رووبەڕووی ئەم گرفتە بنچینەییە دەبێتەوە کە لە روانگەی زۆربەی موسڵمانان، چونکە قورئان کەلامی خوایە کەواتە کۆمەڵگایەك کە لەسەر ئەساسی قورئان بنیات دەنرێت بێکەم و کوڕییە، هەر گۆڕانکارییەك کە لەگەڵ ئەم مۆدێلە یەك نەگرێت زیان بەخشە. هەر لەبەرئەمەیە کە ئەو هەموو بزووتنەوە بونیادگەرایانە سەریان هەڵداوە تێدەکۆشن کە کۆمەڵگا بکێشنە ناو بەکارهێنانەکانی توندی

ياسای ئیسلام ببنە كۆسپ لەبەردەم دیاردەی بە ڕۆژئاوابوون كە بانگەشەی باوەڕبوون بە زانست، ڕوانینی یەكسانی ئایینی، و ئەخلاقی ئاساندەكات.

پرسیارێك كە پێویستی بە وەڵامە ئەوەیە ئایا ئەم تێڕوانینە ڕاستە و شایستەیە؟ یان بە پێچەوانەوە، ئایا دەشێ هۆكارەكانی تر جیهانی موسڵمانان بەرەو پڕۆسەیەكی تر ببات؟.

ئێستا هەوڵدەدەین بزانین كامانەن ئەو هۆكارانەی كە دەشێ ئیسلام بەرەو پڕۆسەیەك ببات كە موسڵمانان حەزی لێناكەن. سەرەتا لە بیرمان نەچێت كە پێش چاكسازی ئایینی پرۆتستانتەكان، كاتۆلیكەكانیش لە باوەڕ و بۆچوونەكانیاندا هەر ئەوەندە توندی و نەرمییان دەنواند. ئەمڕۆ دەبینین كە چاكسازی ئایینی نەك تەنیا بۆ مەسیحییەت زیانبەخش نەبوو بەڵكو گونجاوتری كرد. ئێستاش درەنگ نییە كە ئیسلامیش بە چاكسازییەك هەروەكو مەسیحییەت كردی ڕووبەڕووبێتەوە. كەواتە ئیسلام سەدەیەكی لە پێشە تاكو بگاتە ئەو خاڵە.

ئیسلام لە دنیای ئەمڕۆدا كەوتۆتە سەر دووڕیانێك، پێویستە ئەوەی بە زیانبەخشی دەزانێت دووری بخاتەوە، یان لەگەڵ خۆیدا بیگونجێنێت. ئەو پرسانەی كە ئیسلام ئەمڕۆ ڕووبەڕوویان بۆتەوە ئەمانەی خوارەوەن:

- بارودۆخی ژنان.
- گۆرانی دابونەریت و ئاداب و ئەخلاق، و بڵاوبونەوەی ((دووڕویی و ڕوپامایی)).
- پرسە ئابوورییەكان.

پرسی ژنان

ناسینی ژنانی موسڵمان بۆ كەلتووری گەلانی تر هێشتا نەگەیشتۆتە ئەو ئاستەی كە بتوانرێت هەست بە ئەنجامەكانی بكەین. بەڵام گومانی تێدا نییە كە گشتگیربوونی فێركردن كە لە ڕۆژئاوای زەوییەوە وەرگیراوە، دەستەبەربوونی هۆكارەكانی گەیاندنی هەواڵی نوێ واخەریكە چوارچێوەی خێزانە كۆنەكان تێك دەشكێنێت. نموونەی ئەمە لە سعودیایە كە ژن بە درێژایی ڕۆژ

لەناو ماڵدا بەندە. بەڵام لەوێدا كاتی زۆر هەیە كە لە ڤیدیۆكان ئەوشتانە ببینێت كە لە ئەخلاقی ئیسلامییەوە زۆر دوور و بێگانەن، ڕێگانادەن لە مێشكی مندالاندا ئەخلاقی كۆن دروستببێت.

لە جەزائیر — كە بارودۆخی ژنان زۆر گۆڕاوە- فێركردنی گشتی بۆتەهۆی ئەوە كە ژنان هەرچی كەمتر گوێ بدەنە ئەو فشارانەی كە دەكرایە سەر وەچەی پێشتر، وەكو ژن خواستن و مێركردن كە لە لایەن دایك و باوكانەوە ڕێكدەخرا، تەواوی كات خەریكی كاری ناو ماڵ بوون، ڕازیبوون بەوە كە پیاوەكەیان ژنێكی تر بهێنێت، عەبا پۆشین و شتانی تر. ئەو ئیسلامەی كە دایكان فێری نەوەی نوێی خۆیانی دەكەن بێگومان بونیادگەراكان زۆر سەرسام دەكات.

هاو وێنەی ئەمانە دەتوانرێت لە وڵاتانی ئیسلامی بە نموونە بهێنرێنەوە. لەوانەشە هۆشیاربوونەوەی بونیادگەراكان تا ئەندازەیەك تێكۆشانێكی بێهوودەی پیاوانێكی موسڵمان بێت كە هاوسەنگی كۆنی خێزانەكانی خۆیان لە مەترسیدا دەبینن.

گۆڕانی دابونەریت و ئاداب و ئەخلاق

هەرچی لە بارەی ژنانەوە وتمان لێرەشدا دروستە. بڵاوبوونەوەی فێركردنی تەكنیكی لە ناوچەیەكی گەورە بمانەوێت و نەمانەوێت كاریگەری دەبێت لەسەر ژیانی ڕۆژانەی هەموو خەڵكدا. هەرواشە كە ئەمڕۆ كۆمەڵگای كۆنی موسڵمان — بۆ یەكەمین جار- لە خەونی ئەوەدایە كە بەشێوازی ژیان خۆی بڕازێنێتەوە كە لە ڕۆژئاوای بێ ئایین سەری هەڵداوە. بێگومان ئەو موسڵمانانەی كە لەگەڵ ڕۆژئاوادا سەروكاریان هەیە زیاتر ڕادێن لەگەڵ ئاداب و ئەخلاقی خەڵكی ئەوێ و ئەوانەش كە لە باوەڕە ئایینییەكانی خۆیاندا لاوازترن ئاسانتر دەستهەڵدەگرن لە بەكارهێنانەكانی ئایینی. ئەو موسڵمانانەی كە لە ڕۆژئاوا ژیان بەسەر دەبەن خۆیان لەناو كەلتوورێكدا دەبیننەوە كە هیچ ئاوڕێك لە ئایین نادەنەوە. چونكە پێشكەوتنە ماددییەكانی ژیانی خەڵكی ڕۆژئاوا دڵیان دەرفێنێت، ویژدانیان، ڕۆحانیەتیان، لە بە باشتر زانینی ئیسلامدا دوو دڵ دەبێت. تەنیا موسڵمانەكانی دانیشتووی وڵاتی كوفر لە بەرامبەر ئەم گۆڕانەدا نەرم و نیانن. لە وڵاتانێكدا كە بەرهەمهێنانی نەوت گەیشتۆتە چڵەپۆپەی قاچاغی كردن بە خواردنەوە كحولییەكان لەگەڵ

قەدەغەبوونیان هاوشانی یەکترن (واتە وەکو یەك ڕێژەیان زیاد دەبێت). بۆ خۆکێشکردنێك کە ئەم بەرهەمە قەدەغە کراوە هەیەتی بەردەوام لە مرۆڤدا بە ئاگایە، هەرچەندە لە وڵاتانی ئیسلامیشدا بێت. زۆر لێکردن و فشارێك کە دەخرێتە سەر خەڵك- چ لە کۆمەڵگای ئیسلامی و چ غەیرە ئیسلامی- دووڕوویی و ڕووپامایی هێناوەتە ئاراوە. و هەرچی زۆر لێکردن و فشارەکە زیاتر بێت ئەنجامێکی لێناکەوێتەوە بێجگە لە دووڕوویی و ڕووپامایی.

ئاشکرایە کە ئارەزووی خەڵك بۆ وازهێنان لە یاسا ئەخلاقییەکانی ئایینەکان بەخێرایی ڕوو لە زیادبوونە. لە وڵاتانی ئیسلامیدا بە توندگرتنی ئاوا ڕەوشێك بە خراپ حاڵی بوون لە ئایین دەخوێنرێتەوە، تاڕادەییەك هەر ئەوەیە کە دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی بزووتنەوە پاشگەز خوازەکان- وەکو برایانی موسڵمان (الاخوان المسلمین)-، زەمینە دەرەخسێنێت بۆ ئەوەی کە بەگشتی بونیادگەرایان پێ بوترێ.

ئایندەی ئیسلام پەیوەستە بەسەرەنجامی ململانێی نێوان ئەم دوو ڕەوتە.

گرفتە سیاسییەکان

بۆ موسڵمان نییە بڵێت بۆچی و لەبەرچی.! بۆ ئەو ئیسلام تەنیا ئایینێکە لەسەر حەقە و پێویستە ژیانی تاك و کۆمەڵگا هەڵسورێنێت. کۆمەڵگای ئیسلامی پێویستە بۆ بەشەریەت نموونە و پێشڕەو بێت تاکو موسڵمانان بتوانن کەسانێك کە لە ئایینەکانی تردا سەرگەردانن بگەیەنرێنە ئەو ڕاستییەی کە حەقیقەت تەنیا لە ئیسلام دایە. بەڵام موسڵمانان هەوڵدەدەن (ڕەنج دەکێشن) بۆ ئەوەی تێبگەن چۆن هەست بەڕاستییەکی لەم جۆرە ناکەن، و نابینن کە لە هەموو بوارەکاندا- بەتایبەتی ڕۆحانی، کەلتووری و تەکنیکی- ئیسلام سەرمەشق بێت.

لەوانەیە کە ئەم شکستە بە ئاشکرایی بۆ کۆمەڵگای ئیسلامی زوو بگوزەرێت. بەڵام ئەگەر هاتوو ئیسلام نەتوانێت باڵایی خۆی لە شێوازی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا بسەلمێنێت بناغەی ئایینی ئیسلام دەکەوێتە بەر هەڕەشە، چونکە ئیسلام تەنیا لایەنی ڕۆحانی نییە (بەڵکو لایەنی ماددیشە).

لەبەر ئەمەیە کە ئایندەی ئیسلام خۆی لە خۆیدا پرسێکی سیاسییە: ئەگەر ئیسلام ئامانجەکانی بپێکێت، ئەو بێباوەڕانەی کە لە وڵاتانی ئیسلامیدا ژیان بەسەر دەبەن پێویستە

لەو چوارچێوەیەدا بژین کە موسڵمانان بەسەریاندا دەسەپێنن، و ئەمەش واتە گەڕانەوە بۆ خەلافەتی ئیسلامی، واتە پێشەوایەکی زەمینی بۆ هەموو موسڵمانان. لە بارودۆخێکی وەکو ئێستا زەحمەتە کە خیلافەتێکی لەم جۆرە هەموو موسڵمانان –شیعە و سوننی- قبووڵی بکەن. چۆن بە خەیاڵدا نایەت کە ڕژێمە سیاسییەکانی پاشایەتی عەلەوییەکانی مەغریب، پاشایەتی وەهابی سعودیا، کۆمارییە بەعسییەکانی سوریا و عێراق[*]، و کۆماری سەرهەنگ قەززافی و کۆماری ئیسلامی شیعەی ئێران بەیەکەوە هەموویان ڕێککەون لەسەر تاکە تەئویل و راڤەیەکی هاوبەش لە قورئان؟.

ئیسلام لە ئابلۆقەدا؟

ئەوەی باسمانکرد ئەوە نیشاندەدات کە ئیسلام ڕووبەڕووی چەندین گرفت دەبێتەوە. نموونەی زۆر هەیە لەسەر ئەوە کە دنیای ئیسلام لەگەڵ بنەماکان و یاساکانی خۆیشیدا هاودەنگی و هاوڕەنگی نییە. ئاژاوە و شڵەژانێك کە موسڵمانان پێوەی دەناڵێنن دەرخەری دووبارە هاتنەوەو هەستانە سەر پێی ئیسلام نین بەڵکو نیشانەی ئەوەن کە ئیسلام کەوتۆتە ئابلووقەوە[٥٣]. دەبینین زۆربەی ئەو وڵاتانەی کە زۆربەی خەڵکەکانی موسڵمانن لەگەڵ چەندین شۆڕشدا کەوتونەتە گرفتەوە وەکو وڵاتانی ئەفریقای باکوور، سوودان، میسر، تورکیا و لوبنان. زۆربەی ئەم شۆڕشانە خوێناوین و زیاتر لە لایەن ئەوانەوە جێبەجێ دەکرێن کە بەگشتی بونیادگەران. داخوازییەکانی ئەم بزووتنەوانە لەگەڵ ئەو شرۆڤانەی کە سوونییەکان بۆ قورئان یەکدەکەوێتەوە. لە حاڵێکدا لە هەموو دەوڵەتانی وڵاتە موسڵمانەکان، بەپێی پێویست و بە ناچاری، تێدەکۆشن کە لەگەڵ ئیلتزامە ئایینەکان و پێداویستییەکانی دنیای مۆدێرن، هەردووکیان هەڵ بکەن. ئاگادارن کە لەگەڵ خەڵکی وڵاتانی خۆیان کە بێجگە لە پەروەردە و فێرکردنی ئیسلامی هیچی تریان نەدیتووە ئومێدێك نییە بۆ بە گەشەی ئابووری. لەهەر بارێکدا، چ بیانەوێت چ نەیانەوێت، تا ئەم ئەندازەیە بەڕووی دنیای دەرەوەدا کراوەتەوە خۆی لە خۆیدا ئەمەش ((پیس بوونێکە)). لە لایەکی ترەوە، لە دنیای موسڵماندا کەسانێکیش هەن کە پەروەردە و فێرکردنی

(*) ئەم وتەیەی نووسەر دەگەڕێتە بۆ پێش روخانی بەعس لە عێراقدا. وەرگێڕ.

سیكۆلاریزمیان بینیوه و دەبینن. بۆ ئەوان- كە لەنێوانیاندا موسڵمانانی راستەقینەش هەن- ئیسلام چەقی ژیان نییە!.

كەواتە هەموو شتێك بەڵگەیە لەسەرئەوەی كە لە پشتەوەی ئەم یەكێتییە دیارە، ژمارەی ئاراستەكان لە ئیسلامدا ئەوەندەی ژمارەی ئەو موسڵمانانەیە كە لە مزگەوت بۆ نوێژ ریز دەبەستن. هیچ مەقام و مەرجەعێك ئەو پلەیەی ئیعتباری نییە كە موسڵمانان یەكپارچە و یەكدەست بكات. جێگەی سەرسوڕمانە كە بارودۆخێكی ئاوا تاكو ئێستا نەبۆتە هۆی تەقینەوەیەكی ئاشكرا. ئایا بارودۆخێكی ئاوا تا كەی درێژە دەكێشێت؟.

بێگومان، لەوەدا كە چ شتێك سوود بە ئیسلام دەگەیێنێت و چ شتێك زیانی لێدەدات و چ بە كەڵكی موسڵمانان دێت و چی بە كەڵكیان نایەت، پێویستە خودی خۆیان لەم بارەیەوە حوكم بدەن و ئێستاش كەم نین ئەو موسڵمانانەی كە لە خۆیان دەپرسن چ بكەن بۆ ئەوەی كۆمەڵگای ئیسلامی لەم تەنگەژیە دەربچێت. ئەوا ئاگایان لەوە هەیە كە پێشكەوتنەكانی وڵاتانی پیشەسازی توێژالێك لە خەڵكی موسڵمانی بۆ لای خۆی كێشكردووە، هاوكات ئەو پێشكەوتنانە دەدەنە دواوە لەبەرئەوەی ئەم پێشكەوتنانە ئیسلامی نین (واتە لە لایەن موسڵمانانەوە بەدی نەهاتوون). دەتوانین وا گومان ببەین (وا تێبگەین) كە ئەو توێژاڵانەی خەڵكی موسڵمان كە لە باشییەكانی كۆمەڵگا پیشەسازییەكان كەڵك وەرناگرن شۆڕش بەرپابكەن، ئەو خۆشبەختییەی كە مەبەستیانە لە ئیسلامێكی پاك و بێ گەردا بیخوازن. بەڵام بۆ ئەوەی كە بزانن ئەو كۆمەڵگا نموونەییە پێویستە چۆن بێت، پێویستە لەسەریان بگەنە شیكارێكی مێژووی راست لە بارەی ئابووری و پەیوەندی هێزەكان لە جیهانی ئەمڕۆدا، ئەم كارەش ئاسان نییە مەگەر ئەوەی واز لە شرۆڤەی كۆنی خۆیان بهێنن بۆ قورئان و بەرەو شرۆڤەیەكی ئەندێشە ئازاد بڕۆن بۆ قورئان. بەدەربڕینێكی تر، یان پێویستە كە ئیسلام چاو ببڕێتە ((چاكسازی ئایینی)) خۆی — شتێكی هاوشێوەی پرۆتستانتیزمی ئەوروپا.

ئایندەی مەسیحییەت

سەبارەت بە مەسیحییەت دوو پرسیارمان لەبەردەم دایە. یەكێكیان ئەوەیە كە ئایندەی پەیوەندییەكانی كلێسە — لەنێوان خۆیاندا- چۆن دەبێت؟ ئەوەی تریان ئەوەیە كە ئایا مەسیحییەت لە رووبەڕووبوونەوەیدا لەگەڵ ئایینەكان، و بێ ئایینەكان، چ شێوازێك دەگرێتەبەر؟.

وەڵامی پرسیاری یەكەم ئەوەیە كە كلێسەكانی عیسایی — هەرچەندە تایبەتییەكانیان جیاوازن- هاودەنگن لەسەر ئەوەی كە بنەوان و بناغەییە و ناتەباییەكانیشیان كەمن. بەڵام لە بواری ئەندێشەگەراییدا، نەگونجان لەنێوان رەوتە جۆراوجۆرەكانی مەسیحییەتدا هێشتا بەردەوامە، شتێكی وا نییە. هەموو عیساییەكان رێكن لەسەر رۆڵی سوونەتی كلێسە و پێشەواكەی — پاپا- و لەسەر ئیعتباری مەسیحییەت و ئینجیل، وەكو ناوەندێكی ژیانی خەڵك.

بەڵام بەشێوەیەكی كرداری مەسیحییەكان تێدەكۆشن بۆ ئەوەی كە ژیانیان لەگەڵ ئینجیل هەماهەنگ بێت، كە یەكپارچەیی خۆیشیان هەر لەمەدا دەبیننەوە. هەرچەندە زۆرتر دڵ بە چۆنییەتی ژیانی عیسا دەبەستن تا بگاتە چۆنییەتی ژیانی پێشەوا ئایینزاكانی مەسیحییەت. هەوێنی ئەو پڕەنسیپی ((وەكو عیسا ژیان))ە و رێزگرتن لە خەڵك، هەرچەندە خەڵك باوەڕیشیان پێچەوانە بێت.

بۆ كلێسە، بەڕوانین لەوەی كە بەشەریەت بەردەوام دەكەوێتە بەر شەپۆلەكانی گۆران، ئەگەر ئایین لەگەڵ ئەو گۆڕانەدا هاو هەنگاو نەبێت ئەوا دەبێتەمایەی دواكەوتنیان. بۆ ئەو هاو هەنگاوییە كلێسە پێویستە لە ئەزموونەكانی رابردوو پەند و ئامۆژگاری وەربگرێت و لە ئاییندەدا بە هەڵە نەچێت. هەر بۆیە كە لە مەسیحییەتدا سوونەت هۆكارێكی پێشكەوتنە.

گۆڕانە تازەكان لە مەسیحییەتدا

ئەو شتەی كە زۆر بەرچاوە گۆڕانی بەكارهێنانەكانی ئایینییە لای عیساییەكانی وڵاتە پیشەسازییەكان. هەرچەندە هێشتا خەڵكانێكی مەسیحی هەن كە ژیانی خۆیان لەگەڵ پەیامی ئینجیلدا رێك دەكەن، بەڵام ئەوانەش زۆرن كە ئایین بۆیان بێجگە لە دابێك (عادت) یان فەلسەفەیەكی ژیان شتێكی تر نییە و هیچ ئارەزووێكیان بۆ خواو خواناسی نییە.

بەم حاڵە شتێكی بێمانا نییە ئەگەر بڵێین كە نەدار و هەژاران زیاتر روودەكەنە كلێسە، بەتایبەتی لە ئەمریكای باشوور. كەواتە لەگەڵ ئەوەشدا كە ژمارەی عیساییە باوەڕدارەكان كەم بۆتەوە بەڵام ئیعتباری كلێسەی مەسیحی زیادیكردووە.

ئایینەکان بەکاری چی دێن؟

بێ گومان لە هەموو کۆمەڵگایەکدا ئایینەکان جێگای یەکسانیان نییە. بەڵام بەم جۆرەش نییە کە کۆمەڵگایەك هەبێت کە هیچ نیشانەیەکی لە ئایین تیادا نەبێت.

ئەگەر ئایین لەناو خەڵکدا، کۆمەڵگای مرۆڤەکاندا، بێت کام نیازی گشتی پەسەنددەکات؟ بۆچی ئایینەکان دەستدەخەنە ناو بوارە جۆراوجۆرەکانی ژیانی مرۆڤایەتی — تەنانەت ئەخلاق و دەزگا سیاسییەکانیش؟ ئێمە توانای ئەوەمان نییە لێرەدا لە بارەی راستی و بێکەم و کوڕی ئایینەکان- کە لە نێوان خۆیان لێکچوون و هاودەنگیشیان نییە- لێکۆڵینەوە بکەین، چۆن دەتوانین لە ئیعتبار و شیاویان بگەینە دڵنیابوون؟ ئایا خوا لە بارەی ئەم جیهانەوە نەخشە و پلانێکی هەیە؟ ئەگەر هەیەتی چییە؟ چۆنە؟ ئایینەکان تیایدا چ رۆڵێکیان هەیە؟ وەڵامی ئەم پرسیارانە، تاڕادەیەکی باش کەسی و تایبەتییە — تایبەتە بە وەڵامدەرەوە کە- ئێمە لێرەدا تێدەکۆشین وەڵامەکانی خۆمان بهێنینەوە تاکو خوێنەر ئەوان لە پاڵ ئەو شیکارانە دابنێت کە خۆی هەیە.

نیاز و ئارەزووەکانی مرۆڤ: هەوڵێک بۆ خۆشبەختی

ئەگەر بمانەوێت لە وتەیەکدا بڵێین پاڵنەری مرۆڤ لە کردە و کۆششەکاندا چ شتێکە، بێگومان ((خۆشبەختی)) بە زەینماندادێت. هەموو هاودەنگن لەسەر ئەوەی کە باشتروایە روخسار جوان، پارەدار، هۆشمەند، بەهێز، خۆشەویست و تەندروستی باش بین تا ناشیرین، نەدار، گەلحۆ، بێ هێز، نەخۆش.

بەڵام زۆر کەم روو دەدات کە ئەو هەمووە پێکەوە یان بەو رادەیەی کە ئارەزووی دەکەین هەمانبێت. کەواتە، زانست و دانایی فێری ئەوەمان دەکات کە لە خواستەکانمان کەمکەینەوە. ئەوکاتە خۆمان لە بەرامبەر ئەو پرسیارەدا دەبینینەوە کە کامە ئەو خۆشبەختییەیە کە دەستمان دەیگاتێ؟

واز لە پێداویستییە سروشتی و ئاژەڵییەکان بهێنین، ئەوە مێشکی ئێمەیە کە کارمان لە ژیاندا دژوار دەکات: کەسانێك — کە لە هەموو ناز و نیعمەتێك بەهرەمەندن — خۆیان بە بەدبەخت و

بێچارە دەزانن. کەسانێکی تر —لە ترۆپکی هەژاری و کەم وکوڕییە جەستەییەکان— لە بەختەوەرییێکی ئاوادا بەهرەمەندن کە پرشنگی هەموو کەسێك دەیبینێت و هیچ روونکردنەوەیەکیان بۆی نییە.

بێجگە لەمە، بەختەوەرییێك کە بەدوایدا دەگەڕێین سنووردار نییە بەم سەردەمەوە، بە نیازی ئەوەین کە ئایندەی خۆمان ئاوا دروستبکەین کە هاوڕێی خۆشبەختی بێت.

خۆشبەختی بۆ کەسانێك لە کۆکردنەوەی سامان دایە یان گەیشتن بە دەسەڵات، بۆ کەسانێکی تر روانینی خەڵکانی ترە بۆیان، یان لە خۆشەویستی، بۆ کەسانێکی تر خۆ دەوڵەمەندکردن لە هۆشیاری و مەعریفەکان و پڕ بوونی ژیانە لە ئەندێشە و رۆحانیەت، بۆ هەندێکی تر ئەوەیە کە خۆیان بکەنە خزمەتکاری خەڵکانێکی تر، یان خزمەتکردنی منداڵان، دۆستان، نیشتمان، و....

کەواتە ناوەڕۆکی بەختەوەری لە کەسێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێت، و تێکەڵەیەکە لە توخمە ماددی، ئەندێشەیی، سۆز و رۆحانیەتەکانە و تاڕادەیەکیش پەیوەستە بە تێگەیشتنێك کە هەر کەسێك بۆ بەختەوەری هەیەتی. ئازار پەرستانیش (Masochists) —کە بوونیان هەیە- خۆشبەختی خۆیان لە شتانێکدا دەبینەوە کە لە روانگەی خەڵك دەرد و ئەزیەت و ناڕەحەتی چەشتنە.

هەندێك کۆمەڵگا- هەروەکو هەندێك تاك- بۆ خۆیان تێگەیشتنێکیان لە بارەی بەختەوەری هەیە کە بە نموونە دەزانن بۆ خۆشبەختی خەڵکانی تر.

بۆ زۆرێك لە ئێمە کۆمەڵگای بەختەوەر ئەو کۆمەڵگایەیە کە دادپەروەر و هاودەنگ بێت، کە لە خولیای بەختەوەرکردنی منداڵانماندا بێت. ئاشکرایە کە ئامانجی جۆراوجۆر بۆ بەختەوەری — هەرچی بێت- رووبەڕووی چەند سنوورێك دەبێتەوە کە بڵاوبوونەوەی ماددی و کەلتووری کۆمەڵگا لە بەرامبەر تاك دادەنێت.

لە پاڵ بەختەوەرییێکی ئاسایی و سادەدا کە ژیان دەتوانێت بۆ ئێمە بیهێنێتەدی، یان زانستێك کە فێرماندەکات کە باشترین سوود لەوەی کە هەمانە، یان ئەوەی کە هەین، وەربگرین هەر کامێکمان بیر لە دنیایێکی نموونەیی دەکەینەوە کە تیایدا دادپەروەری — بەپێی تێگەیشتنێك کە ئێمە هەمانە بۆی- فەرمانڕەوا بێت. گرنگ نییە کە ئەم ئارەزووە پڕ و پوچ بێت، نیشانەی ئەو پێداویستیانەیە کە لە قووڵایی دەروونماندا رەگی داکوتاوە و پاڵنەری زۆربەی زۆری ئەو کارانەیە کە ئەنجامی دەدەین. ئەم پێداویستیانەش لە ژماردن نایەن و بەپێی مرۆڤەکان

جۆراوجۆرن، بەلاّم لە نێوان ئەمانەدا ئەوانەی کە بەردەوام دەردەبڕێن و دەردەکەون- کەم و زۆر بۆ ڕوونی- ئەمانەن: ئارەزووی ئەوە کە بزانین مانای ژیان چییە. ئارەزووی زانینی سۆز و خۆشەویستی و دادپەروەری زیاتر. دوژمنایەتی کردنی سووغرە، دەرد و رەنج و چارەڕەشی و تەنیایی. نیازی ئەوەی کە بگەینە ئامانجەکانی خۆمان و لەویش زیاتر بەدەستبێنین. بۆ هەر کەسێك رۆژێك دێت کە هەست بەبێ توانایی خۆی بکات لە دروستکردنی دنیا نموونەیەکەیدا — و لەوانەشە هەم لە دەست خستنی ئارەزووە کەم بەهاکانی خۆیشیدا هەستیپێبکات. ئەو ساتەیە کە چەند سنوورێکی ناچاری کە لە بەردەم هەر یەکێکیاندایە تاقی دەکەینەوە، ئینجا یان لێی دەرەنجێین یان پێدەگەین.
بەم حاڵەش لە نەستەکانماندا ئارەزووی ئەوە کە رۆژێك سنوورەکان لا بدەین و قەفەزەکە بشکێنین، بە شاراوەیی دەمێنێتەوە، ئەو کاردانەوانەی کە لە بووننماندا دەرووژێن پەیوەستن بە چەند هۆکارێکەوە، هەروەکو سروشتمان، ئەزموونەکانی ژیانی رابردوومان، چۆنیەتی تەندروستیمان، تەمەنمان، پەروەردەمان، دەوروبەری کەلتووریمان و شتانی تر.
لەم کاردانەوانەدا هەندێکیان هیچ دەردێك دەرمان ناکەن، هەندێکیان دانایی دەبەخشن و هەندێکی تریان دەست بەدامەنی ئایینەوە دەگرن. دەبینین جیاکردنەوەی ئەم ئاستانە لە یەکتر هەموو کات ئاسان نییە.

چارەسەرە فریودەرەکان

لە بەرامبەر کەندالێك کە ئاوات و ئارەزووەکانمان لە تواناییەکانمان جیا دەکاتەوە، کەسانێك لە ئێمە دڵسارد دەبن، لەوانەیە لەبەرئەوە بێت کە بەرزەفڕییەکانیان زۆر لەڕادەبەدەرن. لەوانە کەسانێك یارمەتیان دەوێت، و هەندێك جار ئەگەر کەسێك نەگاتە فریایان دەستدەدەنە خۆکوژی. کەسانێکی تر پەنا بۆ کحول یان مادده بێ هۆشکەرەکان دەبەن، لەبەرئەوەی وردە وردە بارودۆخی مرۆڤ خراپتر دەکەن شێوە خۆکوژییەکە (جۆرێکن لە خۆکوژی).
بەلاّم جێگەی خۆشحاڵییە کە هەلاّتن لە واقیعیەت و رووبەڕووبوونەوەیەکی رۆشنبیرانە لەگەڵیدا هەموو کاتێك کارەساتی لێناکەوێتەوە. شێوازی تر هەن خۆمان لە شادی بدەین، لە بیرکردنەوە رابکەین، و خیاڵ پەروەرییەکانمان لە دەستنەدەین.

زانایی و بیرکردنەوەی دانایی

یەکێك لە شێوازەکانی وەستان لە بەرامبەر دژوارییەکانی بووندا ئەوەیە کە ئەو دژواریانە بناسین و روونکردنەوەمان هەبێت بۆی. ئایا زانایی فێرمان ناکات کە لە ژیاندا ئەو شتانە بخوازین کە ژیان دەتوانێت بۆمانی دابینبکات؟ ئەو بەختەوەرییەی کە بەدوایدا وێڵین داواکارە لێمان کە کەمێك رۆشنبیر بین. زۆربەی ئەو کارە بێ هوودانەی کە ئەنجامی دەدەین یان ئەو بڕیارانەی کە دەیدەین لە بارودۆخێکدا روو دەدەن کە توانای بیرکردنەوەمان نییە لەبارەیانەوە. پێویستە خۆمان لەمەو پێش ئامادە کردبێت. دروستکردنی سروشت و کەسایەتی خۆمان بێگومان باشترین ئامرازە بۆ ئەوەی لە زۆرێك لە کێشەکان بە دوور بین.
لە بیرمان نەچێت لە چەند سەد هەزارساڵی رابردوودا کە مرۆڤەکان لەسەر ئەم زەوییە ژیاون و رۆیشتوون چەند دە ملیارێك لە پێشینەکانمان دەردەسەری — لە خەمناکتر و تا سەرسامترینیان- زۆریان چەشتووە. هەرچەندە ئەو دەردە سەریانەی کە ئەوان رووبەڕوویان بوونەوە جیان لەوانەی کە ئەمڕۆ ئێمە پێیانەوە دەناڵێنین. چونکە پێشینانی ئێمە نە لە ئێمە نەزانتر بوون و نە کەمتر، وردە وردە بۆخۆیان دانایی و زانایێکیان کۆکردۆتەوە کە هەوێنێکی لە عەقڵی ساغەوە هەیە و سوودی لێدەبینین لە کاتی پێویستدا بەگەڕانەوە بۆی.
بەم جۆرەیە کە هەر کەسێك دانایانە بیرکردنەوەی خۆی دەگونجێنێت — کە کەم تازۆر یەکپارچە، کەم تازۆر توند خوو، کەم تازۆر سەرکەوتوو- و هەوڵدەدات دڵی پێ خۆش بکات. هەندێك لە فەلسەفەکان گەشبینن، هەندێکی تریان رەشبینن، هەندێکیان سەرەداوی باوەڕێکن و هەندێکیش گشتگیرن، هەندێکیان دەروونگەران (درون یاب) و هەندێکی تریان خاوەن زیهنییەتێکی زانستین.
بۆ ئەوەی ژیانمان ئاراستەیەك بەخۆیەوە بگرێت، هەر کام لە ئێمە پێویستە بۆ خۆی فەلسەفەیەکی لەبارەی بوونەوە هەبێت و سیستمێکی ((بەها))ش کە سامانێکی رەفتاری زۆر و کەم توندی لەگەڵدا بێت. زانا پێشینەکانمان — کە گەرم و ساردی رۆژگاریان چەشتووە- لە هەموو قۆناغە مێژووییەکاندا تێکۆشاون کە هاوکێشەیەکی ئەخلاقی دروستبکەن کە گونجاو بێت لەگەڵ فەلسەفەی کۆمەڵگایەك کە ئەوان بینیویانە، هەروەها لەگەڵ باوەڕ و مەنتیقی بیرکردنەوەی خەڵکی ئەو کۆمەڵگایەدا. هەروەها لە هەر قۆناغێکی مێژوویدا رۆشنبیرانێك

هەڵکەوتوون — کە هەندێکیان بلیمەت بەڵام خۆ بەزۆرزان یان پەرێشان حاڵ- کە جۆرە بیردۆزێکی فەلسەفییان لەخۆوە داناوە کە چەند رۆژگارێك پەسەند و تازە بوون.
لەبارەی ئەم فەلسەفە و بیردۆزە ناتەبایانە چۆن حوکم بدەن؟ بێگومان باشترین رێگە ئەوەیە کە لە هەموویان بکۆڵینەوە و بیدەینە بەردەم ئەزموونی خۆمان. بەڵام هەڕەشەیەك کە لە پێشدایە ئەوەیە کە هەندێکیان درەخشانن بەڵام بەتاڵن. کەواتە فەلسەفەکان — هەرچەند سوودبەخش- بەڵام بێ هەڕەشەنین. ئایینەکان چۆنن؟ چ شتێك لە پێشمان دادەنێت کە دڵگیرتر بێت لە حیکمەت و داناییەکان؟

بەرز فڕەکانی ئایینەکان

ئایینەکان لەچیدا زیاتر لە فەلسەفەکان بەرزەفڕترن؟ مەگەر هەر ئەوەنییە هەر ئایینێك فەلسەفەی خۆی هەیە؟
بە گوێرەی ئەوەی بینیوومانە- وەکو کنفۆشیۆس و تاڕادەیەکیش بوودایی- شتێك نین بێجگە لە فەلسەفە، لەم رووەوە کە کاریان بەخواوە نییە. دەزانین کە تەنیا شتێك کە ئایینەکان هەیانە، بەڵام فەلسەفەکان نیانە خوایە. بۆ ئەوەی مرۆڤەکان باوەڕ بکەن کە ئایین لە لایەن خواوە نێردراوە هەر ئایینێك دەست هەبوونی خوا لە ناردنە خوارەوەی ئەو ئایینەدا بە جۆرێك شایەتی بۆ دەدات. بناغەی ناچوونیەکی ئایینەکان لە ناچوونییەکی دەستهەبوونی خوادایە لەهەرکامێکیاندا:
- لە ئایینەکانی ئەنیمیزمدا خوا لە دیاردە سروشتییەکاندا دەردەکەوێت، وەکو بارانەکان یان نەخۆشییەکان. کەواتە بەرزفرەکانی ئایینەکانی ئەم پۆلە لە جادووگەرییەکەیاندایە، ئەویش ئەمەیە کە بە پێشکەشکردنەکان، قوربانییەکان و پاڕانەوەکان رەحمەت و چاودێری هێزە سەر و سروشتییەکان — کە هەمان خواکانیانن- کە ئەفرێنەری ئەو جۆرە دیاردانەن، بەدەستبهێنن.
- بۆ ئەو ئایینانەی کە کتێبێکی وەحی کراو دەکەنە رێنمایی خۆیان- سەرقافڵەیان ئیسلام و یەهوودییەتە- خواخۆی لە روونکردنەوەکانی خۆیدا دەرکەوتووە و خۆی بە ئێمە ناساندووە. کەواتە، بەرزفرەکانی ئەم پۆلە لە ئایینەکان ئەمەیە کە شوێنکەوتووانیان ئەو بنەما و یاسایانەی کە لە کتێبەکەدا هاتووە، بە تەئویل و راڤەکان تێروتەسەل بوون، بەکاربهێنن. ئەگەر دیندارەکان بە وردی ئیش بە شەریعەتی ئایین بکەن ئەوە رزگاریان دەبێت، ئەگینا تووشی

ئەشکەنجە و ئازاری خوایی دەبن. کەواتە هەر کە خوای یەکتامان ناسی، ئەو ئاوا لە تەختی (عەرش) باڵادا جێگا دەگرێت کە بێجگە لە بانگی فەرمان جێبەجێ کردنمان شتێکی تر لە ئێمەوە ناگاتە ئەو. ئەم خوا بێ هاوتایە کۆمەڵێك سیفاتی بەخشندەیی و میهرەبانی هەیە، بەڵام ترسناکیشی هەیە. چونکە هیچ نازانین لەبارەی ئەوەی کە بە چ شێوازێك لە گەڵماندا دەجووڵێتەوە کەواتە پێویستە زیاتر لە هەر شتێك وەکو بەندە و جێبەجێ کاری فەرمانەکانی ئەو خۆمان نیشانی ئەو بدەین، مانای ئیسلامیش — لە عەرەبیدا- هەر ئەمەیە.
- مەسیحییەت نوێخوازییێکی ئایینی کردووە کە لەمەو پێش نەبووە، ئەویش شایەتی دانە بەوە کە ((خوا لە لاشەی ئادەمێك دەرکەوتووە))، شتێك کە بە عەقڵدا ناچێت. ژیانی ((کوڕی خوا)) لەسەر ڕووی زەوی —کە لە ئینجیلدا هاتووە- بەڵگەی ئەمەیە کە ((خوا واتە خۆشەویستی))، هەرکەس بیەوێت بیناسێت خوا خۆی نیشاندەدات. چونکە خوا وەکو خۆشەویستی وایە، خۆی بەسەر هیچ کەسەوە ناکاتەبار، تەنانەت ئەو کەسە ئەگەر بیەوێت بۆلای ئەویش بچێت. مردنێك کە بەسەریدا تێپەڕی ئەوە نیشاندەدات کە خۆشەویستی پێویستی بە چەند لێبوردەیی هەیە. زیندووبوونەوەی ئەو نیشانەی زاڵبوونیەتی بەسەر مردندا و راستبوونی پەیامەکەی. بۆ یەهوودییەت و ئیسلام شتێکی باوەڕ پێنەکراو و شەرماوییە کە خوا عاشقی ئادەمیەکان بێت و عیشقی خۆی دەبڕێت. لەڕاستیدا کەندەڵانێك لە نێوان ئەو خوایەی کە مەسیحییەت باوەڕی پێیەتی و ئەو خوایەی کە لە ئایینەکانی تردایە بوونی هەیە. بەڵام هەم، لە پەیامی ئەم سێ ئایینە گەورەیەدا پۆلینکردنێك و بەرەو پێشەوە چوونێك هەیە کە ئەگەر لێکۆڵینەوەی لەسەربکرێت ئەم سێ ئایینە لەڕاستیدا نە لە یەکتر دوورن و نە لەگەڵ یەکتردا یەکدەکەونەوە.
رێگایەك کە یەهوودییەت و ئیسلام دەیخەنەڕوو بە ناسینی خوا کۆتایی دێت. هەردووکیان باوەڕیان بە تەنهایی خواو دەسەڵاتی رەها و بەخشندەیی بێ پایانی هەیە، بەڵام هیچ کامیان ئاوڕێك لە لۆژێکی عیشق، کە بە موعجیزەی بەلاشەبوونی دەستپێدەکات تا دەگاتە هاتنە خوارەوە بۆ سەر زەوی. دەتوانین وا تێبگەین کە یەهوودییەکان و موسڵمانان، بەو تێگەیشتنەی تر کە هەیانە لەبارەی خواوە وەرگرتنی باوەڕەکانی مەسیحی شتێکی زۆر دژوارە بۆیان. چۆن باوەڕ بە شتانێك بکەن کە لەڕاستییەوە دوورن کە بێجگە لە ریوایاتەکانی ئینجیل بەڵگەیەکی تر نییە لەسەر راست بوونیان؟ خەڵکانێکی مەسیحیش هەن کە قبووڵکردنی ئامۆژگارییەکانی ئینجیل بۆیان شتێکی دژوارە.

رۆڵی ئایینەکان لە کۆمەڵگادا

جێگەی سەرەنجە کە ئایینەکان — بەو بەرزەفڕییانەی کە هەیانە- هاو ئاراستەیەکی چەندی خۆیان هەیە: هەموویان ئامۆژگاری ئەخلاقیان هەیە، یاد و بۆنە و جێژن بەرپادەکەن، زیارەتەکان ڕێکدەخەن، ئاداب و مەراسیمێکیان هەیە کە پڕیەتی لە هێما.

مرۆڤ- جا شوێنکەوتەی هەر ئایینێك بێت- لە ئایینەکەی خۆی دەوێت کە پێداویستییە دەروونییەکانی، یان ڕۆحانیەتێك کە لە قووڵایی ناخیدا چەسپاوە — و پەیوەست نین بە کەلتووری ئەوەوە- بۆی دابینبکات. بە دەربڕینێکی تر، ئایینەکان تێدەکۆشن کە وەڵامی ئەم پێداویستیانە بدەنەوە، یان مرۆڤەکان هەر کامیان ئایینی خۆیان بە پێودانگی سروشتی خۆیان دروستدەکەن و ڕێکدەخەن، وەکو جلوبەرگێك کە هەرکەسە بە بەژنی خۆی (بەرگدروو) دەیدوورێت. بۆ کەسانێك، ڕاکێشان بەرەو ئایین (کشش) لە دەوروبەری مرۆڤدا ژیانێکی گەرم و ئارام، یان جوانییێکی ڕازدار و تەشریفاتی ئایینە. لە کاتێکدا خەڵکانێکی تر ڕوو لە ئایین دەکەن تاکو ئارامی و دڵنیاییان دەستکەوێ. شیکردنەوەی مارکس[٥٤] بۆ ئایین ئەمەیە کە ئایینەکان پەردەیەکن لە دووکەڵ کە مرۆڤ بەسەر گرفتە ڕاستەقینەکانی خۆیدا کێشاونی تاکو لەبەرچاوی خۆی بیانشارێتەوە و خەیاڵی ئاسوودە بێت لە چارەسەرکردنیان. مرۆڤ ئەوانی دروستکردووە تاکو ستەم لێکراوان و بێ تواناکان دڵ بدەنە بەختەوەرییێکی سەرووی سروشت و شۆڕش بەرپانەکەن لە دژی ستەمکارە بەرژەوەندچییەکان (بهرەکش). ئەمەش هەمان هاوکێشە بەناوبانگەکەیەتی کە دەڵێت ((خوا تلیاکی گەلانە)).

ئەم وردکردنەوەیە دەڕوانێتە ئەو حاڵەتانەی کە هێزێکی سیاسی یان ئابووری ئایین بۆ بەرەوپێش بردنی ئامانجی خۆی بەکاردەهێنێت، بەڵام تێڕوانینێکی سادە و غەمباری تێدایە. هیچ ڕوونکردنەوەیەکی نییە بۆ نموونەی زۆربەی مرۆڤە پارەدار و دەسەڵاتدارانە کە دەستیان لە ماڵ و سامانی خۆیان هەڵگرتووە و ڕوویان لە باوەڕی ئایینی کردووە، یان بۆ ئەو شۆڕش و بزووتنەوانەی ئیلهامیان لە ئایین وەرگرتووە بۆ بەرپاکردنیان و وەستان دژی دەسەڵاتە ستەمکارەکان.

بێگومان ئایین و ئاییندارى ڕەگی لە خاکی گەڕان بەدوای خوادا- پەیوەندی لەگەڵ خوادا- داکوتاوە. بەڵام ئەم پەیوەندییە- هەر جۆرێك بێت- بە کۆمەڵی دروستناکات. مرۆڤەکان، تاك تاك —هەرکامیان بە نوێژو پاڕانەوە و چاکەکاری خۆیان- هەڵدەستن بە گەڕان بەدوای خوادا.

بەڵام ئەمە بە واتای ئەوە نییە کە ئایین ڕۆڵی نییە لە کۆمەڵگادا. تێکۆشانی گەلەکی (جمعی) شوێنکەوتووانی ئایینێك لە کۆمەڵگایەکدا شوێنەواری قووڵ لەسەر تاکەکاندا بەجێ دێڵێ. هەندێك لە شوێنکەوتووانی ئایینەکان کە دڵنیایی تەواویان بە باوەڕەکانی خۆیان هەیە ئیشەکەیان تاکو ئەو شوێنە دەڕوات کە بیر وشکی و قبووڵنەکردنی بەرامبەرەکانی لێدەکەوێتەوە، کە هەندێك جار بۆتە مایەی داگیرکردنی وڵاتێك یان شەڕی ماڵ بە ماڵی لێکەوتۆتەوە. لە نموونەکاندا دەردەکەوێت کە هۆکاری تریش —سیاسی و ئابووری، کەلتووری- لە پاڵ هۆکارە ئایینەکە لە کارادا بوون، کەواتە ناتوانین پشکی ئایین لەوانە جیابکرێتەوە. بەڵام مێژوو شایەتە کە تەنیا لەو قۆناغە مێژووییانەدا کە مرۆڤ تیایدا گەشەی کردووە ئەو قۆناغانە بوون کە تیایدا ڕێکخستن و سامانێك لە کۆمەڵگادا بووە کە خەڵك قبووڵیکردوون. لە زەمینەیەکی ئاوادا، ئایینەکان- لەو لایەنەوە کە فێرکەری ئەخلاقن- بێگومان هۆکارێکی مانەوەی کۆمەڵگاکان بوون.

چەندین شارستانیەت لەسەر بناغەی ئایینەکان دروستکراون. نموونەی ئاشکرا نەتەوەی جووە کە ئەگەر ئایینی یەهوود نەدەبوو نەتەوەی جوو بوونی نەدەبوو. هەروەها ئەگەر ئایینی ئیسلامیش نەدەهات شارستانیەتی عەرەبی کەس بە خەیاڵیدا نەدەهات، پاشاگەردانییەکانی سەدەکانی پێنجەم تاکو هەژدەهەمی زایینی ڕۆژئاوای زەوی پەیدا نەدەبوون ئەگەر ئایینی مەسیح نەدەهات.

بە پیت بوونە سەرسوڕهێنەرەکانی کارە هونەرییەکانیش تاڕادەیەکی زۆر لەژێر سێبەری ئاییندا بوون. لە زۆرێك لە شارەکانی ئەوروپا، ئەگەر کاتدراڵەکان، دێرەکان و کلێسەکان نەدەبوون- چ شتێك دەبوو کە شیاوی بینین بێت؟ ئەگەر ((شۆداگۆن Shwedagon)) نەدەبوو کێ بۆ ((ڕانگون Rangoon)) سەفەریدەکرد؟ شاری ئیسفەهان و ئەستەنبوڵ چ شتێکیان دەبوو ئەگەر ئەو مزگەوتانە لەوێدا دروستنەکرابان؟ بەڵام سەبارەت بە زانست ئاوا نەبووە و نییە لە سەدەکانی هەژدە و نۆزدە ئایین بە بیرتاریکی دژ بەزانست دادەنرا. ئەم بیرکردنەوەیە- هەرچەندە لە هەندێك وڵاتدا هەرماوە- بەڵام ئەمڕۆ ئیتر کارییێناکرێت.

ئامانجی زانست زاڵ بوونە بەسەر سروشتدا. پرسیارێك کە وەڵامی دەوێت ئەوەیە کە ئایا ئایین لەگەڵ ئەم ئامانجە نەگونجاوە؟ هاوکاریدەکات بۆ گەیشتن پێی؟ یان بێ لایەنە؟ وا دێتە بەرچاو کە وەڵامی ڕاستی ئەم پرسیارە پەیوەستە بە ئایینەکان و تاڕادەیەکیش بۆ قۆناغە جیاوازەکان:

- ئایینە ئەنیمیزمەکان- هەروەکو ئایینە کۆنەکان- باوەڕیان وایە کە دیاردە سروشتییەکان دەستکردی خوا(کان)، ڕۆحەکان یان شەیتانەکانن. کەواتە لۆژیك ڕێگە دەدات بەوە کە دەست بەسەرداگرتنی ئەم هێزە سەر و سروشتیانە کاری ئایینە و هیچی تر. ئەم بیروبۆچوونەش دینامیکیەتی زانستی بە هیچ و پوچ دادەنێت. بەلاّم جارجاریش ئایین داوا لە شوێنکەوتوانی دەکات لە دیاردەیەکی دیاریکراو بکۆڵنەوە. بۆ نموونە، ئەگەر ئەستێرەکان خواکان بن، کەواتە پێویستە لەسەرمان کە ئەوان و ڕێگا و میتۆدەکانیان بناسین. نموونەی ئەمانە مایاکانن (Mayas، سوورپێستەکانی مایا کە لە ئەمریکادا دەژین) کە زانستی ئەستێرەناسی لەلای ئەوان گەشەیەکی سەرسوڕهێنەری بەخۆیەوە بینیوە، بەتایبەتی ئەگەر ئەوەمان لەبیر بێت کە بەگشتی ئاستی هۆشیاریان زۆرکەمە.

- هیندۆسە کۆنەکان هەر مرۆڤێك دەخاتە ناو چوارچێوەیەکی حورمەتی دابونەریت و یاساکانی چینایەتی (کاستی) کە مرۆڤ پێیەوە بەستراوە. ئەمەش ئایینێك نییە کە مرۆڤەکان بۆ ئازادی بیروڕا و زانست ڕێنمایی بکات. بەخۆشحاڵییەوە هیندۆسە نوێخوازەکان گرنگی نادەنە سیستمی چینایەتی و دەستکەوتە بەرچاوەکانیان لە بواری زانستدا نیشانەی ئەوەیە کە ئەوان خۆیان لە بیرتەسکی ئایینی رزگارکردووە. بەلاّم ئایینی بوودا، بناغەی لەسەر ئەوە دامەزراوە کە مرۆڤەکان پێویستە ئاگری خواست و ئارەزووەکانی لە خۆدا بکوژێنێتەوە و هۆشیار بێتەوە کە جیهان شتێك نییە بێجگە لە خەون و خەیاڵ. ئەم ئامۆژگاریانە نە پاڵنەری کردارن لەسەر سروشت و نە دینامیکییەتە لە زانستدا. دەتوانین بڵێین کە هیچ کاتێك هیندۆسییەکان و بوودایییەکان بە شوێن زانست ناکەون- هەتاوەکو دەستبەرداری حورمەتی ئایینی خۆیان نەبن —هەر سێ ئایینە ئاسمانییەکە- یەهوودییەت، مەسیحییەت و ئیسلام- تێگەیشتنیان لە جیهانی ((بوون)) لەسەر بناغەی کتێبی پیرۆزی تەوڕاتە: خوا بوونی دروستکرد، پەیام و ئەرکی مرۆڤ ئەوەیە کە ئاوەدانی بکاتەوە. بە واتایەکی تر، خوا دروستیکردووە و خۆی وازی لێهانەوە و داویەتە دەستی ئێمە تاکو کاری لەسەربکەین. کەواتە شاڕێگای کردۆتەوە بۆمان بۆ گەشەکردنی زانستی و فراوانکردنی هونەرەکان. ڕەخنەگرتنی (خردەگیری) ئەم سێ ئایینە — بە گومانی ئەوە کە ڕێگرن لەبەردەم لێکۆڵینەوەی زانستی- جێگای نابێتەوە. زانستخواز و زانا باوەڕدارەکان، لەم سێ ئایینەدا، لە ژماردن نایەن.

بەلاّم لە یادمان نەچێت کە ئامانجە بەرایی و بالاّکانی و ئایینەکان پێشکەوتنی ماددی یان ڕێکخستن نەبوو بۆ کۆمەڵگای مرۆڤایەتی. کەواتە وا تێدەگەین کە مرۆڤ، لە ئایینداری و بەکارهێنانی ئایینەدا بە چ شتێك دەتوانێت دڵی خۆشبکات؟

چاوەڕوانیەکانمان لە ئایین

بۆ وەلاّمدانەوەی ئەو پرسیارەی کە دەڵێت بۆچی شوێن ئایینێك دەکەوین و بەکاری دەهێنین، هەرکامێکمان پێویستە سەرەتا لەخۆی بپرسێت کە لە ژیاندا دەیەوێت چی بکات؟ ئەو وەلاّمەی کە دەیدەینەوە روونیدەکاتەوە کە ئایین لە ژیانماندا چ شوێنگەیەکی هەیە.

هەموو کەسێك دەتوانێ پرسیار بکات: ئایین بۆ چییە؟ و ئەگەر ئایینێکمان هەبێت چ شتێك دەستەبەر دەکات بۆمان.

بێگومان هەر کەسێك دەتوانێ بێ ئایین ژیان بەسەربەرێت. مرۆڤ وا دروستکراوە کە چاوپۆشی لە هەموو شتێك بکات تەنیا خواردن و خواردنەوە نەبێت. چ زۆرن ئەو کەسانەی —لە هەموو شوێنێکی دنیا- کە بە ئارەزووی خۆیان دڵیان پچڕاوە لە ماڵ و منداڵ، دەسەلاّت و زۆرداری، خاو و خێزان، ژیانی بیرکردنەوە و شتانی تر، چونکە بەچاوێکی نزم تەماشای ئەمانەیان کردووە. کەواتە بۆچی ناتوانرێت واز لە ئایین بهێنرێت؟ لە روانگەی مەسیحییەت (کە خوا مرۆڤی لە هەموو شتێکدا ئازاد کردووە) بە زۆر سەپاندنی ئایین بەسەرکەسەکاندا نەخوازراو و بێ ئایینییە.

هەموو مرۆڤەکان پێویستیان بە ڕۆحانیەت نییە لە کۆمەڵگا نوێیەکاندا نیازەکانی مرۆڤ بە پاڕانەوە و پەرستنی ئەو خوایەی کە نابینرێت و دوورە دابینناکرێت (ڕاستەوخۆ). خوداوەندانی تۆپی پێ و مۆسیقای پاپا، هەندێك جاریش حیزبە سیاسییەکان، ئەم نیازانەی مرۆڤ دابین دەکەن. قەدیسەکانی جێگەیان بۆ ئەستێرەکانی دنیای هونەر قارەمان و سەرکردەکان چۆلکرد کە شوێنکەوتەی خۆیانیان هەیە.

نابێ بگەینە ئەو ئەنجامەی کە پیاوی بێ ئایین بیەوێت یان نەوێت دەچێتە بەر دەرگای خواکانی تر کە بەدڵی خۆیەتی. هەمووبمان ئەوانە دەناسین بەڕواڵەتیان هاوسەنگ و دانا کە نە نیازیان بەخوا هەیە و نە بەشتێکی تر لە جیاتی ئەو. بە پێودانگی ویژدانی خۆیان- کە دەستکردی پەروەردە و ئەزموونەکانی خۆیانە- دەژین، هیچ ئارەزوویەکیان لە ئایین نییە. بۆ ئەوان ئەخلاق هەر ئەو ئەخلاقەی خۆیانە، کە لەڕاستیدا هەر ئەو ئەخلاقەییە دینداران پەیڕەوی دەکەن

دابونەریت و مەراسیمەکانیان شانۆیەکە لە نێوان شانۆ دەستکردەکانی تری مرۆڤ و خواکەیان؟ ئەویان نەبینیوە و بەدواشیدا ناگەڕێن.

بێگومان شتێکی شکۆدارە بۆ مرۆڤ کە بتوانێت بێ یارمەتی ئەوانی تر ژیان بباتە سەر، لای تەواوی خەڵك ڕێزداربێت بێ ئەوەی گوێڕایەڵی کەس بکات، نە لە ئاگری دۆزەخ بترسێت نە خوازیاری بەهەشت بێت. دەمێنێتەوە بڵێین ئایا ئەم جۆرە مرۆڤە و کامەران، ئارام و پێگەیشتووەکان، بێ ئەوەی کە ئاگایان لێبێت بەرهەمی کۆمەڵگایەك ناخۆن کە ژێر خانەکەی ئایین دایڕشتووە؟

ئەمەش ڕێك ئەو خاڵەیە کە باوەڕیان پێیەتی هەموو ئەو کەسانەی- کە هەرکامیان بەجۆرێك- تێدەکۆشن وەڵامی ئەو دارشتنە کە خوا بۆ جیهان کردوویەتی (هەیەتی) بدەنەوە. بۆ ئەوان تەنیا جێ پێی هەڵبژاردنێکی هزری — وەکو هەڵبژاردنی پیشەیەك- لە ئارادانییە، هەستێکی راستەقینەیە لەناخیاندا کە خۆیان لەخوا نزیکدەکەنەوە. راکێشانێکە بەرەو شێوازێکی ژیان کە رۆحانیەت رێنمایی دەکات. بەگشتی ژیانی رۆحانی رەهەندێکی زیاتر ئەداتە مرۆڤ کە تواناداری دەکات بەوە کە دەستکەوتێکی تری مەعریفی و بەختەوەری بۆ دابینبکات، کە بەهەمان ئەندازە رووژێنەرترە ئەو ڕێگایەی کە پێویستە پیایدا تێپەڕێت کردارە پێچەوانەکان و شێوازەکانی ژیانی هزری و ماددییە: بۆ نموونە، لە خۆبایبوون، کە لە ژیانماندا هەمیشە دروستکەری کارەکانە، لە ژیانی رۆحانی بێ ئاکامێکی یەکپارچە لەگەڵ خۆیدا دێنێت.

هەر وایە کە گەڕان بەم دنیایە بێگانەیەدا و بۆ ئەو سامانانەی کە شاراونەتەوە تیایدا، لەوانەیە پاڵنەری بەهێز و بەتوانا بن کە بەرەو ژیانی رۆحانی رامانکێشن. لەمەش زیاتر، سروشتی خۆشویستنی دەستە بەسەرداگرتنی مرۆڤ کە لەوانەیە لە خەیاڵی گەیشتن بە ئەفرێنەری بێ سنوور هەڵچێت.

یەکێکی تریش، ئایین هەوێنی بە توانایە بۆ گۆڕانی دید و بۆچوونی مرۆڤ بەرامبەر شتانی دەوروبەری، بە تایبەتی مرۆڤەکانی تر. تێگەیشتنمان بۆ دادپەروەری، ئازادی و عیشق- کە هەمووومان دڵمان پێیخۆشە- لە هەندێك لە ئایینەکاندا پرشنگیان هەیە کە دەرکەوتنێکی میتافیزیکیان[٥٥] پێدەدات.

زۆر مایەی سەرسام بوون و نیگەرانییە کە زۆر لە ئایینەکان دەبینین خەرمانی هزری زیهنی کورت بینەکان لە بارەیانەوە وێنەیەك ئەنەخشێنێت لەگەڵ ئەوەی کە ئایینەکان خۆیان هەن و پێویستە بووبن ناچوونییەکە. کاریکاتێری ئەم ئاستی ئایینانە دەتوانین بەم جۆرە وێنەی

بکێشین: زوو باوەڕکردنی مرۆڤەکان، نەریتە ئەمنیەت بەخشەکان، نەبوونی ئازادی زیهن و بە ئازادی بیرکردنەوە، دەسەڵات پەرەستی پیاوانی ئایینی، چەندین چەمکی تر کە بێجگە لە موریدەکانیان کەسێکی تر تێیان ناگات، بەیەك چیین سەیرکردنی کۆمەڵگا کە دەیەوێت هەموویان ملکەچی خۆی بکات، قبووڵنەکردنی رەخنە وردەکان و بیرکردنەوەی زیاتر لەبارەی رەوشی گەشەسەندنی جیهان.

شوێنکەوتە راستەقینەکانی ئەم ئایینانە لە سنووری خۆیان دەردەچن کاتێك ببینن وێناندنێکی ئاوا گاڵتەجاری و رقاوی بۆ ئەو شتانە دەکرێت کە ئەوان دڵیان پێ بەستوە، هەستکردن بەمەش، لەبەر دەروونی بوونیان، شتێکی ئاسان نییە.

چەند ئایینێك هەن کە جۆرێك لە زەلیلی، نزمی و نەرمی تێکەڵ بە راز و نهێنێکی فراوان ئامۆژگاریدەکەن، شادمانی و نوورانی شوێنکەوتوانیان- کە لەگەڵ باوەڕێکی ئاوای خۆیان ژیان دەبەنە سەر- لە تەلەفزیۆندا نابینرێت. ئێستا، خۆشحاڵییەکی ئاوا —کە نایبینین- چۆن باسی بکەین؟ ئەو هەموو خەڵکەی کە تەواوی تەمەنیان لە ژیانێکی رازدار لەگەڵ خوادا بەسەر دەبەن بە ناچاری بەهرەمەند دەبن لە خەیاڵێکی ئاسوودە. ئەگەر لەم جۆرە مرۆڤانە پرسیار بکەین —کە زۆربەشیان بە خواستی خۆیان نەرم و نیان و خۆیان لە بیرکردووە- دەگەینە ئەو ئەنجامە دڵنیاکەرەی کە ئەوەی ئەوان لە باوەڕەکانی خۆیاندا بەدوایدا دەگەڕێن- و دەستیاندەکەوێت- لەگەڵ ئەوەدا کە ئێمە ڕێزی لێدەنێین ئەوەندە جیاوازی نییە، ئەویش شادمانی، خۆشەویستی، ئازادی و هۆشیارییە. جێگەی خۆیەتی کە دڵگەرم بین کە سروشتی مرۆڤ زیاتر لە یەك جۆر مرۆڤی بەبەرهەمنەهێناوە. هەموو دروستکراوەکانی خوا، وەکو من و تۆ و عاریفەکان، دڵخۆشی خۆمان لەو گومان و خەیاڵاتەدا دەدۆزینەوە —دەگەڕێین- کە نە هیچ روونکردنەوەیێکمان هەیە بۆیان و نەبەردەستیشن.

بەڵام شادمانی، خۆشەویستی، هۆشیاری و ئازادی ئایینداران ڕێك هەر بەو جۆرە نییە. هەر کەسێك بیەوێت تێبگات کە بۆچی ئایین ژمارەیەکی زۆر لە مرۆڤەکان بەخۆیەوە خەریکدەکات وەڵامەکەی تا ئەندازەیەکی باش هەر لەم دوانەییەدا ((دووجۆری))دا دەبینێتەوە. کەواتە جێگەی خۆیەتی خەریکی ئەوە بین کە ئایینداران چیان دەوێت و چی تاقیدەکەنەوە. بێگومان روونکردنەوەمان کەموکوڕی تێدایە، لەوەدا ئەو پەیوەندییەی نێوان مرۆڤەکان لەگەڵ خوای خۆیاندا دروستیدەکەن چەندە زۆر و قووڵن.

دڵشادمانی

شادی هێنەرەکان ناژمێردرێن. حەسانەوە و کارکردن، خواردن و خواردنەوە، دڵگیربوون بە کەسێك و دڵ بەند بوون بە کەسێك لە سنووری خۆ دەرچوون، درەخشانەوەو شادمانی کردن، خۆنواندن و هەبوونی، ئەفراندن و هۆشیار بوون، سەرسام بوون و خۆشەویستی. هەموو ئەمانە شادی هێنەرن.

هەموومان دەزانین کە ئەم شادی و خۆشیانە هەموویان یەکسان و یەکڕەنگ نین، هەموویان بە ئەندازەیەك بەردەوام نابن، بە یەك ئەندازە تەواو و یەکپارچە نین، دەرئەنجامی یەکسانیشیان نییە. هەروەها پەیوەستن بە کەسەکان خۆیان، هەروەها بەو هەستیارییەی کە هەر کەسە بەرامبەر هەرکام لەوانە هەیەتی.

لەم شادییە جۆراوجۆرانە پێویستە لەکامیان بکۆڵرێتەوە؟ ئایا شێوازێك هەیە فێرمان بکات چۆن باشترین و زۆرترین شادییەکان بەدەستبهێنین؟ ئەو شادییانە کە جەستەیین بە هاتنە پێشەوەی تەمەنی پیری بەرەو کەمی دەچن و نامێنن. شادییەکانی زیهن— خوێندنەوە، مۆسیقا ژەنین، خەریکبوون بەکاری بیرکردنەوە-ش دەکەونە بەر هەڕەشەی پیری. بێجگە لەوەی کە هەموو خەڵك رۆشنبیر و هونەرمەند نییە. کەواتە پەلکێشدەکرێن بۆ ئەو ئەنجامەی کە لە خۆمان بپرسین ئایا ژیان یارییێکی خلیسکێن نییە کە وردە وردە دەمانباتە لێواری هەڵدێرێك کە، بمانەوێت و نەماوێت، تێپەرین پیایدا خۆشی و شادییەکانمان کەمدەکەنەوە؟ ئایا تەواوی ئەو شادی و خۆشیانەی کە ئێمە بەهرەمەندین لێیان پەردەیەکی دوکەڵاوەی نین لەسەر دەروون و ناخمان بۆ ئەوەی ئێمە ئاگامان لە هەڵوەرین و بەرەو نەمان چوونی خۆمان نەبێت. ئایا دەتوانین کارێك بکەین بۆ ئەوەی شادمانییەکانمان هەروا پایەدار و بەردەوام بمێننەوە؟ بۆ هەر یەکەمان هاتۆتە پێشەوە کە لە ژیاندا کەسانێك ببینینەوە —نەخۆش و نەدار- کە دڵ شادمانییەکانیان پڕشنگ دەدات. ئەم جۆرە مرۆڤانە لەوانەشە سروشتێکی باشیان هەبێت، بەلاّم هەر چۆنێکی بێت هانماندەدەن کە بیربکەینەوە. ئێمەش —هەرچەندە سروشتێکی گەشبینمان نییە- ئایا توانای ئەوەمان نییە کە بگەینە دڵ شادمانییێك کە لە بەرامبەر هەموو بەڵاو کارەساتەکاندا بمێنێتەوە و بوەستێت؟ وا دێتە بەرچاو کە شادمانی رۆحانی تەنیا شادمانییێك بێت —کە لە هەموو بارودۆخێکدا- پایەدار بمێنێتەوە. ئەم شادی و خۆشحاڵییە لەهەر کەسدا بەجۆرێك خۆی دەنوێنێت. ئەوانەی کە ئەهلی رازو نیازن- باتینییەکان، عاریفەکان- ئاسانتر هەستیپێدەکەن. ئەوان

ئەو پەیوەندییەی کە هەیانە لەگەڵ خوای خۆیاندا خێراتر هەستیپێدەکەن و ئەمەش بە هێزێکی ئاوا دەردەبڕن کە رووژێنەری زیاتری باوەڕ و سەرسامی بێت.

شادمانی رۆحانی نەرم و ئارام و گەرمە. بەرهەمی پشت بەستنی مرۆڤە بە خواکەی. بەدەستهێنانی ئاسانە، بەگشتی لەژێر سێبەری ژیانێکی تێکەڵ بە خواپەرستی بەردەوام و پشت بەستنێکی پایەدار و پێشڕەو. لەرواڵەتدا هیچ جیاوازێکی نییە لەگەڵ ئەو شادمانییەی کە بێ باوەڕەکان لە کاتی زاڵبوون بەسەر ناخۆشییەکاندا دەستیانکەوتووە. بەلاّم باوەڕداران پێیان وایە هەستکردن بەخۆشبەختی، دەتوانێت لەگەڵ ناخۆشییەکانی ژیانیشدا هەڵبکات (بژییێت). چونکە لەکاتی رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ ناخۆشییەکاندایە کە زیاتر بەهای ئەرزشی شادمانیمان بۆ دەردەکەوێت. زیاتریش کارمان پێیەتی کەواتە ئەوەندە دەهێنێت کە دەستمان پێیبگات. بەپێی ئەزموونی تەواوی ئەو کەسانەی گەیشتوونەتە چڵەپۆپەی رۆحانیەت، بواری ئەم جۆرە شادمانی و خۆشحاڵیە —کە لە هەموو شادییەکان بەرزترە- خۆشەویستیە.

خۆشەویستی

یەکەم مانای خۆشەویستی (عشق) کە بە بیرماندا دێت خۆشەویستی یەکێکە لە دوو رەگەزی بەرامبەر بە یەکتر کە بوونێکی بەرجەستەی هەیە. بەلاّم لەوانەیە کەسانێکێشمان خۆشبوێت نەدیتومانن و نەدەیانناسین. منداڵانی بیابانی ئەفریقا کە لە برسان دەمرن هەموومان خۆشمان دەوێن. بەشێوەیەکی کرداری، خۆشەویستی ئێمە بە ئارەزوو (اختیاری)، کە لە سنوورەکانی دیدگای ئێمە کار دەکات. لەو ئایینانەدا کە لەسەر بناغەی عیشق و خۆشەویستی رەگەزی دامەزراوە —کە مەسیحییەت یەکێکیانە- بەسەرهاتێکی ترە. لەواندا عیشق و خۆشەویستی گشتگیرە، جیهانییە، رەهەندی خوایی هەیە. ئامانجێکە کە بە ئاسانی دەستمان نایگاتێ. لەم خۆشەویستییەوە، هەندێك لە قدیسەکان چەند نیشانەیەکیان پێداوین، راستی و دروستی و شەرم و حەیا. ئەویش ئەوەیە لە هەر شوێنێك، لەهەر بارێکدا، بە ئامادەبوونێکی یەکپارچە و بێکەم و کوڕی لە خزمەت هەموو کەسێك- جا هەر کەسێك بێت- دا بوون. لە خزمەتکردن بە خەڵك و یارمەتی دانیان، کەسێکی ناشیرین، خەڵك ئازاردەر، گەڵحۆ و هاوشێوەیان، هەموویان

بەیەك چاو سەیرکراون(*). لە ڕوانگەی ئەوانەوە هەموویان دروستکراوی خوان و برایانی ئەوانن. نیاز و پێویستی خەڵك جیهان بۆ عیشق و دۆستایەتی ئەوەندە زۆرە كە ئەو كەسانەی كە پێدەری ئەون ئیتر ئاگایان لەخۆ نامێنێت. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەوكەسانە، چەندە خۆیان بكەنە قوربانی خەڵك خۆشەویستی و شادمانییەكانیان تیژتر و توندتر دەبێت. لۆژیكی ئەم جەزبەیە سەر گێژكەرە ناناسێت، گوایە تەنیا مەرگ دەتوانێت كۆتایی پێبهێنێت.

قدیسانی ئەم پۆلینە چارەی ئەمەیان دۆزیوەتەوە ئەویش بێباكییە بەرامبەر مردن، چونكە خیاڵیان ئاسوودە بووە لەوەی كە مردن ناوێكی ترە بۆ ژیانێكی ئەبەدی كە ئارەزووی دەكەن و چارەنووسیشیانە.

لە ئێمەدا، لەوانەیە توانای ئەوە نەبێت كە بە جولانەوەیەك بگەینە عیشقێكی ئاوا بێ كەموكوڕی. ئایینەكان —هەندێك زیاتر لەوانی تر- ئەم پلەو پایەیان هەیە كە هانمان دەدەن بۆ زیاتر خەڵك خۆشویستن. بەداخەوە زۆربەمان وا هەستدەكەین كە خۆشویستنی خەڵك لەگەڵ خۆ خۆشویستنی ئێمەدا چاولێكەری دەكات. دوو دڵین و دەترسێین لەناو زەلكاوێكدا بخنكێین و نەتوانین لێی ڕزگارمان بێت. بەڵام ئەوانەی پێیان خستۆتە ناو ئەم زەلكاوە هەرگیز پەشیمان نەبوونەتەوە. وەكو بڵێیی ئەوان لە خۆشەویستی خوادا خنكاون. ئەم خۆشەویستی خواییەش لەوانەیە بەرزتر بێت لەو عیشق و خۆشەویستییەی كە خۆمان دەتوانین بۆ خۆمان هەمانبێت.

لەهەر بارێكدا، وتەی ((ژیان بۆ عیشق)) هەرگیز هیچ كەسێك بەسەرماندا فەرزی نەكردووە. ئێمە بەردەوام ئازادی خۆمان دەپارێزین.

ئازادی

بێگومان ئازادی بۆ مرۆڤ پڕ بەهاترین شتە. بەدرێژایی سەدەكانی ڕابردوو مرۆڤایەتی بۆ دەستكەوتنی یان بۆ لەدەستنەدانی گەورەترین فیداكاری كردووە. ژیانی هەركەسێك، لە سەرەتای هەرزەكاری، حەزی لە ئازادییە. بۆ سزادانی لە بەرامبەر تاوانەكان و ئازادی تاوانباران لەوان زەوتدەكەن.

(*) لە ڕوانگەی ئەوانەوە هەموویان دروستكراوی خوان و برایانی ئەوانن. نیاز و پێویستی خەڵكی جیهان بۆ عیشق و دۆستایەتی ئەوەندە زۆرە كە ئەو كەسانەی كە پێدەری ئەون ئیتر ئاگایان لەخۆ نامێنێت.

كەواتە دەبینین كە وشەی ((ئازادی)) ناوەڕۆكی جۆراوجۆری هەیە. لەڕاستیدا، ئازادبوون واتە بوونی توانای هەڵبژاردن. بەڵام هەر كە هەڵمانبژارد ئازادیمان كۆتاییدێت. كەواتە ئازادی شتێكی بەردەوام نییە، لە چنگماندا نامێنێت. هەرچەندە ئازادی بناغەی كەسایەتییێكی بەرز و بەهێزە بەڵام ئەگەر پەروەردەی لەگەڵدا نەبێت بێ بەهایە. نەك ئەو پەروەردەیەی كە داویانە بە مرۆڤ، بەڵكو پەروەردەیەك هەركەسێك بە ئەزموون و بیركردنەوە، یان بە هۆشیاری و زیرەكی بەدەستیهێنابێت. بەكارهێنانی ئازادیش پێویستە زیرەكانە بێت. پێویستە ئاگاداری ئەنجامی هەڵبژاردنی خۆمان بین. كەواتە فێربوونی ئەوە كە ئازادی خۆمان چۆن بەكاربهێنین (ئازادی فێربوون) لە خودی ئازادی گرنگترە. بۆ هەر كەسێك ئەو هەڵبژاردنانەی كە لەگەڵ ئازادیدا دەگونجێت ئەوانەن كە بە پێوەندگی سروشتی ئەون. كەواتە بەو گریمانەی كە جیهان ئەفرێنەرێكی هەیە —چەرخ و ددانەكانی بزوێنەرێك كە ئەو دروستیكردووە (واتە خۆمان) باشتر كاردەكەن ئەگەر ئەو چەرخ یان خلۆكەیە بەو جۆرە بەكاربهێنین كە خوا دەیەوێت- لەمەوەیە كە بۆ ئایینداران، سەرچاوەی ئازادی بریتییە لە گەشەسەندنی خواستی خواوەندە. دیندار كەسێكە فەرمانڕەوای ئازادییەكانی خۆیەتی. ئەم وتەیە دژایەتی تێدایە چونكە ئەگەر لە دەرەوە تەماشای بكەین- ئایندار جێبەجێ كاری ئایینی خۆیەتی. بەڵام بۆ ئەو، ئازادی ڕێك لێرەدایە كە هەڵبژاردنە، هەروەكو ماسی كە ژیانی لەناو ئاودا هەڵبژاردووە بەسەر خاكدا. پەرەستن، بەتایبەتی، زیاتر لە هەر شتێكی تر دەربڕی هەڵبژاردنێكە كە دیندار كردوویەتی.

گفتوگۆكردن لەگەڵ خواشدا ((ئازادی فێربوون))ە. نوێژ و پاڕانەوە فێرمان دەكات لەوانەی كە دەیكەن كامیان سوودمان پێدەگەێنێت و كامیان زەرەمەندە. جێی خۆیەتی بزانین كە دینداران هەرجارێك كە داوای ڕێنماییان كردووە لە خوا بۆ ڕێگایەك ڕێنوێنی كراون كە هەرگیز بە خەیاڵیاندا نەهاتووە، كرانەوەیەكی زیاتری هەبووە. ئەوان لەوە گەیشتوون كە ئازادییێك كە پشت بەخوا دەبەستێت فراوانترە لەو ئازادییەی —بە بڕوامان- بە وازهێنان لە خوا دەست دەكەوێت. كەواتە ((ئازادی بێ كۆتای كوڕانی خوا)) وتەیەكی پووچ نییە؟!. دینداری كە —لە بارودۆخ و هەلومەرجێكی دژواردا- پەیوەندییەكی لەگەڵ خوادا بە نوێژ و پاڕانەوەكان دەپارێزێت، لەو درۆ و دەلەسانە بە یەكجاری پچڕاوە كە بۆی گریمانە دەكەن. ئەوەمان لەبیر نەچێ قەشەی ((كۆڵبە Kolbe)) لە ژووری غازە ئاگرینەكانی نازییەكانی ئەڵمانیادا توانای ئەوەی هەبوو ئاواز بخوێنێت، هەروەها هاوسەنگەرانیشی بە ئاواز خوێندن ڕابێنێت، لەكاتێكدا بێجگە لەناڵە و داد و فیغان هیچ شتێكی تر لەكەس نەدەبیسترا. ئەم جۆرە ئازادییە باشتر

تێگەیشتنی گشتی بۆ ئازادی گەیاندە سەنگەرێکی وەها بەرز کە لە بەرامبەر ئەو ئازادییانەی کە بە بیرماندا دێن ((وەکو منارەیەکی بڵندن لە بەرامبەر کێوی ئەلۆەند)).
کەواتە جێگەی سەرسام بوونە کە زۆرێك لە ئایینەکان فێرمان دەکەن کە خوا خەریکی شتانێکی ورد وەکو خواردن و پۆشاکی بەندەکانیەتی و یاسا و بنەمای بۆ داناون. بەپێچەوانەوە، یەکێك لە ئامانجەکانی ئایینەکان پێویستە ئەوەبێت کە یارمەتی و رێنمایمان بکەن تاکو هەرچی زیاتر کەڵك وەرگرین لە ئازادی هەڵبژاردنی نیعمەتە پڕ بەهاکانی خوا کە پێیداوین.
بەڵام، ئازادی هەرچەندە فراوانتر بێت و لقی لێببێتەوە، هەڵبژاردنەکان ئاڵۆزترن. کەواتە بۆ ئەوەی ئازادی خۆمان بە باشی بەکاربهێنین پێویستە ئامرازێکمان هەبێت بۆ هەڵسەنگاندن. سیستەمە فێرکارییەکان- بۆ ئەوەی ئازادییەکانی قوتابییە تازەکان سنووردارنەکەن- کە هیچ دەزگایەکی بەها پێشنیار ناکەن کارەکەیان شکستدەهێنێت. پێویستە هەرکەسێك ئەو هاوسەنگییە تێبگات تاکو لە کردەکانی خۆیدا ئازادییەکانی بە ئەندازەیەك بەکاربێنێت کە گونجاو بێت لەگەڵ بەکارهێنانە باشەکانی ئازادی.
ئایینەکان ((پەتێکی رێنمایی))یان هەیە تاکو یارمەتیمان بدەن لە هەڵبژاردنەکانمان، ئەمە روونکردنەوەی خواستی خوایە بۆ بەندەکانی.

هۆشیاری

پەیوەندی کردن بەخودا — کە ئایینەکان بە دوایدا دەگەڕێن- هۆشیاری مرۆڤ دەخەنە بەردەم بوارێك کە ناگونجێت لەگەڵ هۆشیاری زانستی. هیچ پەیوەندی بە ناسینی خواوە- کە لە توانای ئێمە بەدەر نییە. هەرچەندە کە خوا بۆ کەسانێك —وەکو عاریفەکان- دەردەکەوێت، بەڵام جەماوەری خەڵك تەنیا پرشنگێك لەم حەقیقەتە بەریان دەکەوێت بەشەکەی تر دەستناکەوێت و بەیان ناکرێت. کەواتە ناسینی خواوەند- کە لەوانەیە لە ژیانێکی تردا بە نسیبمان ببێت- کارێك نییە ئایینەکان یارمەتیمان بدەن تیایدا. کاری ئایینەکان —لەوانەیە سادەتر و ئاسانتر بێت- ئەوەیە کە پێمان بڵێن پێویستە ئەو ئەرکە جێبەجێ بکەن کە لەسەرشانتانە.

ئەو هەموو ئازادییەی کە خوا پێمانی داوە بەکەڵکی چی دێت ئەگەر بڕیار بێت لەگەڕان بەدوای باشترین رێگاو شێوازی ژیاندا سەرگەردان بین؟ کرانەوەمان تارِادەیەك بەستراوەتەوە بە ناسینی کەسایەتی خۆمان — خۆناسینمان- کە هۆشیار بوون بە رەهەندە رۆحانییەکانیشمانی تێدایە. بێگومان لە پاڵ هۆشیاری ئەزموونی یان بیرکردنەوە هۆشیارییێکی تریش هەیە کە رۆحانییە، کە باسکردنی ئاسان نییە چونکە نە هەستیپێدەکرێت و نە دەچێتە ناو بازنەی عەقڵ و بەڵگەوە. بۆ پێوانەیەکی زۆر جیاواز، هەوڵبدەن دەردە دڵ کردنێك کە هەتانە لەگەڵ یەکێکی تردا شیبکەنەوە. سەنگی مەحەکی پێوانەی تۆ تەنیا هۆشەنگی و جوانی کەسێکی ئاوا نییە. جۆرە ئەفسووناوییەکیشی تێدایە کە ئێوە هەستیارن بەرامبەری، زەردەخەنە، شتێك لە دیدەکاندا، جوولانەوەو هەڵسوکەوتەکانی، کە لە پێوانەکانی عەقلانی بەدەرن.
ژیانی رۆحانیش، ئەگەر ئەوەندە قووڵبێت، ئەو توانایەمان پێدەبەخشێت کە لە روانگەیەکی ترەوە تەماشای مرۆڤ و شتەکان بکەین. بڕیارەکانمان- کە هەندێك جار پێنەگەیشتوون- لەژێر تیشکی ئەزموونی رۆحانیەتدا دەدرەوشێنەوە.
ئەنجامی ئەم قووڵ بیرکردنەوە تازەیە ئەوەیە کە وەرچەرخانێکی تازە دەداتە سیستمی بەهاکانمان، بێ ئەوەی سەرە و ژێریان بکات. هەرچی بە باس و دڵگیری دەزانین —وەکو خواردنەکان، سێکسگەری، سەرگەرمییەکان، کامەرانییەکانی بیرکردنەوە، دۆستایەتی- لە چاوپێداخشاندنێکی نوێدا دەردەکەون کە چێژەکانی تێدا دەمێنتەوە، بەڵام ئەنجامەکان بە رێژەیی دەمێننەوە. هەموو شتێك رێز دەبەستێت - گوایە لەژێر کاریگەری موگناتیسێکی نەبینراودان- بەرەو بەرزترین چاکی، کەخواوەندە، رابەری دەکرێن.
ئەم تێگەیشتنە رۆحانییە لەبارەی جیهانەوە خۆجۆشدەر نییە. پێویستی بە پەروەردە و فێرکردنێکی نەبڕاوە هەیە کە کۆمەڵگاکەمان — کە ئەوەندە قوول بیرناکاتەوە- وەدەست خستنی بۆمان ئاسان ناکات. رۆژگاری ئێمە لەنێوان کارپەرستی و ئایینی سەرگەرمییەکاندا هەڵواسراوە و دێت و دەچێت. خۆمان ئەوەندە بەتوانا دەزانین زانیاری و دانایی گەلاڵەبووی مرۆڤایەتی بە سووك بزانین، بە گومانی ئەوە کە زانستی تەکنیکی هۆشیار ترمان دەکات و بۆ زاڵبوون بەسەر سروشتی خۆشماندا بە تواناترە، بەڵام ئەگەر کاتی ئەوە هاتووە کە یەکسەر رووبکەینە زانیاری و دانایی، ئەمەش دەبینین کە پەیامەکانی ئاین و فەلسەفەکان لە یەك ئاستدانین. هەموویان داکۆکی لەسەربنەمای ئەخلاق دەکەنەوە. بەڵام مەبەستی سەرەکییان لە دانانی سەروسامانێکی ئەخلاقی دین پاکییانە زیاتر

تێناپەڕێت. ئەگەر چەند ئایینێك هەبن كە شوێنكەوتوانیان تەنیا گرنگی بە بنەماكانی ئەخلاقی بدەن و كەمتەرخەمییەكی تریان نەبێت، بەڵام ئەوەی پێویست و ناوەكییە (دەروونی) پێیان نادەن.
مەبەستی ئایین –هەروەكو لەناوەكەیەوە دەردەكەوێت- پێویستە بریتیبێت لە پەیوەندكردنی مرۆڤەكان بەخواوە[٥٦]. كەواتە كارایی هەر ئایینێك پەیوەستە بەسەركەوتنی ئەو ئایینە لەو بوارەدا.
بەم پێیە، كرانەوەی رۆحانی هەر كەسێك پەیوەستە بە توانایی دەروونی ئەو كەسە لە تێگەیشتن بۆ پەیامی خوا. بەواتایەكی تر، ژیانی رۆحانی، هەروەكو كردەكانی تری مرۆڤ، رووێكی كەسایەتیی هەیە و رووێكی تریشی كۆمەڵایەتییە. لایەنی كەسایەتی پێویستە ویژدانێكی هۆشیاری هەبێت كە لە رێگەی پەرستنەكانەوە دەستدەكەوێت، كە بریتییە لە پەیوەندی هەركەسێكی لەگەڵ خوای خۆی. لایەنە كۆمەڵایەتییەكەش بە بەكارهێنانی ئایین دەردەكەوێت. هاوسەنگی ژیانی رۆحانی لە تێكەڵاو كردنێكی گونجاو لەم دووانە دەستەبەر دەبێت. ئەگەر ئەم هاوسەنگییە دەستەبەر بێت- كە پەیوەستە بە كەسایەتی هەركەسێكەوە- بەرهەمی رۆحانیەتێكی تەواو دێتەدی، كە شادمانی و خۆشەویستی و ئازادی و هۆشیارییە، كە لە سەرووییانەوە خوایەك جێگای گرتووە كە هەست بە بوونی دەكرێت، خۆ دەرخەرنییە، ئەفرێنەرێكە رێنوێنی مرۆڤایەتی دەكات.

ئایا ئایینێك هەیە كە باشتر بێت؟

وادێتە بەرچاو كە جۆرا و جۆری ئایینەكان پێویستە هەریەك لە ئێمە بخاتە بەردەم ئەو پرسیارە، هەرچەندە كە دابونەریتەكان یان فشاری كۆمەڵگا دەبنە هۆی ئەوە كە خێزان، ئایین –هەروەكو زمان یان سەر بە نەتەوەبوون- بۆ هەریەك لە ئێمە دەگوازێتەوە.
ئەم حاڵەتە لە هەموو وڵاتاندا بەیەك جۆر بێ نەرم و نیانی نییە. لە ئەوروپادا شتێكی ئاساییە كە كەسێك بەپێی بیروباوەڕی كەسی خۆی ئایینەكەی بگۆڕێت و بچێتە سەرئایینێكی تر. بەڵام موسڵمانێك، ئەگەر لە بیری كارێكی ئاوادا بێت، نەتەوەی ئیسلامی ئەو وەكو كەسێكی تووش بوو بە تاعوون، لە خۆیان دووردەكەنەوە. ئەو وڵاتانەش كە شارستانییەتی بوودایی یان ئەنیمیزمیان هەیە بەگشتی ئازادی خوازن. هیندۆسیەت، لە رابردوودا زۆر توندبوو بەڵام ئەمڕۆ بەرەو شلكردنەوەی ئەم هەڵوێستەیان دەڕۆن.
كەسێك كە باوەڕی بە ئایینێك هەیە و پەیڕەوی دەكات بەڵگەی ئەوەیە كە ئەو ئایینی خۆی بە باشتر لە ئایینەكانی تر دادەنێت، هەرچەندە كە حورمەتی ئایینەكانی تریش دەزانێت، بەڵام

كەسێكی دابڕاو لە ئایین، هەموو ئایینەكان بەبێهوودە دەزانێت، باشتر و خراپتر لە نێوانیاندا نابینێت. كەواتە بۆ دیندار و بێدینەكان ئەو پرسیارەی سەرەوە هیچ سوودێكی نییە. بەڵام ژمارەیەكی زۆر لە خەڵك پێویستیان بە وەڵامی ئەم پرسیارە هەیە. هەڵبەتە وەڵام بۆ هەر كەسێك بەستراوەتەوە بە پێوەرەكانی كەسەكە خۆی و هەستیاری كەسێتی. بە بڕوای ئێمە دوو پێودانگی پێوانەیی هەن: خەڵك دۆستی، كرانەوەی مرۆڤ.
لە پێودانگی یەكەمیاندا- كە برایەتی و یەكسانیش لەخۆ دەگرێت- دادپەروەریشی تێدا شاردراوەتەوە. كەواتە لە پێودانگی یەكەمیاندا، سەرنج دەداتە ژیانی تاك لەناو كۆمەڵگادا.
سەرەنجی پێودانگی دووەم لە ژیانی تاكدایە، هەرچەندە كۆمەڵگاش- بمانەوێت و نەمانەوێت- لە كرانەوەی تاكەكانی خۆی سوود وەردەگرێ.

خەڵك دۆستی

مرۆڤایەتی لە سەرانسەری مێژووی ئایینی دووروودرێژی خۆیدا ئاپۆرەی خوایانی ستایشكردووە كە ئەگەر ناویان ببەین هەموویان لەژێر ناوی ((دەسەڵات)) جێگایان دەبێتەوە. بۆیە ئاشكرایە كە خوای یەكتا –ئەفرێنەری جیهانی بوون- دەسەڵاتێكی هەیە كە لەگەڵ خەیاڵی هیچ كەسێكدا ناگونجێت. جیهانیبوون، بەو هەموو ئاڵۆزی و لەناویەكدا بوونی، بەو هەموو بێكۆتایەشیەوە، رەنگدانەوەیەكی بچووكە لە دەسەڵاتە رەها و بێكۆتاكەی ئەو.
لە بەرامبەر خوایەكی ئاوادا، كاردانەوە خۆجۆشەكەی ئێمەش نابێ بێجگە لە ترس شتێكی تر بێت. لەكاتێكدا خوا توانایەكی داوەتە ئێمە كە لێی نەترسێین. ئەمەش بە ئەزموونی خۆمان تێیدەگەین: هەر بەیانییێك بە ترسان لە خوا لەخەو هەڵناستین، نابینین، لەبەرچاوان پەنهان و شاردراوەیە. ویستوویەتی بەردەوام پەنهان بێت تاكو ئێمە لە كردەوەكانماندا ئازادبین تا ئەو شوێنەی كە خەڵكانێك بوونی ئەویش لە ئێمە هەستپێناكەن. بۆ ئەم شێوازە چ روونكردنەوەیەكمان پێیە، بێجگە لەمە كە بڵێین نیشانەی ئەمەیە كە خوا خۆشیدەوێن. هەروەها دەتوانین بڵێین كە ئەمە نیشانەی گوێ پێنەدانیشیەتی بە ئێمە! ئەگەر وابێت چۆن ئەو هەموو مرۆڤانە- كە ئەویان دەوێت- دەیدۆزنەوە؟.
كەواتە، ئەگەر خۆشویستنیش یەكێك بێت لە سیفاتەكانی خواوەند پێویستە بەهەمان ئەندازەی توانای ئافراندنی بێكۆتابێت.

هەر ئەم لۆژیکە سادەیە بەسە بۆ ئەوەی کە ئەمڕۆ ئایینە هەرەکۆنەکان و دەستەی خواکانی شێوەی مرۆڤ کە هەیانبووە بە هیچ و پووچ دابنێین. هەروەها، بەعەقڵماندا ناچێت کە ئەفرێنەرێکی بە توانا و دەسەڵاتدار- کە دەیەوێت هەمووومان گوێڕایەڵی ئەوبین- بێ هەڵوێست بێت لە دروستکردنی ئەو بەندانەی کە بە ئاشکرا هیچ گوێ نادەنە وتەکانی. ئەگەر ئەو تەنیا گوێڕایەڵی لە ئێمە بویستایە، ئەمڕۆکە هەمووومان —نا گوێڕیەڵان- لە قووڵایی جەهەننەمدا دەبووین.

کەواتە ئەم جیهانی ((بوونە))، هەروەکو چۆن بۆمان دەردەکەوێ ناتوانێت گونجاو بێت تەنیا بە بوونی ئەفرێنەرێك نەبێ کە بە سنگ فراوانی خۆی لە بەندەکانی دەوێت کە بگەنە کاروانی خۆشەویستی و خوشویستنی ئەو.

لەم بوارەدا، بێگومان ئامۆژگاری مەسیحییەت لە ئایینەکانی تر لە پێشترە. هەرچەندە خواوەندێك کە لە لەشی مرۆڤدا هاتبێتە ناو مرۆڤەکان تاکو لەگەڵ کوڕەکانی نموونەیەکی خۆشەویستی و دۆستایەتی بخاتەڕوو زیاتر رووژێنەری باوەڕە لە خوایەکی تر- هەرچەندە کە خوای خۆشەویستی و دۆستایەتی- خۆی بۆمان دەرناخات؟!

هەرچییەکی بێت، ئەگەر خۆشەویستی یەکێك بێت لە سیفاتەکانی خواوەند کەواتە ئێمەش پێویستە ئایینێك هەڵبژێرین کە تیایدا دەرکەوتنەکانی خۆشەویستی زیاتر و خەستتربێت. خۆشەویستی خەڵك یا خەڵك خۆشویستن لە هەڵبژاردنی ئاییندا پێودانگێکە لەگەڵ قبووڵکردنی ئەوە کە خۆشەویستی پەروەردگار هەموو شتێکی رووناك کردۆتەوە یەکێکن، دیندار و بێدین، پارەدار و نەدار، شادمان و غەمبار، سوودمەند و سوودبەخش، نەخۆش و لەش ساغ، پیر و لاو، هۆشمەند و گەلحۆ. بەپێی نیازەکانی هەرکەسێك، خوا ئامادەیە بۆ دابینکردنیان، کەواتە هەرکەسێك بەدبەختتر بێت زیاتر سوود لە خۆشەویستی خوا دەبینێت. ئێمەش ئەگەر خۆمان گیان فیدای خۆشەویستی خەڵك بکەین، پێویستە زیاتر ئاوڕ لە بەدبەخت و بێ چارەکان بدەینەوە.

کۆمەڵگا پیشەسازییەکانی ئەمڕۆ چەند دوورن لەم مەنزڵگایە، سەروەت و سامانەکەیان کوێری کردووە. ئیتر نە بێکەس و کارەکان، نەپیر و پەککەوتەکان، نە گەنجە بێ ئامانج و مەبەستەکان، و نە بێکاران نابینێت. لە باغەڵی نەتەوەوە پارە دەبەخشێت، بەڵام فێری خەڵك دۆستیمان ناکات.

ئەگەر لە لۆژێکی عیشق و خۆشەویستی ورد ببینەوە، دەبینین دۆستایەتییەکەمان پێویستە یەکپارچە ئاراستەی کەسانێك بکرێت کە هیچیان نییە. ئەگەر بمانەوێت وەڵامی بانگی خۆشەویستی و دۆستایەتی پەروەردگار بدەینەوە پێویستە هەموو کۆسپەکان لەسەر رێگە

لابدەین، دابونەریتەکان، خۆشگوزەرانی، تاکو بتوانین کودەتایە بەرپابکەین کە بەشێوەیەکی کرداری خوا لێمانی دەوێت.

بەداخەوە، کە شەوق و زەوقی ئێمە زوو پووچدەبێتەوە. کەمتەرخەمی خۆمان بەبێ توانایی دادەنێین و خۆمان دەدەینە بەر شەپۆلی قەزا و قەدەر. راستە کە ((چەپلە بەدەستێك لێنادرێت))، بەڵام ئەدی ئەوە نییە کە یەکەمین دەرکەوتنەکانی عیشق و خۆشەویستی لە ((هاوکاری)) دایە، کە لە بواری رۆحانی لە چوارچێوەی ئاییندا جێگەی دەگرێت؟

لێرەدایە کە بە پێودانگی ((خەڵك خۆشویستن)) جێ پێی هەڵبژاردنی ئایینێك دێتە پێشەوە. بێگومان ئایینەکان یان دەستکردی مرۆڤن، بەو هەموو کەموکوڕی، چاوپۆشین، و بێتواناییانەی کە مرۆڤ هەیەتی. کەواتە لە هەڵبژاردنی خۆماندا، پێویستە رووداوە مێژووییەکان پشتگوێ بخەین. ئەوەی پێویستە سەرەنجی بدەینێ ئامۆژگاری ئایینە. هەروەها ئەو ئاڕاستەیەی کە هەر ئایینێك بەدرێژایی مێژوو هەیبووە گرنگترە لەو شەوق و زەوقە زوو تێپەڕیوەی کە جارجار رووژاندوویەتی.

بەسەرنجدانی ئەم گرنگی بەخۆدانە، پێودانگی ((خەڵك دۆستی)) دەمانگێڕێتەوە لە چوونە ناو هەر ئایینێك کە ئەم خەڵك خۆشەویستنە تەنگ بکاتەوە. کەواتە پێویستە رەشبین بین بەرامبەر ئەو ئایینانەی کە بەرزەفڕیەکانی بۆ ملکەچە هەڵچووەکانیانە، دڵ بە ئارەزوومەندەکانیان دەدەن و پشت بە هەڵبژێردراوەکان دەبەستن، کەلتوورێك لە کەلتوورێکی تر بە باشتر دادەنێن. ئایین — بەپێی پەیامی خواوەند- پێویستە رێز لە ئازادییەکانی هەموو کەسێك بنێت، لە هەمان کاتدا ئەم باوەڕە لەناو خەڵکدا پەروەردە بکات کە کرانەوەی هەر کەسێك لەو خۆشەویستی و میهرەبانییە دایە کە دەیدەنە خەڵك.

کرانەوەی مرۆڤ

ئایین بە تەمایە کە لە رێگەی هاوبەشی پێکردنی مرۆڤ لە خۆشەویستی بێکۆتای خواو نەمری ئەودا رەهەندەکانی ئەفرێنەر بۆ مرۆڤ بکاتەوە. هەر کەسێك نەگاتە ئەم ئاستەی باوەڕ لە خەیاڵی خۆیشیدا ناتوانێت کرانەوەیەکی زیاتر و باڵاتر لەمە بەدەستبهێنێت.

لەبارەی ئەوەوە کە هەڵسوکەوتمان لەگەڵ خوادا چی و چۆن بێت، مەیدانی بیرکردنەوە واڵایە. بەڵام ئەزموونێکی ئاوا بێسوودە چونکە هەر لە پێشدا دڵنیاین لەوەی کە نازانین لەگەڵ چیدا رووبەڕوو دەبینەوە. لەم بوارەدا تێگەیشتنی بوودایی —نیروانا- پێوانە کراوترو و

عاقڵمەندانەترە لەو وێنە فولکلۆرییانەی کە مەسیحییەت و ئیسلام بۆ بەهەشتەوە هەیانە! بەڵام مرۆڤ ئەوەندە پێی خۆش نییە کە گەیشتن بە خوا- کە مەبەستی بوونمانە- لەگەڵ ((لەناوچوون و نەمانی دڵۆپێك ئاو لەناو دەریاییێکدا)) بپێورێت.

ئەگەر خوا ئێمە بۆ لای خۆی بانگهێشت کردووە تاکو بگەینە کرانەوە، ئەوا ئەو لۆژیکەی کە لە بوونماندا شاردراوەتەوە قبووڵناکات لەم جیهانەدا دڵرەقی و وەحشیگەری بکەینە پیشەی خۆمان.

ئەگەر ئەوە ئێمەین خوا بانگمانی کردووە بۆ دیتنی، کەواتە پەیوەستبوون بە شوێنکەوتە بوونمان پاڵمان پێوەدەنێت بۆ ئەوەی هەر لەم دنیایەدا خۆمان بۆ ئەم ((بەخوا گەیشتنە Apothéos)) ئامادە بکەین. لەمەوە دەردەکەوێت کە هەر ئایینێك مرۆڤ بخاتە تەنگانە و تەنگەبەری، داوا دەکات لە مرۆڤ کە بچێتەوە ناو قەپێلکی (قاوغی) خۆی و هەر شتێك کە پۆزەتیڤ و پێکهێنەر بێت —وەکو عیشق و هۆشیاری و شەوق و زەوق- لغاوی بکات پێویستە بە چاوێکی گومانەوە تەماشای بکرێت.

زەلیل و وردبوونی تایبەتییەکانی کەسایەتی مرۆڤ ناگونجێت لەگەڵ ئەو بۆچوونەی کە باوەڕی بە بەرەو خوا چوون هەیە. ئەم تایبەتییانە پێویستە وردە وردە بە ((لەگەڵ خوادا ژیان)) ڕێنوێنی بکرێن، کە پێویستی بە پاکبوونەوە و تازەکردنەوە هەیە. لەم روانگەیەوە، باوەڕی بوودایی و هیندۆسی ((کارما)) لەگەڵ ((حوکمەکانی خوا لە کارەکانماندا)) کە باوەڕی جوو و مەسیحی و موسڵمانەکانە، بە یەك دەگەن یان دەبنەوە یەك. ئێمە وەڵام دەرەوەی ئایینەدەی خۆمانین و ڕۆژ بەرۆژیش دروستیدەکەین. بەڵام، جارێکی تر لەبیرمان نەچێت، کە لەو کرانەوەی کە لە پێشماندایە هیچ نازانین. کەواتە گرنگ نییە کە باوەڕی ئایینەکان —هەروەها باوەڕی دینداران لە یەك ئاییندا- لەگەڵ یەکدا نەگونجێن. گرنگ ئەوەیە کە پشتمان بە عیشق و خۆشەویستی خواوەند ئەستوور بێت.

ئاشکرایە کە هەر جارێك باس لە کرانەوە بکەین کرانەوەی ژنی تێدا شاردراوەتەوە. بەڵام لە ئایینەکاندا ئەم بێتواناییە دەبینرێت کە قبووڵی ئەو فشار و سنووردارییانە دەکات کە ئەو کەلتوورەی کە ئایین پەیوەندی لەگەڵدا گرتووە بەسەر ژنەکان بەرەوای زانیوە. لەوانەشە چەند ئایینێك ئەو جۆرە فشار و پاڵەپەستۆیانە تیژتر بکەن یان زیادی بکەن.

ئایینەکان —بێجگە لە چەند لقێکی پرۆتستانت- بە ئاشکرا جیاوازی دەکەن لە نێوان ژن و پیاو. دیتمان کە خەڵك دۆستی و کرانەوەی مرۆڤ، چەند پێودانگێکن کە هەستیاری و دادپەروەری ئێمەیان دەوێت. بەڵام لە بیرمان نەچێت کە هۆشیاریمان ((هەرچی بێت)) قبووڵ

ناکات و ((بۆ هەر شوێنێك بێت)) ناڕوات. لە سایەی پەروەردە و فێرکردن بەشێوەیەکی فراوانتر و باشتر لە جاران لەبارەی ئایینەکان بە یارمەتی وەرگرتن لەو زانیارییانەی کە لەبەر دەستدان —و پێشینەکان ئەوانیان نەبوو- لێکۆڵینەوە و بڕیار دەدەن. لەم رووەوە پێودانگی نوێ بۆ هەڵسەنگاندنی بیرمەندانە هاتۆتە مەیدان کە دووانیان زۆر بە گرنگ دەزانرێت:

- پەیامی ئایینێك پێویستە لە دەروونەوە هاودەنگی و پێکەوەبوونی پێوە دیاربێت، واتە بەپێچەوانەی یەکتر قسە نەکەن و دژ بە یەکتر نەوەستن.
- لە جیهانێکدا کە بەخێرایی دەگۆڕێت، هەر ئایینێك پێویستە بۆ مرۆڤایەتی کرانەوەو والاییێك بخاتەڕوو، بۆ تاکیش کرانەوە.

لەنێوان ئەم دوو پێودانگەدا هاودەنگییێك هەیە. بە خەیاڵدا نایێت کە خوا داوامان لێبکات کە بیناسین —ئەو شتەی کە هەموو ئایینەکان پێشنیاری دەکەن- و لە هەمان کاتدا نەیەوێت ئاگاداری ئەو دارشتن و پرۆژەیە بین کە بۆ جیهانی بوون داینەوە و بەشداری تێدا بکەین. کەواتە بەپێی حوکمی لۆژیکی هەر ئایینێك کە پێشنیاری والاگەری و کرانەوەی بۆ مرۆڤایەتی هەبێت زیاتر باوەڕ دەرووژێنێت و هانی دەدات. چونکە هەموو ئایینەکان شایەتی ئەوە دەدەن —کەم یان زۆر- کە خوا واتە عیشق، بۆیە ئەم عیشقە بڵێین و نەڵێین بێ کۆتاییە. ئایینێك کە مرۆڤ وەکو بەندەیەك سەیر دەکات کە پێویستە کوێرانە پەیڕەوی لە یاساکانی ئەو ئایینە بکات- یاسایەك کە مرۆڤ توانای ناسینی هەیە- ئاینێکی لەم جۆرە کە بە بیرێکی تەسکەوە دەڕوانێتە خوا. چ جای ئەوەی عیشق خوا دەگێڕێتەوە لەوەی شتێك —هەرچی بێت- بەسەر مرۆڤدا بسەپێنێت. عیشقی خواوەند، کە ناسینی ئازادیمانە، ئەوەندەی بەسە کە بۆمان پێشنیار بکات و رەزامەندی ئێمەی بوێت.

هەرچۆنێکی بێت، بۆچوونی سزا چەشتنی گوناهەکان —هەرچەند بە سروشتی ببینرێت- لەگەڵ عیشقی بێ کۆتایی خوا ناگونجێت. سزادان واتە سەرپێچیکردن لە باوەڕپێکردن و قەناعەت پێکردن. زۆری لێکردن نیشانەی بێتوانایی و دان بەخۆ دانەگرتنە، لە پلە و پایەی خوای خۆشەویستیدا نییە.

هیچ کەسێك نازانێت کە دوای مردن چ بەسەرماندا دێت.

چونکە حوکمدان سەبارەت بە بەندەگان مافی هیچ کەسێك نییە بێجگە لە خوا، جێگەی سەرسوڕمانە کە هەندێك لە ئایینەکان ئەم یاسایەی خوا لەڕووی زەویدا پیادە دەکەن. ئەمەش کاری هەندێك لە موسڵمانە بونیادگەرەکانە کە بەکارهێنانی ئایاتی قورئان (کە زیاتر پەیوەستن

به حوکمکردنی خوایی له ڕۆژی دوایدا) له جیاتی یاسای مەدەنی، لەڕاستیدا ئەو کارە دەکەن کە خواوەند لە ڕۆژی دوایدا دەیکات.

چەند نموونەیەک

ئەو نموونانەی کە لێرەدان ئەوە نیشاندەدەن کە لە بەکارهێنانی پێودانگەکاندا کە لەمەو پێش باسمان رد چ کەمتەرخەمییەك کراوە و دەکرێت.

لە هزری ئێمەدا هەر ئایینێك —وەکو هەر ئینسانێك- کە بەدوای خوادا دەگەڕێت پێویستە بەرەو پێشەوە بڕوات. کارمان بەوە نییە کە کام ئایین پێشکەوتووترە. پەردە لەسەر ئەو خاڵانە لادەدەین کە لە نێوان ئەو ئایینانەدا کە لەم کتێبەدا باسیان لێوە کراوە و رووژێنەری بابەت و گفتوگۆن.

- ئایینە ئەنیمیزمەکان تەنیا گرنگی دەدەن بەو شێوازەی کە گومانیان وایە ئەوان ئەم ژیانە خاکییە باشتر بەرەو پێشەوە دەبەن. هێزە خراپەکارەکان لادەدات و هێزە چاکە خوازەکانیش دەبووژێنێتەوە. دنیای ئەنیمیزم نەگۆڕە، ناجووڵێت. خوایەك نییە کە دەرکەوێت و تیشك بخاتە سەر چارەنووسی شوێنکەوتووانی. کرانەوەی مرۆڤەکان لە زیندانی دابونەریتەکان کە ناتوانن لێی دەرباز بن. ئەنیمیزم رەهەندی جیهانگیری نییە. بەکارهێنانی ئایین بارێکی جادووگەری هەیە، کە عەقڵ قبووڵیناکات.

- هیندۆسیەت بە ئاشکرا ئایینی کەلتوورێکە. تێگەیشتنی هیندۆسەکان بۆ خۆشەویستی روون و ئاشکرا نییە. تێگەیشتنێك کە گشتگیر و هەمە لایەنە نە ((دەستەبەری (تکلیف) و ئەرکە)). مرۆڤەکان هەست بە کرانەوەی تاکی ناکەن تەنیا لەناو ناوەندێکی کۆمەلآیەتی داخراودا نەبێت. چەمکی ((بە جیهاندا بلاوبوونەوە)) بۆ هیندۆسیەت نە ناسراوە. هیچ کەس ناتوانێت بچێتە ناو ئایینی هیندۆسیەت، تەنیا لەو بارەدا نەبێت کە لە ژیانێکی دواتری هیندۆسی هاتبێتە ئاراوە.

- ئایینی بوودایی —لە هیندۆسییەتەوە کەوتۆتەوە- لە فەلسەفەیەکی جیهانگیر دەچێت. هەموو خۆشویستن بەشێکە لە ئامۆژگارییەکانی، بەلآم کرانەوەی تاك تیایدا هیچ مانایەکی نییە جگە لە ئارامییەکی دەروونی، کە لە ئەنجامدا ((سەرپێچییەکی رۆحانی)) کە تایبەتی دێرنشینەکانە. بەلآم، بەتایبەتی کەمتەرخەمی ئاشکرای بوودایی لەوەدایە کە مرۆڤ دۆستی تێدا نابینرێت. جیهان —کە ئێمە تێدا سەرگەردانین- شتێك نییە بێجگە لە بۆچوون و خەیاڵ.

خوایەکیش نییە کە بۆلای خۆی بانگمان بکات. ئایینی بوودا —کە شێوەکانی خۆیشی بە فێلاوی و خەیالآتی دانەدەنا — بەرەو رەشبینی و بێ ئومێدی دەچوو. لەڕاستیدا ئایینی بوودایی رەنجی لەبێخوایی دەکێشا، هەر لەبەر ئەمەشە کە یەکێك لە لقەکانی —ماهایانا Mahayana- هەموو جۆرە خوایەك (خوای جۆراوجۆر) و قدیسانی دروست کردووەو دایتاشیوە تاکو نیازی ئایینی شوێنکەوتووانی خۆی پێ دابین بکات.

- گەیەنەری پەیامی یەهوودییەت ئاراستەی جۆربەجۆر، کەم تا زۆر نەگونجاون لەگەڵ یەکدا، یەهوودییەتی ئەرتۆدۆکسی، کە لە بەکارهێنانەکانی داب و مەراسیمی ئایینیدا توندە، دڵی بەکرانەوەی تاك و دەرگاش لەسەر بەجیهانیبوونی دادەخات. یەهوودییەتی لیبڕال بە ئەندازەیەك جۆراوجۆرە کە هەڵسەنگاندنی ئاسان نییە. بەلآم دەگەینە ئەو ئەنجامە کە بونیادی یەهوودییەت —بە هەر جۆرێك و لەهەر لقێکیدا- باوەڕی بە ((گەل و نەتەوەی هەڵبژێردراوە)) کە لە پەیامێکی رۆحانییەوە جیابوونەوەی نییە بۆ سوودی نەتەوەکانی تر. بەلآم وا دەردەکەوێت کە رازی نەبوونی یەهوودییەکان بۆ بلاوبوونەوەی یەهوودییەت ناگونجێت لەگەڵ ناوەڕۆکی پەیامی ئەم ئایینە، لەبەرئەمەیە لە لایەکی زەویدا یەهوودییەت رۆژ بە رۆژ گۆشەگیر تر دەبێت.

- رواڵەتگەڕی و گرنگی دان بە دەرەوە لەوانەیە ئیسلام زۆر سادە و ساکار بکاتەوە. ((گوێڕایەڵی)) دەقە قورئانییەکان تەنها تایبەتمەندی موسوڵمانەکان پیشاندەدات. شتەتازەکانی رۆحانیەت رووبەڕووی رەشبینی دەبنەوە. بۆ گفتوگۆ کردنێکی راستەقینە لەگەڵ ئەو ئایینانە کە ئیسلام وێنەیەکی کاریکاتێریان لێ نیشاندەدات هیچ هەنگاوێك بەرەو پێش ناچێت. بۆ موسڵمانێك ((خەڵك خۆشویستن)) بەو مانایەیە دێت کە ئەوانی تر باوەڕیان بە حەقانیەتی ئیسلام هەبێت. بەلآم کرانەوەی (ئازادی) مرۆڤ، بەتایبەتی ژنەکانن کە بواری چەند پرسیارێك دەرەخسێنن. لە ئیسلام دا پشتیوانی لە ژنان دەکرێت، بەلآم وەکو بچووکێك. یاسای ئیسلام — کە وەکو خودی قورئان گۆڕانکاری هەڵناگرێت- بە ئەستەم لەگەڵ پێشکەوتنی کۆمەڵگادا دەگونجێت. کۆمەڵگایەك کە ئیسلام بۆ مرۆڤایەتی دەیخاتە روو کۆمەڵگایەکە ((نەجولاو)) کە لە پانتاییەکانی گۆڕان و ئاوەژووبوونەوەی جیهانیدا زیاتر ئاراستەی ((گەڕانەوە بۆ دواوە))ی خۆی نیشاندەدات. هەروەها سەپاندنی ((ئەمرۆ نەهیەکان)) — بە زۆری و فشار- لەسەر موسڵمانان، ((ریاکاری)) دێنێتە ئاراوە، کە دژی کرانەوەی مرۆڤە![٥٧].

- مەسیحییەت پێش چاکسازی ئایینی، بە پێچەوانەی بنەما سەرەکییەکانی خۆی، تێدەکۆشا نموونەیەك بۆ کۆمەڵگا بخاتەڕوو کە هاودەنگ بوو لەگەڵ پێشنیاری ئیسلام بۆ هەمان مەبەست:

((لە هەموو شوێنێك بوون Omni presence))ی ئایین، سەرکوت کردنی سەرپێچییەکان. هەموو خۆشویستن کە یەکێکە لە بنەماکانی ئینجیل، رێز لە ئازادی خەڵك گرتن —کە دەرئەنجامی هەموو خۆشویستنە- بە هێواشی و پاش تەمەنێکی درێژ لەسەر کورسی دانیشت، چ لە بواری کۆمەڵایەتی و سیاسی، چ لە بارەی کەسانێکەوە کە باوەڕە ئایینیەکانیان گۆڕاوە. ئەمڕۆکە لە مەسیحییەکان — هەرچەندە ناتوانرێت بوترێت زۆربەیان — ریاکاری، کە ئافەت و بەڵای ئایینە، بارگە پێچاوەتەوە. سەبارەت بە مرۆڤایەتی، باوەڕی مەسیحییەت بە ((مرۆڤ — خوا)) کە لەسەر زەوی ژیاوە و بەسەر مردندا زاڵ بووە، ئومێدێکی ئاوا بۆ مرۆڤەکاندا لە بارەی ((ئەودیوی مەرگ)) دروستدەکات کە هیچ ئایینێك ئومێدێکی لەم جۆرە نەهێناوە.
کردەی ئێمە لە بەکارهێنانەکانی پێودانگەکان بۆ هەڵسەنگاندنی بەرهەمە ئایینییەکان، بە هەمان ئەندازە کە شێوازی ((راپرسی))یەکان بۆ ناسینی رای گشتی (نەگەیوو)ە، هەرچەندە ئەو پێوەرانەی کە ئێمە هەڵمانبژاردوون لەوانەن کە کەمتر دەتوانرێت رەت بکرێنەوە. ئەم ئەزموونە بەلانیکەم سوودی ئەوەی هەیە کە رۆڵی هۆشیاریان سەبارەت بە ئایینەکان و هەڵسەنگاندنیان نیشاندەدات. هۆشیاری بەرزترین نیعمەتێکە کە خوا پێمانیداوە. پەیژەیەکە کە لەبەردەستماندایە تاکو بۆ لای خوا —کە بالاترین هۆشیاری هەیە- بەرزبینەوە. بەلاّم — هەروەکو ئایینە وەحیانیەکان (ئاسمانییەکان) باسیدەکەن- کە لەوانە هۆشیاری سەرچاوەی لە خۆبایی بوونێکی بیّ ئەندازە بێت بۆ مرۆڤ، کە چاوپۆشی لە خوا بکات.
ئەمە ئەم نەخۆشییە بوو کە تووشی شەیتان (ئیبلیس) هات، بەلاّم نابیّ ببێتە هۆی ئەوەی کە هۆشیاری بەکارنەهێنین. پێویستە بەردەوام لە یادمان بێت کە خوا سەربەخۆ (خۆبەخۆ) دەرناکەوێت، بەڵکو لەسەرمان پێویستە کە بە دوایدا بگەرێین. ئایینەکان بێجگە لە تێکۆشانە مرۆییەکان هیچی تر نین بۆ ئەوەی خواویستی (گەڕان بەدوای خوادا) رێکبخەن.
ئایینی یەکپارچە و تەواو —ئەگەر بوونی هەبوایە- هاوتای خوا دەبوو. ئایین شتێك نییە بێجگە لە رێگایەك بەرەو خوا. لەم ئاراستەیەدا دەتوانین تا ئەو شوێنە بەرەو پێش بچین کە بڵێین ئایینێك کە خۆی بە یەکپارچە و کامڵ بزانێت بۆنی گۆگردی شەیتانی بە هەوادا بلاّو دەکاتەوە.
بەلاّم لەهەر ئایینێکدا چەند بونیادگەرییێك پەیدادەبن کە کورت بینییەکانیان بۆ ئایین، بت دروستدەکەن (لەسەر پێگەی ئایین بت دەتاشن و بە رەواشی دەزانن).

ئایینەکان —چ وەحیانییەکان و چ ناوەحیانییەکان —لە لایەن مرۆڤەکانەوە بەرێوەچوون، وەکو هەرشتێك کە مرۆڤەکان دروستیانکردووە تاکو ئەبەد تەواو خوازن. دینداران —هەرچەندە کە باوەڕیشیان بە وەحیانیەتی ئایین هەبێت — پێویستە بەردەوام ئامۆژگارییە ئایینییەکان لە خزمەت کۆمەڵگای تەواو خواز بەکاربهێنن.

ئەو پرسیارانەی وەلاّمیان نییە

حەز و ئارەزوومان بۆ ئاگایی و ناسینی (واجب الوجود) هیچ سنوورێکی بۆ نییە. سروشتی ئێمە وەهایە سەبارەت بەوەی کە دەستمان دەکەوێت هیچ کاتێك نالّێین بەسە. زانستی ئێمە لەبەرئەوە بەرەو پێشەوە دەچێت کە بەردەوام پرسیاری تازە دەخاتە بەردەمی خۆی. کەواتە بۆ لە ژیانی رۆحانی خۆماندا کارێکی وا ئەنجامنەدەین؟
زانا (پیاوی زانستی) — و مەلا (پیاوی ئایینی)- هەردووکیان هەڵوەدای پێشکەوتنن و هەردووکیشیان دڵنیان کە هەرگیز ناگەنە کۆتایی رێگە. بەلاّم هاودەنگی ئەم دووانە هەر لێرەدا کۆتایی دێت. فراوانی لێکۆڵینەوەی زانستی ئەم جیهانەیە، کە تیایدا دەژین. کەواتە رێگرێك نییە لەسەر رێگەمان کە لێکۆڵینەوەی خۆمان تاکو ئەبەد تیایدا فراوانتر و قووڵتر بکەین. لە بەرامبەر ئەمەدا، توێژینەوەی رۆحانیمان هەر کە دەگاتە خاڵێك کە تایبەتە بە خوا قاچەکانی دەلەرزێت، مەگەر ئەوە نەبێت کە خوا بە رەحمەتی خۆی و هەرچی سوودی بۆ ئێمە هەیە پیشانمان بدات.
ئەگەر باوەڕمان بەو بۆچوونە هەبێت کە خوا حەز لەوە دەکات کە ببینێت ئێمە نزیك دەکەوینەوە لێی، دەرکەوتنی رێگەمان پێنیشان دەدات و شێوەی بە رێگەدا رۆیشتنمان فێر دەکات. بەلاّم ناتوانین ئارەزووی ئەوە بکەین کە بگەینە کۆتایی رێگا — کە هەمان خوایە. بەم حاڵەش هیچ ئۆقرە ناگرین و بەردەوام پرسیاری لەو جۆرە لە خۆمان دەکەین کە: لە دوای مردن چی روودەدات؟ دادپەروەری خوا چۆنە؟ فەلسەفەی بوون چییە؟... زۆرێك لە خەڵك بۆ وەلاّمی ئەم پرسیارانە روو لە دینداری دەکەن. هەموو ئەو دەرکەوتنانەی کە خوا کردوونی و دەیانکات هیچ وەلاّمێك بۆ پرسیارەکانمان ناداتەوە بەو بەڵگە سادەیە کە وەلاّمدانەوەیان لە بازنەی خەیاڵ و تێگەیشتنمان بە دەرە، و هەروایە چەمکی ((ژیانی نەمری)) کە لەگەڵ ئەزموونی ئێمەدا یەکپارچە نەگونجاوە.

روانینێکی تر بۆ ((کات))

ئێمە لە بۆشاییەکی سێ ڕەهەندیدا دەژین. هەموو شتەکانی دەوروبەرمان درێژ، پان و بڵندن. بۆ دۆزینەوەی خاڵێك لەسەر هێڵێکی ڕاست بەسە کە دووری ئەو خاڵە لە سەرەتای هێڵەکەوە بزانین.

بەڵام جیهانی نەگۆڕ دەمێنێتەوە و دەمرێت ئەگەر ڕەهەندی چوارەم، کە کاتە، نەدەبوو. تایبەتمەندی کات لەوەدایە کە بەردەوام بە یەك لادا دەڕوات. گەڕاندنەوەی بەلایەکی تردا هەرگیز نایەتە دی. ئەمەش شتێکە کە ئەزموونمان فێردەکات. نووسەرانی ((ئەفسانەی زانستی Science Fiction)) لە خەیاڵیاندا جیهانێکیان دروستکردووە کە تیایدا کاتیش ڕەهەندێکە هەروەکو ڕەهەندەکانی تر، کە تیایدا مرۆڤ بە ئارەزووی خۆی بەرەو پێشەوە دەچێت و دەڕوات. بۆ نموونە بۆ تێپەڕین لە دیوارێکەوە بەسە کە لە ڕەهەندی کاتدا بەرەو دواوە بگەڕێینەوە تاکو بگەینەوە ئەو ڕۆژگارەی کە هێشتا دیوار دروستنەکراوە. چونکە لەو کاتەدا کۆسپێك لەسەر ڕێگەمان نییە و دەچینە ئەودیو دیوارەکە و دەگەڕێینەوە بۆ ڕۆژگاری خۆمان.

خوا ئێمەی لە بۆشایی سێ ڕەهەندیدا دروستکردووە، ئێمە، بە پەیڕەوکردنی سووڕانەوەی چاری ناچاری کات، بەردەوام بە یەك ئاراستەدا بەرەو پێشەوە دەڕۆین. خۆمان، کاتێك کە شەمەندەفەرێکی لەسەر هێڵە ئاسنینەکاندا جێگیر دەکەین بۆ ئەوە نییە کە شەمەندەفەرەکە لە هێڵەکان بچێتە دەرەوە. ژیانی ئێمەش بە جۆرێك بەرنامەڕێژی کراوە کە سەرەتایەکی هەیە و سەرەنجامێك دەستپێبکات و کۆتایی بێت. چارەنووسی هەر شتێکیش لەم دروستکراوانەدا هەر ئەو جۆرەیە، لە خۆرەوە بگرە تا دەگاتە میکرۆبەکان، بەڵام هەرشتێك بە ئاوازی ئاهەنگی خۆی بەرەو پێشەوە دەڕوات. تەمەنی ئەستێرەکان بە ملیۆنان ساڵ مەزەندە دەکرێت، تەمەنی شارستانییەتەکان بە سەدە و دەیەکان، تەمەنی مرۆڤ بە ساڵەکان و تەمەنی مێروولەکانیش بە ڕۆژەکان مەزەندە دەکرێت. سووڕان و خولانەوەی دروستکراوەکان ئەوەندە جوان ڕێکخراوە کە لە تێکەڵکردنی ئەم بەرەو پێش چوونانە- کە هەریەکەیان بە ئاهەنگێکی تایبەتی خۆی دەڕوات- هیچ شتێك تێکەڵ بە یەك ناکات. لە لایەکی ترەوە هەر کەسە و بەجۆرێك درێژایی لەم تێپەڕینەی ڕۆژگار (کات) گەیشتووە. ئێمە ئاگامان لەو گۆڕانکارییانە هەیە کە بەسەرماندا

دێن، بەڵام چونکە پرۆسسێکی هێواش و نەبینراوە بۆیە لەبەرچاومان بە وەستاوی (ایستا) دەبینرێت. کاتێك سەرگەرمی کارێکین هەستدەکەین کە ڕۆژگار (کات) زوو تێدەپەڕێت، بەڵام کاتێك چاوەڕوانی کەسێك یان شتێك دەکەین کات زۆر بەدرێژی دەردەکەوێت. لە پیریدا ساڵێك ئەوەندە درێژ دێتە بەرچاو کە لە لاویدا بەجۆرێکی ترە.

لە کاروبارەکانی ئایینیشدا بۆچوون و گومانەکان بەگوێرەی دیدگاکانە. ئایینەکان لەبەرئەوەی خوا بە ڕێنمونیکەری خۆیان دەزانن حەزیان لەوەیە کە هەست بە جووڵان و بزاوتنی خۆیان نەکەن. کە لەناو ئۆتۆمبێلێکدا دانیشتووین و دەڕوات ئەگەر چاو ببڕینە خاڵێکی دوور لانیکەم ئاگامان لە خێرایی ئۆتۆمبێلەکەیە تا ئەوەی تەماشای شەقامەکە بکەین کە لەژێر پێمانەوە تێدەپەڕێت و دوور دەکەوێتەوە. چونکە خواش نەمرە و لە دەرەوەی کات و زەمانە بێگومان زۆرێك لە دینداران گومانیان وایە کە ئایینەکەیان توانای جووڵان و پێشکەوتنی نییە. ئێمە ئەوەندە خوومان بە کات و تێپەڕینی کاتەوە گرتووە کە تێگەیشتنمان بۆ کات و ژیانی نەمری نەگونجاوە، کە ئەبەدییەت زۆر بەدرێژی بۆمان دەردەکەوێت، بیرۆکەی ژیانی نەمری لە بەهەشتدا زۆربەی دیندارەکان پێی خۆشحاڵ نین، چونکە ئێمە خوومان بە تێپەڕینی تەمەنەوە گرتووە، کەواتە حەز لە گۆڕانکاری دەکەین.

کەواتە لەوانەیە نەمری هیچ پەیوەندییێکی نەبێت، بەتێگەیشتنمان بۆ کات، یا بۆ بەشێك لەکات، بۆ بێ سنووربوونی کات. بێ ئارامی ئێمە بۆ ئەوەی کە ئەبەدیەت لە خەیاڵی خۆماندا دروستبکەین منداڵانەیە. ئەگەر دڵخۆشبکەین بەوە کە ئەو —خوا-ش ئارامی و لەسەرخۆییەکەی بێکۆتایە.

دادپەروەری خواوەند

نیازمان بە دادپەروەری و ڕاستی قەید و مەرجێکی ناوێ. هەموو شتێکی لە سروشتی خۆیدا لە چاوی ئێمە ڕاست دێتە پێش چاو: گورگ مەڕ دەخوات، هەروەکو لەکاتی بە خاك سپاردنی مردووەکان دادەڵێین، بەردەوام پیاو چاکانن کە دەڕۆن. کەواتە ئەگەر خوا بەتەما نەبێت ئەو جەنگەڵەی کە دروستیکردووە ڕێکخستنێکی نەداتە ئەو بارە قسەکردن لەبارەی خۆشەویستی خوا چ سوودێکی هەیە؟

لە کاتێکدا کە جیهانی بوون رێکخراوە، رێکخستنێکی ئەوەندە هاوسەنگ و ورد کە گریمانەی ((خوای ئەفرێنەر)) لە روانگەی زۆربەمانەوە باشترینی بۆ چوونەکانە. ئەگەر لە خەیاڵ و فەنتازیای خۆماندا جیهانی بوون بە بوارێك بزانین بۆ بەکارهێنانی ئەو ئازادییەی کە خوا پێمانیداوە تاکو تواناکانمان لە رێکخستنی جیهان، واتە لە هاوکاربوون لە ئەفراندندا، تاقی بکاتەوە، ئەو کاتە دەتوانین لەنێوان ئەو نەزم و رێکییەی کە لەناو ئەتۆم و ئەستێرەکاندا هەیە، و ئەو نارێکییەی کە لە بووندا ئاشکرایە پێکهاتەیەك بدۆزینەوە.

ئاوا تێڕوانینێك بە فەنتازیا و خەیاڵ دەزانرا ئەگەر، لە تەوراتەوە بەو لاوە، ژێرخانی ئایینە وەحیانییەکان دابین نەدەکرا. پەیامی هەموو ئایینەکان ئەوەیە کە خوا هەوڵ و تێکۆشانی لێمان ویستووە، لەبارەی کارەکانیشمان حوکم (بڕیار) دەدات. هەر لەمەوەیە کە دادپەروەری خواوەند چارەنووسی هەموو شوێنکەوتووانی ئەم ئایینانەی لەژێر چاودێری دایە. لە هیندۆسیەت و بوودایشدا —کە وەحیانی نین- کارەکانمان کاریگەری لەسەر داهاتوومان دەکات، لەمەوە کە چوونەوە ناو لاشەی تر لە (تن یابی) ئایندەدا پەیوەستە بەو کارانەوە. هەرچەندە ئەم دوو ئایینە ئەم پاشخانە بەکاردەبەن کە بەپێوانێکی باریکەوە نالێن کە چوونەوە ناو لاشەی باش یان خراپ چۆنە.

ئایینە وەحیانییەکان —بەتایبەتی مەسیحییەت و ئیسلام- روانینێکی زۆر مانەویانەیان(٥٨) لەبارەی دادپەروەری خواوە هەیە: دۆزەخ بۆ خراپەکار، بەهەشت بۆ چاکەکارانە، ئیسلام شوێنی خۆی پاراستووە، بەڵام مەسیحییەت چەند ساڵێکە نەرمی دەنوێنێت، لەم بارەیەوە تیۆرێکی بێ چەند و چۆن دەرناکات. پاش چەندین سەدە کە قەشە سالاری ئایینزای کاتۆلیك دینداران لە تاو تینی ئاگری دۆزەخ دەپاراست، ئەم ئایینزایە —وەکو کلێسای پرۆتستانت- وەرچەرخانێکی ئاشکرای بەخۆوە بینیوە: بەناوی دادپەروەرێك کە تایبەتە بە خواوەند عیساییەکان بە ئەشکەنجەی رۆژی دوایی مەحکووم ناکات. لە روانینی ((ئەبستراکت))یدا، بیری ئەوە کە دادپەروەری خوا بێکۆتاییە شیاوی ئەوەیە روونی بکاتەوە کە بۆچی ئێمە- دروست کراوانی ئەو- ئەوەندە تامەزرۆی دادپەروەری ئەوین. هەروەکو ئارەزووی خۆشبەختی ئارەزووی ترمان ئەوەیە کە خۆمان لەخوا نزیککەینەوە. بەپێچەوانەوە هەر ئەم بیرە (ایدە) لەگەڵ خستنەڕووی نەگبەتییەکان و زۆردارییەکانی ئەم جیهانە گونجاوە. ئەم ریسواییە یەکێکە لە پاڵنەرەکانی بێباوەڕی .

روونکردنەوەیەك کە ئایینداران بۆیان کردووە چەند جۆرێکە: بۆ کەسانێك لەوان خوا هەردەم دەستناخاتە ناوکاروباری یاسا سروشتییەکان. بۆ کەسانێکی تر ستەم لێکران و رەنجکێشانمان ئەزموونێکە بۆ ئەوەیە کە بزانین ئیمانمان بەخوا تا چەندە پتەو و خۆڕاگرە، تاکو هەست بەبێ

توانایی خۆمان بکەین. کەسانێکی تر بە سزادانێکی دەزانن لەپێناو گوناهەکانماندا. ئەم روونکردنەوانە تەنیا کەسانێك پێی رازین کە ئامادەی پەسەندکردنیان هەیە بۆ ئەوانی تر هیچ شتێك نییە کە لەبارەیەوە بگەنە باوەڕێك.

لە جیاتی ئەوەی خۆمان سەرقاڵ بکەین بەو بۆچوونانەی کە مەیدانی کاری فەیلەسووفانی هەموو دەور و زەمانێك بوون، ئێمە پێشنیاری شێوازێك دەکەین کە شایستەی ئەوەیە کە سادەو ئاسان بێت بەڵام گرفتێك چارەسەر ناکات. ئەمەش شایەتی ئەوە دەدات کە ((ئێمە ناتوانین هەموو شتێك بزانین)).

ئاشکرایە کە ئەم روونکردنەوەیەی ئێمە بێتواناییەی ئێمە چارەسەر ناکات بۆ دەرککردنی هێما و ئایینی دادپەروەری خوا. بەڵام پێویستە دان بەوە دابنێین کە هەستکردنمان سەبارەت بەدادپەروەری لە ئاستی بابەتەکەدا نییە: توانستی ئێمە بالاترە لەوە- لە بوارێکی دیاریکراودا- حوکم بدەین کە کام لە دوو راکردووەکە (غاردەر) خێراتر رۆیشتووە، ئەویش بەو مەرجەی کە تەواوی راکردووەکان لە کاتێکی دیاریکراودا لە هێڵی دەستپێکردنەوە دەستیان پێ کردبێت. ئەگەر بەپێی ئەمەیە کە خواوەند ملیاران کەس —کە ژیانی جۆراوجۆریان هەبووە- حوکمبکات، ژیرانەترە کە ئێمە بەدوای ئەوەدا نەگەڕێین تێبگەین کە خوا ئەوکارە چۆن ئەنجامدەدات.

بەڵام ئێمە چۆن بەشداری ئەزموونێك بکەین کە هەلومەرجەکەی نازانین؟

لەوانەیە وەڵامی ئەم پرسیارە پەیوەست بێت بە هۆشیاری ویژدانی. هەر جارێك کە دەست دەدەینە کارێك، کە بە ئازادی خۆمان ئەنجامیدەدەین، تاڕادەیەك لە تواناماندایە کە هەست بکەین ئەو کارە خراپە یان باش یاخود نە خراپ و نە باش. لەجیاتی ئەوەی منداڵانە لەبارەی دادپەروەری خوا بیربکەینەوە، باشتر وانییە کە ویژدانی خۆمان وردبینتر بکەین تاکو — لەوانەیە- لەکاری خۆمان بەهەمان شێوە حوکم بدەین کە خوا، لەوانەیە بیکات؟ مەسیحییەت سەبارەت بەوە کە دادپەروەری خوا چۆن دەبێت (لە داهاتوودا) رۆشنبیرێکی تایبەتی خۆی هەیە، دادپەروەرێك کە شیاوی عیشقی بێکۆتایی خوا گەڕەکیەتی: مەسیح لە ئینجیلدا بانگی ئەوانە دەکا کە ئیمانێکی قووڵیان هەیە رزگاریان بوو، واتە کەسانێك کە متمانەیان بەخوا هەیە و باوەڕیان پێیەتی. لەبەرئەوەیە ئەو دزەی کە لەگەڵ عیسای مەسیحدا لە خاچدرا هەر کە گوناهی خۆی دەناسێت، بەو رێگایەش کە مەسیح بۆی وەسفدەکات رازیدەبێت و قبووڵی دەکات، دەچێتە ریزی چاکەکاران. کورتە چیرۆکانەی لەم جۆرە کە لە ئینجیلدا هاتوون ئەوە نیشاندەدەن کە بۆ دەستکەوتنی ئەوەی خوا بۆمانی وەلاناوە تەنیا شتێك کە پێویستە

خستنەرروویەکی لەبارەی هەرکامێکێمان هەیە. ئەم روونکردنەوەیە سەرنجی تایبەتی مەسیحییەکانە کە بۆ ساتە کۆتاییەکانی ژیانی مردووەکە (محتضر) هەیانە، کە هەڵبەتە بێجگە لە شێوازێکی ئینسانی هیچی تر نییە بەلاّم هەر لە هەمان کات باوەڕ وایە کە موحتەزرێك — تا کۆتایین هەناسەی- توانست و ئازادی هەیە کە چارەنووسی خۆی بەخوایەك بسپێررێت کە چاوەڕوانیەتی.

دیسان هەر لەم دیدگایەوە، پێشنیاری خوا بۆمان کە بەرەو عیشق و خۆشەویستی بڕۆین (بۆلای خوا) شیاوی چەندین وەلاّمەکە بەپێی مرۆڤەکان و بارودۆخەکان و هەلومەرجەکان، هەرکەسە، لە بار و هەلومەرجێکدایە دەتوانێت پەیوەندی بکات بەوەی کە خوا داوای لێدەکات: ئازاد بێت یان بەندە، نەخۆش بێت یان لەش ساغ، هۆشیار بێت یان گەلحۆ. لەو گۆشەنیگایەوە مەسیحییەت ئایینێکەی ((وەلاّمدەرەوەی پەروەر))، لەوانەشە خواوەند کە زیاتر سەبارەت بە بەرپرسیارییەتێك حوکم دەدات کە هەر کەسێك لە هەڵبژاردنی کارەکانی خۆیدا لە ژیان بەکاریدەهێنێت.

مەبەستداربوونی جیهان

بۆ هەموومان ئەو پرسیارانە هاتۆتە پێش کە لە خۆمان بپرسین بۆچی هاتووینەتە سەر زەوی و چ کارێکمان پێدەکرێت. سەبارەت بە مرۆڤایەتی و جیهانی بوونیش لەوانەیە هەر ئەم پرسیارانەمان لە خۆکردبێت.

بۆ ئەم جۆرە پرسیارانە تەنیا ئەفرێنەر (خواوەند) ئەتوانێت وەلاّمی (راستی) بداتەوە، ئێمە بە کەمێك ملکەچییەوە دەتوانین تێبگەین کە وەلاّمی ئەم پرسیارانە لە دەرەوەی بازنەی زانیاری ئێمەیە. بەلاّم ئێستا کە ئەم شەمەندەفەرە بەرەو پێشەوە دەڕوات ئێمەش سواربووین، دەتوانین- تا ئەندازەیەك کە ئامێری تێبینیکردن لەبەردەستی خۆماندایە— سەبارەت بەوە کە ئەم شەمەندەفەرە بەرەو کوێ دەڕوات بیربکەینەوە.

هەرچەندە نەگونجاو بەرچاو دەکەوێت، تێبینیکردن لەبارەی پەرەسەندنی جیهانی بوون ئاسانترە لەو رووەوە کە ئەو ئازادییەی کە مرۆڤایەتی هەیەتی ئەو نییەتی. بەلاّم سەبارەت بەوەی کە جیهان رۆژێك لە فراوانبوون بوەستێت، یان ئەستێرەکان لەناوبچن، بەپێوانەیەکی کات دەردەهات ئەوەندە دوور و درێژە کە گرنگ نییە بۆمان. دڵگیر بوونمان بەستراوەتەوە بە چارەنووسی خۆمان و مرۆڤایەتییەك کە ئێمە بەشێکین لێی.

تێبینیکردنی مێژوو — ئەگەر لق و پۆپەکانی هەڵدەینەوە — پێشانماندەدات کە مرۆڤایەتی — بێ ئەوە لە جووڵە بکەوێت- بەرەو پێشچوونێکی بەردەوامی هەیە، لەسەر سامانێك کە ئێمە سەرمان لێی دەرناچێت. ئەگەر ئەم سامانە خوا سەبارەت بە جیهانی بوون دایڕشتبێت، هاوئاراستەیی ناسێنەرەکان (معرّف) و هۆکار و توخمە هەواڵدەرەکان- کە بەدەستمان هێناون و لەگەڵ یەکتردا پێواومانە — پێویستە ئەو تواناییانەمان بدەنێ کە وێنەی سێبەری نەخشە و پلانێکی ئاوا ببینین. یەکەمین شتێك کە دەیبینین ئەوەیە کە ئاهەنگی بەرەو پێشەوەچوونی ئەستێرەکان، شارستانییەتەکان و تاکەکان جۆراوجۆرە. هەر بەشێکی جیهانی بوون بە ئاهەنگی خۆی بۆ پێشەوە دەڕوات، بەلاّم لەهەر بارێکدا بەرەو پێشەوە دەڕوات.

زیاتر لە هەموویان گۆڕان و پەرەسەندنی هزری مرۆڤە کە بەرچاو دەکەوێت، لەوەوە کە لەگەڵ زانست و فەلسەفە و ئایین، واتە سەرەوکاری لەگەڵ وەرگرتن و تێگەیشتنی ئێمە لە جیهانی بوون و شێوەی ژیانماندا هەیە.

بێ ئەوەی بگەڕێینەوە بۆ پێشکەوتنە ماددیەکان — کە هیچ کەسێك رەتی ناکاتەوە- پێشکەوتنی مرۆڤایەتی لە دابونەریت و رێورەسمەکانیشدا ناتوانین رەت بکەینەوە، هەرچەندە لە بواری دابەشکردنی سامانی نەبوونی دادپەروەری جێگەی نیگەرانییە. لە بیرمان نەچێت کە رۆمانی کۆن —کە شارستانییەتی رۆژئاوایی زەوی لەوەوە لەدایکبووە —قەسابیەکانی کە لە یارییە سیرکییەکانی ئەو رۆژگارە و کوشتنی بەندەکان کە دەبینرا بە سەرگەرمی بۆ خەڵك دەژمێردرا.

بەربەرییەکان و دڕندە خووەکانی ترمان لە بیرنەچێت کە پاش چەندین سەدە توانیومانە خۆمانی دەرباز بکەین. هەر لە قوربانی کردنی مرۆڤەکان، و مرۆڤخۆرەکانی ئایین نەریتی یا هیچ نەڵێین کە ئیتر کۆن بووە — هەرچەندە ئەمرۆش جارجار روو دەدەن — بەلاّم نەریتی هیندۆسەکان کە بیوەژنەکانیان لەسەر ئاگری مێردەکانیان دەکردە قوربانی هەتاکو سەرەتای سەدەی بیستەم بەردەوام بەکاریان دەهێنا. لە ئەفریقای رەش تا ئەم بیست ساڵەی دوایی روخساری ژنانیان دەکوتا و نەریتی ((عەوڕەت بەستن Scarification rituelle)) تازە خەریکە لەناو دەچێت.

لادانی سزای لە سێدارەدان گشتگیر دەبێت. هەموو دەوڵەتان بنەماکانی مافی مرۆڤیان ناسیوە، هەرچەندە کە ئەو بنەمایانە هەریەکەیان بە جۆرێك راڤەیدەکەن و رێزی لێنانێن مەگەر تا ئەو شوێنەی کە سوودی بۆیان هەیە.

له بواری پێشکەوتنی ئەخلاقی مرۆڤەکان درەنگ پێشکەوتنێکی هێواش —بەلاّم بەردەوام- له بەکارهێنانی ((فره ژنی)) و له کردەی جولاّنەوەکانی ((ئاشتی خوازی)) و ((دژه توندو تیژی)) دەبینرێت.

پێشکەوتنی تەکنیکی و زانستی تەکنیکی، هەرچەندە یارمەتی پێشکەوتنی ماتریالیزم دەدات، دەتوانن بۆ باشتر کردنی ئەخلاقی کۆمەڵگا سوودمەند بن. هەرچۆنێك بێت هەر ئەم پێشکەوتنەیە کە ئەمڕۆ یارمەتی مرۆڤەکان دەدات تاکو لەگەڵ یەکتردا پەیوەندی دروستبکەن و لەگەڵ یەکتر دیدار سازبکەن، تاکو باشتر لەیەکتر بگەن، چ جای ئەوە ڕێز و حورمەتی یەکتر بگرن.

لەوەچەیەکی لەمەو پێش بەم لاوە ژمارەیەك ڕێکخراوی نێو دەوڵەتی هاتنەئاراوە تاکو ئەوەی لە رابردوو لە مەیدانی شەڕدا چارەسەر دەکرا بە گفتوگۆیەکی دۆستانە یەکلای بکەنەوە. بلاّوبوونەوەی بیری دیموکراسی کەم و زۆر لە هەموو شوێنێکدا دەبینرێت. هاتنە پێشەوەی یەکێتی ئەوروپا نموونەیەکی تر لە هاو ئاراستەی گەلان بۆ ئەوەی رق و قینەکانیان وەلانێن و بەیەکەوە ببنە دۆست.

ئەگەر هەوڵ بدەین کە بگەڕێینەوە رابردوو و هەر لەو شوێنەوە کە مرۆڤایەتی بەرەو پێشەوە دەچێت بەدرێژایی کات دەبینین کە —وردە وردە و نایەکسان- ویژدانێکی گشتی (همگانی) سەری هەڵداوە بۆ خێراترکردنی پێشکەوتنی ئەخلاقی مرۆڤایەتی.

مەگەر گشتگیربوونی پەروەردە و فێرکردن جێگیرنەبووە؟ ڕۆڵێکیش کە ئایینەکان لە بواری فێرکردن بینیویانە نابێ لەبەرچاو نەگیرێت.

لەلایەکی ترەوە، ئایینەکان —بیانەوێت و نەیانەوێت- دەگۆڕێن و پێشدەکەون. گۆڕانی چوارچێوەی کەلتووری ئایینەکان کاریگەرییەکی حەتمی لەسەر دووبارە خوێندنەوەی دەقە پیرۆزەکانی ئاین دادەنێت. ئەوانەی کە بە نەگۆڕ دەبینرێت ئایینی ئەو کۆمەڵگایانەن کە تیایدا گۆڕانکاری ڕۆڵی خۆی نەگێڕاوە، بەلاّم بەزیندوویی نامێننەوە مەگەر کاتێك نەبێت کە لەخەو هەستن و وشیار ببنەوە لەوەی کە پێشکەوتن شتێکی حەتمییە.

تا ئێرەش ئەو گۆڕانکارییانەی کە روویان داوە بەرچاون، کە یەکێکیان باوەڕبوونە بە خوای یەکتا، کە خوایەکە بۆ هەموو مرۆڤەکان و هەموو ئایینەکان.

ئایینزای کاتۆلیك کە تاڕادەیەك بە نەجوولاّ و (نەگۆڕ) دەبینرێت وردە وردە- لە زۆربەی بوارەکاندا- بەرێگەیەکدا دەڕوات کە دەتوانین بە پێشەنگی پێشکەوتنی ڕۆحانییەکەی دابنێین.

لە ئیسلامدا نیشانەی ئاشکرای ئابلووقە دەبینرێت کە ئومێد دەکرێت کە دەرگا کردنەوەیەکی ئیسلام بێت بەڕووی نوێکاری و دووبارە دروستکردنەوە.

بە هەموو ئەمانەشەوە، ناشاردرێتەوە کە پێشکەوتنی مرۆڤایەتی- هەرچەندە کە ماوەیەکی زۆرە واقیعیەتی هەیە- ئاهەنگێکی ئەوەندە هێواشی هەیە کە هەستیپێناکەین. لە کۆتاییدا گرنگ نییە کە ئێمە ئاگامان لە ئاراستەی مرۆڤایەتی بێت بەرەو پەروەردگاری. ئێمە توانای ئەوەمان نییە کە کۆتایی ڕووداوەکە بزانین. کەواتە هەر کام لە ئێمە پێویستە بە ئاهەنگی خۆی بەرەو خوا بڕوات، خوایەك کە سەرەتا و کۆتایی و سەرەتای مرۆڤە، بەپێی هەموو بەڵگەکانیش، چاوەڕوانیمان دەکات.

پێشکەوتن بەرەو خوا

ئەگەر دڵمان بەهەر ئایینێك، فەلسەفەیەك بەستبێت، لە ناخماندا، کەم یان زۆر، ئارەزووی پێشکەوتن شاردراوەتەوە.

هیچ کەس ناڵێت کە مرۆڤ گۆڕانی بەسەردانایەت، و هەر لە ساتی لەدایکبوونییەوە بەربەرەکانی خواز و توند و خۆپەرستە. بە ئاهەنگێکی هێواش، نایەکسان و بێ سەروبەر، بەها بالاّکانی مرۆڤایەتی کە زیاتر ئایینەکان و فەلسەفە گەورەکان ئامۆژگاری دەکەن زۆربەی مرۆڤەکان وەری دەگرن، هەرچەندە ئەو بەهایانە بەردەوام بەکار ناهێنرێن.

پەروەردە و فێرکردن کەم کەم بڕیانە پێشینەکان (حکم مسبق) گەسك لێدەدات و لایان دەبات. پێشکەوتنی ئامێرەکانی گواستنەوە و زانیارییەکان دیداری ئەو مرۆڤانەمان بۆ ئاسان دەکات کە وەکو ئێمە بیر ناکەنەوە، کەواتە وامان لێدەکەن بۆ ئەوەی لە توندی باوەڕەکان و حوکمەکانمان کەمبکەینەوە و زەینی خۆمان بەرووی ئەوانی تردا بکەینەوە. هەندێ کەس رەخنە دەگرن لەوەی کە لە رەنج و نارەحەتییەکانی ئەم جیهانە کەم نەبۆتەوە. ئەم رەخنەیە هەرچەند کەسی و ئیعتبارییە و پێچەوانەکەشی هەردەبیسترێ، دەبینین کە هەموو رەنجەکانی مرۆڤ، هەرکام بە جۆرێك لەگەڵ بێتوانای مرۆڤەکاندا هاوشانن: نەخۆشی، مردن، بێ ئومێدی دەگونجێت لەگەڵ هەستکردنمان بەوە کە لە پێشکەوتن بەرەو خۆشبەختی زیاتر، هێز و توانایەکی زۆرترو عیشق و خۆشەویستێکی پڕترو —بە شێوەیەکی سادە بڵێین- بەرەو ژیانێکی کراوەتر دەستە وەستانین.

خوایەك كە ئێمەی دروستكردووە، لە پێكهاتەی دەروونیماندا ئارەزووی بەرەو پێشچوون، دواكەوتن، كرانەوەی تێدا داناوە. لەنێوان هەموو ئەو بەرزەفڕییانەی كە لە خۆمان دەبینین بێكۆتاتر و هاندەرتر لە هەموویان، پێشكەوتنە بەرەو خواوەند، كە ئامانجی ژیانی رۆحانی مرۆڤە و هەر ئایینێك شێوازێكی بۆ پێشنیار دەكات.

ئەگەر ئێمە خوا وەكو خوای خۆشەویستی ببینین، بەرەو پێشەوە چوون بە ئاڕاستەی خوا پێویستە، لە هەموو بارێكدا، بە زیهنیەتی خۆشەویستی بێت. خوا لە هەموو دروست كراوەكانیدا دەردەكەوێت و خۆشویستنی خوا هاوتەریبی خۆشویستنی بەندەكانیەتی، كە ئێمەش لەوانین. چونكە خوا ئێمەی دروستكردووە كەسانێك دەڵێن كە ئێمە دەركەوتنی خواین لەڕووی زەویدا.

زۆر داكۆكی لەسەر ئەو خاڵە نەكراوەتەوە كە باوەڕێكی لەم جۆرە حەقی ئەوەمان پێدەدات كە بگەڕێین بە دوای خوایەكدا كە بەكارمان بێت. ئێستا ئەو كە ئێمەی خۆشدەوێت و خۆشبەختی ئێمەی دەوێت، لەگەڕان بەدوای خۆشبەختی خۆماندا لێی نزیك دەكەوینەوە تاكو پەیوەست بین بە ئیرادەی ئەوەوە. كەواتە هیچ شتێك لەوە ئاسایتر نییە كە خوازیاری كرانەوەی خۆمان بین بە مەرجێك هیچ كاتێك لە رێگەی خۆشەویستییەوە - كە دوژمنی خۆپەرەستییە- نەچینە دەرەوە.

خۆشویستن واتە بەخشین، كاتی خۆت بخەیتە بەردەستی، ماڵی خۆت، لەوانەشە گیانی خۆت لە رێگەی عیشق و خۆشەویستیدا، پاراستنی و هێشتنەوەی وێنەی خۆشەویست لە دەروونی خۆتدا. خۆپەرەستی دەمانكاتە بەندەی خۆمان و ماڵ و سەروەتمان. لە ژیانی دوو هاوسەردا خۆشەویستی هەریەكەیان بۆ ئەوی تر لەدایكبووی نیاز و پێداویستییە، كەواتە پێكەوە ژیانی ئەو دووانە لەگەڵ یەكتردا هاودەنگی دوو خۆپەرستییە. هەر كە نیازی یەكێك لەم دووانە نەمێنێت ئیتر هیچ كۆسپێك نییە كە بیانگێڕێتەوە لە لێك جیابوونەوەیان. ئێستا ژیانی ئەودوو هاوسەرە بێنە پێش چاوی خۆت كە هەركامیان —لە جیاتی ئەوەی بیر لە خۆی بكاتەوە- تێدەكۆشێت كە خواستی ئەوی تر قبووڵبكات، بەتایبەتی ئەگەر هەردووكیان خۆشەویستی خەڵكانیان- و پێش هەموویان منداڵانی خۆیان- كردبێتە خولگەی ژیانی خۆیان. خۆشبەختی راستەقینەش- هەروەكو خۆشەویستی راستەقینە — بە بەخشین و پێدان، دەستدەكەوێت، نەك بە چاوچنۆكی و رژدی و كۆكردنەوەی زیاتری ماڵ و دارای، هەر چۆنێك بێت تێدەپەرێت.

كەواتە، بەرەو خوا رۆیشتن بەرهەمی تێكۆشانێكی درێژخایەنە لە خۆ فێركردن و خۆ پەروەردەكردن لە بناغەكەی لەسەر بە وەڵامدەرەوە ناسینی خۆتە، كە رێك پێچەوانەی ((خۆ

بەگوناهبار)) ناسینە. وەڵام دانەوە لەوەدا كە هەر رۆژێك زیاتر لە عیشقی خۆمان بدەین. كارەكانی خۆمان بە ((بەڵێ)) وتن بۆ خۆشەویستێك كە خوا ویستوویەتی لێمان زیادبكەین، بۆ ئاینده بەرزتر بڕوانین. خۆ بە گوناهبار ناسین، بەپێچەوانەوە، دەمانگێڕێتەوە بۆ رابردووە لاوازەكەمان كە پێویستە خۆمانی لێ دەرباز بكەین. ئەوكاتە خۆشەویستی بێكۆتایی خوا- ئەگەر بەراستی باوەڕمان پێی بێت —لە سەرووی هەموو كەمتەرخەمییەكانی ئێمەوەیە، هەر كە هەستمان بە كەمتەرخەمییەكانمان كرد و لەپێناوی خۆدەرباز كردن لێیان تێكۆشاین خوا چاوپۆشی دەكات لێیان.

ئەمانە بە وتە ئاسانن بەڵام هەموومان دەزانین تا چ رادەیەك پێیەكانمان لە دابونەریت و لاوازییەكانماندا تێوەگلاوین. هەر لەبەر ئەمەیە بۆ رۆیشتن بەرەو خواو ئەو خۆشبەختیەی كە بەدوایدا دەگەڕێین پێویستی بە كات و كۆششی بەردەوام هەیە. بۆ پێنانە سەر ئەم رێگە دژوارە — بەڵام هەڵچوێنەر- دینداران پێویست نییە! بەپێچەوانەوە دینداران پێویستە زیاتر وەڵامدەرەوەی ئەوەبن چونكە ئەوان پێویستە وشیارتر بن لەوە كە خوا چاوەڕێمانە و چی دەوێت لێمان.

لەهەر بارێكدا، لە دادپەروەری خواوەندا ئەوە شاردراوەتەوە كە —چ دیندار و چ بێ دین- هەموو دروستكراوەكان لە ناخی خۆیاندا ئارەزووی یەكسانیان هەبێت بۆ چاكە و چاكەكاری كە رەفتاری بەرز و ((هۆكاری وجودی)) مرۆڤی تێدایە. بێگومان، ئەم راڕەوە بۆ پێشەوە پێویستی بە شێوەو شێوازێك هەیە. پێویستە هەركەسێك بتوانێت رادەییەك لەكاتی خۆی بۆ ئەوە تەرخان بكات كە تێبگات كام شێوازە بە پێودانگی ئەوە، بەتایبەتی لە یارمەتییێكدا كە ئایینێك دەتوانێت بۆی بهێنێتەوە. لەم ناوەدا ئایین وەكو ئامرازێكە، كەواتە پێویستە لەنێوان ئامرازەكان ئەوەیان هەڵبژێرین كە كاری باشترە. هەرچۆنێك بێت، كاركردنی بێ ئامراز شتێكی دژوارە. چ بە ئاگاییەوە بكرێت یان بەبێ ئاگایی، تێكۆشان لەپێناو پەروەردەكردن و بڵاوكردنەوەی عیشقی راستەقینە لە جیهاندا، ئاشتیخوازی، دڵ دانە خەڵك (یا خۆشەویستی خەڵك)، یارمەتی دانی لێقەوماو و نەداران، ئەمانە هەمووی بەرەو پێش چوونێكە لە رێگەی گەیشتن بەخوا.

هەر رێوشوێنێك كە بۆ خۆمان هەڵبژێرین، پێویستە سێ حاڵەت لە خۆماندا پەروەردە بكەین و بهێنینەدی:

ڕووناكبیری، كە ملكەچی زیهنی تێدایە (شاردراوەتەوە). هاوبەندی، ئیرادە و ویستی كردە و كار، هەرچەندە كە لە پەرستیش دابێت.

ڕووناکبیری

وەکو دەریاوانێك، لە ((ژیانەوانی))شدا ناوە ناوە پێویستە توێژینەوەی ئەوە بکەین کە لە چ خالێکدان و بەرەو کوێ دەڕۆین. پێویستە وشیار بین لەوەی کە لە کوێی ڕێگادایین، تواناکانمان تا چ سنوورێك بڕ دەکەن و دەمانەوێت چی بکەین.

سەرەتا پێویستە خۆمان باش بناسین. لەوانەیە زۆر لەو چارە ڕەشیانەی کە ڕووبەڕوومان دەبنەوە لەبەر ئەوەیە کە سەبارەت بە باری خۆمان، تواناکانمان، ئەو ئامانجانەی کە دەتوانین پێیان بگەین لە خەون و خەیاڵدا دەژین. مامەڵەی خراپ، ڕووگرژی و ڕژدی بردن بە خەڵکانی تر بەرهەمی هەڵەی خۆمانە لە خۆناسینەوەیەکی تری خۆماندا. ئاشکرایە کە بۆ ڕزگاربوون لەم خەون و خەیالانە پێویستە کەمێك ملکەچی بنوێنین. نەکا خۆمان بەبێ توانا بزانین- کە لەوانەیە ئارەزووی کردە و چالاکی بکوژێت لە ناخماندا — بەڵکو سەبارەت بە هاوسەنگی نێوان ((بوون و کەم بوون))ی خۆمان وشیار بین. خراپترین دوژمنی ڕووناکبیری لە خۆبایی بوونە کە ناچارمان دەکات بەوە کە ئەوەی ئارەزووی دەکەین بە واقیعیەتی دابنێین. ویژدانی ئەخلاقی خۆمان — سروشتی هەر چۆنێك بێت- پێویستە پەروەردەی بکەین. هەوڵبدەین تاکو تێبگەین کە ڕەفتار و کردارمان چ ئەنجامێکی لێدەکەوێتەوە.

لەجیاتی ئەوەی بڵێین ((ئاوا مەکە، ئاوا بکە)) —کە مرۆڤ هەراسان دەکات- پەروەردەکاران باشترە ئەو خراپیانەی کە بە وتە، کردار یان ڕەفتارمان دەتوانن بەدی بهێنن بۆمان ڕوون بکەنەوە. ڕووناکبیری لە بارەی ئەوە کە ئێمە چین، بۆ هەرکام لە ئێمە ((شیاو بوون))ێك[*] دێنێتە ئاراوە. بەختەوەریمان لە ژیاندا پێوەی بەستراوە. بەختەوەرانە ئەزموونەکانی ژیان یارمەتیمان دەدەن بۆ باشترکردنی ڕووناکبیریمان. ژیان فێرمان دەکات کە خەون و خەیاڵەکانمان وەلانێین. تەمەنیش هەرچەند بەرەو پێش بڕوات کاتی هەڵبژاردن تەنگتردەکاتەوە، تا ئەو جێگایەی کە لە کاتی مردندا بەهیچ دەگات. کەواتە بۆ هەڵبژاردنەکانی هۆشمەندانە نابێ زۆر پشت بە ئەزموونەکان ببەستین، نەخوازە درەنگ بێت.

چارەسەرێکیان پەند وەرگرتنە لە ئەزموونی خەڵکانی تر، بێ ئەوەی ئەزموونی خەڵکانی تر بەردەوام سوودی بۆ ئێمە هەبێت. هەرکەسێك بارودۆخی ڕۆژێکی خۆی هەیە کە تاکە و تایبەتە

(*) بایستگی.

لە هی کەس ناچێت. گۆڕانی کەلتوور و دابونەریتەکان ڕێوڕەسمەکانمان ناچارمان دەکەن کە ئەزموونی پێشینان و گەورەکان بکەینە ((لێکدانەوەی کۆدی))[**].

باشترین شێواز بۆ ئەوەی هەموو شتێك لە سەرەوە تەماشابکەین کە ڕووناکبیری ببەستینەوە بەخوا. بێ ئایینەکان دەتوانن بە قسەکانمان پێبکەنن، بەلاّم کەسانێك کە لە لافاوی دینداریدا بەهرەمەندن ئەگەر سوود لە وتەی ئێمە نەبینن گەمژە و گەلحۆن.

ئەزموونی دینداران داکۆکی لەسەر ئەو خاڵە دەکات و هاودەنگە کە لە هەراسانییەکان و پەرێشان حاڵییەکان کە هەڵبژاردنێکی دژوار و دڵ ڕاچڵەکێن گفتوگۆیەك لەگەڵ خوادا لەوانەیە ببێتە مایەی ڕێنمایی مرۆڤ. ئەمە لەوانەیە شتێك نەبێت بێجگە لە بەرهەمی ((لە ئەندێشەدا بوون)) کە ویژدان لە نارەحەتی ڕزگار دەکات تاکو بتوانێت هەڵبژاردنی ڕاست ئەنجامبدات. لەڕاستیدا لەوانەشە وەلاّمێك بێت لە لایەن خواوە. ئایینداران باوەڕیان بە باری دووەم هەیە، هەرچەندە ئەگەر باوەڕی ئەوان لەوەوە سەرهەڵدات کە ڕێگایەك بۆیان دەردەکەوێت قبوولکەری پێشبینی نەبووە بۆیان.

ڕووناکبیری تاڕادەیەك گرنگە کە بۆ گەیشتن پێی و پەرەپێدانی هیچ ڕێگا و ئامرازێك — هەرچەند سەرووی سروشت- نابێ لەبەرچاو نەگیرێن. چ لە ڕێگەی پەرستن و چ بێ ئەو، ناگەینە ڕووناکبیری مەگەر پیاڵەیەك لە ملکەچی ئەندێشەی تێدا نەبێت. بە خۆبینینی و خۆ بەزۆر زانین ناتوانین بیگەینێ. لەمەوەیە کە ڕووناکبیری و هاو دەردی دوو سیفەتن کە یەکتر تەواو دەکەن.

هاوبەندی (هاوکاری)

هاودەنگی و هاوبەندی بوون لەگەڵ ئەو جیهانەی کە ژیانی تێدا بەسەردەبەین مەرجی سەرەتایی خۆشبەختیمانە. ئەمەش ئەو ڕاستەقینەیە کە هەموو نایناسن.

هەر کە تەمەنمان، ئازادیخوازمان، پەیوەندی یان شوێنی کۆمەلاّیەتیمان دەمانگەیێننە ئەو بڕوایەی کە دەتوانین چاوپۆشی بکەین لە خەڵك یان لە خوا، تووشی ئەو فریوە دێین کە بە باڵەکانی خۆمان بفڕین و پەیوەندی لەگەڵ خەڵکانی تردا —کە کۆتێکە لە دەست و پێی خۆمانی دەکەین- بپچڕێنین. بارودۆخێکی ئاوا ستەمکارییە، کار جێبەجێ کەر نییە و خەتەرناکە. ستەمکارانەیە لەم ڕووەوە کە ڕووناکبیری پێویستە ئەو هەستەمان بداتێ کە هەرچی هەمانە و هەرچی هەین، هەمووی بەرهەمی

(**) کودگشایی.

هاوبەندی ئێمەیە لەگەڵ خەڵکانی تردا. منداڵێك بەبێ دەرمانكردنی دایك و باوك زیندوو نامێنێت. خۆراكی هەر ڕۆژی بە ساڵاچوێك بەرهەمی كاری ئاپۆرەی خەڵكە. ئەگەریش ئێمە كرێیەكەیان — ڕاستەوخۆ یان لە ڕێگەی باجێك كە دەیدەین- دەدەینێ، ئەم كرێپێدانەی كاری ئەوانیش نیشانەیەكی ترە لە هاوبەندی مرۆڤەكان پێكەوە.

ئێستا كە هەر كۆمەڵگایەكی مرۆڤایەتی پێكهاتووە لە چەندین پەیوەندی بەیەكەوە بەستراوی تێكچنراو، ئێمە —ئەگەر بە دروستی كارمان كردبێ- ناتوانین كار بۆ ئەركە كۆمەڵایەتییە هاوبەندییەكان نەكەین. هاوبەندی، لەبەرئەوەی بۆ كارایی و كاردانەوەشی سوودبەخشە، بەشتێكی پێویست و دێتە بەرچاو. ئەمڕۆكە هەموو دەزانن كە شاكاری زانستی یان تەكنیكی بەبێ كاری گرووپی نایەتەدی. نووسینی كتێبێكیش كە كارێكی كەسیە- پێویستی بە كاری گرووپی چاپخانە و بڵاوكردنەوە و فرۆشتن و ئاپۆرەی خەڵك هەیە تاكو بەهاداربێت. ئەگەر دەخوازین كە پشكداری بكەین لە بەرەو پێش كاردانەوەیە چوونی مرۆڤایەتیدا، لە هەموو بوارەكاندا —بۆ نموونە ئەخلاق- مەرجی كارایی و بێكاردانەوەیە. ئەوەی تریان ئەوەیە كە نابێ لە خۆبایی بوونمان، بمانگێڕێتەوە لەوەی كە دەوروبەرمان دەتوانێت بیگەینێتە ئێمە، چونكە ئەوان پێش خەڵكی تر شایستەی ئەوەن كە كردەكانمان تاقی بكەنەوە و هەڵیسەنگێنن.

بەشێوەیەكی كرداری، هاوبەندی لە ژیانی ڕۆژانەی هەموومماندا لە چەندین زەمینەدا بەكاردێت: لە بەرامبەر خێزان، شار و وڵاتێك كە تیایدا دەژین. لە بەرامبەر دنیای كەلتووریدا كە پێیەوە بەستراوین، كە لەوانەیە ئایینشی تێدا بێت. لە بەرامبەر مرۆڤایەتی و جیهان. ئەو دیندارانەی كە باوەڕیان بە خوایەكی دیاریكراو هەیە، لەگەڵ ئەو خوایەشدا هاوبەندیان هەیە، چونكە جێنشینی ئەوە لە دروستكردنەكانی تردا. شیاوبوونی ئەم هاوبەندییە جۆراوجۆرانە —كە دەربڕی خۆشەویستی مرۆڤەكانە- بوارێكی فراوان لە خۆدەگرێت كە، ڕێك بڵێین، یەكپارچەیی ژیانمانە.

یەكەمین بازنەی هاوبەندی خێزانە. خێزان ئەو باشتریەی[*] هەیە كە ئەو خۆشەویستییەی كە تیایدایە ئەوندە گەرمی و گوڕی هەیە كە دەگاتە سەرجەم ئەندامانی خێزانەكە پەروەردەكاران هەموو هاودەنگن لەسەرئەوە كە شتێك نییە جێگەی خێزان بگرێتەوە. خێزانێك ئەگەر ناوەندی هاوبەندی نەبێت لەبەریەك هەڵدەوەشێتەوە. هاوبەندی خێزان لە دایك و باوكەوە دەستپێدەكات، بەڵام منداڵەكانیش —هەریەكەیان بەپێی تەمەن و بە ساڵاچوونیان- لە ژیانی خێزانیدا هاوبەشن تا

(*) برتری.

جێگایەك زیاتر مانەوە و لەسەر پێ وەستاوەكانی پیری تێكەڵ بە خۆشبەختی دایك و باوكیش ئەوان- ئەوانەی بێبەشن لە شادمانییە نایابەكانی خێزانی هەوڵدەدەن كە خۆشەویستی دەست نەكەوتوویان بە ژیان بەسەربردن لەگەڵ سەگێكی وەفادار بەدەستبێنن. بەم جۆرە كۆششە شیرین و نەرم و نیانانە بۆ خۆشەویستی دروستكردن ناتوانین ڕەخنەی لێبگرین، بەڵام دەبێ ئەوە قبووڵبكەین كە ڕەنگدانەوەی ئەو بێرەنگ و ڕووییەن كە خێزان بۆ مرۆڤ دابینیدەكات. بەڵگەی ئەمەش سادەیە: ئەم جۆرە سۆز و خۆشەویستییە لە جێ دانراوانە لە پەروەردە و پێشكەوتنی مرۆڤ كە هەمووممان — چ بمانەوێت و چ نەماوێت- پێویستە بە پێی توانای خۆمان هاوبەشی بكەین، هیچ پشكێكی نییە. كەوا خێزان خولگەیەكی داخراو لە خۆشەویستی خۆ گەردان نییە. تاودەر نییە مەگەر ئەوە نەبێ كە بەڕووی بازنەكانی تری مرۆڤەكان ببەسترێتەوە. چەمكی نیشتیمان —هەرچەندە كەمێك كۆن بووە- ئەوە ڕوون دەكاتەوە كە بڵاوبوونەوەی خێزان لەسەرزەوی باوباپیرانە[59]. كۆمەڵێك خەڵك كە لەسەرزەوییێكیدا ژیان دەبەنە سەر ((نیشتمان)) بەیەكەوە دەیانبەستێتەوە. خڕبوونەوەمان لە گۆشەیەكی ئەم سەرزەوییەدا ڕەمەكی نییە. شتێك كە پێكەوە گرێماندەدات مێژوو یان كەلتووری پێدەڵێین. بەدەست هاتووێكە (بەرهەمێكە) كە ئایندەمان لەسەری وەستاوە. هۆشیار نەبوون بەم ڕاستییە بە واتای لە سفرەوە دەستپێكردن دێت.

شتێكی سروشتییە كە دروستكردنی وڵاتێك، و پێشكەوتن — ماددی، كەلتووری، ڕۆحانی — و هاودەنگ كردنی، لەدروستكردنی خێزانێك دژوارترە. كەواتە هاودەنگی و هاوبەندی نەتەوە دژوارتر لە هاوبەندی خێزانی بەدەستدێت. بەم بارەش، كاتێك دوژمن هێرش دەكاتە سەر خاكی وڵاتێك هاوبەندییێكی نەتەوەیی- كە هەندێك جار پاڵەوانانەش- دەردەكەوێت. هەندێك جار تیپێكی تۆپی پێ دەتوانێت نەتەوەیەك بە هاوبەندی خۆی هۆشیار بكاتەوە. بەڵام ئەوەی لەبارەی خێزانەوە وتمان لەبارەی وڵاتیش ڕاستە: دیكتاتۆریەت چ لە بواری نەتەوەیی، چ لە بواری نەژادی، چ ئایینی هەر ئەوەندە زیانبەخشە كە دیكتاتۆری لە بواری خێزاندایە. كرانەوە بەڕووی جیهاندا و ئاگابوون لە برایەتی هەموو خەڵك ڕەنگدانەوەیەكی تری هاوبەندییە، هەرچەندە كە بەكارهێنانەكانی ئاسان نییە. هاوبەندییێكی تریش هەیە كە هێشتا بە گوێرەی پێویست وەرنەگیراوە، ئەویش هاوبەندی لەگەڵ تەواوی دروستكراوەكان. —لەگەڵ خوای ئەفرێنەر-ە. چەندە سوودمەندە كە ئاگامان لەو هاوبەندییە بێت تاكو لەگەڵ تەواوی مرۆڤەكان لەڕووی زەویدا هاوكاری بكەین، بۆ باشتر كردنی زەوی (ژینگە)، وڵاتان، خێزانەكان و خودی خۆمان. تەنیا خوایە كە دەتوانێت ئەو ڕەهەندە لە كاتدا بداتە هاوبەندی مرۆڤەكان كە شیاوی ئەوە. ئەوە كە یاساكانی بەرەو كەماڵ ڕۆیشتنی داناوە، بۆیە پەیوەندیشمان بە

مەیمونێك و زیندەوەرێكی تاك خانەشەوە هەیە. ئەگەر ئاوا بڕوانینە جیهان، لە جیاتی ئەوەی لە پێناوی خۆشییە كەسییەكان هەڵوەدابین پشكداری لە كارێكدا دەكەین كە سوودەكەی دەمانگێڕێتەوە لای پەروەردگار. هاوبەندی لەم مانایەدا هاوتەریبی پەیوەندی و پەرەسەندنە، بەهەشتێك كە پیاوە هزر چاكەكان ئارەزووی دەكەن لەوانەیە كە بەردەوامی ئەم جیهانە بێت كە سەر ئەنجامەكەی ئازادبوونە و دەگاتە چڵەپۆپەی ((بەرزبوونەوە بەرەو سەروو))[*].

ویستی پتەو بۆ كردە

بوونمان لەسەر ڕووی زەوی بۆ ئەوە نییە كە بینەری شانۆی ئەم جیهانە بین. هەركام لە ئێمە پێویستە بە جۆرێك لە كرانەوەی جیهانی وجوود بەشدار بێت. كەواتە پێویستە ویستی كاركردن هەبێت لە ناخماندا، هەروەها بەرزەفڕی. دەمێنێتەوە بزانین، بەپێی هەبوونەكان، نەبوونەكان، تواناكان و ئەو سنوورانەی كە لەبەردەمانن ژیانی خۆمان بۆ كام لا بەرین. زەمینەی گونجاندن كردە و تێكۆشانەكانمان لە توانایەكی[**] سەرسوڕهێنەرە كە هەر مرۆڤێك بۆ پێشكەوتن هەیەتی. جاری وایە بینراوەكە دەرۆزەكەرەكان بوونەتە ملیاردێر و چەتە ڕێگرەكان بوونەتە قدیس. خاڵێك كە نابێ لە بیرمان بچێت ئەوەیە كە بۆ باشتركردنی خۆمان نابێ چاو ببڕینە قەزاو قەدەر. ویستی پۆڵایین پێویستە، بە جددی گرتن و بزۆكی، ببێت. ئەوكاتە، ئەزموونەكان وا پیشاندەدەن كە پەروەردەی ((هەبوونەكان)) ئاسانترە لە لادانی ((نەبوونەكان)). بۆ ئەوەی سوود لە تواناكانی خۆمان وەرگرین سەرەتا پێویستە خۆ فێركردن و فێربوون ئەنجامبدەین. ئەوكەسەی كە دەیەوێت (ارادە كردە) كە بەرەو پێشەوە بچێت و بەختەوەر دەبێت، بەو مەرجەی ڕۆشنبیر بێت و بزانێت لە چ شتێكدا دەتوانێت كامەران بێت. ڕێك لێرەدایە كە ژیانی ڕۆحانی ڕێنمایی مرۆڤ دەكات بۆ گەیشتن بە كرانەوە. ئەگەر بەپێی ئەمە بێت كە بۆ چۆنیەتی كەوتنەڕێ بەرەو خوا نموونەیەك بهێنینەوە دەچینە لای سوونەتی ئۆگستین[٦٠]. كە وتویەتی ((خۆشت بوێت و هەرچی دەتەوێ بیكە)). مانای ئەم وتە ئەوەیە كە، ((هەر ئەو كاتەی كە هەموو خۆشویستن لە ناوەندی حاڵەتی خەریك بوونی ئێمە جێگەی گرت دەست بۆ هەر كارێك بەرین باش دەبێت)) و ئەمەش هەر ئەوەیە كە —بە واتایەكی تر- ((ئازادی گەورەی كوڕانی خوا))یان پێ وتوە.

(*) برشوندگی.

(**) گنجایش.

بە هەمان شێوە ئەركی سەرشانی هەر كەسێكە كە ئەو توانایانەی كە خوا لەناخیدا چاندوونی بیانپیتێنێ (بارووركردن). بۆ ئەوەی ئاوابین كە خوا دەیەوێت- هەروەكو خودی خۆی وایە- هەركام لە ئێمە پێویستە بە ئەندازەی توانای خۆی، سەرچاوەی خۆشەویستی و ئەفراندن بین.
وەكو موعجزە وایە ئەگەر هەر دروستكراوێك بتوانێت بەشداریبكات لە داڕشتنی ئەو پرۆژەیەی كە خوا بۆ مرۆڤایەتی دایڕشتووە. منداڵان و پەككەوتوان، گەمژە و بلیمەتەكان هەموویان توانای ئەوەیان هەیە بەشداربن لە پێشكەوتنی كۆمەڵایەتی — كە پێشكەوتنی هەركەسێك لەودایە.
خێزان پێكهێنان، كاركردن بەدەستی خۆت، بەڕێوەبردنی دەزگا، ئارامگرتن لەسەر نادادپەروەری و بەرگەگرتن، خزمەتكردنی خەڵكانی تر، لەبەردەستی خەڵكدا بوون، گوێ پێدان، قسەكردن، وزە بەدەستهێنان و دووبارە بەكارهێنانەوە، لەسەرووی هەموویانەوە، پەیوەندی ڕاگرتن لەگەڵ خوادا، ئەمانە هەمووی سەرچاوەی پێشكەوتنە بۆ كەسێك بیانخاتەگەڕ لەپێناو پەیام و كەسایەتی خۆیدا.

ئەنجامەكان

دوای ئەو گەشتە دوورودرێژەی كە بەناو ئایینەكانی ئەمڕۆدا، كە بەكاردەهێنرێت، كردمان چەند خاڵێك كەم و زۆر بۆمان ڕوون دەبێتەوە:
- ئایینەكان بۆ ئەوە هاتوون كە — هەریەكەی بەشێوەی خۆی- پێداویستییە ڕۆحانییەكانی ئادەمیزاد دابینبكەن. لەم نیازە ڕۆحانییەدا چەندین تۆخمی تریشی تێدایە كە سروشتی دەروونناسییان هەیە، هەروەكو پێداویستی پەیوەست بوون بەگەلێك، یان پەیڕەوی كردنی سوونەتێك، خۆشویستنی دابونەریت و مەراسیمی جوان، ڕاكێشدەكات بەرەو بەهێما و ڕاز و نەناسراو، ئارەزووی پێشكەوتن و دواكەوتن، بێباكی سەبارەت بە ئایندە و.... هەریەكە لە ئێمە — پەیڕەوی ئایینێك بكەین یان نە- دەتوانین لەم پێداویستیانە لە خۆماندا هەست پێ بكەین، بەڵام نیازە ڕۆحانییەكان، سروشتێكی تریان هەیە، و نابێ بە دیاردەی دەروونناسی لە قەڵەمبدرێن.
- ڕۆحانیەت، لە هاوكێشە سەرەتاییەكەی خۆیدا، سنووردارە بە باوەڕێكی پەرش و بڵاو بە بوونی خوا یان بە گەلاڵەیەكی ئەودیو سروشت. لەلایەكی ترەوە، عاریفەكان ئامادەیی خوا هەستپێدەكەن، ڕازو نیازیان لەگەڵدایە، بەو هەستەشەوە ژیان دەبەنەسەر.
- ڕوانینی ڕۆحانی هیچ نەگونجانێكی لەگەڵ ڕوانینی عاقڵانەدا نییە، بەڵام لە دوو بواری جیادان. ئەو زانایانەی كە باوەڕیان بەخوا هەیە و ئایینێك بەكاردەهێنن زۆرن، بەڵام ئاشكرایە كە ئەوان بۆ

باوەڕی خۆیان ڕوونکردنەوەیان هەیە کە لەگەڵ ڕوونکردنەوەی شاعیرێك، ئەدیبێك، یان بیرنەکەرەوەیەك، ناچوونییەکن.

- بوونی خوا بۆچوونێکە کە لێکۆڵینەوە هەڵناگرێ، هەرچەند کە ناتوانین وەلاشی نێین.

- گریمانەی خوایەك بۆ دنیا تێگەیشتنێکە واتا نادات، تەنیا بۆ ئەوە نەبێت کە بڵێین گریمان خوا ویستوویەتی ئاشکرا بکات کە ((هەیە)) و چی دەوێت.

- خوا ئەگەر هەیە —چ دەرکەوێت و چ دەرنەکەوێت- ویستی خۆی بەزۆری بەسەر کەسدا ناسەپێنێ. ئەو (خوا) بەرگەی چەند ئایینی، هەروەها ئەوانەش کە باوەڕیان پێی نییە دەگرێت. ئێمەی بە ئازاد ناساندووە.

- کە دەڵێین خوا ئێمەی دروستکردووە، لە ناخماندا حەزێکی تێرنەبوونی چاندووە بۆ دادپەروەری، ئارەزوومەندی و خۆشبەختی، کە زۆربەی کات هاوڕێی نیاز بە خواناسینن.

- دەتوانین خوا بە ((وزەیەکی دەرەوەی کات)) دابنێین —هەرچەندە نموونەیەکی لاوازیشە- کە تێکچرژاوە و بۆتە شتێکی ماددی[*]. ئەگەر وابێت، چ ڕوونکردنەوەیەك بدۆزینەوە بۆ ویستێك کە جیهانی وجودی ئاوا ڕێککردووە. هێنانە خوارەوەی خوا وەکو هێزێکی بوون یەکسانە بەوە کە ئەم توانستی پەرەدان بە مرۆڤەکان لەو بسێنین. کەواتە هەستکردن بە جوانی، مەبەست بە دادپەروەری و خۆشویستن — کە بۆ ئێمە زۆر ڕێزدارن- کێ لە ناخمانیدا چاندوون؟

- هەروەها دەتوانرێت خوا وەك بوونێکی دیار دابنرێت کە بۆ جیهان و مرۆڤایەتی نەخشەیەکی داناوە، و هەرکاتێك بیەوێت دەستکاری تیایدا دەکات. هەموو ئایینەکان —کەم و زۆر ڕوون- باوەڕیان بەم گریمانەیە هەیە.

- ڕێگا و شێوازی مرۆڤ لە بەرامبەر خوادا — هەرچەندە جۆراوجۆرن- لە سێ پلەدا دەتوانین باسیان بکەین.

١- تێڕوانینی (ئەنیمیست) کە تیایدا سەرووی سروشت هەمیشە ئامادەیی هەیە. دیندار مامەڵەی لەگەڵدا دەکات، نوێژ و پاڕانەوە و پێشکەشکردن و قوربانییەکان بۆ پشتیوانی و سوودمەندییەکانی تر. ئەم جۆرە زیهنییەتەی ئایینی — کە لە خۆرافات نزیکە — جێ گۆڕکێی لەگەڵ زانست، لەوانەشە لەگەڵ هەستی ئاساییدا نەگونجێت.

(*) ئەم نموونانە بۆ خوا ناگونجێن چونکە (وَلِلّهِ الْمَثَلُ الْأعلى) ٦٠/النحل. وەرگێر.

٢- تێڕوانینێك کە بەپێی ئەمە خواوەندی دانا و توانا یاساکانی خۆی بۆ بەندەکانی ناردۆتە سەرزەوی، ئەوانەی کاردەکەن پاداشت وەردەگرن و ئەوانی تریش سزا دەدرێن.

٣- باوەڕبەوە کە خوا خۆشەویستییە. خوایێکی ئاوا دەسەڵاتی خۆی پیشاننادات، هیچ شتێك بەسەر بەندەکانی ناسەپێنێ. مرۆڤەکان ئازادن لەوەی کە بانگەوازی ئەو بۆ خۆشەویستی و دۆستایەتی کردنی قبووڵبکەن یان نە. ژیان بە خۆشەویستییەوە هەڵبژاردن هاوتەریبە لەگەڵ بەرزبوونەوە بۆ لای خوا. مردووەکان خۆیان وەلاّم دەرەوەی چارەنووسی خۆیانن، چ لەم ژیانەدا، چ لە ژیانی دوای ئەمە، ئەگەر دوای ئەمە ژیانێکی تر هەبێت؟!

- مەسیحییەت ئەو تێڕوانینە دواکەوتوانەی هەیە. بەم حاڵەش گرنگە باسی ئەوە بکەین کە عیساییەکان —کە ژمارەیان کەم نییە- ژیانێکی ئایینی تێکەڵ بە خوڕافەیان هەیە، یان لەم ترسەدا بەسەردەبەن کە یاساکانی ئایین بخەنەژێر پێ. ئەمانە بەکارهێنانەکانی ئەخلاق بە ((دەبێ))یك دادەنێن لەکاتێکدا پێویستە بە لۆژیکی خۆشەویستی دابنرێت. لە بەرامبەردا دەبینرێت کە پەیڕەوی ئایینەکانی تر هەم پەیوەندیشیان لەگەڵ خوادا ڕستە (رشتە)ی خۆشەویستییە، هەرچەندە کە ئایینی ئەوان پشت بەوە دەبەستێت کە یاسای یەزدانی ڕێز لێبنێن. عاریفەکان —هەروەکو هەندێك لە سۆفیە موسڵمانەکان- چەند نموونەیەکن لەمە.

- هەرچەندە تێگەیشتەکانی ئایینە جۆراوجۆرەکان ناچوونییەکی ئاشکرایان لەگەڵ یەکتردا هەیە، ڕێگە و شێوازی ئایینی پەیڕەوکارانیان پەیڕەوی ئەم جیاوازییە وردانە ناکات، بەڵکو بەپێچەوانەوە، لێکچوونی ئاشکرایان هەیە: هەمان یاسا ئەخلاقییەکان بەکاردەهێنێت. هەموو دابەکان و مەراسیمەکان، بیرەوەرییەکان، و زیارەتە ئایینییەکان سازدەکەن. بێگومان ئەم دەرخستنانەی باوەڕییە ئایینییەکان بۆ وردە کارییەکان، لەو واتایەی کە هەر یەکەیان هەیەتی، لەگەڵ یەك زۆر ناچوونییەکن، بەلاّم وەکو بڵێی ئەوانە هەمووی وەلاّمدەرەوەی ئەو نیازانەن کە لە مرۆڤەکاندا بوون و دەبن.

- خواستی هەموو ئایینەکان ئەوەیە کە مرۆڤ بەرەو خوا بەرزکاتەوە. بەلاّم کارەکانیان پەیوەستە بە شوێنکەوتووان یان ئەو کۆمەڵگایانەی کە تیایدا دەژین و پەیوەستن پێوەی. هەندێك لەو ئایینانە لەوانەیە کارەکانیان بگاتە ڕێگایەکی داخراو یان تووشی ناچوونیەکی یان پێچەوانە و قسەکردن لەناو خۆیاندا ببنەوە.

- لە ڕێرەوی مرۆڤ بەرەو خوا ئایینەکان شتێك جگە لە میانجیگەر نین. ئایین بێ واتایە مەگەر ئەوکاتەی کە جیهان ئەفرێنەرێکی هەبێت، سوودێکی نییە مەگەر ئەوە نەبێت کە بەندەکان بۆ

لای خوا رێنمایی بکات. ئایینەکان، لەبەرئەوەی لە لایەن مرۆڤەوە رێکدەخرێن، ناتوانن روونکەرەوەی هەموو شتێك بن. رۆڵی ئەوان ئەوەیە کە یارمەتی مرۆڤ بدەن تاکو کرانەوە لە خواوە بەدەستبهێنن. سوودێکی نییە تەنیا تا ئەو ئەندازەیە کە هەستی وەڵام دەرەوەیی لە ئێمە دروستبکات و ویست و ئیرادەمان لەبەرەو پێشبردنی ئاشتی و خۆشەویستی —لەهەر رێگایەك کە بتوانین- بەهێز بکات.

- بەرەو پێشچوونی رۆحانی کۆمەڵگا بەستراوەتەوە بە بەرەو پێشبردنی رۆحانی تاك و هاوکات پێکەوەشن. ئایین ناتوانێت یارمەتی کۆمەڵگا بدات لەم بەرەو پێشچوونەدا مەگەر ئەوکاتە نەبێت کە ئامۆژگارییەکەی بە پێودانگی پەرەسەندن و پێشکەوتنی کۆمەڵگا بێت.

- ئایینەکان پێویستە ئاگایان لەوە بێت لە پەیامەکەی خۆیاندا کە بریتییە لە بەرەو خوابردنی مرۆڤ پێویستە لەگەڵ یەکدا هاودەنگ و کۆك بن. هەروەکو داهێنانە سوود بەخشەکانی زانست کە بۆ مرۆڤ هەیبووە، چاکییەکانی ببینین کە ژمارەیەك لە ئایینەکان پێکەوە بۆ بەشەرەکان دەیهێنن:

شایەتی دان بۆ بوونی خوا پێویستە مرۆڤەکان بگێڕنەوە لەوە کە خۆیان وەکو خوا دابنێن و ببنە بەندەی لە خۆبایی بوون و دەسەڵاتخوازی و باوەڕ بکەن کە بێجگە لەوان کەسی تر ڕاستی نازانێت. پەیامی خوای ئەفرێنەر یەکسان بوونی هەموو مرۆڤەکانی دەوێت لە بەرامبەر ئەودا، کە واتاکەی ئەوەیە مرۆڤەکان برای یەکترن. ئەمەش رابەر دەکات بۆ ئەوەی مرۆڤەکان لەگەڵ هەرجۆرە باوەڕنەژادی، خۆبەخوا زان سالارییەکان Despotism، داگیرکاریدا شەڕ بکەن و برایەتی و یەکسانی و دیموکراسیەت بلاوبکەنەوە.

بوونی خوای ئەفرێنەر — کە لە بازنەی کات بەدەرە- رێگە بە خەیاڵی مرۆڤ دەدات کە ژیانێکی تر- ژیانی نەمری- لە سەرووی ئەم ژیانە زەمینییە ببینێت. ئاوا ژیانێکی سەروو سروشت- بەدەر لە سروشتی ئێمەیە- پێویستە ئەوانەی بە گومانیان لەم دنیایەدا هەموو کارێك دەتوانن بکەن هۆشیار بکرێنەوە کە بیر لە سەرەنجامیان بکەنەوە. بەم جۆرە، لەوانەیە کە دادپەروەرییەك بەدەستبکەوێت کە لە دادپەروەری نێوان مرۆڤەکان دادپەروەرتر بێت و لە باجگرتن و توندوتیژی — کە ئێمە پەلکێش دەکرێین بۆی- کەمبکاتەوە.

کەم و کوڕی و بێ تواناییەکانی ئایینەکان رەنگدانەوەی سروشتی مرۆڤەکانە. پەیامی ئایینەکان هەرچی بێت —هەرچەندە لە لایەن خواوە هاتبن- مرۆڤەکانن کە تەئویلدەکەن و دەیانگەیننە دەستمان. ئەوان —بەپێی سروشتی خۆیان یاخود ئەو پەروەردە و فێرکردنەی کە بینیویانە- یان چاویان بڕیوەتە

رۆژگاری رابردوو، یان تێڕوانین و دیدگایەك لەواندا هەیە کە سەردەکێشێت بۆ سەروژێرکردنی مرۆڤ و کۆمەڵگای مرۆڤایەتی. ئەوان لەوانەیە کەمێك بێ لایەن بن، یان رەنجاو و دڵگیر یان سەرهەڵگرتوو، یان کەسایەتی یان توانای وتاردانێك کە هەیانە یان شێوازی ژیانیان دڵڕفێن بێت.

ئایینەکان هەر کە پەیڕەوکەرانێکیان لەخۆ کۆکردەوە، دەبنە هێزێك کە چاوچنۆکی پیاوانی سیاسەت دەرووژێنن. مێژوو نموونەی زۆری لەخۆگرتووە سەبارەت بەو هێزە ئابووری و دەسەڵاتە سیاسییانەی کە تێکۆشاون بۆ سەرەنجراکێشانی هێزە ئایینییەکان، یان بۆ گۆڕان تێکردنیان یاخود لەناو بردنیان. زۆربەی ئەو شەڕانەی کە بە ((ئایینی)) ناویان دەرکردووە ململانێیەکی بەرژەوەندخوازانە بوون بۆ ئامادەکردنی (بسیجیدن)ی باوەڕە ئایینییەکان.

پەراوێزەكان

١- Parriah، ناوێكە لە هیندستان كە بەچینێكی كۆمەلآیەتی (كاست) ژێردەستی هیندی دەوترێت.

٢- عیشقی ئەفلاتوونی نموونەیی خوازی، ئایدیالییە.

٣- Mercea Eliade، فەیلەسووفی هاوچەرخمان، خەڵكی رۆمانیا، كە چەند ساڵێكە كۆچی دوایی كردووە.

٤- Aztek، ناوی یەكێك لە نەتەوەكانە كە پێش لە دەسەلآت ئەوروپاییەكان بەسەر ئەمریكای باكوورو ناوەندی و باشوور، لەم سەرزەمینانەدا ژیاون.

٥- لە زمانی فارسیدا ((بەهەشتی عەدەنی)) پێدەڵێن.

٦- لە قورئانیشدا هاتووە كە ئادەم (باوكی مرۆڤ) و حەوا (دایكی مرۆڤ) لەبەری دارێكی بەهەشتیان خواردو لەبەرئەوە دەركران لە بەهەشت.

٧- (Iliade) و (Odyssée)، كۆمەڵە شیعرێكی حەماسین كە دەدرێنە پاڵ ((هۆمر)) گەورەترین شاعیری حەماسی یۆنانی كۆن.

٨- گیانەوەران و باڵدارە حەلآڵ گۆشتەكانیش پێویستە حاخامێك سەریان ببرێت كە دابی سەربڕینی ئایینی بزانێت.

٩- ئاماژە بەو میوەیە دەكات كە ئادەم و حەوا لە بەهەشتدا لێ قەدەغەكرابوون بەلآم بەهۆی فریو خواردنیان لەلایەن شەیتانەوە لە بەهەشت دەركران.

١٠- Totem بە ئاژەڵێك دەوترێت كە خەڵكی هۆزێكی ئەنیمیست بە پیرۆزی دەزانن.

١١- زبور هاوشانی ئاواز و سرودەكانی داود پێغەمبەرە كە لەمەودوا باسیدەكەین.

١٢- ئیسرائیل ناوێكە كە لە تەوراتدا كە دراوەتە یەعقوب پێغەمبەر كە لە قورئانیشدا هاتووە. رۆڵەكانی یەعقوب كە گەلی یەهوودییەت پێیان دەڵێن ((بنی اسرائیل)).

١٣- هارون بەرپوایەتی كتێبی پیرۆزی یەهوود برای موسا بووە، هەموو مەلاكانی یەهوود نەوەی هاروونن.

١٤- Josué. دوای مووسا سەرۆكی گەلی یەهوود بوو ولآتی كەنعانی رزگار كرد و بەگێڕانەوەی تەورات بێت ئەو فرمانی كردە خۆر كە ئاوا نەبێت تاكو پیرۆزبێت و سەركەوێ بەسەر پادشای ماڵی پیرۆز (بیت المقدس).

١٥- (مرابطە) بەو جەنگاوەرە موسڵمانانە دەوترێت كە وازیان لە هەموو شتێك هێناوە (دونیایان وێڵ كردووە) و بەپیرۆز دەزانرێن.

١٦- Hallucinogen، شتێكە كە خواردنی دەبێتە هۆی ئەوەی كە مرۆڤ ئەو شتانە ببینێت كە لە پێش چاویدانین.

١٧- Hypnose واتە خەواندن بە ئامرازی دەستكرد.

١٨- Jeanne d'Arc (١٤١٢-١٤٣١) كچە وەرزێرێكی فەرەنسایی لە بنەماڵەیەكی لە خواترس بوو. لە جیهانی غەیب ئاوازێكی بیست كە فەرەنسا لە تالآن و وێرانكاری ئینگلیزەكان رزگار بكات. پاشای فەرەنسا سوپایەكی بچووكی خستەژێر دەستی. ئەو سەرەتا بەسەر ئینگلیزەكاندا پیرۆز بوو بەلآم سەرئەنجام شكستی هێناو كەوتەژێر دەستیان. ئەویان بەوە تۆمەتباركرد كە جادووگەرەو لە دادگایەكی كلێسەدا ئەمری مردنی بۆ دەركراو بە ئاگر سووتاندیان.

١٩- Sir Isaac Newton (١٦٤٢-١٧٢٧)، بیركاری زان، فیزیای، ئەستێرەناس و فەیلەسووفی ناوداری بەریتانی بوو.

٢٠- ناوی شوێنێكە لە باشووری رۆژئاوای فەرەنسا.

٢١- لبێك (بای شەددەدار) واتە فرمانبەری تۆم.

٢٢- واتە رووداوی بچووك یان لاوەكی كە پەیوەندی لەگەڵ رووداوە ئەسڵییەكەدا هەیە.

٢٣- هاو واتای وشەی پێغەمبەر لە زمانی فەرەنسیدا ((Prophete))ە كە لە وشەی یۆنانی ((Profhêtês)) وەرگیراوە.

٢٤- كتێبی عەهدی كۆن یان پەیمانی خاوەند لەگەڵ یەهوود پێكدێت لە شەریعەتی موسا، نوكتەكانی مێژوویی، پێشینییەكان، كتێبی ئەنبیا و پێغەمبەران و شتانی تر. لە بەرامبەر ئەمەدا كتێبی عەهدی نوێ هەیە كە تایبەتە بە مەسیحییەكان كە پێكدێت لە (٢٧) كتێب و نامە.

٢٥- Leitourgia، كە وشەی فەرەنسی Liturgie لەمە وەرگیراوە.

٢٦- رێورەسمی عیشای رەببانی، یان ئایینی قوربانی پیرۆز، لە كلێسەی كاتۆلیكدا سازدەكرێت كە تیایدا نان و شەراب دەدرێتە ئامادەبووان كە هێمایە بۆ عیسا مەسیح كە لاشە و خوێنی خۆی دەكاتە قوربانی.

٢٧- لە ئەدەبیاتی فارسیدا ((مولی)) بە چەند واتایەك بەكارهێنراوە بۆ نموونە: خۆشەویست، سەرورەر، خاوەن، بەندە.

٢٨- Pâli، زمانی كۆنی خەڵكی هیندستانە، كە ئەمڕۆ بوودایییەكانی باشوور قسەی پێدەكەن. خزمایەتی هەیە لەگەڵ زمانی سانسكریتی.

٢٩- نۆئێل جەژنی لەدایكبوونی عیسای مەسیحە (د.خ).

٣٠- Solstice d'hiver، چەمكێكی فەلەكییە. تێپەڕینی خۆر لە خاڵی فەلەكی — كەم و زۆر (٢١)ی مانگی دیسەمبەر- نیشانەی دەستپێكردنی زستانە و كورتترین ڕۆژی ساڵە.

٣١- واتە ((مرۆڤدۆستی)) یان ((مرۆڤ باوەڕی)) [واتە بە خولگەكردنی مرۆڤ، مرۆڤ سەنتەری شتەكانە. وەرگێڕ].

٣٢- بە زمانی عیبری ((شبات))ی پێدەڵێن بە واتای حەوت، بە زمانی عەرەبیش ((سبعە))ی پێدەڵێن كە هەردووكیان لە زمانی سامی وەرگیراون.

٣٣- وشەیەكی عیبرییە بە عەرەبی واتە ((سەری ساڵ)).

٣٤- ناوی ئەم كەڕەنایە (شۆفار Shofar)ە.

٣٥- لە زمانی عیبریدا ناوی ئەم جەژنە ((Sukot)) كە بە واتای چەپەر یان كەپر دێت. ئەم جەژنە لە ئێراندا جووەكان لە ماڵی خۆیاندا سەیوانێك دروستدەكەن و میوەی وەرزەكانی پێدا هەڵدەواسن. ((میوەبەندان))شی پێدەڵێن.

٣٦- قدر ناونیشانی سورەتێكی مەككی قورئانە كە پێنج ئایەتە كە باسی شەوی قدر (لیلة القدر) و دابەزینی قورئان دەكات.

٣٧- تا پێش لە ڕوودانی بەسەرهاتی مانگی موحەڕڕەم لە كەربەلا و شەهادەتی ئیمام حوسێن (خ.ل) عاشورا ڕۆژی دەیەمی مانگی تشرین ی جووەكان بووە كە جووەكان لەو ڕۆژەدا بەڕۆژوو دەبوون (یۆم كیپور). پێش ئەوەی مانگی ڕەمەزان واجب بكرێت موسڵمانانیش وەكو جووەكان ڕۆژی عاشورا بە ڕۆژوو دەبوون.

٣٨- ساڵنامەی یۆلیانی یاخود (قەیسەری) لە ساڵی ٢٤ پێش لەدایكبوونی مەسیح لە ڕۆمادا بەهۆی یولیۆسی قەیسەر، دانراوە.

٣٩- لە ساڵی ١٥٨٢ زایینی بە فرمانی پاپا گرگوریوسی سێزدە چاكسازی ساڵنامەی یۆلیانی هاتەدی كە بۆتە ساڵنامەی زۆربەی وڵاتانی جیهان.

٤٠- جەژن و شادییەكی گەورە و بەرفراوان لە ڕۆژگارەكانی ڕابردوودا كە ڕەگی ئایینی هەبووە. ئەمڕۆكە كەرنەڤاڵی بەرازیل گەورەترینی كەرنەڤاڵەكانە.

٤١- چەند زۆرن ئەو لەشساغانەی كەوا چوونەتە ژێر خاكی گۆڕ لە كاتێكدا بریندار و نەخۆشەكان هەروا ماون. ((سەعدی شیرازی)).

٤٢- لقێكی بەرفراوانە لە نەژاد سپی كە لە ڕۆژگارەكانی كۆندا لە هیندوستان و ئێران و ئەورووپادا ماونەتەوە كە پێیان دەڵێن ((نەتەوەكانی هیند و ئەورووپایی)).

٤٣- Pagodes، ناوی پەرستگاكانی ڕۆژهەڵاتی دوورن.

٤٤- Gong، ئامرازی مۆسیقای ڕۆژهەڵاتی دوور — دروستكراوە لە پارچە كانزایەكی خڕ- كە بە داریك بەسەریدا دەكوتن كە سەرەكەی گۆییە و بە پارچە داپۆشراوە.

٤٥- لە ئایینی مەسیحیدا كاوڕ هێمای بێ گوناهی و ملكەچ كردنە. عیسا بە مەڕی خوا و شوێنكەوتووانی بە كاوڕی خوا دەزانن.

٤٦- لە ئەفریقادا جۆرێكە لە تەپڵ.

٤٧- بەپێی ریوایەتی تەوڕات خەڵكی بابل (لە نێوان دوو ڕووبار) نەوەكانی نوح — كە هەموویان بەزمانێك قسەیاندەكرد- چونكە بە نیازبوون بورجێك دروستبكەن كە ئەوەندە بەرز بێت كە ئەوان بگەیەنێتە ئاسمان تووشی بەڵایەك بوون كە ئیتر نەیاندەتوانی لە قسەی یەكتر بگەن. لەم ڕووەوە چەندین جۆر زمان لە جیهاندا پەیدابوو.

٤٨- ناوی كەشتییەكی یابانییە كە لە ناوی یابانی ((Ju- Jutsu)) وەرگیراوە.

٤٩- ئەوەی لەم بەشەدا هاتووە نووسەر بە بینش و تێڕوانینی ئەورووپاییانەی خۆی شیكاریدەكات كە لەگەڵ بینشە ئیسلامییەكەدا ناتەبایە.

٥٠- فرمان نانت (Edit de Nantes)، هێنری چوارەم پادشای فەرەنسا لە ساڵی ١٥٩٨ زایینیدا دەریكرد تاكو چاكسازی كلێسا بكاتە شتێكی یاسایی. لە ١٦٨٥ زایینیدا لویسی چواردە ئەمەی هەڵوەشاندەوە، دەرئەنجامەكەشی ئەمەبوو كە (٣٠٠) هەزار پرۆتستانتی فەرەنسی لەترسی ئازار و ئەشكەنجە هەڵاتن بۆ وڵاتی سویسرا و كۆچیان كرد.

٥١- Folklore، واتە داستان و ڕووداو و باوەڕە سوونەتییەكانی پێشینیان.

٥٢- لە بیرمان نەچێت كە ئەم كتێبە لە ساڵی (١٩٩٠) دەرچووە.

٥٣- بوونی چەند بزووتنەوەیەك كە تێدەكۆشن بەپێی ئایین و كەلتووری خۆیان ڕێگەچارەیەك بۆ دەرچوون لەو گرفتەی كە وڵاتانیان پێوەی دەناڵێنن، هەروەها ئەو وڵاتانەی كە تێدەكۆشن ((بە ئیلزاماتی ئایین و

پێداویستییەکانی دنیای مۆدێرن، پێکەوە هەڵکەن)) ئەوە نیشاندەدەن کە لە لایەك پێودانگی پێویست لە ئایینی ئیسلامدا هەیە بۆ ئەم هەوڵە بوونی هەیە و لە لایەکی تریشەوە باوەڕ و عەقیدەی خەڵك بە ئایین لە کۆمەڵگای ئیسلامیدا ئەوەندە ریشەدارە کە هەم رابەڕانی ئەم بزووتنەوە دژە داگیرکەرانە پێویستە داوای یارمەتیان لێبکەن و هەم پیاوانی حکوومەت پێویستە سەرەنجی بدەنێ.

٥٤- کارڵ هینریش مارکس (١٨١٨-١٨٨٣) زایینی، فەیلەسووف، ئابووریناس، کۆمەڵناس و بیرمەندی ئەڵمانی و بنیاتنەری حیزبی کۆمۆنیست. یەهوودی بوو بەلاّم چووە سەر مەزەبی (مذهب) پرۆتستان.

٥٥- Metaphxsics، زانستی ئەودیو سروشت. حیکمەت و زانینی تیۆری سەبارەت بە جیهانی بوون.

٥٦- لە زمانی فەڕەنسیدا بە ئایین ((religion)) دەڵێن و هاو واتای ((پەیوەنددان relier))ە. کەواتە چەمکی یەکەم لە چەمکی دووەمەوە رەگەکەی وەردەگرێت.

٥٧- بێ ئاگایی نووسەر لە راستییەکانی ئایینی ئیسلام و کۆمەڵگا ئیسلامییەکان هەر لەم چەند دێرە (شوێنی تریش) دەردەکەوێت. وەرگێڕ.

٥٨- ئاماژە بە ئایینی مانی دەکات —وەکو ئایینی زەردەشتی- کە داکۆکی لە جیابوونی باشە و خراپە دەکات.

٥٩- لە زمانی فەڕەنسیدا بە نیشتمان (Patrie) دەڵێن کە لە (Pére) وەرگیراوە کە بە واتای باوکە.

٦٠- Saint – Augustin (٣٥٤-٤٣٠)، لە هۆزەکانی جەزائیرە، کە قەشەیەکی گەورەی شاری ((بۆن)) بوو کە دوای لادانی داگیرکاری فەڕەنسایی ناوی ئەو شارە گۆڕا بە (عنابە).